IV. СРЕДНОВЕКОВНА АРХЕОЛОГИЯ

№1. НИАР „ПЛИСКА". РАННО (ДЪРВЕНО) УКРЕПЛЕНИЕ ВЪВ ВЪТРЕШНИЯ ГРАД

Павел Георгиев, Радослав Василев

Разкопките бяха съсредоточени в изкопи IX, XIV и XV (Георгиев, Василев 2008, Обр. 1). Основната задача беше да се разкрият южните ъгли на установеното през 2006 г. Малко дървено укрепление. Заедно с това, трябваше да изясним по-пълно неговото съотношение с Голямото укрепление.

Проучената площ е около 350 м^2.

Изкоп IX. Разширихме изкопа от 2006 г. на изток с около 60 м^2. На дълб. от 0,60 м. опряхме на материкова почва. В нея се очертаха три траншеи. Двете са в източната половина на изкопа и извиват „Г"-образно (Обр. 1). Те са от северната линия на Голямото укрепление (шир. 3,50 м). Северната от тях завива на север и опасва от изток Малкото укрепление. В изкоп XII тя завива около североизточния ъгъл на укреплението и го заобикаля и от север, а след това и от запад. Другата „Г"-образна траншея завива в южна посока. Тя оформя северозападния ъгъл на защитената зад Голямото укрепление площ. Третата траншея е в западната част на изкопа. Тя е с посока С – Ю и отстои на 6 м от Малкото укрепление. С южната от двете „Г"-образни траншеи тя оформя западната линия на Голямото укрепление. Краищата на проучените през 2006 г. къси, напречни, траншеи се оказаха вклинени във фундамента на новооткритата траншея. Стана ясно, че те наистина ограничават подход, но той е устроен допълнително в 6-метровата „полоса" между Малкото и Голямото укрепления. Неговата ширина е над 3,50 м и е насочен към кухината между палисадите от северната стена на Голямото укрепление. Така северната част от входа е осъществявала само „военна" връзка между двете защитни съоръжения. Самият вход е представлявал, както изглежда, потерна. Достъпът до площта с резиденцията е бил осъществен чрез по-широк вход в самия ъгъл. И двата входа са отворени допълнително, след изваждане на палисадите и запълването им с хоросанов трошляк и парчета от тухли.

Устройството на траншеите е характерно за Голямото укрепление. Във вътрешната част на всяка от тях има легло за палисада, запълнено с рохка пръст и отделни мергелни камъни, буци

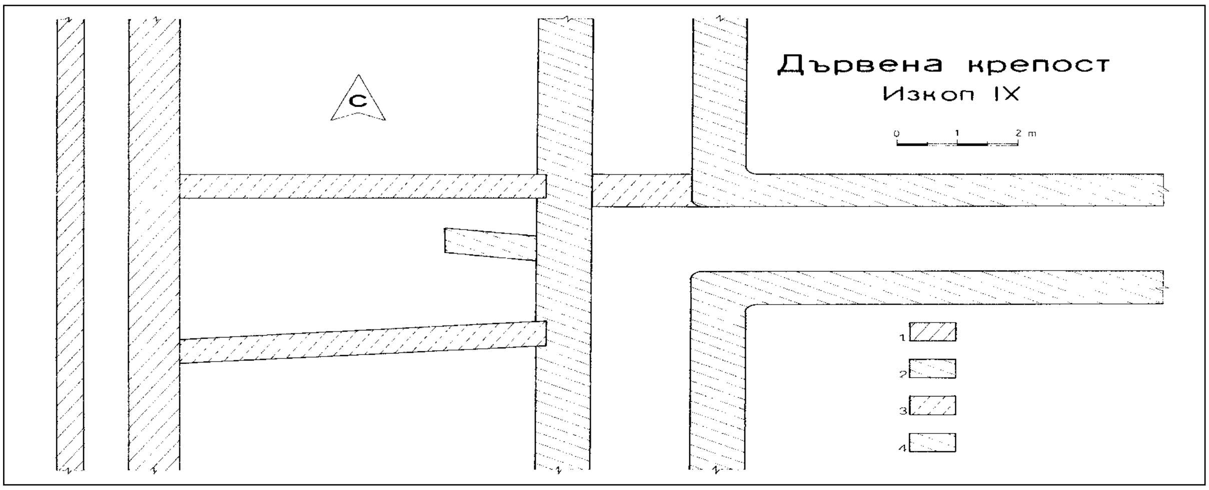

Обр. 1. Схема на траншеите в изкоп IX. Легенда: 1. От Малкото укрепление; 2. От Голямото укрепление; 3. Напречни, ограничаващи подхода от Малкото към Голямото укрепление; 4. Преграждания за разделяне или ограничаване на достъпа до Голямото укрепление

глина, а в горната част и разложен кирпич. Забелязват се и следи от изгаряне на палисадите. Външната част на траншеите е заета от фундамент от пластове глина и „редове" от мергелни камъни.

Изкоп XIV. Основните усилия бяха насочени към изчерпване на пласт с дебелина до 2,00–2,20 м, отложен над „дълбоко вкопано съоръжение". Горният хоризонт е от сивочерна пръст и съдържа материали от живот и строителство през X-XI в. Долният е от жълточерна пръст и запълва вкопано на около 1,50 м под равнището на стария хумус „съоръжение". В кв. 2 установихме неговия югоизточен ъгъл. Северните и западните му части остават в непроучен терен. Засега „съоръжението" може да се разглежда като вкопана четириъгълна площадка с равен под и отвесни стени, покрай които личат слабо легла (шир. 0,20 – 0,25 м) за дървена облицовка (?). Такива се забелязват и във вътрешността на проучената около 80 м^2 площ.

Югоизточният ъгъл на Малкото укрепление остава в нейната централна част (Обр. 2). Под равнището на пода на вкопаната „площадка" е оцеляла само долната част от двойките траншеи, които го сключват. На пресечната точка на техните оси беше открита камера от тухли, подобна на установената м. г. досами основата на укреплението. Тя е добре запазена (вътр. размери 0,38 х 0,34, дълб. 0,30 м) и с околовръстна настилка от тухли. Вкопана е също под равнището на „площадката", като настилката изглежда да е част от нейния под. На около 2-3 м встрани от камера №2 бяха пручени две правоъгълни ями с изградени в тях със средни и дребни камъни печки. Една от тях е със запазена крушовидна форма на горивната камера и дълъг, тесен предпещен канал. Върху пода, в ямите с печки, както и в тухлената камера, бяха открити животински кости, фрагменти от керамика от ранните типове. Намерена беше и бронзова обеца със завит в кръгче край.

Откритите ями-печки, както и камерите тип „Разделна", изглежда да са съвременни на вкопаната над ъгъла на Малкото укрепление площадка. Те са били свързани с приготвяне и раздаване на храна, а изглежда и със символични „приношения". На този етап сме склонни да считаме, че става въ-

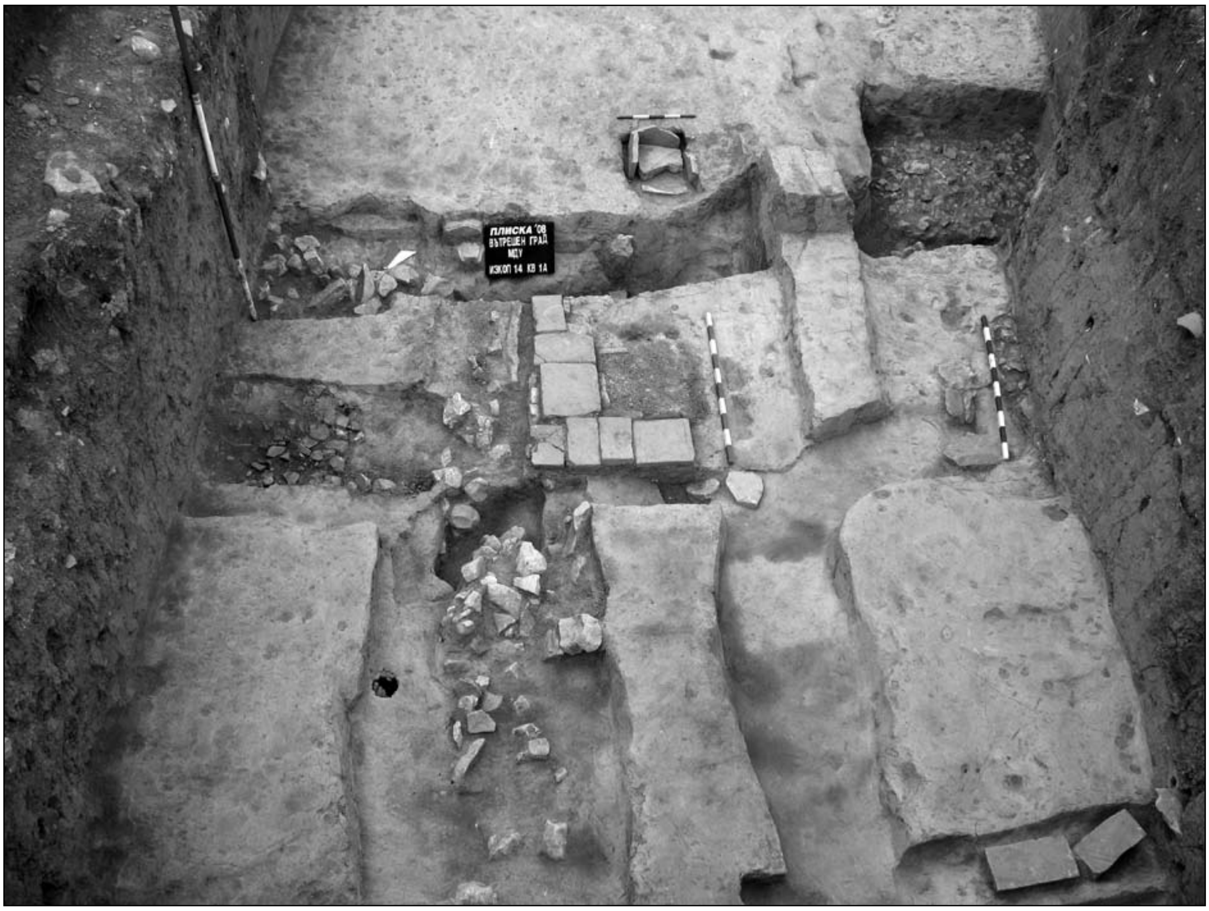

Обр. 2. Изкоп XIV: Подът на вкопаната „ритуална" площадка с траншеите от Малкото укрепление, тухлените камери и ями с печки. Изглед от север

прос за оформено по особен начин място за публични ритуали. Неговото изграждане и използване може да се постави със сигурност в първата половина на IX в.

В изкоп XIV беше установена и външната траншея на Голямото укрепление. Тя е с отклонение, което се долепя, както и в изкоп XII, до ъгъла на Малкото укрепление. Основната ѝ част държи посока С – Ю и продължава в неразкопания терен. Пресечена е от по-късна траншея, на която попаднахме м. г.

Изкоп XV. Той е с площ от 200 м^2 (Обр. 3). В неговата източна част установихме югозападния ъгъл на Малкото укрепление, както и обхващащата го външна траншея от Голямото укрепление. Тя също продължава на юг в непроучен терен. Ъгълът на Малкото укрепление е застъпен от фундамента във вътрешната траншея на Голямото, така че не оставя съмнение, че е бил елиминиран заедно с прилежащата му южна стена. Очевидно, при интегрирането си в Дървената крепост, Малкото укрепление е получило разширение в южна посока.

Плътно от запад на Малкото укрепление беше установена траншея от дървена постройка (?), която е съществувала заедно с него, но е била премахната преди изграждането на Голямото укрепление.

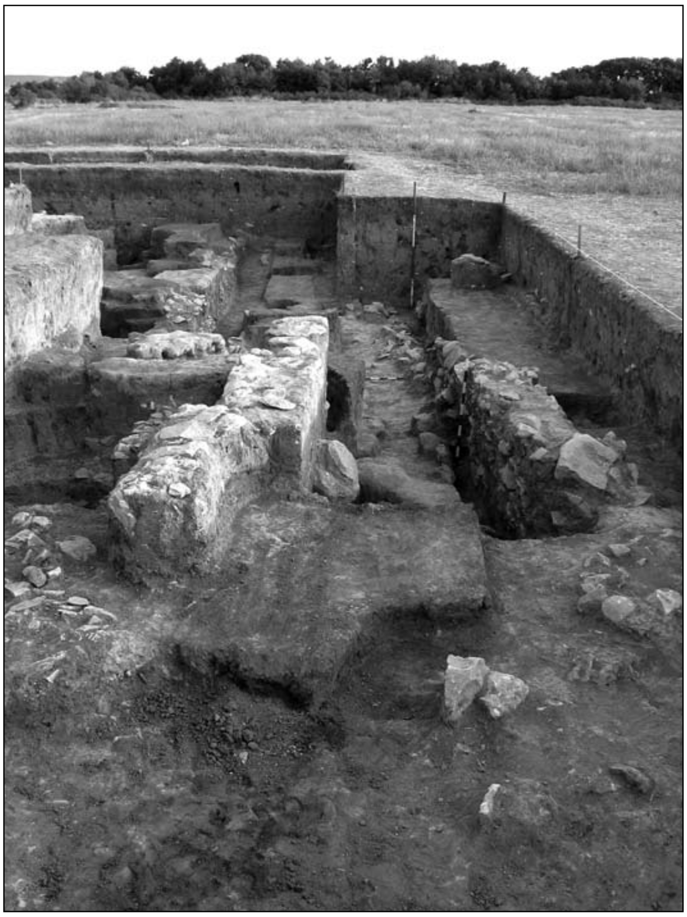

Обр. 3. Изкоп XV: Останки от западната линия на Малкото и Голямо укрепления, заедно с по-късни строежи или вкопавания. Изглед от юг

В леглата за палисада на двете укрепления бяха констатирани следи от тяхното опожаряване. По-късно над техните останки са били изградени една или две дървени постройки със стълбова конструкция, чиято основна част остава в непроучен терен.

В хода на разкопките попаднахме на значително количество керамичен материал от VIII-IX в., главно от покрити с червена ангоба трапезни или по-големи съдове. Това показва, че проучваният сектор е бил обитаван в „столичния" период на Плиска, когато тук, заедно с резиденцията, е съществувал един от нейните „квартали".

В западната част от изкоп XV бяха проследени трасета на няколко огради с посока С – Ю, които, макар и с различен градеж, са били възобновявани от втората половина или края на IX до към средата на XI в.

От изток на въпросната ограда бяха проучени: опожарена правоъгълна постройка с подница на пода, полувкопано жилище, както и голям брой стопански (боклучни) ями с керамика от първа половина на XI в. Възстановени бяха три съда, изработени на бързо колело.

В изкопите беше открит значителен археологически материал, характерен главно за последния период на активно обитаване във Вътрешния град. Сред тях са седем монети, повечето от които са анонимни византийски, включително от класове „C" и „D". Особено важна сред находките е кръгла бронзова екзагия с номинал до 8,82 гр.

Литература:

Георгиев, Василев 2008: П. Георгиев, Р. Василев. Ранно (дървено) укрепление във Вътрешния град на Плиска. – АОР през 2007 г. София, 2008, 583–586.

№2. НИАР „ПЛИСКА". АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В ДВОРЦОВИЯ ЦЕНТЪР

Янко Димитров, Станислав Иванов

Разкопките в Дворцовия център на Плиска през 2008 г. са продължение на научно-изследователски проект, който предвижда цялостно проучване на културния пласт и археологическите структури под дворната настилка между основните сгради в западната част на т. нар. Цитадела. Проектът е започнат през 2000 г. и бе ръководен приживе от проф. Рашо Рашев. След неговата трагична гибел, наследилият го изследователски екип счита за своя непосредствена задача възможно най-скорошното завършване на теренната работа и монографично издаване на получените резултати.

Разкопките бяха проведени със средства осигурени по Договор на НАИМ – БАН с Министерство на културата. При реално заниженият размер на тези средства и поради спецификата на теренно-изследователската работа в Дворцовия център, проучванията обхванаха сравнително неголяма площ (около 250 м^2) в два отдалечени един от друг сектора – южен и северен.

Южният сектор, който бе допълващ, обхвана терена във вътрешността на помещение „Г" на верижната постройка разположена южно от Голямото водохранилище. Започнато бе изчерпване на запълващият вътрешността на помещението археологически насип от разкопки през 1978-79 г., с цел разкриване и наблюдения на линейни съоръжения, които сме проследили в предходни сезони на юг и на изток.

Северният сектор, където основно бе насочено нашето внимание, обхвана приблизително 200 м^2 в северозападната част на Цитаделата, между сграда Б4 и Голямото водохранилище, южно от Дворцовата църква, на североизток от помещение „Б" на „Г"-образната верижна постройка. В широка до 1,50 м ивица в западната си част той припокри сондажи от разкопки през 40-те и 70-те години на миналия век.

Неспецифичната дейност по демонтаж и възстановяване на дворната настилка, както всеки друг сезон, отне около 1/4 от работния ресурс. За разлика от предходните сезони, през 2008 г. тя донесе забележителна находка. Върху обърнатата надолу страна на преизползван в настилката дялан камък се попадна на съчетание от рисунки-графити и 4-редов надпис на гръцки език.

Дебелината на културния пласт под демонтираната настилка бе едва 0,15-0,20 м, след което там, където вкопани структури липсваха, бе достиган чистият сивокафяв хумус, заемащ около 10 % от обхванатата с проучването площ. В останалата част се разкри неочаквано сложна стратиграфска ситуация от застъпващи се едно с друго вкопани съоръжения, повечето от тях с линеен характер, всички отнасящи се към различни етапи от столичния период на Плиска (VIII – IX в.).

Водопроводно-канализационни съоръжения

Водопроводи и канали. В кв. 30 бе проучена дълга 3,60 м отсечка от т.нар. магистрален (ранен) водопровод на Плиска. В разкритата му през 2008 г. част водопроводът има керамични тръби, хоросанова подложка и двускатно тухлено покритие. В СЗ част на кв. 28 бяха разкрити останки от подложката на неговото първично трасе, установено от нас по цялото протежение на проучената през 2006 г. 24-метрова отсечка от водопровода (Рашев и кол. 2007, 578-579, Обр. 2, 3). Същият водопровод, проучван преди нас в отделни отсечки в Цитаделата, е означен като транзитен водопровод №5 (Георгиев 1992, 78, 82, Обр. 1). Разкриван е под плочниците на Дворцовия площад (Михайлов 1955, 87) и на юг от Дворцовия център (Рашев и кол. 2004, 170; Рашев, Станилов 2005, 263). Новото в проучването на този водопровод са установените стратиграфски съотношения с други линейни съоръжения. По-късни са преминаващите над него хоросаново легло от друг водопровод със стреховидно покритие и на канал с керамични тръби (№17, вж. за него по-долу); синхронна е една от дървените огради с насоченост И – З, която в определен момент го е „премостила".

В кв. 27/30 по протежение на 8,80 м бе разкрита отсечка от канал с керамични тръби, които са положени на дълбочина 0,80 м, на дъното на широка 0,40 – 0,60 м траншея. Две от тръбита са с врязани в мократа глина рисунки на рала, а други две имат единични вълнообразни линии. Държейки отначало посока С – Ю, каналът завива на запад, като последната му разкрита от нас тръба остава под основата на помещение „Б” на „Т”-образната верижна сграда. Денивелацията, както се оказа, е в обратна посока, т. е. от Ю/ЮЗ към СИ/С. Същият (?) керамичен канал, проучен на ЮЗ от нашия изкоп, е означен като канал №17 и е отнесен към водопроводно-канализационната мрежа в Дворцовия център от II период (Георгиев 1992, 84 – 87, Обр. 11). С проучването през 2008 г. бе установено, че синхронна с него, тъй като го „премоства” (установено в кв. 27), е дървената конструкция в една от траншеите с насоченост И – З.

По-късен, тъй като отчасти го заляга, е вторият разкрит през 2008 г. водопровод. Той има насоченост С – Ю и бе установен в западната част на кв. 24/27/30, според дълга 5 м отсечка от хоросановата подложка с отпечатъци от демонтираните му тръби и от двускатно тухлено покритие. По-късна от този водопровод е прекъсващата го траншея от дървена ограда с посока И – З.

Третият водопровод бе разкрит в отсечка с дължина 3,50 м. Той е керамичен, без подложка и без защитно покритие. Има посока и денивелация С – Ю, на дълбочина 0,60 – 0,65 м. Най-вероятно се касае за новооткрита отсечка от водопровода, който по означенията за водопроводно-канализационната система в Цитаделата е №26а и се отнася към III период на системата (срв. Георгиев 1992, 89-90, Обр. 20). По-късна (и от този водопровод) е една от траншеите от дървена ограда с насоченост И – З.

Колектори (?). В северната част на кв. 27, на дълбочина 1 – 1,25 м се попадна на градеж от наредени в 2 реда варовикови блокове и ломени камъни, оформящи петостен (?) (размери 1,10/1,10/0,24 м). Съоръжението попада приблизително по средата между два от разкритите водопроводи, и въпреки че не е пряко свързано с нито единия от тях, може да бъде уподобено на воден

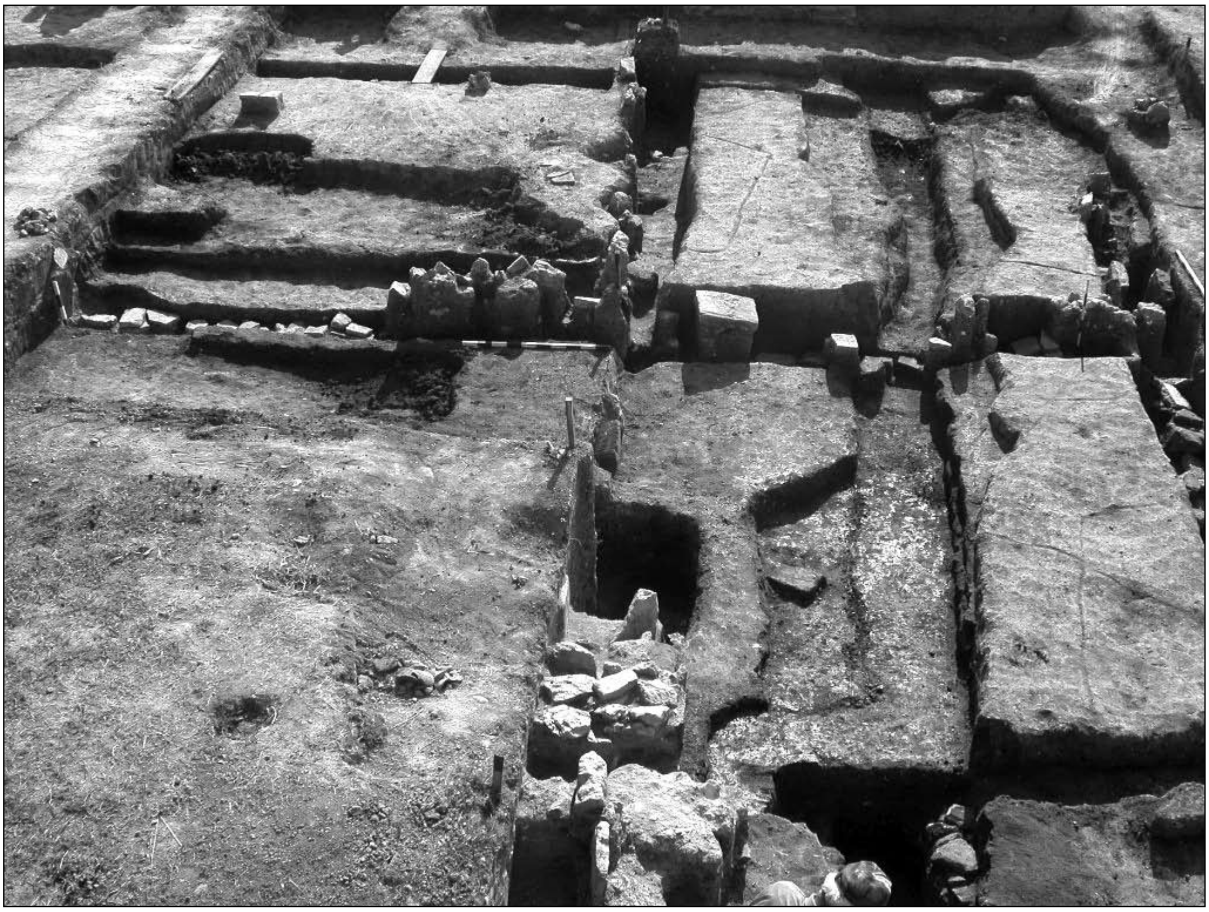

Обр. 1. Траншеи от дървени огради над широкия таен ходник

разпределител. Непосредствено до него, но на малко по-високо ниво, бе разчистено подобно по предназначение (?) съоръжение от оформящи правоъгълник (0,55/ 0,40 м) вертикално поставени варовикови плочи.

Дървени постройки и огради.

Траншеи от дървени огради. В сектора от 2008 г. бяха проучени отсечки от общо 10 трасета на единични дървени огради с насоченост И – З и С – Ю, които са разновременни и се пресичат една друга. Едни от тях са проследявани през предходни сезони, други са новооткрити. По трасетата на три от оградите бяха установени (въз основа на разликата в нивата и в характера на подложките и на служещите за блокаж материали, запълващият насип и др. белези) по-ранни етапи на направа и ползване, или съвпадение с легла от предишни огради.

Траншеите от огради с посока И – З са 6 (означени в посока от Ю на С с № 1 – 6, като по трасето на траншея №4 бе разкрита по-ранната траншея №4а). Относително най-ранни от тях са траншеи № 1, 2 и 6. Те бяха очертани на нивото на стария хумус, на дълб. 0,20 до 0,40 м, или в профилите на пресичащите ги две трасета на широкия таен ходник (ШТХ). Оградата в траншея №2, както вече бе посочено, „премоства" водопровода със стреховидно покритие. Траншеи №1 и 2 са пресечени от основата на новооткритата кръгла дървена постройка, както и от двете трасета на ШТХ.

Особен интерес представлява траншея №4, за която бе установено, че започва от „изядения" ЮЗ ъгъл на дворцова сграда Б4 и следователно е от ограда, която се е „захващала" за него. Тази траншея не бе известна от проучванията ни през предходните сезони. Тя бе очертана изцяло в насипа запълващ по-ранната от нея траншея №4а, която също е насочена И – З, но е по-особена от всички останали траншеи. Стените и дъното ѝ имат неправилна конфигурация, а насипът е съставен от сиво-жълта пръст, примесена с въглени, железен и меден шлак, стопилки и други отпадъчни материали от производство свързано с леене на метали. С тези си характеристики траншея №4а следва да се отнесе към предхождащият изграждането на сграда Б4 хоризонт с производствени пещи (срв. Рашев, Димитров 2004, 171).

Трасетата от огради с посока С – Ю са 4 (означени в посока от И на З с №№ 7–10), като по трасетата на траншеи №7 и №8 бяха проучени по-ранните траншеи, съответно № 7а и 8а). Всички те продължават на север, в непроучван от нас терен. Траншея №8, която през 2008 г. бе проучена в дълга 13,5 м отсечка, е от проследените през предходни сезони дървени огради. Тя заляга ШТХ и представлява особен интерес, поради факта, че се насочва точно към ЮЗ ъгъл на проучващият се северно от Цитаделата двор с дървена ограда (Станилов и кол. 2007, 581, Обр. 1; Станилов и кол. 2008, 589).

Кръгла в план дървена постройка. В кв. 26 и 29, на нивото на стария хумус, бе очертана и проучена 10-метрова отсечка от кръгова траншея. Тя има ширина 1-1,10 м, дълбочина от сегашния терен 1,30-1,40 м, съответно от нивото на стария хумус 1,10-1,20 м. В дъното на траншеята бяха разчистени 8 ями-гнезда от вертикално побити дървени греди, повечето от тях четвъртити, с размер на сечението от 0,25 до 0,50 м. Долните части на две от гнездата за стълбове в кръговата траншея бяха открити и в кв. 27. Очертана цялостно, постройката трябва да се схваща като кръг с външен диаметър 11-12 м и вътрешен 9-10 м, с дървено-стълбова конструкция на стените. Това е пета по ред кръгла постройка в Дворцовия център и четвърта с изцяло или преобладаващо дървена конструкция. Да се предлагат изводи относно нейното предназначение, при липсата на цялостен план (например място на входа, следи от подходна рампа и др.) и особено на яснота какви са синхронните с нея дървени градежи, би било прибързано. Стратиграфските данни показват, че по-ранни от кръглата постройка са две от дървените огради с посока И – З, голяма яма от стълб (?) в кв. 30 и ранният водопровод със стреховидно покритие. В пряка суперпозиция с нея са траншеи от дървени огради с посока И – З и С – Ю, както и широкият подземен ходник с неговите два етапа на използване.

Ями от постройки с дървено-стълбова конструкция.

А. Части от две големи ями, с кръгла форма и диаметър по 1,40-1,50 м, без тухлени подложки на дъното, проучени в кв. 30 и в източната част на кв. 23. Изкопани в стария хумус и в материка, тези ями имат отвесни стени и равни дъна (дълбочина до 3,40 м) и са относително най-ранните структури в проучения сектор.

Б. Разположени в редица С – Ю 5 ями, редуващи се през 2.3 м, бяха проучени в източната част на кв. 21/24/27/30. Всички те са вкопани в по-ранни напластявания и в насипи. Имат кръгла форма, диаметър от 0,70 до 1,20 м, дълбочина 1 – 1,30 м. На дъното на всички ями бяха разкрити 1 – 3 реда цели и фрагментирани тухли за подложки на вертикални дървени греди. Под редицата от ями бе разкрит запълващият излазът-рампа на ШТХ масив с хоросанов трошляк и други деструктивни материали.

В. Отделни ями и четвъртити дупки от вертикални дървени греди. Освен в границите на кръговата и на правите траншеи, няколко такива бяха проучени в квадратите, с изключение на кв. 20/23, където такива ями липсват. Най-нагъсто, на различни нива, те са разположени в кв. 24/27, т. е. по трасето на новооткритата рампа – вход и излаз на ШТХ от II етап на неговото ползване.

Тайни ходници.

Широк таен ходник, I етап. Конкретната задача, планирана за разкопките през 2008 г., бе разкриването на дълга 18 – 20 м отсечка от т. нар. широк таен ходник (ШТХ). Трасето на този ходник е с посока С – Ю и бе известно от предходни на нашите и от наши проучвания (Георгиев 2004, 44-45, Обр. 22; Рашев и кол. 2004, 170-171; Рашев, Димитров 2004, 171; Рашев и кол. 2007, с. 577-578, Обр. 2). Разкопките от 2008 г. прибавиха нови данни за характеристиката на ходника. Преди всичко, бе установено, че широкият таен ходник има два етапа на съществуване. Вече известната от нашите проучвания през 2003 г. входна рампа (ориентирана И – З) принадлежи на неговия по-ранен I етап. На 10,50 – 12 м южно от мястото, където тя завършва и ходникът чупи на юг, в него бе разкрита подова настилка от тухли. Тя е с ширина 2,50 м, като в западния си край е засегната при прокопаването на новата входна рампа и новата галерия на ходника. Съотношение-

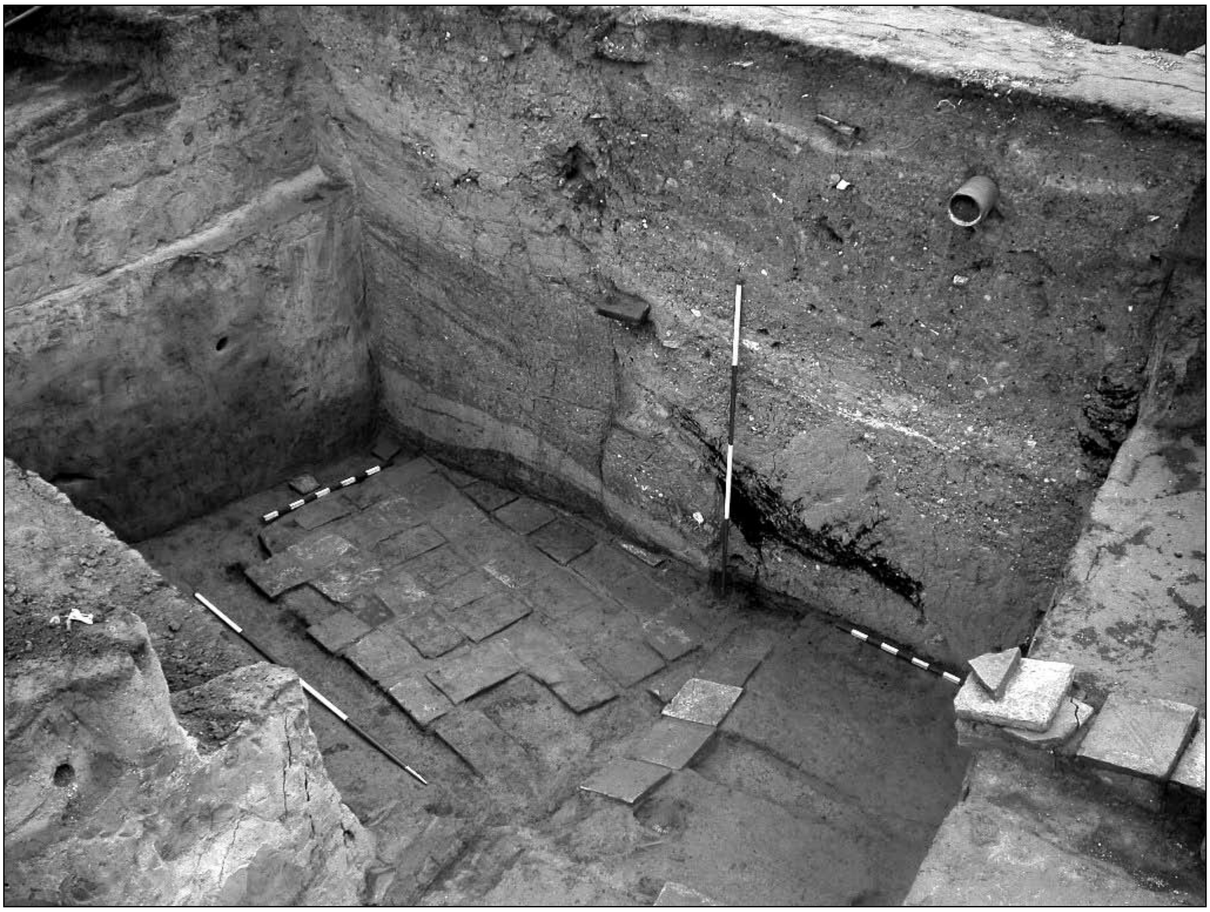

Обр. 2. Двете пресичащи се трасета на широкия таен ходник, изглед от СЗ

то между двете трасета на широкия ходник бе установено и документирано както в хоризонтален план, така и чрез заснимане на вертикален срез на запълващият ги насип.

Навсякъде, където бе изчерпан, насипът на широкия ходник от неговия I етап бе съставен от сбита жълтокафява пръст, без въглени. В горната част на този насип се врязва хоросаново-тухлената основа на сграда Б4.

Широк таен ходник, II етап. Най-важният резултат от разкопките през 2008 г. е установеното преустройство и съответно II етап в съществуването на ШТХ. То се изразява в направата на нов вход и в прокопаването и устройването на нова негова галерия. Галерията от II етап на ходника, която бе установена на юг от изоставената и засипана чупеща „Г”-образно на изток отсечка, съвпада приблизително с неговото старо трасе. Широка 2,20 м (с 1 м по-малко от първоначалната галерия), тя е без тухлена настилка на пода. Разкритите два реда цели тухли, положени в улеи покрай стените, са предназначени за подложки на талпите от стените и на гредите, носещи напречното покритие. Така ширината на светлия отвор възлиза на 1,60 м, т. е. и след преустройството ходникът пак остава по-широк в сравнение с всички други подземни галерии в Цитаделата и извън нея. Детайли за конструкцията на новата, ориентирана С – Ю входна рампа (дължина 9 м, дълб. 0,60 – 2,80 м) и на свързаната с нея галерия предоставят разчистените легла и гнезда от хоризонтални и вертикални греди. Те позволяват да се допусне, че в стръмната входна част на рампата подът е бил с дървено покритие. Особено важно е, че в „кожуха” и вътрешността на по-късната галерия бяха констатирани прослойки, а на места и цели купове от въглени, примесени с бучки железен шлак и стопилка, каквито напълно липсват в запълването на по-ранната галерия. В запълващият входа и част от галерията насип на ходника от II етап се попадна на голямо количество трошляк и на цели масиви с деструкции от тухлено-хоросанов градеж, най-вероятно от рушевините на сграда Б4.

Тези, както и посочените по-горе данни, позволяват да се установи с категоричност относителната хронология на част проучените в сектора от 2008 г. и на изток от него структури. Във възходящ хронологичен ред тя има следния израз: ранен водопровод със стреховидно покритие – дървени огради по трасета с насоченост И – З (№ 1 и 2) – кръгла дървена постройка – ШТХ, I етап – Пещи и други съоръжения от т. нар. „Период на производствена дейност” – Сграда Б4 – ШТХ, II етап – Разрушаване на сграда Б4 и засипване на ШТХ.

Материали

Предвид на това, че през 2008 г. не бяха проучвани структури от следстоличния период, находките не са много. В насипа на тайните ходници бе открита в сравнително голямото количество фрагментирана битова керамика (преобладаващи части от трапезни съдове, от характерни за ранните хоризонти на Плиска типове), както и фрагмент от костен игленик.

По-специално внимание, освен споменатият по-горе надпис, заслужава тухла с рисунка-графит на конник и птица, употребена за подложка в една от траншеите от дървени огради (Димитров, Иванов 2008, 71).

Литература:

Георгиев 1992: П. Георгиев. Водоснабдяване и канализация в Дворцовия център на Плиска. – Плиска-Преслав, 5, Шумен, 1992, 77 – 104.

Георгиев 2004: Разкопки южно от Големия басейн в Плиска. – Плиска-Преслав, 10, 2004, 24–60.

Димитров, Иванов 2008: Я. Димитров, С. Иванов. Археологически разкопки в Дворцовия център на Плиска през 2008 г. – Българска археология 2008. Каталог към изложба. С., 2008, 70-71.

Михайлов 1955: Ст. Михайлов. Археологически материали от Плиска (1948-1951 г.). – ИАИ, XX, 1955, 149 – 181.

Рашев, Димитров 2004: Разкопки в Дворцовия център в Плиска. – АОР през 2003 г. С., 2004, 171.

Рашев и кол. 2004: Р. Рашев, Ст. Станилов, М. Инкова. Проучване на тайни ходници във Вътрешния град на Плиска. – АОР през 2003 г. С., 2004, 170-171.

Рашев и кол. 2007: Р. Рашев, Я. Димитров, Ст. Иванов. – Разкопки в Дворцовия център на Плиска. – АОР през 2006 г., С., 2007, 576 – 580.

Рашев, Станилов 2005: Р. Рашев, Ст. Станилов. Разкопки на тайни ходници южно и северно от Цитаделата. – АОР през 2004 г., С., 2005, 263-264.

Станилов и кол. 2007: Ст. Станилов, М. Инкова, В. Григоров, А. Аладжов, С. Иванов, И. Кънев, Д. Рабовянов. Тайни ходници северно от Цитаделата във Вътрешния град на Плиска. – АОР през 2006 г. С., 2007, 580 – 583.

Станилов и кол. 2008: Ст. Станилов, М. Инкова, В. Григоров, А. Аладжов. Двор с дървена ограда, северно от Цитаделата на Плиска. – АОР през 2007 г. С., 2008, 589-590.

№3. НИАР „ПЛИСКА". АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ДВОРЦОВИЯ ПЛОЩАД

Станислав Иванов

Проучвания терен попада между представителните дворцови постройки в центъра на Плиска – Крумов дворец/Тронна палата, Дворцова базилика и укрепения жилищен дворец на владетеля, т. нар. Цитадела. В останалата недопроучена северозападна част разкопки се провеждат през последните три сезона 2006 – 2008 г. Основната цел на проучването в тази част е да се разкрият стационарните паметници, които да допълнят картината в централната част от плисковския дворец. В разкопките взеха участие студентите от Шуменския университет Женя Добрева, Росица Славчева и Лазар Динков Финансирането на проучванията е целево, съгласно Договор на НАИМ – БАН с Министерство на културата.

През тригодишния перод на проучване в сектора се разкриха части от две сгради, принадлежащи към най-късния етап на живот в Плиска. Едната от тях (Сграда №2) се разполага покрай южната стена на Цитаделата, като продължава и на запад от нея. Втората (Сграда №3) се разполага между Дворцовата базилика и сграда №2. И двете постройки имат верижен план и се състоят от двойки помещения. Градени са с разнороден материал – квадри, ломени камъни и фрагментирани тухли на спойка от кал. Зидовете са запазени доста ниско. Според нумизматичния материал и стратиграфските данни, съществуването на сградите се поставя в първата половина на XI в., без да може да се конкретизира датировката им.

През 2008 г. поради ограничения ресурс проучването се съсредоточи в сектор обхващащ централната (засега) част на сграда №2 и терена непосредствено южно от нея. Разкрити и проучени бяха разнообразни археологически структури, които принадлежат на столичния и следстоличния периоди от живота в Плиска и предхождат появата на сграда №2. В помещенията на сградата се демонтираха подовите нива, които на едни места бяха от фрагментирани и цели тухли, а на други от трамбована глина. При вдигането на пода се попадна на по-ранни съоръжения. Те са различни по характер и се отнасят към столичния и следстоличния период на живот в Плиска (Иванов 2007; Иванов 2008; Михайлова 1992).

Жилище. В кв. 137 – М беше проучен северния край на съоръжение с четвъртита (?) форма и регистрирани засега размери 4,50 х 1 м. То се очерта след изчерпването на сондажната траншея от проучванията на С. Станчев и С. Михайлов в този сектор. На дълб. около 2,10 м от съвременния терен бе достигнат неговия под, който е затъпкан здрав льос. В западната половина на достигнатото ниво се очерта трамбован насип от кафявожълта пръст. Той се оказа с дебелина 0,10 м и след неговото изчерпване се очерта гнездо от дървен стълб с диаметър около 0,50 м. Дъното на гнездото се достигна на дълб. около 3 м от съвременния терен. Четвъртитото по форма съоръжение може да се определи като северна част на вкопано жилище, ямата на което е срязала ямата за дървен стълб.

Стопански ями. Проучени са четири ями със стопанско предназначение. Всички те попадат в рамките на сграда №2, но хронологически се отнасят преди нейното изграждане. Очертаха се след демонтирането на пода на сградата. Две от ямите (№1 и 2) са с кръгла форма, прави стени и равни дъна. Яма №3 е с неправилна елепсовидна форма, в дълбочина се разширява и при дъното размерът ѝ е два пъти по-голям отколкото в горната част. Дъното е равно. Най-особена е т. нар. яма – склад №4.

Тя е с овална форма, стените ѝ в дълбочина леко се разширяват. На дъното има оформени елипсовидна ниша и кръгла площадка, около част от която дъното се удълбочава като канал. Произхождащият от ямите материал се датира в периода Х – ХІ в., като той бе в особено голямо количество в яма №4. Изброените до тук ями са били използвани като складове за съхраняването на различни продукти или стоки. Сигурни данни за това какво точно е съхранявано в тях не бяха открити.

В кв. 137-Н и 137-О бяха проучени още две ями, които обаче не могат да се причислят към ямите със стопанско предназначение. Те са с неправилни очертания и в дълбочина се свиват стъпаловидно. Едната попада под южния външен зид на сграда №2. При втората на дъното се разчисти гнездо от дървен стълб. Идентичността на двете ями позволява да се предположи, че и в дъното на първата има гнездо от стълб, но това не бе възможно да се провери, тъй като там минава зида на сградата, който на това място е най-дълбоко вкопан. На ниво очертаване са регистрирани и други ями, някои оставащи под пътеки – профили, които ще бъдат изчерпани през настоящата година.

Гнезда от дървени стълбове. Гнезда от дървени стълбове бяха регистрирани и проучени на различни места. Някои от тях бяха фиксирани на нивото на стария терен, а други се врязват в по-ранни насипи. Всички предхождат сграда №2, като най-вероятно принадлежат на леки наземни конструкции.

Горели петна. На няколко места, главно в кв. 153/160-Л и М се откриха петна от горяла до червено пръст. Те са на нивото на стария терен и принадлежат най-вероятно на останки от огнища, които със сигурност предхождат сграда №2, без да е ясно дали не са от най-ранните структури в проучвания сектор.

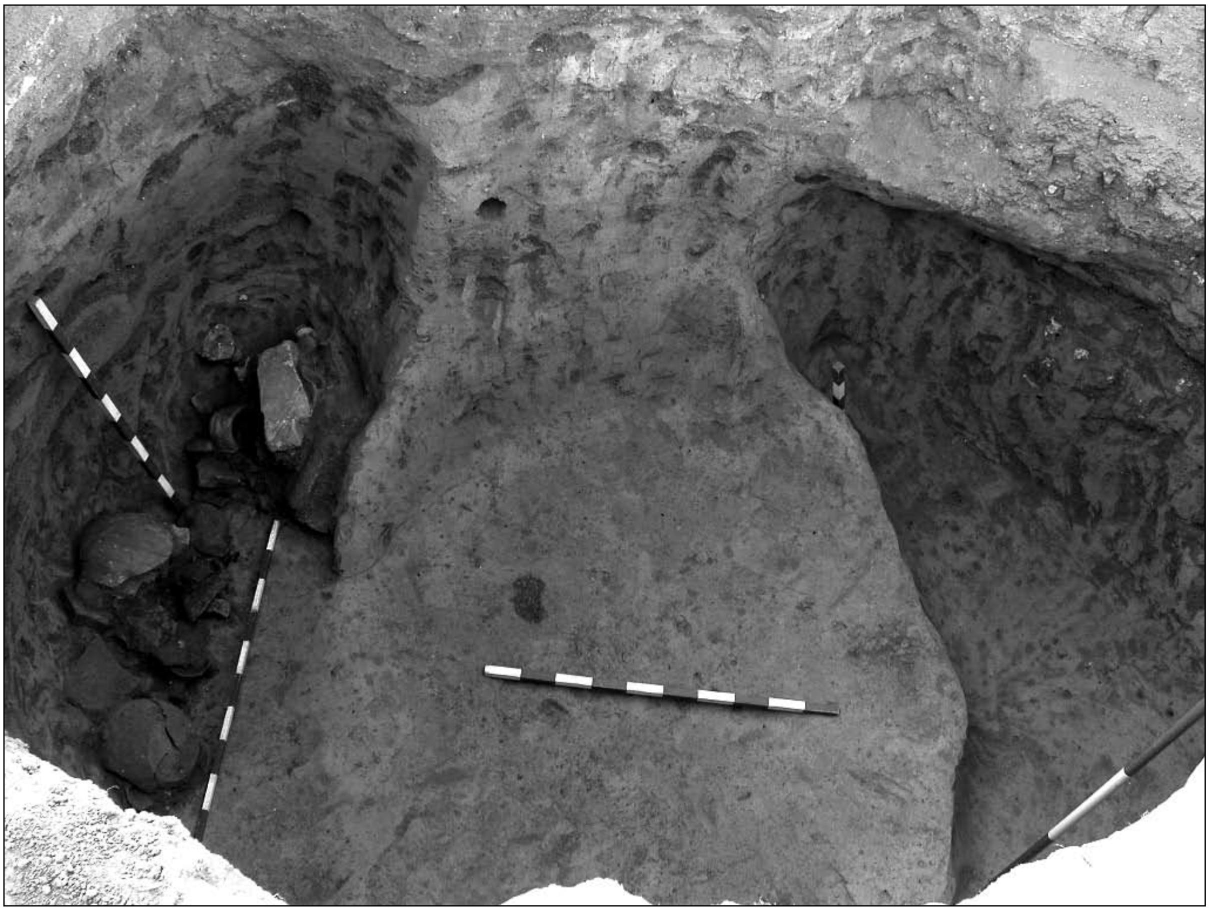

Обр. 1. Яма-склад (№4)

Монументална сграда от столичния период. След демонтиране на подовото ниво в кв. 137/153/160-О и П се достигна до основите на монументална сграда. Тя се очертава засега като правоъгълна в план, с ширина около 9,50 м. Западният ѝ край остава в неразкопан терен. Ориентирана е с дългата си страна в посока изток – запад и е успоредна на тухлената стена на Цитаделата, като отстои от нея на 0,80 м. Южната ѝ основа е срязана от една от сондажните траншеи на С. Станчев и С. Михайлов. На повечето места е запазена само основата, която е с ширина 1 м и е вкопана от нивото на стария хумус. От надземния градеж има блокове само в два сектора – върху северната основа и върху източната, като последните са използвани от строителите на сграда №2 в зид от по-късната сграда.

Новооткритата сграда е била изградена от квадри споени с розов хоросан. Към настоящия момент по стратиграфска позиция и начин на градеж сградата се отнесе към IX в.

Тайни ходници. В кв. 137/153/160-Н, след демонтиране на подовото ниво на сграда №2 се достигна до ивица наситена с ломени камъни с ширина в отделни сектори от 1,30 до 1,70 м. Тази ивица прилича на основа на зид, както е била възприета при сондажните проучвания на С. Станчев и С. Михайлов в пространството на Дворцовия площад и при разкриването на Дворцовата базилика от С. Михайлов. Всъщност, това е запълването на т. нар. тесен таен ходник. На изток от него продължава насип, който принадлежи на по-ранния широк таен ходник с установените напоследък два етапа на неговото използване (срв. статията на Я. Димитров, С. Иванов в този сборник). Засега неговата западна страница не се очертава и най-вероятно е срязана от тесния ходник.

Хоросаново-тухлени нива. Главно в източната част на проучвания терен се откриха нива маркирани с хоросанови кори и тухли с хоросан. Засега не е ясно от какво са, но лежат непосредствено над нивото на стария хумус. Някои от тях може да са останки от бъркала за хоросан направени при изграждането на тухлената стена, или на ранната сграда. Хоросановата кора, която беше разкрита в кв. 137-П, има почти коритообразна форма.

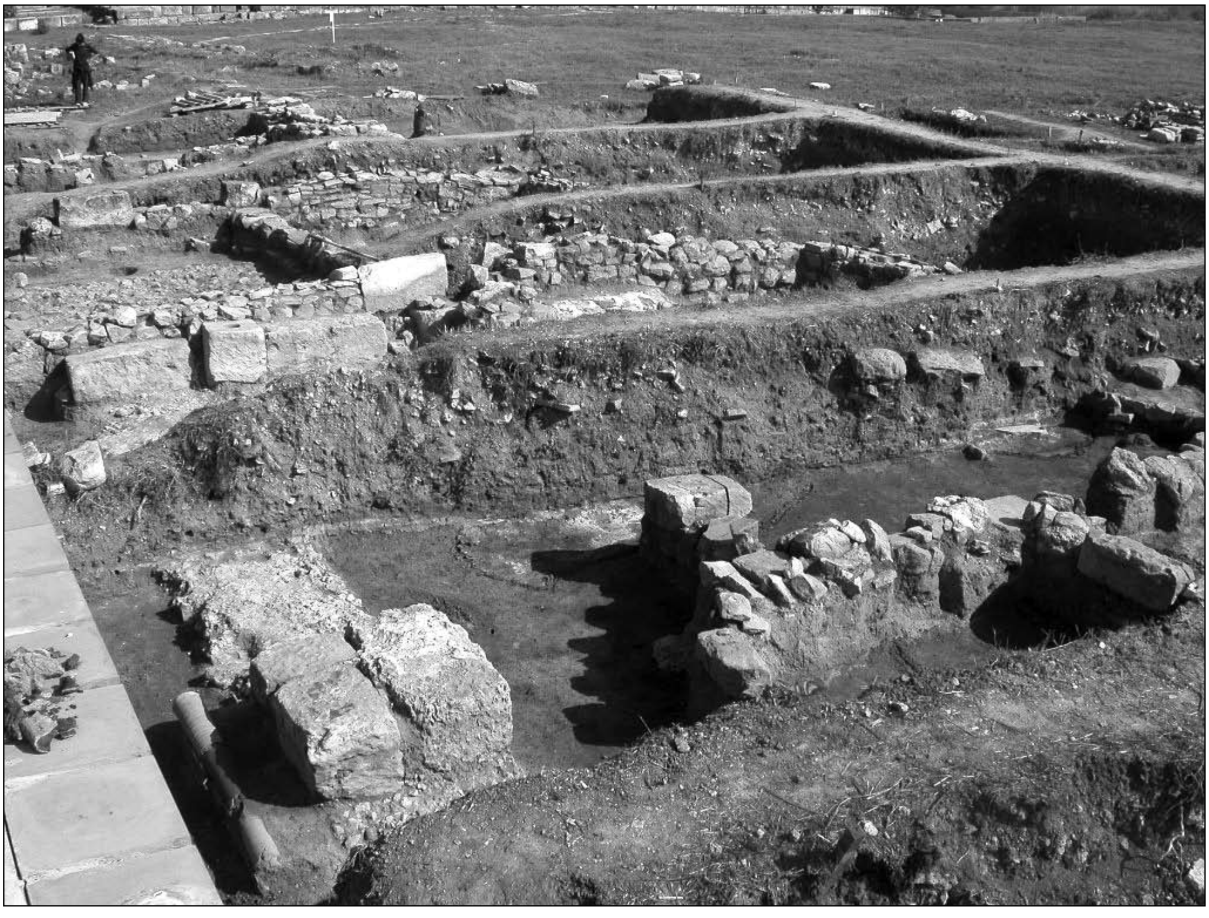

Обр. 2. Останки от монументалната сграда и сграда №2 над нея

Стреховиден водопровод. Очертана бе траншеята на неговото легло, без да се разкрива самия водопровод. Той се регистрира в стените на ямата-склад.

Ями от дървени стълбове. Очертани са и изчерпани три ями от дървени стълбове в кв. 153 и 160-Л и 153-М. И трите ями са с подложки от тухли. Установи се, че в ямата в кв. 153-Л има осъществен ремонт. Тя е срязана от ямата склад и след изчерпването на насипа от ямата с подложката, встрани от нея се очерта част от гнездо за стълб.

Резултатите от проведените през 2008 г. проучвания добавят нови данни за живота в централната част на Плиска. Заедно с вече известните, новите постройки и съоръжения доочертават устройственото решение на Дворцовия център. Разкритата нова монументална сграда поставя нови проблеми за разрешаване.

Литература:

Иванов 2007: С. Иванов. Разкопки на обект Дворцов площад – Северозапад в Плиска. Археологически открития и разкопки през 2006 г., С., 2007, 497 – 499.

Иванов 2008: С. Иванов. Разкопки на Дворцовия площад в Плиска. – Археологически открития и разкопки през 2007 г., София, 2008, 593 – 596.

Михайлова 1992: Т. Михайлова. Сгради и съоръжения на запад от Тронната палата в Плиска – X–XI в. – Плиска – Преслав, 5, Шумен, 1992, 170 – 184.

№4. НИАР „ПЛИСКА". АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТИ: ДЪРВЕНА ОГРАДА И КРЪГЛА КАМЕННА ПЛОЩАДКА СЕВЕРНО ОТ ЦИТАДЕЛАТА

Станислав Станилов, Мариела Инкова, Андрей Аладжов

Кръгла каменна площадка

Проучването на обекта, условно наречен „Кръгла каменна площадка", продължава трети сезон (Станилов и др. 2007; 2008). През тази година се допроучиха квадрати 2Д, 5А, и 5В и се заложиха 4 нови квадрата (1Д, 1Е, 2Е, 5Г), с които се откриха нови площи от настилката. Предположението, че в тези квадрати ще се установи северната граница на съоръжението не се потвърдиха, поради което през следващата година ще продължи проучването на площадката в северна посока. Дълбочината на каменната настилка е 1,30 – 1,50 от съвременния терен. Под хумусния слой се различават три културни пласта. На места камъните от площадката са недобре обработени и поставени без определен ред, на места настилката е редена от добре обработени камъни на ивици с различна ширина. В квадрат 5Г се очертава пътека широка 1,20 м, с посока СЗ – ЮИ. Върху някои от камъните има графити – вписани в кръг кръстове и знаци-тамги.

В квадрат 2Е се разкри плоча, лицевата страна на която е оформена като равнораменен кръст. В новопроучените квадрати характеристиките на насипите не се променят. Отново се откриват цели съдове (гърнета с врязана украса и дебелостенни съдове от сива пречистена глина) върху стерилната хумусна пръст – засипка на площадката. В по-горните нива, на дълбочина 0,40 – 0,70 м се проследяват същите структури, каквито бяха разкрити при миналогодишните проучвания: строителни трошляци, части от хоросанови бъркала, тесни и плитки траншеи с различни посоки и ями. Ако се съди по характера на керамичните съдове, изглежда използването на площадката е преустановено след началото на X в.

Двор с дървена ограда, северно от цитаделата в Плиска

Една от целите на проучванията ни през 2008 г. бе да се провери съществува ли симетричен на открития през 2007 г. по южното трасе на дървената ограда вход, втори по северното тра-

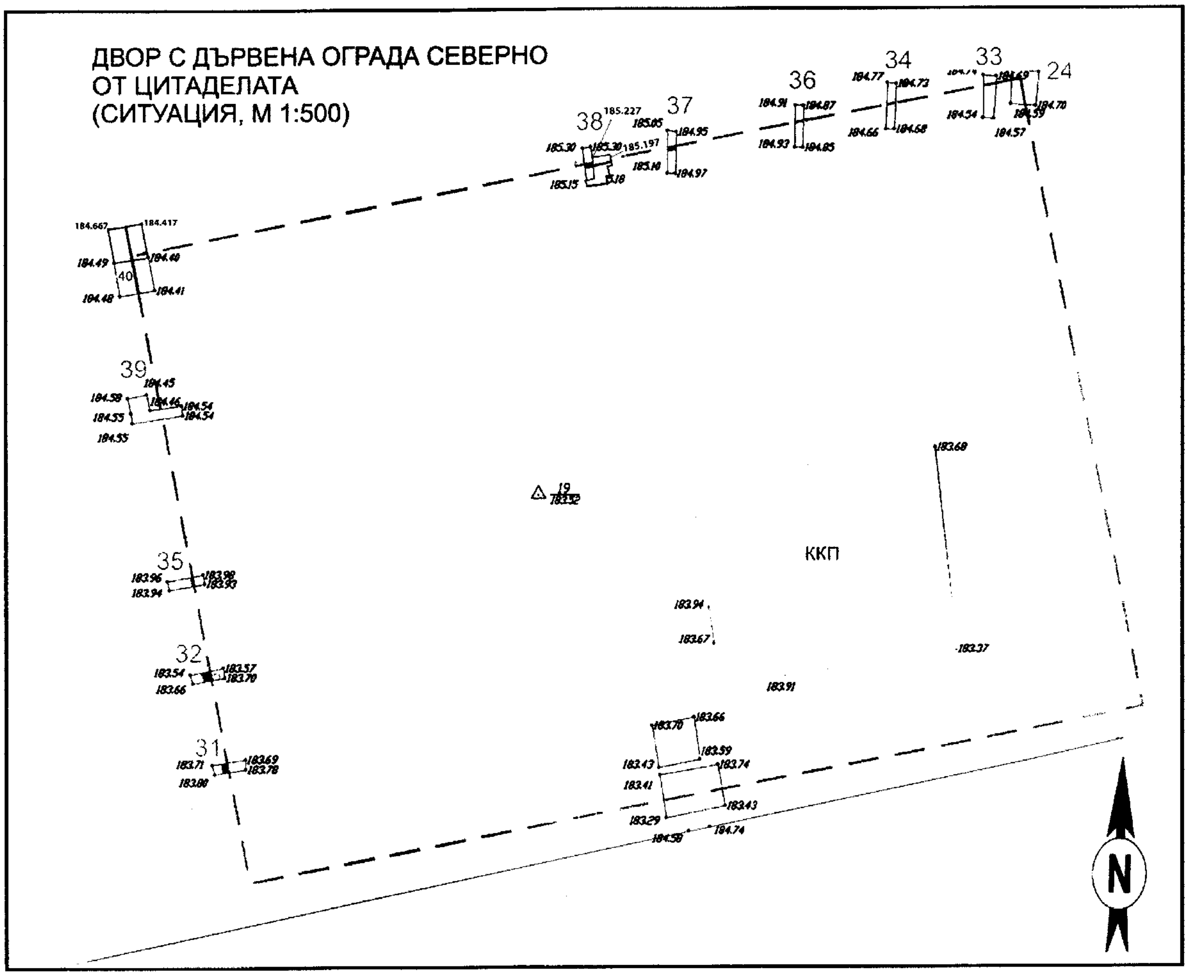
ДВОР С ДЪРВЕНА ОГРАДА СЕВЕРНО
ОТ ЦИТАДЕЛАТА
(СИТУАЦИЯ, М 1:500)
38
37
36
34
33
24
40
39
35
32
31
19
ККП
N

Обр. 1. Теренно-ситуационен план

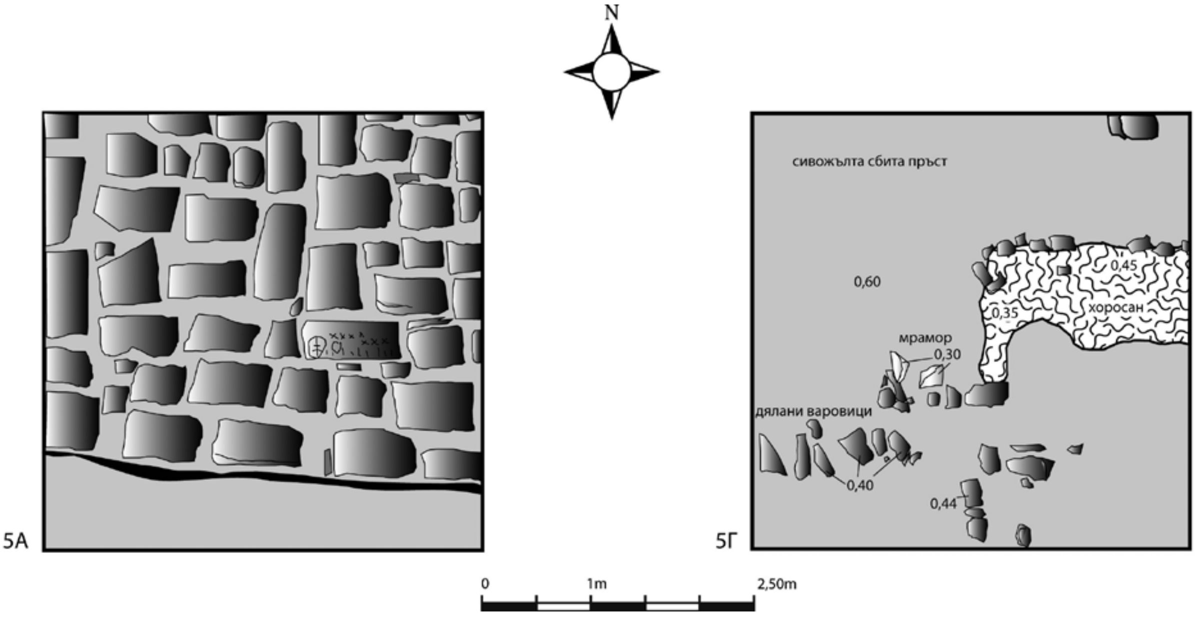
N
5А
5Г
сивожълта сбита пръст
0,60
0,45
хоросан
0,35
мрамор
0,30
дялани варовици
0,40
0,44
0
1m
2,50m

Обр. 2. Квадрат 5А – каменна настилка. Квадрат 5Г – структури над площадката

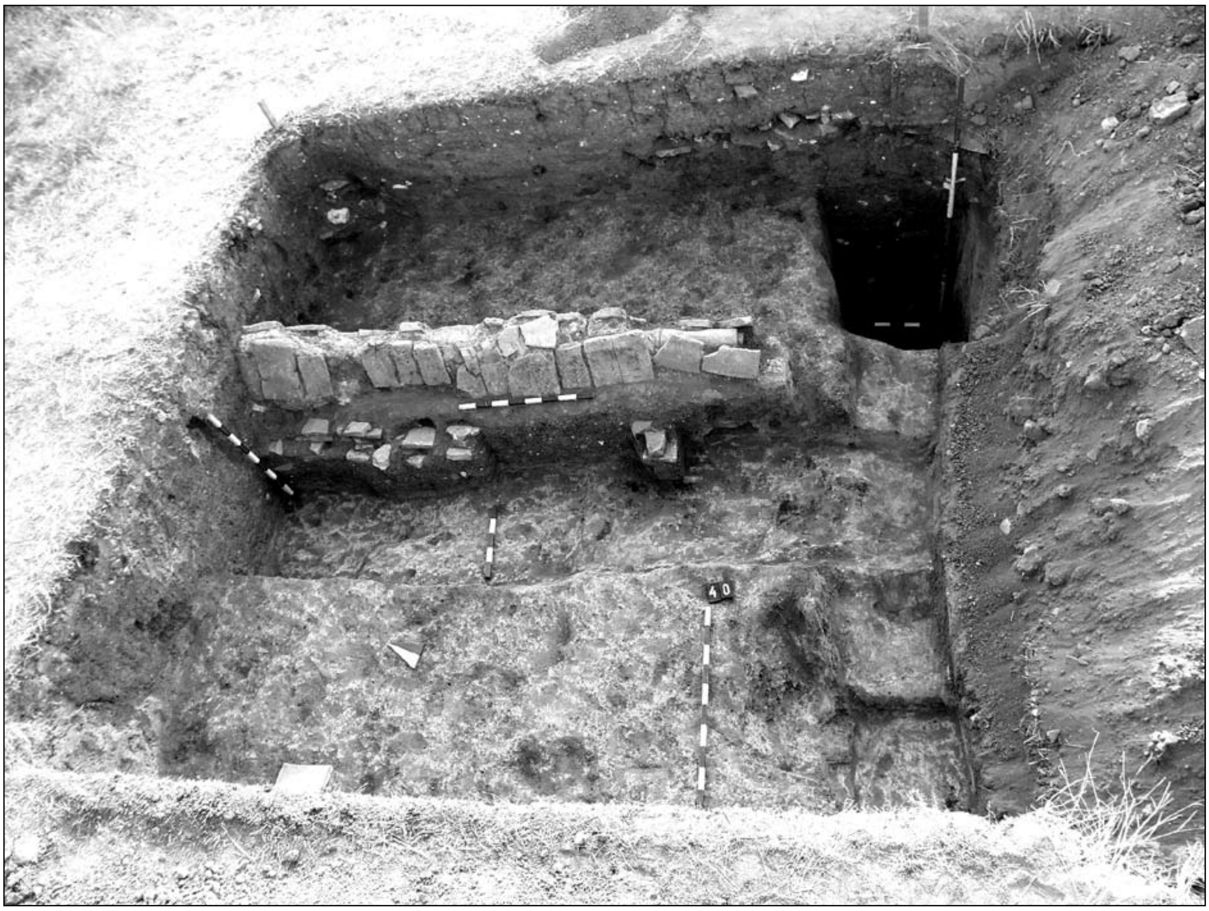

Обр. 3. Северозападният ъгъл на дървената ограда

се, който би осигурявал комуникациите от центъра към северните части на Вътрешния град на Плиска. Основание за това ни дадоха и разкритите в изкоп 38 две симетрично разположени от двете страни на траншеята на дървената ограда ями, които биха могли да бъдат част от подобна конструкция. Именно затова бе заложено уширение в югоизточна посока на същия изкоп. На дълб. 0,45 – 0,60 м бе разкрит част от късен водопровод, ориентиран ЮИ – СЗ. Тръбите са положени върху 0,03 м подложка от розов хоросан, а кожухът е от стреховидно положени тухли и плочести камъни. След демонтирането му на дълб. 0,80 м е засечен насипът на траншеята на дървената ограда от смесена кафяво-жълта пръст с ломени камъни. Широка е 0,81 м, на дъното, което е на дълб. 2,50 м, са положени три фрагментирани тухли като подложка на дървените талпи. Траншеята на оградата по-късно е била пресечена и в този участък разрушена от друга траншея, ориентирана С – Ю. Последната е широка 0,70 м, насипът ѝ е от кафява на жълти ивици пръст с фрагментирани животински кости и керамика, а от западната страна ясно личат следите от дървените талпи. Върху дъното, което е на дълб. 2 м от съвременния терен, се разкриха две гнезда от дървени стълбове с диам. 0,35 м.

Втората цел бе да се разкрие северозападният ъгъл на оградата, поради което заложихме уширение с 4 м в северна посока на миналогодишния изкоп 40. На дълб. 0,75-0,80 м от съвременния терен бе разкрит част от водопровод, ориентиран С – Ю. Тръбите са положени върху подложка от бял хоросан, а кожухът е от стреховидно положени тухли, върху една от които се чете врязан, преди изпичането, надпис „DUL(ES)". Водопроводът застъпва източната граница на трасето на западната страна на дървената ограда. Тук то е по-плитко (дъното е на дълб. 1,44 м) и по-широко (1 м). Насипите са два – жълто-кафяв и тъмно кафяв, свидетелстващи за двата етапа на изграждането на оградата. От източната страна са запазени подложките на дървените талпи. В югоизточния ъгъл на изкопа се разкри краят на северната страна на оградата. Насипът на траншеята има същата характеристика, дъното е на дълб. 2 м с тухлен фрагмент като подложка на дървена талпа. Двете трасета са разположени под прав ъгъл, но не се допират. Между тях остава пространство от 0,60 м здрава пръст. Може да се предположи, че е изпълнявало функцията на потерна (?).

Резултатите от четиригодишното ни проучване показват, че дървената ограда затваря правоъгълен двор с площ 8,17 дка. Частичните наблюдения в контролните изкопи сочат известни различия в характеристиката на нейната траншея. Докато дървените талпи по източното, северното и част от западното трасе са били забити на дълбочина 1,40 м в стария терен или на 2,50 м от съвременния, то в участък от западното трасе, разкрито в изкоп 40, те са на дълб. 1,44 м от съвременния, а самата траншея е с 0,20 м по-широка. Освен това, западното трасе не прекъсва, а продължава на север, вероятно за да загради друго пространство.

Литература:

Станилов и др. 2007: С. Станилов, В. Григоров, М. Инкова, А. Аладжов, С. Иванов, И. Кънев, Д. Рабовянов. Тайни ходници северно от цитаделата във Вътрешния град на Плиска. – Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 580 – 583.

Станилов и др. 2008: С. Станилов, М. Инкова, В. Григоров, А. Аладжов. Двор с дървена ограда северно от цитаделата на Плиска. – Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 589 – 591.

№5. НИАР „ПЛИСКА“. РАЗКОПКИ В ЮЖНИЯ СЕКТОР НА ЗАПАДНАТА КРЕПОСТНА СТЕНА

Л. Дончева-Петкова, К. Константинов,
Е. Коматарова-Балинова, М. Христова

През м. юни 2008 г. продължихме проучванията в южния сектор на западната крепостна стена на Плиска. Разкопките се проведоха със средства, отпуснати по договор между Министерството на културата и НАИМ, и с помощта на работници от Плиска и Нови пазар. Работихме на площ от 350 м^2 на различна дълбочина-от повърхността в новите сектори до 1,30 – 1,40 м в непроучените от предишните години.

През 2007 г. в северната част на изследвания сектор открихме квадратна сграда (по нашата номерация III). Непроучено остана външното лице на северния ѝ зид. Покрай неговото разчистване попаднахме на малко правоъгълно леко вкопано жилище – №3, което е застъпено от северния зид на сграда III. Жилището (на дълб. 1,20 – 1,30 м) е с правоъгълна форма с дълж. 2,90 м и шир. 1,85 – 1,95 м. Източният му край се очертава от жълт бордюр, а западният е „граден” от поставени на ребро камъни. С жилището са свързани 4 ями за подпорни стълбове в ъглите-две пред жълтия бордюр отвън и две вътре до изградения на ребро зид.

Намериха се малко фрагменти от гърнета с врязана украса, характерни за Х в., брусче, животински кости.

На дълб. 0,90 м отвън до североизточния ъгъл на сграда III попаднахме на две съоръжения, определяни като хромелни. Едното е по-добре запазено и представлява отухлен кръг с диам. 0,75 м, а другото е доста разрушено с диам. 0,48 м. Тези съоръжения, макар и разположени непосредствено до източния зид на жилище №3, са с 0,30 – 0,40 м по-високо от пода на жилището и най-вероятно са свързани със сграда №III. Около външните лица на сграда III и новооткритото жилище слязохме на дълб. 1,30 м – до жълтия льос. Открити бяха две късни (№ 15, 16) и една ранна яма (№11).

На дълб. 1 м пред северозападния ъгъл на сграда III попаднахме на хоросанено корито, чието дъно и стени са направени от счупени тухли и керемиди. Близо до него от север се откриха

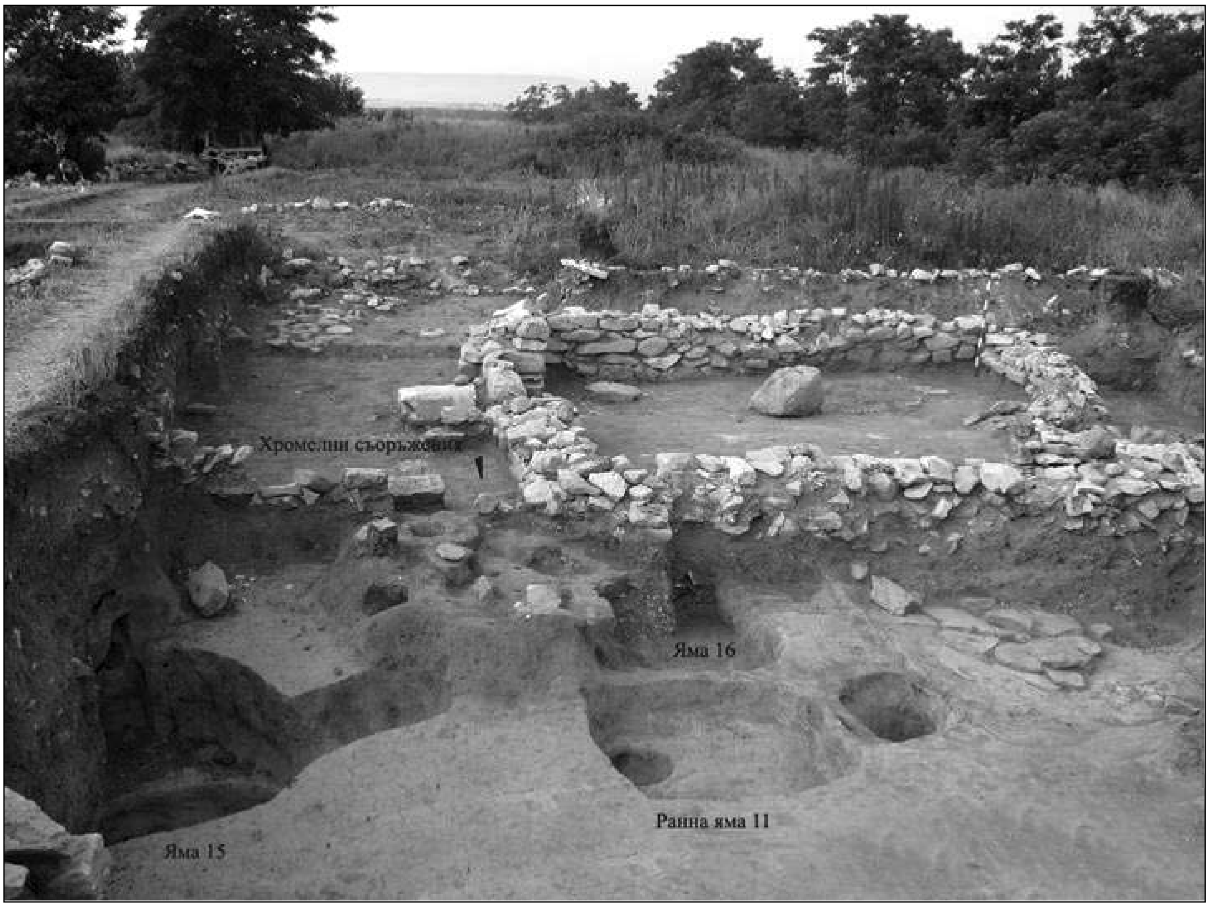
Хромелни съоръжения
Яма 16
Ранна яма 11
Яма 15

Обр. 1. Сграда III с жилище №3 под северния ѝ зид, ранна яма №11 и хромелните съоръжения

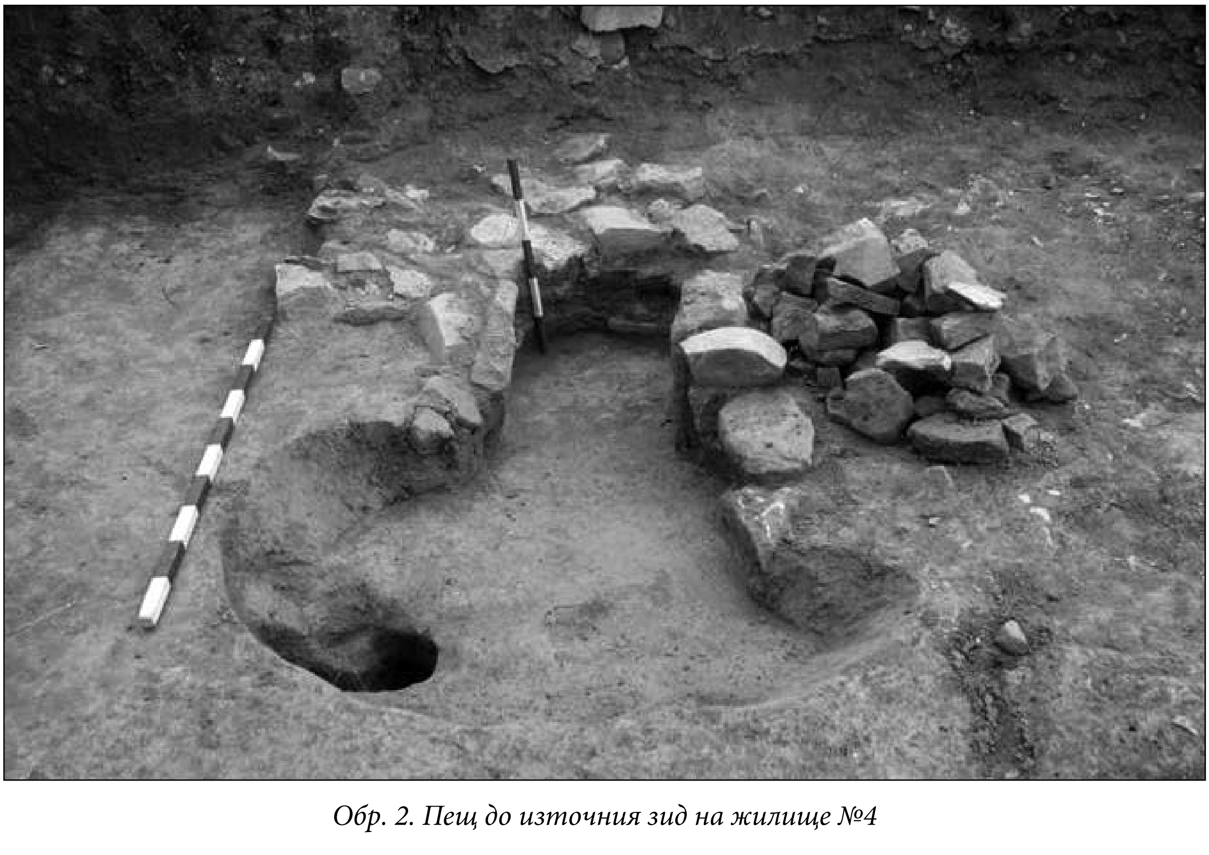

Обр. 2. Пещ до източния зид на жилище №4

фрагменти от съд – амфоровидна стомна с провиснали дръжки, нов представител на преславска рисувана керамика, непозната в Плиска. Тъй като съдът е горял, украсата се забелязва трудно. Яма №20 разрушава от запад хоросаненото корито, но от изток е застъпена от сграда III. В нея се откриха също фрагменти от амфоровидна стомна от чиста жълта глина с червена ангоба с пирамидално издължени дръжки и с врязан знак IYI, от дебелостенна амфоровидна стомна от чиста кафява глина и от сиво-черно излъскано гърне.

На югоизток от разгледания сектор работихме в границите на откритата през 2007 г., една от най-късни и големи сгради – IV. В южния ѝ край на дълб. 1,20 м от съвременното ниво разчистихме още едно силно разрушено жилище – №4, което е подобно на №3. Жилището е правоъгълно в посока изток – запад. До североизточния и югоизточния вътрешен ъгъл се разчистиха дупки от подпорни стълбове. Дължината на жилището се проследява на около 2,50 м, тъй като от запад и северозапад е разрушено. От юг допира до северния каменен зид на помещение №19, който го застъпва. В жилището са разположени двете хромелни съоръжения, открити през 2007 г. Сравнително добре запазена пещ се разкри до югоизточния външен ъгъл. Тя е малка, кръгла с диам. 0,50 м и дълб. 0,25 м.

Отворът ѝ е оформен от две тухли и под тях е поставен по един камък. Сводът на пещта е изграден от здрави, неголеми, дялани камъни, които са се срутили в пещта.

Хронологията в тази част на комплекса е доста сложна, но почти ясна. Най-ранни са десет ями-легла на дървени стълбове. Следващ етап е жилище №4, което е пресечено от северния зид на помещение 19. Не е изключено с помещение 19 да е свързана пещта от изток. Западната половина на жилището е разрушена от ями № 10, 11, 12, които са безспорно по-късни, но предшестват най-късните, нестабилни зидове на голямата сграда IV, които са с 0,40-0,50 м. над пода на жилище №4. Ями № 10, 11, 12, 13 и 14 може би са свързани с търговско-занаятчийските помещения. Най-ранни (VIII – началото на IX в.), както се посочи, са десетте ями в очертанията на сграда IV. През 2008 г. проучихме 9, чийто горен край е на дълб. 1,20 м от съвременното ниво. Четири са разположени в редица в посока С – Ю и отстоят на разстояние 0,33 – 0,80 м една от друга. По форма са почти квадратни или правоъгълни със заоблени ъгли с размери от 0,60-0,70 до 1-1,15 м и дълб. 0,15 – 0,43 м. На 1 – 1,30 м западно от тази редица се намират други две по-големи ями – трапецовидна и неправилна елипса. На почти 2 м западно се разчисти яма №8. При 3 от ямите се установиха стъпала с различна форма и на различна дълбочина. На запад се намира и проучената през 2007 г. яма №1. Докато четири ями (№ 2, 3, 5, 7) образуват редица в посока С – Ю, други две – втора редица със същата посока, то ями № 1, 8, 6 и 7 са редица в посока И – З. Извън тези редици остават разположените по на юг ями № 9 и 10.

Далеч по на северозапад е яма №11, която е най-западната от ранните ями. Отстои на 27 м източно от крепостната стена. Сред незначителните керамични фрагменти в нея един е от бледожълта глина с червена ангоба. Материалът от другите ями е също незначителен-въглени, животински кости, безлични керамични фрагменти.

Ценни данни ни предложи късната яма №14. Тя, както разкритите преди 1-2 години № 10, 11, 12, 13, е застъпена от зидове на сграда IV, което показва, че е по-ранна от сградата. От ямата произлизат два анонимни византийски фолиса клас $А_2$ (976 – 1030/1035), фрагменти от стъклени гривни, много интересни керамични фрагменти, животински кости.

Една от най-късните сгради в комплекса е V. Разположена е непосредствено на север от сграда IV. Каменните ѝ, силно разрушени зидове се долавят на дълб. 0,30 м. Свързана е с производство на оловни, бронзови и костени предмети. В нея и в ямите до нея (на 1,60 – 2 м. от запад) се откри оловен кръст, недовършени и дефектни оловни апликации, накрайници, тока и голямо количество оловни капки и безформени късове, множество костени шила, някои с два върха. В една от най-богатите ями (№17) бе намерена монета-анонимен византийски фолис клас Д (1050/1060).

Разкопките югозападна част на Плиска се оказаха интересни, макар че сградите са обезличени и разрушени, а керамиката е предимно фрагментирана. През последните години рядко попадаме на материали от края на IX – началото на X в. – ангобирани фрагменти, гърнета от песъчлива или чиста глина, каквито намерихме в яма №20. Важно откритие за сезона са фрагментите от

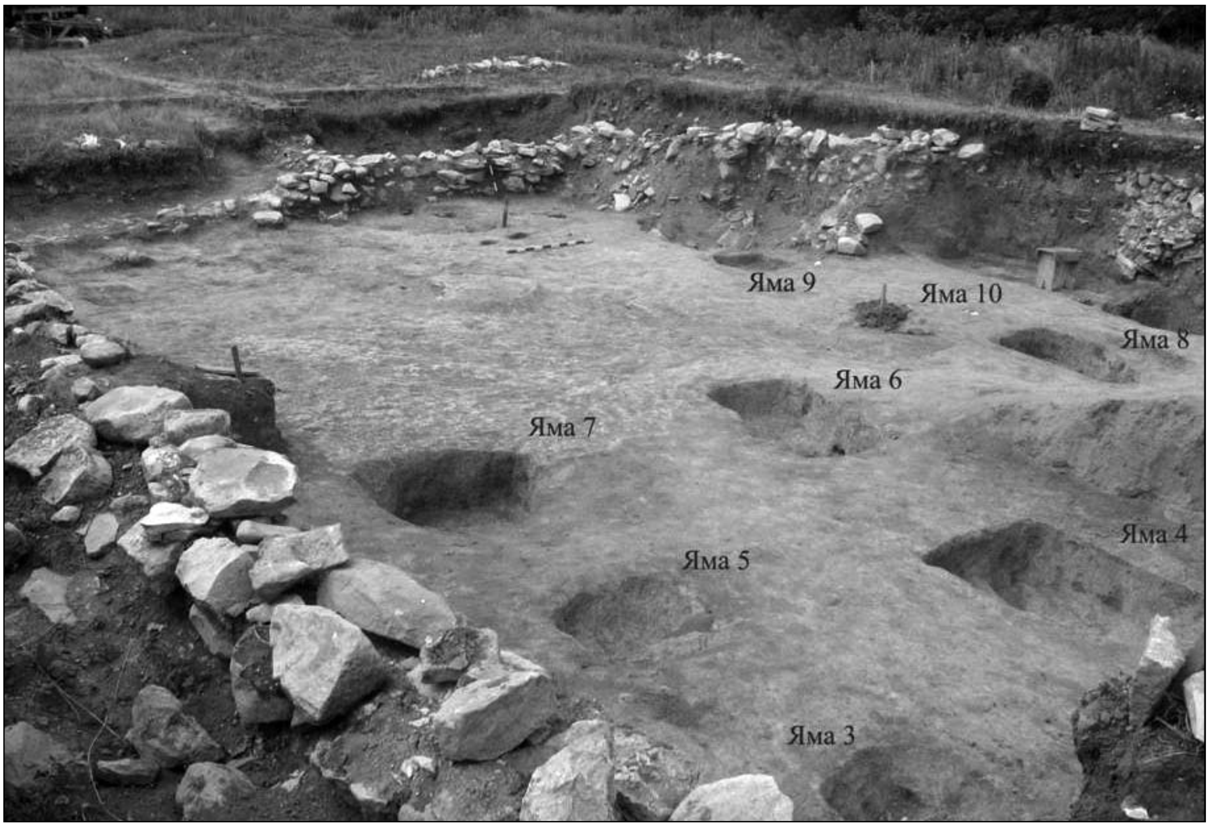

Обр. 3. Ранни ями в очертанията на сграда IV

рисувана керамика, при това от неизвестна досега и за Преслав форма – амфоровидна стомна. Не по-важно е установяването хронологията на сградите и на откритите в и около тях ями, особено тези, в които са намерени монети. По този начин можем да си позволим да изследваме промените в керамичните форми в рамките на няколко десетилетия – от началото до 60-те години на XI в. Откритите сгради и материали свидетелстват за интензивен живот и за производство на дребни метални предмети в югозападния ъгъл на Плиска през 50-те – 60-те години на XI в.

№6. НИАР „ПЛИСКА". КАМЕННА ПОСТРОЙКА В ЮГОЗАПАДНИЯ СЕКТОР НА ВЪТРЕШНИЯ ГРАД

Янко Димитров, Христина Стоянова

За трети пореден сезон бе проучвана установената през 2006 г. при аварийно-спасителни разкопки каменна постройка в югозападния сектор на Вътрешния град на Плиска (Димитров, Стоянова 2007). Тя отстои на около 170 м източно от южната порта и най-вероятно представлява част от по-голям комплекс от верижни постройки. До момента са разкрити 30 м от нейния южен зид, част от успоредния с него северен зид и два напречни разпределителни зида.

Двата дълги зида са насочени СИ – ЮЗ, т. е. постройката е приблизително успоредна на ЮКС. Ширината им е 1,20-1,25 м, като градежът е двулицев, от добре оформени каменни блокчета с различна големина, а във вътрешността и от ломени камъни. Почти по средата на разкритата част от южния зид има вход с ширина 2,50 м. Откъм двете му страни в южна посока се разкриха два зида с ширина по 0,80 м, които вероятно са оформяли издаващо се навън пред входа покритие.

Пространството между тях е покрито с каменна настилка, каквато има и по цялото про-

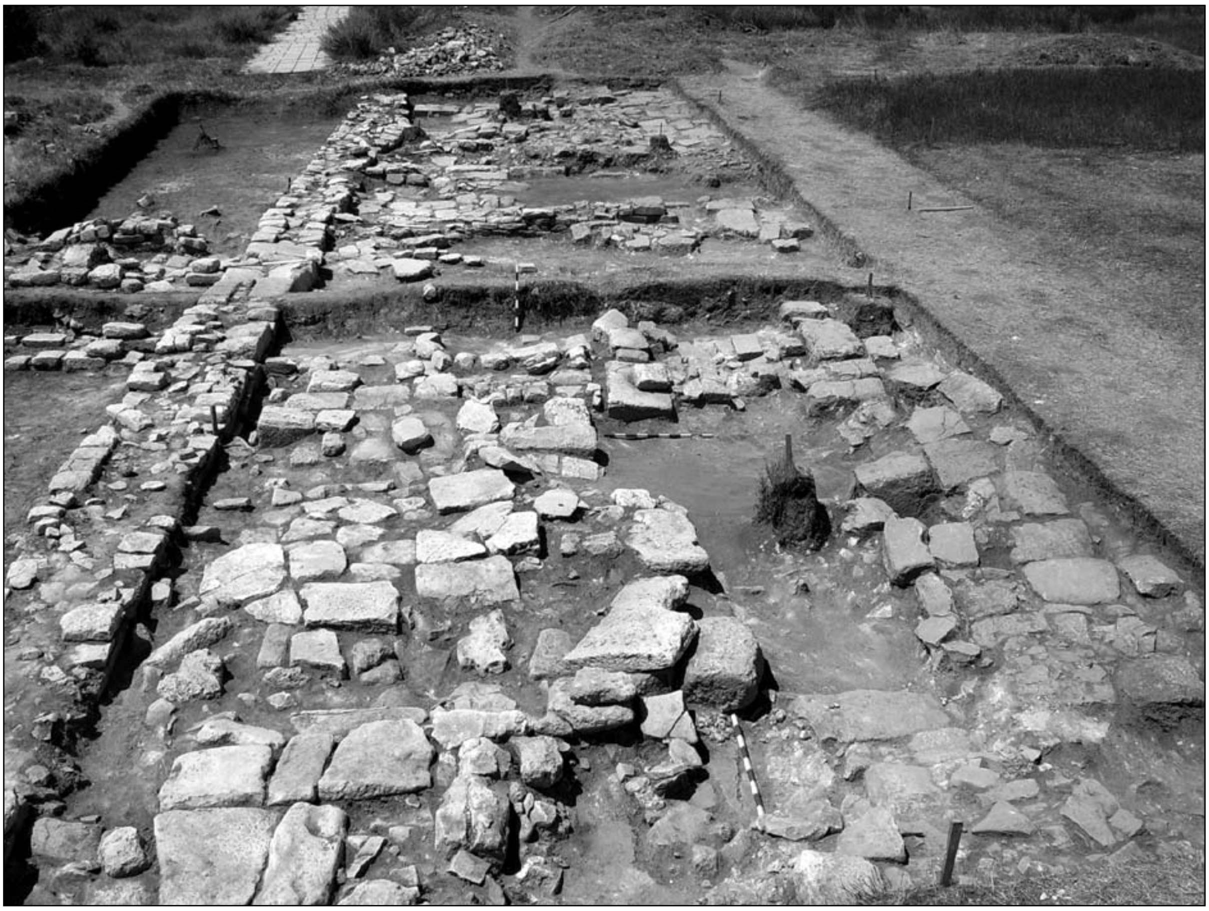

Обр. 1. Общ изглед на каменната постройка в разкритата през 2006 – 2008 г. част, поглед от СИ

тежение на южния зид в северна посока, както и северно от северния зид. На места части от настилката липсват, на други тя е силно улегнала. Изградена е от големи каменни плочи, на места и от големи каменни блокове. През отчетния сезон в западния край на проучвания сектор, се откри преизползван в настилката римо-йонийски капител, който е от тип „с акантова украса на възглавницата", чието оформление е типично за втората половина на II в.[1] За сега повече за планировката на тази сграда не може да се каже, освен това, че тя продължава в източна, западна и северна посока извън разкопания терен.

И през този сезон се попадна на струпвания от големи количества животински кости, които бяха разположени основно покрай южното лице на южния зид, само две от тях бяха при северния дълъг зид. Тези струпвания, вече 10 на брой, включват кости на едри животни, почти във всички случаи те съдържат черепи или крайници на коне[2] и са разположени в нарочно подготвени места, в комбинация с дребни и по-едри ломени камъни, а при някои и с фрагменти от глинени съдове. През 2008 г. се попадна на два цели съда – кана и гърне, които бяха поставени в предварително подготвена за тях четвъртита ямичка, заедно с подпрени около тях ломени камъни. Съдовете са изработени от добре пречистена глина, на бързо колело, и имат белези, отнасящи ги към средата на XI в. Костените струпвания, както и тези съдове, могат да се определят като поменални съоръжения свързани с погребенията на най-късните обитатели на Плиска погребани покрай южната крепостна стена (срв. Захариев 1979). Може да се предположи, че когато са се появили тези съоръжения сградата вече не се е използвала по предназначение.

В проучените пластове до дълб. 0,60 м, на места и 0,80 м от съвременния терен, се откриваха фрагментирана битова керамика и материали от X – средата на XI в.

---

[1] За типологическото определяне и датировката на капитела екипът благодари на н. с. д-р Здравко Димитров (НАИМ – БАН). За повече и по-конкретна информация срв. (Димитров 2007).

[2] Информация на ст. н. с. д-р Л. Нинов (НАИМ – БАН), комуто екипът благодари.

Находките са свързани с ежедневния бит. По-интересни от тях са половинка от нагръден касетъчен кръст, бронзова пинсета с врязана украса по раменете, меден пръстен с пентаграм, фрагменти от стъклени гривни, ремъчни апликации, медна обеца, железни ключове, игли, ножчета, тесла, бойна брадва, стрели и други. От монетите най-ранни са фолис на Константин VII и Роман II, клас VI (950 – 959 г), фолис на Никифор II Фока (963 – 969 г.), а най-късен е анонимен фолис от клас В (1030/1035 – 1042 г).[1] Те, заедно с останалите находки и битовата керамика от свързания със сградата пласт, насочват датировката на целия комплекс в перида средата на X в. – средата на XI в. Вероятно най-активен той е бил през годините от 970 до 1030/1035 г. от когато са и останалите монети.

Литература:

Димитров 2007: З. Димитров. Архитектурна декорация в провинция Долна Мизия (I – III в. сл. Хр.) (= НАИМ – БАН, Дисертации, т. 2), София, 2007.

Димитров, Стоянова 2007: Я. Димитров, Х. Стоянова. Спасителни археологически разкопки на каменна постройка в югозападния сектор на Вътрешния град на Плиска. – АОР през 2006 г. София, 2007, 480 – 482.

Захариев 1979: И. Захариев. Южната крепостна стена на Плиска и некрополът открит до нея (Разкопки 1971 – 1974 г.) – Плиска – Преслав, т. I, София 1979, 129 – 137.

№7. НИАР „ПЛИСКА". РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ЮГОИЗТОЧНА ПЕРИФЕРИЯ НА ВЪТРЕШНИЯ ГРАД"

Янко Димитров, Христина Стоянова

През 2008 г. проучването на обекта бе продължено за 8-ми пореден сезон. За трети път финансирането бе целево, съобразно с програмата за разпределение на средствата по Договор на НАИМ – БАН с Министерство на културата за проучване на старите български столици. Поради реално намаленият спрямо предходните сезони ресурс вниманието ни бе насочено към доразкриване на структури и пластове в започнати през 2007 г. сектори.

В квадрати 2-3/А-Б бяха допроучени очертали се в края на сезон 2007 ями от дървени стълбове, които се допират до чупещата „Г"-образно на запад външна траншея от дългата дървена постройка (за постройката срв. Димитров, Стоянова 2007, 477-478, Обр. 1; Димитров, Стоянова 2008, 591 – 593, Обр. 2). Установено бе, че двете траншеи, които образуват в основа нейния ЮИ външен ъгъл, се пресичат, завършвайки с ями-гнезда от дървени стълбове. Тангиращите към траншеята откъм изток две правоъгълни ями с легла от вертикални дървени греди отстоят на 2 м една от друга. Те имат размери по 1,40/1 м и показаха характеристики (състав на запълващият насип, две последователни легла от кръгли в сечение дървени стълбове) като тези на ямите проучените през предходни сезони в северна посока. Ситуацията в този пункт потвърждава нашите досегашни изводи за периодизацията и характера на дървеното строителство в сектора.

В квадрати 2-3-4-5/ Г-Д от 2007 г. продължи да се проучва т.нар. дълга каменна постройка, която отстои на 23 м от ИКС и е успоредна на нея (за постройката срв. Георгиев, Димитров 2004, 172; Димитров, Стоянова 2007, 479; Димитров, Стоянова 2008, 592-593). Южното крило от нейния източен корпус бе доразкрито в заложеното разширение на досегашния изкоп с 4 нови квадрата по посока към южната крепостна стена. То представлява едноделно помещение, издължено С – Ю, с вътрешни размери 4/16 – 16,50 м. Откъм запад и север помещението се затваря от чупещ „Г"-образно на изток зид с ширина 1 – 1,05 м и градеж от споени с кал мергелни камъни, които

---

[1] Монетите са определени от н. с. д-р Ж. Жекова (РИМ – Шумен), за което екипът ѝ благодари.

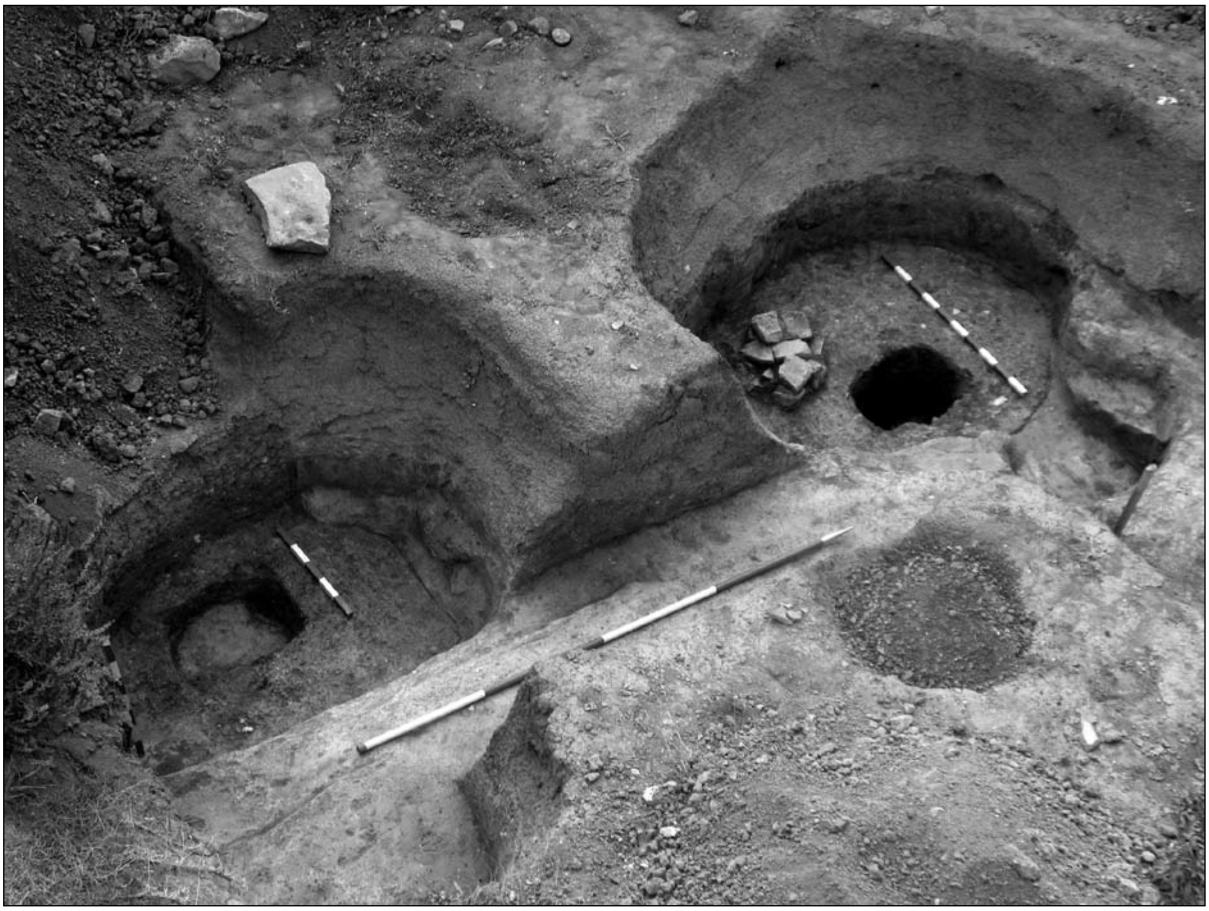

Обр. 1. Ями от дървени стълбове покрай траншеята от дългата дървена постройка

са огладени и подравнени откъм лицата на зида (запазени до 6 реда, на дълб. от 0,40 до 1,10 м). Този зид се допира на конструктивна фуга до източния зид, като оформя със северната си страна широк 3,50 м „проход” между северното и южното крила на източния корпус. Източният зид също е широк 1 м, но той е с по-„рехав” градеж от този на западния – ломени камъни, на места и фрагменти от тухли, глинена спойка. Запазен в 2-3 реда камъни от градежа си, той бе открит на дълб. 0,30 до 0,60 м под нивото на западния зид, наравно с дебел 0,20 до 0,30 м пласт съставен от жълта глина и бучки от разложени мергелни камъни.

Пространството в прохода между двете крила на източния корпус бе проучено до здрав терен. На дълб. 0,90 м, под слой наситен с камъни и прослойка с пепел и въглени, се разкри обгоряло до червено ниво, което обхваща южната половина от прохода. На запад опаленото петно достигаше до широк 0,70 м зид, който преграждa прохода в северната му половина. В източна посока следите от горене се изравняват с наредени в права линия и напречно на прохода дялани камъни, крайните два от които имат по горните си страни нарочно издълбани легла за квадратни в сечение дървени подпорни греди. Легло от вертикална греда с правоъгълно сечение бе разкрито в южната стена на прохода, а върху наредени на ходовото му ниво камъни се разчистиха 4 дупки от колове. Всички тези данни показват, че на определен етап от съществуването на прохода в него е била направена някаква дървена конструкция (покритие ?), която в даден момент е изгоряла.

В кв. 5/Г, отчасти под основата на източния зид и на установеното в прохода между двете крила на дългата постройка помещение, бе доизследвано жилище-полуземлянка. В запълващият жилищната яма насип се откри битова керамика и други находки (сред тях 3 анонимни византийски фолиса от клас А2 (976 – 1030/35 г.),[1] които са важни за датировката на самото жилище и съответно на залягащият го източен корпус на дългата каменна постройка.

---

[1] Монетите са определени от н. с. д-р Ж. Жекова (РИМ – Шумен), за което ѝ благодарим.

В кв. 3-4/Г-Д, напречно и под основите на дългите зидове на каменната постройка бе разчистена широка 3,50 – 7 м и дебела до 0,30 м ивица уплътнен насип съставен от рушевини – буци хоросанов трошляк, сред тях фуги и по-големи масиви с отпечатъци от квадри и тухли, но също и речни волутъци. Ивицата има посока И – З и бе проследена в целия сектор, като продължава в непроучения терен. Тя лежи непосредствено на нивото на стария хумус, покривайки вътрешната траншея от дългата дървена постройка, както и част от разположените в редици ями от дървени стълбове, други такива ями я прорязват. Подобна структура, интерпретирана като настилка, бе установена на около 50 м в западна посока при проучване трасето на ранното (дървено) укрепление на Вътрешния град (Георгиев, Димитров 2001, 123). Вероятно същото е предназначението и на откритата от нас структура.

През 2008 г. се оправдаха нашите очаквания да открием нов корпус на дългата каменна постройка, продължаващ в посока на запад и успореден на южната крепостна стена. Съществуването му бе допускано по аналогия с плана на предхождащата я дълга дървена постройка. В кв. 1/Г-Д западният зид на каменната постройка свършва, опирайки на широк 1 м зид, който продължава в непроучван терен на запад. Южният зид на търсеният от нас южен корпус на дългата постройка бе открит на 3,70 – 3,80 м по на юг, на 3,50 м от ЮКС, в северната част на ивицата терен проучена през 70-те години на миналия век (Захариев 1979, 112-113). Непосредствено над ЮИ външен ъгъл, където южният и източен зидове на дългата каменна постройка се долепят на фуга, бе разкрит бетонен профил, който е останка от реставрационните работи по ЮКС.

Новооткритият южен зид на южния корпус има ширина 1,10 – 1,20 м и е граден от ломени камъни на глинена спойка. Установено бе, че в разкритата досега част той застъпва и преизползва (?) тухлено-глинената основа, принадлежаща на по-ранният ограден зид, който в предходните

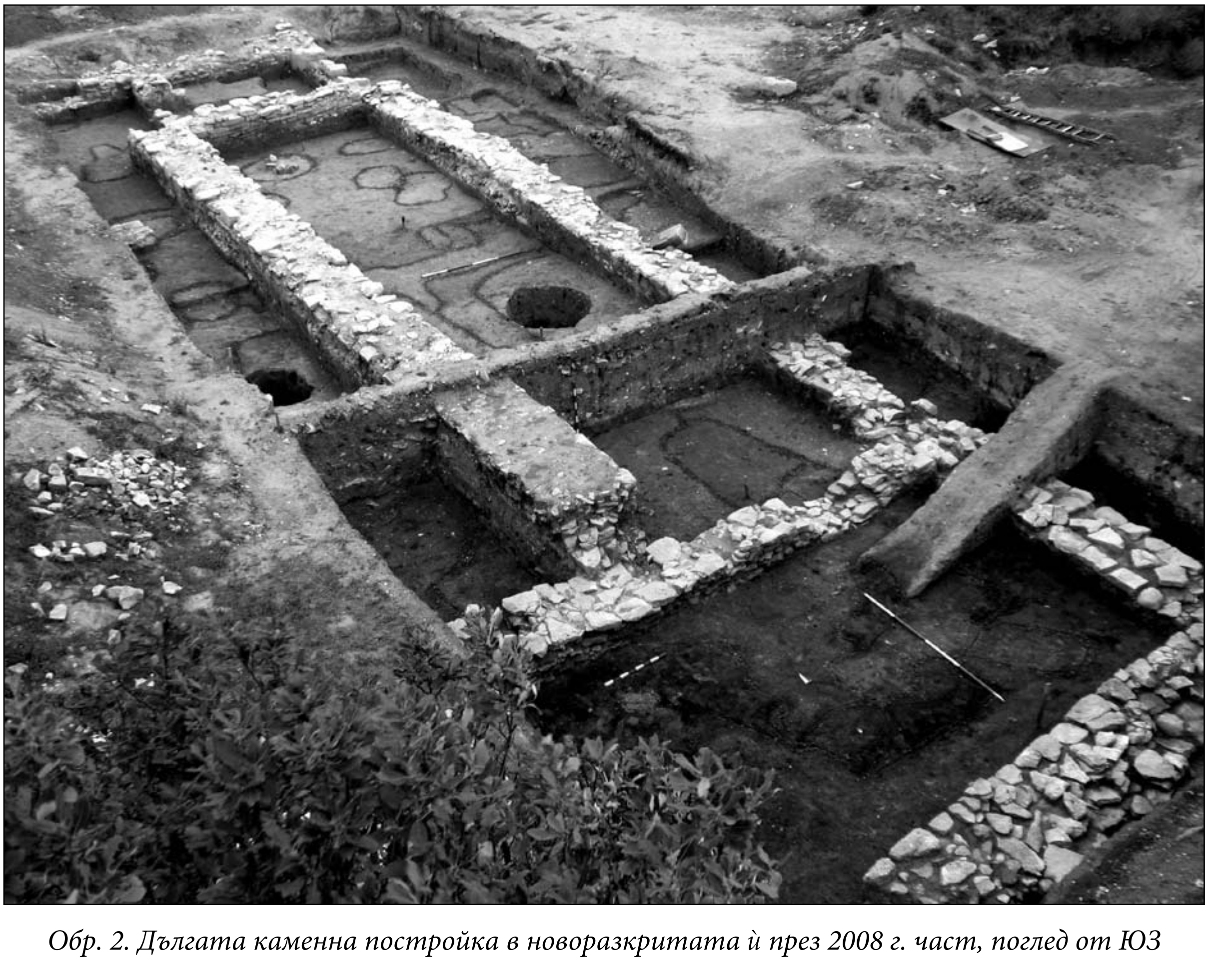

Обр. 2. Дългата каменна постройка в новоразкритата ѝ през 2008 г. част, поглед от ЮЗ

сезони бе проучен по на изток, успоредно на крепостната стена (Димитров, Стоянова 2004, 174).

Този факт, както и някои различия в градежа на новооткритите и на изследвани преди зидове, ще позволи да се очертае по-детайлно относителната хронология на оградните стени и постройките в проучвания сектор.

Навсякъде, където в проучения през 2008 г. сектор бе достигнат и се навлезе в пласта от VIII-IX в. (дълб. 1 м и повече), особено в близост с ЮКС се попадна на прослойки с въглени, железен шлак и стопилка, изобщо материали (сред тях и фрагменти от леярски поти !), свързани с леене на изделия от мед и бронз. В този пласт се откри една от интересните за 2008 г. находки – рисунка-графит на крилат (?) кон върху фрагмент от покрита с червена ангоба амфоровидна стомна (Димитров, Стоянова 2008 а, 75).

На достигната в края на сезона дълбочина от 1,20 – 1,40 м теренът в новозаложените и миналогодишни квадрати бе престърган и бяха и документирани очертанията на вкопаните в стария хумус структури – редици от ями за дървени стълбове, двете продължаващи на запад траншеи от дългата дървена постройка, както и още два големи „коритообразни" изкопа. Изследването на тези структури е основна задача за следващия сезон. Засега редиците от ями за дървени стълбове (4 от тях проучени през отчетния сезон) не позволяват да се очертае цялостен план на постройка, това е проблем, който ще трябва да се решава чрез проучване до здрав терен на 5-метровата ивица покрай ЮКС.

Литература:

Георгиев, Димитров 2001: П. Георгиев, Я. Димитров. Плиска, Ранно вътрешно укрепление, през 2000 г. – АОР през 1999-2000 г. София, 2001, 123.

Георгиев, Димитров 2004: П. Георгиев, Я. Димитров. Ранно укрепление на Вътрешния град на Плиска. – АОР през 2003 г. София, 2004, 172-173.

Димитров, Стоянова 2004: Я. Димитров, Х. Стоянова. Археологически разкопки на обект „Плиска – Югоизточна периферия на Вътрешния град". – В: АОР през 2003 г. София, 2004, 173-174).

Димитров, Стоянова 2007: Я. Димитров, Х. Стоянова. Археологически проучвания на обект „Плиска. Югоизточна периферия на Вътрешния град". – АОР през 2006 г. София, 2007, 477 – 480.

Димитров, Стоянова 2008: Я. Димитров, Х. Стоянова. Разкопки в Плиска на обект „Югоизточна периферия на Вътрешния град". – АОР през 2007 г. София, 2008, 591 – 593.

Димитров, Стоянова 2008а: Я. Димитров, Х. Стоянова. Плиска, Обект Югоизточна периферия на Вътрешния град. – Българска археология 2008. Каталог към изложба. С., 2008, 74 – 77.

Захариев 1979: И. Захариев. Южната крепостна стена на Плиска и некрополът, открит до нея (Разкопки през 1971 – 1974 г.). – Плиска-Преслав, 1, 1979, 108 – 138.

№8. НИАР „ПЛИСКА". ПРОУЧВАНИЯ В РЕПЕРЕН КВАДРАТ В-11 ВЪВ ВЪТРЕШНИЯ ГРАД

Валери Григоров, Андрей Аладжов

Проучването в реперен квадрат В-11 се проведе през август 2008 г., с целево финансиране по договор между Министерство на културата и НАИМ – БАН. Целта на разкопките бе да се продължи системното проучване в североизточната част на Вътрешния град на Плиска, започнато през 60-те години от Ат. Милчев (Милчев 1983, 211 – 227). На реперната мрежа на Плиска новопроучената площ попада в квадрат В-11.

В неговата централна част бяха заложени седем изкопа (F5 – F8, G6 – G8), с обща площ 175 м^2.

Стратиграфската последователност на културните наслоявания позволява да бъдат разграничени няколко основни хоризонта. В горния слой не са регистрирани структури. Откриват се пре-

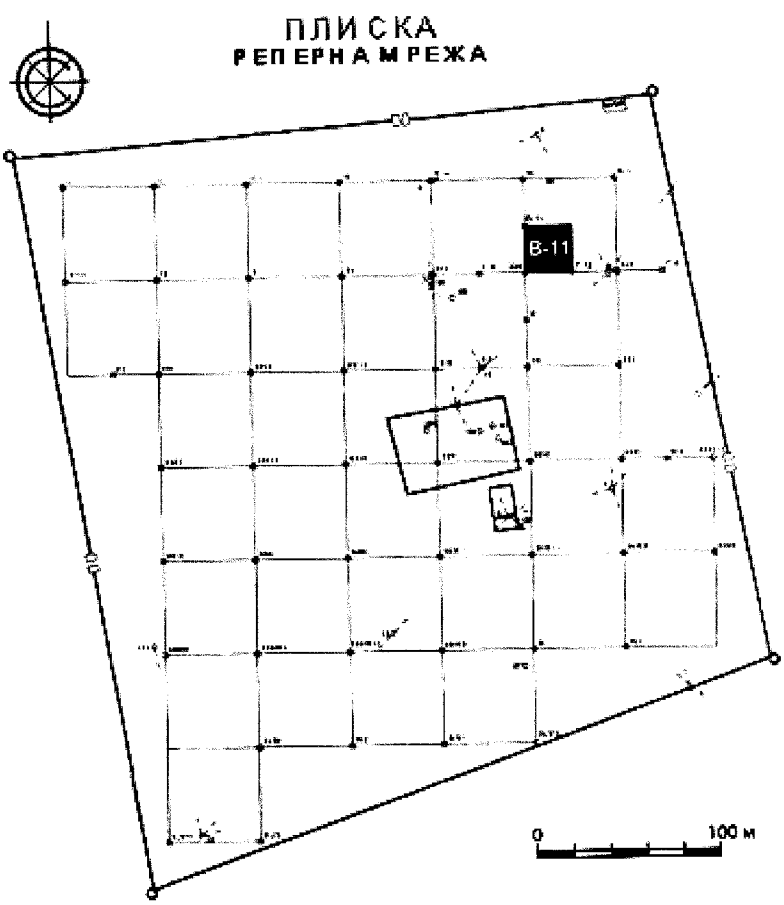

Обр. 1. Реперна мрежа във Вътрешния град на Плиска

димно керамични фрагменти от съдове, характерни за втората половина на X – началото на XI в.

В пласта 0,20 – 0,35 м бяха намерени един печат на цар Петър и царица Мария, една късноантична монета, монета клас А2 с препечатка на император Константин X Дукас,[1] няколко бронзови апликации (три сърцевидни и една правоъгълна, с прорез в средата), желязна плочка от ризница, няколко върхове на стрели, няколко ножчета и едно бронзово нагръдно кръстче без украса. Намерените находки позволяват да датираме хоризонта след 30-те години на X в. до края на X в.

В пласта 0,35 – 0,60 м се откриха два оловни печата на Писота вардарий, няколко върха на стрели, едно занаятчийско чукче, ножче, подкова и две сърцевидни бронзови апликации. Намерените находки и керамични фрагменти позволяват да датираме хоризонта в първата трета на X в.

На дълбочина 0,40 – 0,55 м бяха установени първите археологически структури (Обр. 2 – хоризонт А): няколко безформени струпвания от камъни и три ями. Следващите структури бяха регистрирани на дълбочина 0,70-0,90 м (Обр. 2 – хоризонт В). Това са шест ями, част от вкопано жилище със стъпаловиден вход в североизточния му ъгъл, едно огнище, ивица трамбована жълто-червена пръст и тънка ивица с пясъчна посипка. Намерените керамични фрагменти позволяват да датираме стратиграфското ниво и вкопаните в него структури във втората половина на IX-началото на X в.

Най-ранните структури бяха установени на дълбочина 0,90 – 1 м (Обр. 2 – хоризонт С). Нивото на стария хумус (дълбочина 0,85 – 1,05 м) е прорязано от плитка траншея от дървена ограда, която е ориентирана по оста изток-запад с отклонение 10 градуса на североизток-югозапад. Трасето ѝ е проследено в квадрати G7 и G8. От двете страни на траншеята са разположени (симетрично) четири плитки ями за греди. Прави впечатление, че на едно място траншеята прекъсва – вероятно се касае за проход, през който се е влизало в преградено пространство. В това стратиграфско ниво установихме още две огнища, една куполовидна пещ (Обр. 3) и една яма.

Добре изяснената относителна хронология на обекта позволява да се реконструира степента на интензивност на обитаване на проучената площ. Тя е била активно използвана през средата и втората половина на IX в., когато тук са функционирали няколко огнища и една пещ. Непосредствено до тях са били вкопани няколко ями, едната от които (в северозападния ъгъл на квадрат G8) беше запълнена с въглени и пепел. В пълнежа на ямата се откриха още керамични фрагменти,

---

[1] Монетата е определена от Д. Аладжова.

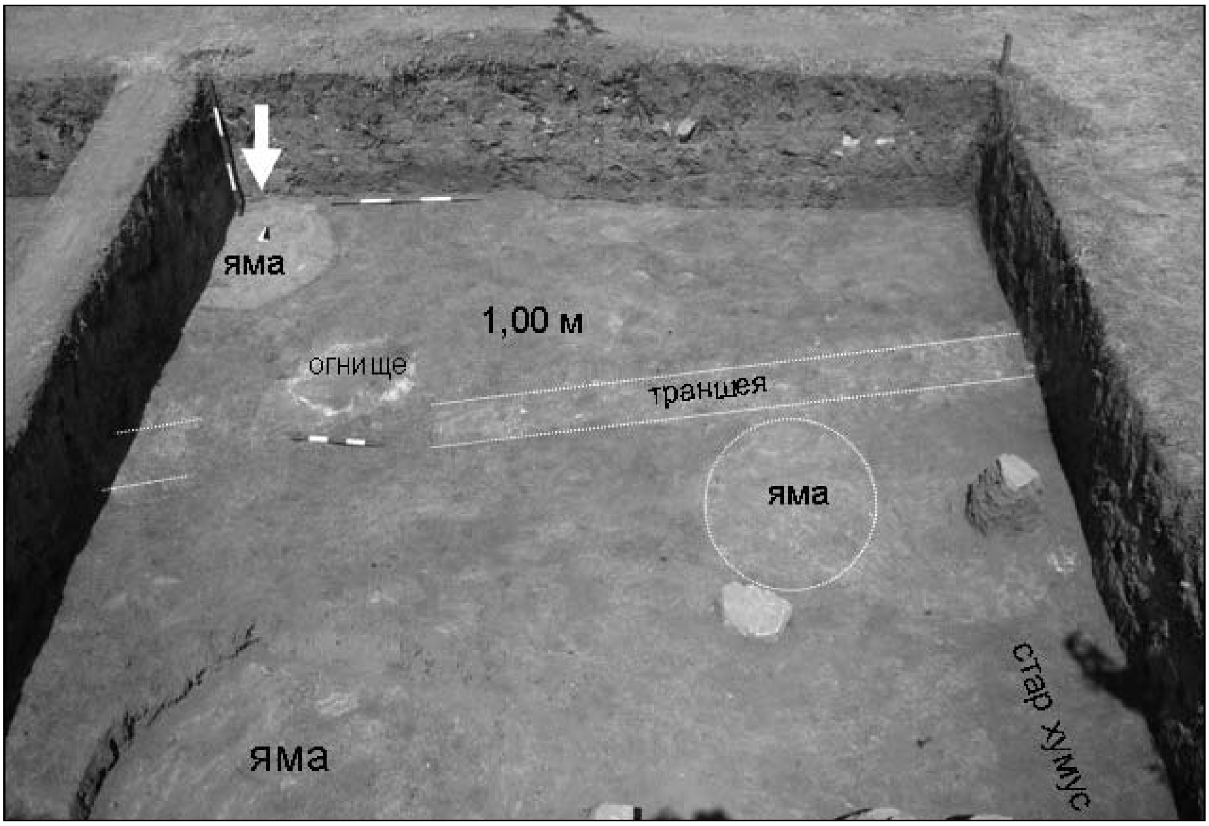
яма
1,00 м
огнище
траншея
яма
яма
стар хумус

Обр. 2. Археологически структури

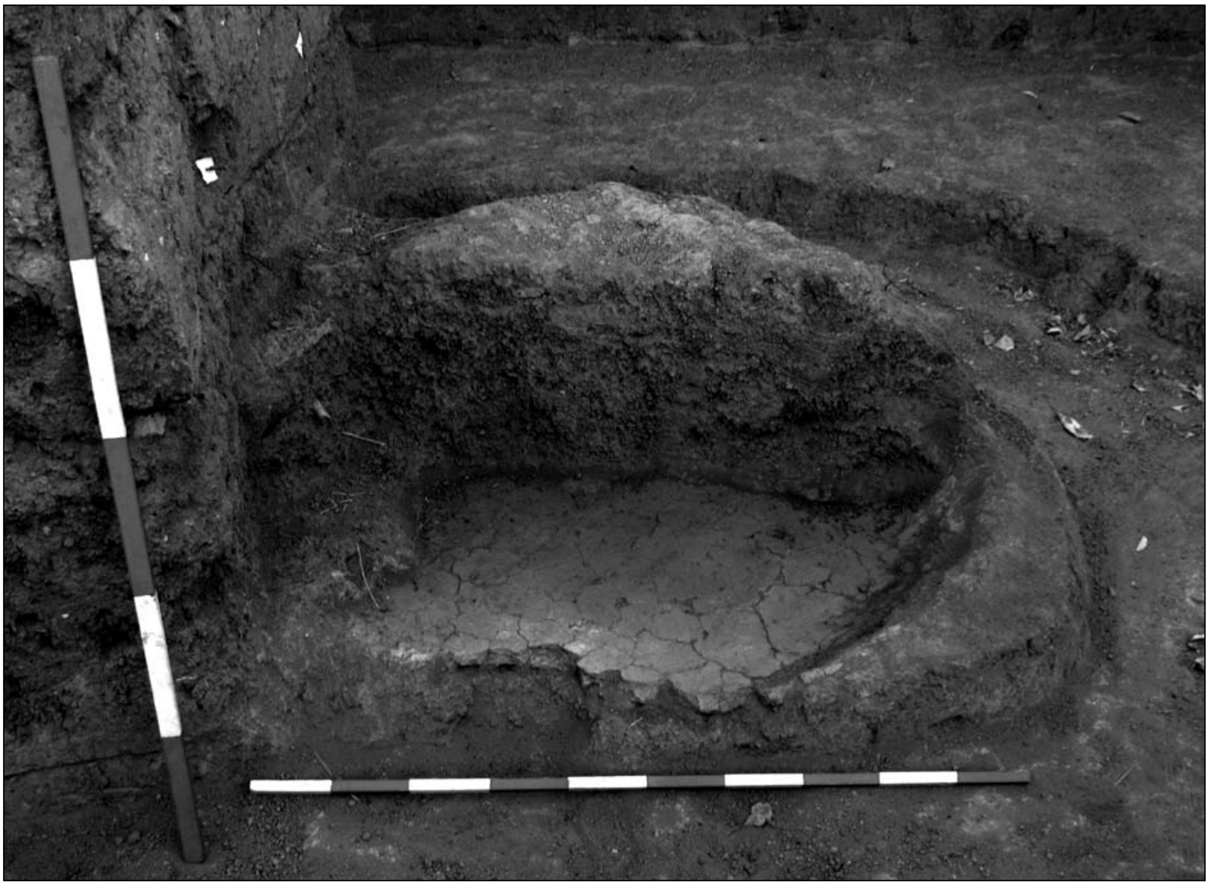

Обр. 3. Пещ, квадрат F8

бучки желязна и стъклена шлака, животински кости и няколко фрагмента от стъклени гривни, както и цял череп на куче. Югозападно от разкритите огнища е имало вкопано жилище, с оформен посредством квадри и ломени камъни стъпаловиден вход. През първите десетилетия на X в. мястото е било по-слабо използвано. От това време са останали няколко струпвания от ломени камъни, вероятно на разрушени леки постройки и няколко ями. От средата и втората половина на X в. липсват запазени археологически структури. През този период мястото не е използвано активно, а е представлявало празно пространство в градоустройствения облик на Плиска.

Литература:

Милчев 1983: Ат. Милчев. Разкопки южно от гроба на Карел Шкорпил във Вътрешния град на Плиска. – В: Преслав, 3, 1983, 211 – 227.

№9. НИАР „ПЛИСКА“. АВАРИЙНО-СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА СТРОЕЖА НА „БАЗА НА НАИМ“

Павел Георгиев, Янко Димитров, Станислав Иванов, Радослав Василев

Разкопките се проведоха от 15 април до 30 октомври (с прекъсвания). Целевите средства бяха осигурени от Министерство на културата. Сътрудници на екипа бяха студентите Лазар Иванов и Женя Добрева (ШУ), Панайот Антонов (СУ), проектант Св. Стоянов, лаборант Ст. Георгиева (Филиал на НАИМ – Шумен). Обработката на остеологичния материал беше извършена от д-р Лазар Нинов, а на антропологичните останки от д-р Виктория Русева. Амфорната керамика беше обработена от докторант Евелина Тодорова. Монетите бяха определени от Лъчезар Лазаров, археолог на свободна практика.

Проучена беше площ от 850 м^2, в пет отделни изкопа, разположени около строящата се

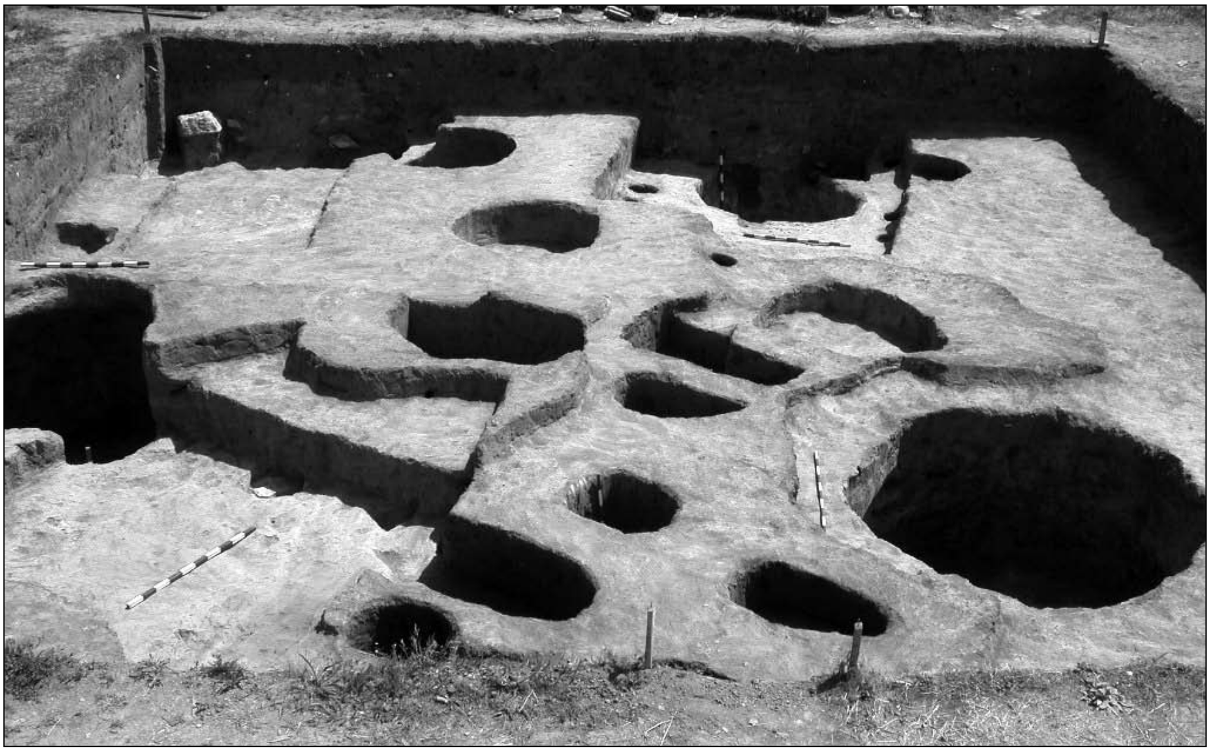

Обр. 1. Общ изглед от проучванията в изкоп V

сграда, на планирани за строителни дейности места.

Изследван беше културен пласт с дебелина от 0,80 до 2,20 м. Най-дебел е насипът в съседство със северната крепостна стена, където е залегнат от нейните рушевини, както и във вкопаните жилищни и стопански ями.

Археологически структури. Установени и проучени (напълно или частично) бяха 97 структури. В повечето случаи те са идентични с миналогодишните (Георгиев и кол. 2008, 597 и сл.).

1. Полуземлянки (жилища, работилници и домакински помещения). Техният брой е 42. Разположени са нагъсто и заемат около 50 % от проучената площ. Най-голяма е гъстотата им в близост до крепостната стена. Повечето от жилищата са малки (9-10 м^2). Основен тип отоплително съоръжение е разположена в единия ъгъл печка, градена с камъни. Глинобитните пещи в тях са рядкост. В жил. №60 беше разкрито върху пода глинобитно хромелно устройство.

2. Стопански ями. Те са 37 на брой и обикновено са в съседство с жилищата. Имат кръгла, камбановидна в напречно сечение, форма и достигат дълб. до 2,23 м. Най-голяма концентрация се наблюдава в западния сектор (изкопи III и V). В запълването им се откриват производствени и битови отпадъци.

3. Леярски производствен център. В западния сектор на жилищния квартал (изкопи III, IV и V) се попадна на следи от производствена дейност, свързана с изработка на украшения и битов инвентар от цветни метали (бронз, мед и олово). За работилници са използвани предимно по-големи по площ полувкопани жилища (№ 63, 65, 69, 71, 81, 83 – 85, 90). Леенето на метала е било извършвано в техните печки, посредством тигли, от които открихме няколко цели, както и десетки късове. Не е изключено с производствената дейност да са свързани и няколкото пещи, извън жилищата-работилници, макар че за това няма изрични данни. В пода на някои от жилищата-работилници се откриха кръгли дупки, запълнени с отлагания от медни сплави и въгленчета. Най-категорични са данните от намерените в жилищата и край тях фрагментирани и цели тигли, парчета шлак и стопилка, оловни модели за коланни апликации, изработен от кост „дозатор", хаванче за стриване на съставки за леярския процес, еталони, брусове, железни инструменти и други. Намерените заготовки (т. нар. „лееци" към отлети форми) не оставят съмнение за наличието на производствена дейност от типа на установената в проучваните напоследък центрове за леене и обработка на цветни метали при Надарево, Търговищко, Новосел и Златар, Шуменско. Производственият център в Плиска е съсредоточен в жилищен квартал. Следите му се проследяват на площ от няколко стотици кв. м и продължават в югозападна посока, извън нашите изкопи.

4. Гробове. Попадна се на 11 гроба с християнски трупоположения. В западния сектор те са разположени поединично. В източния образуват редица и принадлежат към установен там некропол. Там те застъпват по-ранни жилищни и други структури. В гроб №18 бяха открити чифт обеци и осем стъклени гривни.

5. *Каменна пристройка.* Тя е единственият каменен строеж в проучената площ. Откри се в източния сектор (изкоп I). Изградена е от дребни и средни камъни и парчета тухли, споени с кал пред лицето на крепостната стена. Има кръгла форма с вътрешен диаметър до 1,60 м. Няма данни за вход. В нейния център беше установено гнездо от дървен стълб. Основите ѝ лежат върху културен пласт, включително и запълване на жил. №74 и над гроб №15. При тази стратиграфска ситуация постройката трябва да се отнесе най-рано към средата на XI в. Подобни са открити в ранновизантийския Ятрус, както и в средновековното селище от XI-XII в при с. Рупките, Чирпанско и се тълкуват като зърнохранилища (Vagalinski 2003, 81). Тази интерпретация изглежда приемлива и за пристройката от Плиска, тъй като е в чертите на жилищен квартал, в чиито най-близки жилища има големи пещи за изпичане на хляб, както и хромелно съоръжение.

6. Крепостна стена. Близостта на строящата се Археологическа база до стената наложи разкриването на нейното вътрешно лице в два участъка с дълж. 14 и 16 м. Блоковият градеж е запазен до четвърти ред. Върху някои от блоковете са изсечени знаци или са врязани плитко неясни рисунки.

7. Траншея за палисада и ями от дървени стълбове. Тя беше установена още м. г. на около 16 м, успоредно на крепостната стена. Сега проследихме нейното продължение на запад. Там тя постепенно се доближава до нея (на около 12 м). Служела е за основа на дървена ограда, която е

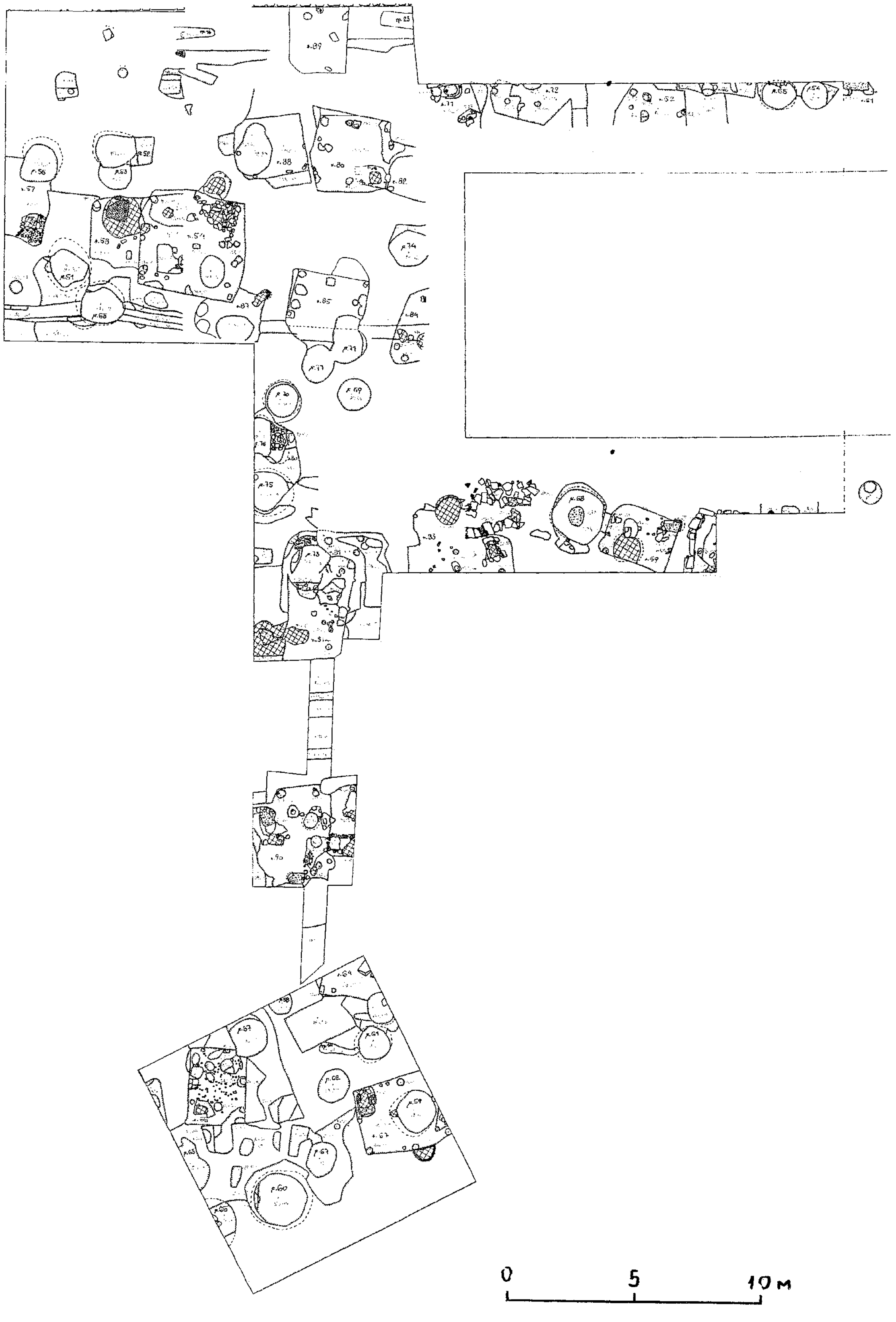

Обр. 2. План на разкритите структури в изкопи III и V

отделяла зона за маневриране пред куртината. В изкоп III, непосредствено пред крепостния зид, беше установена къса траншея (9 м), а на запад от нея шест ями за дървени стълбове. Тези изкопи са от неясна дървена постройка от „столичния" период.

Материали и находки.

1. Керамика. Освен значителния фрагментарен материал бяха възстановени 18 и подготвени за реставрация още 25 съда. С тях броят на целите форми от обекта възлиза на 56. Обработката на материала, включително и на амфорите, позволява в него да се откроят две хронологически групи: от X и от първа половина на XI в.

2. Находки. Част от тях са свързани с бита и домашните производства (шила, прешлени за вретено, ножчета и пр.). Друга част са от конструкцията или от обзавеждането на жилищата (панти, ключове, катинари и др.). Серия от находки са свързани с военното дело (върхове от стрели, пластини от ризници, детайли от ръкохватки на саби и др.). Голям е броят на вещите, свързани с облеклото (копчета, коланни принадлежности), на украшенията (пръстени, стъклени и бронзови гривни, обеци, нагръдни кръстове). Голяма част от предметите и накитите от бронз, мед и олово са продукция на местните работилници.

3. Монети. Общият им брой от разкопките през 2007 и 2008 г. е 80. Една осма от тях са антични медни монети с малки модули, сечени от I до V в. Те са преизползвани от населението за различни нужди. Останалите монети са византийски, предимно анонимни (само две са по-ранни: фолис на Никифор II Фока (963 – 969) и милиаренсия на Йоан Цимисхий (969 – 976). Нумизматичният материал откроява два етапа на активитет. Първият може да се датира във втората половина на X в., а вторият през 40-те – 60-те години на XI в. Тази хронология потвърждава и донякъде прецизира датировките на археологическия материал: керамика и находки.

Изводи. Проучената през двата сезона на аварийно-спасителни разкопки площ възлиза на

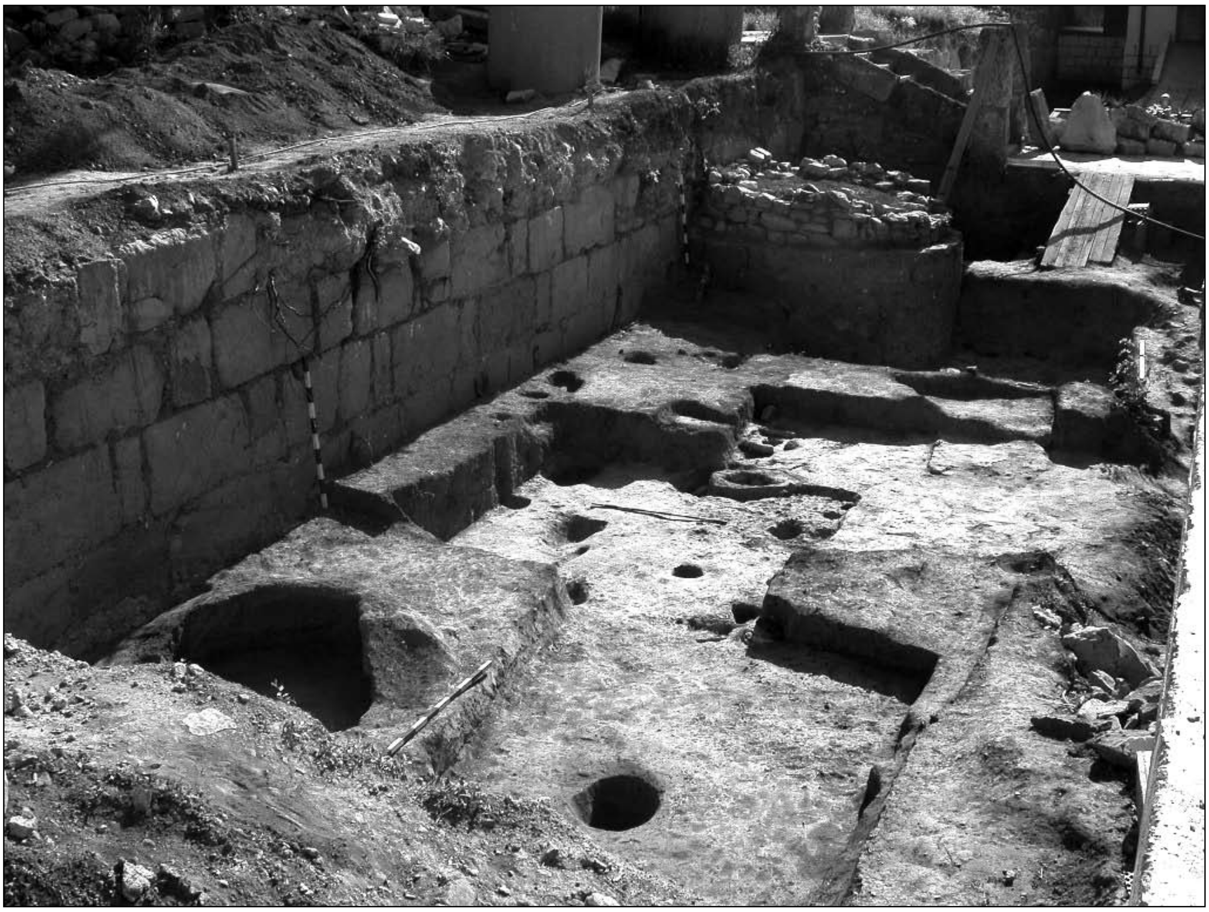

Обр. 3. Изглед от сектор I с жилища и кръгла каменна постройка до северната крепостна стена

1700 м^2 и това е най-големият изследван наведнъж сектор във Вътрешния град. Макар и в неговата северна периферия, той дава пълна представа за обхвата и характера на живота около владетелската резиденция. Проученият сектор от жилищно-производствен квартал пред северната крепостна стена позволява пълноценно и многоаспектно изследване на следстоличния период от развитието на Плиска. В него бяха документирани 84 полувкопани жилища, от които десетина с изявено производствено предназначение, над 80 стопански и други ями, 23 гроба, както и единични съоръжения с битов и производствен характер. В инвентарната книга на разкопките бяха записани над 2 200 предмета от метал, стъкло, кост и глина.

Цялостната и пълна обработка на постъпилите от проучванията материали и данни ще обогати информацията за развитието на Плиска, главно през X-XI в., и ще внесе обективни корективи в нашите представи за облика на нейния Вътрешен град през IX век.

Литература:

Георгиев и кол. 2008: П. Георгиев, Я. Димитров, Ст. Иванов, Р. Василев. Аварийно-спасителни разкопки на строежа на „База на НАИМ” в Плиска. – АОР през 2007 г. София, 2008, 597 – 600.

Vagalinski 2003: L. Vagalinski. Ne Varietatem Timeamus – Über die Chronologie des Spätantiken Kastells Iatrus an der Unteren Donau (Objekt XLIV). – Archaeologia bulgarica, 2003, 43 – 82.

№10. НИАР „ПЛИСКА”. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ №41 ВЪВ ВЪНШНИЯ ГРАД

Стоян Витлянов, Константин Константинов

Археологическите проучвания на обект №41 в северозападната част на Външния град на Плиска започват през 1982 г. Резултатите от тях показват съществуването на голям архитектурен комплекс от X-XI век (Витлянов 2000, 283 – 291, Витлянов 2002, 92 – 103). През изминалия сезон археологическите проучвания на обект №41 в северозападната част на Външния град на Плиска се проведоха от 18 август до 2 септември под научното ръководство на доц. д-р Стоян Витлянов и д-р Константин Константинов. Техническата документация бе изготвена от Светлозар Стоянов – проектант при НАИМ – БАН, филиал Шумен. За поредна година в разкопките взеха участие студенти от специалностите „История” и „Археология”, редовно обучение при Шуменския университет „Епископ Константин Преславски”, като част от провеждането на лятната учебна практика. Средствата за проучванията бяха осигурени от вътрешноуниверситетски научноизследователски проекти.

Според предварителния план през изминалия сезон работата беше съсредоточена в секторите, северно и североизточно от разкрития през 2006 и 2007 година плочник в центъра на комплекса. Целта на археологическите разкопки беше да се изчерпи изцяло вътрешното пространство на двора на комплекса.

Проученият пласт се характеризира със светлокафява рохкава пръст с голяма концентрация на фрагменти от тухли и цели покривни керемиди от двата типа – tegulae и imbrices. Върху повърхността на част от намерените екземпляри личат отделни врязвания, вероятно следи от знаци. Откриват се големи буци хоросанова замазка. На същата дълбочина се откриват и отделни фрагменти битова керамика с врязана украса и тъмнокафява и зелена глазура, предимно от стени и дъна на гърнета. В близост попаднахме и на голямо количество железни гвоздеи с четириъгълно сечение. В кв. 61, 62 и 63, наред с останалия материал, се откриха и няколко панти, куки за врати и заключващи устройства, които най-вероятно са били използвани в намиращите се на север от проучвания терен верижни помещения със стопански характер.

Изцяло беше разкрито продължението в източна посока на засечения през миналия археологически сезон плочник. Съвсем естествено то не прави изключение от общата структура на

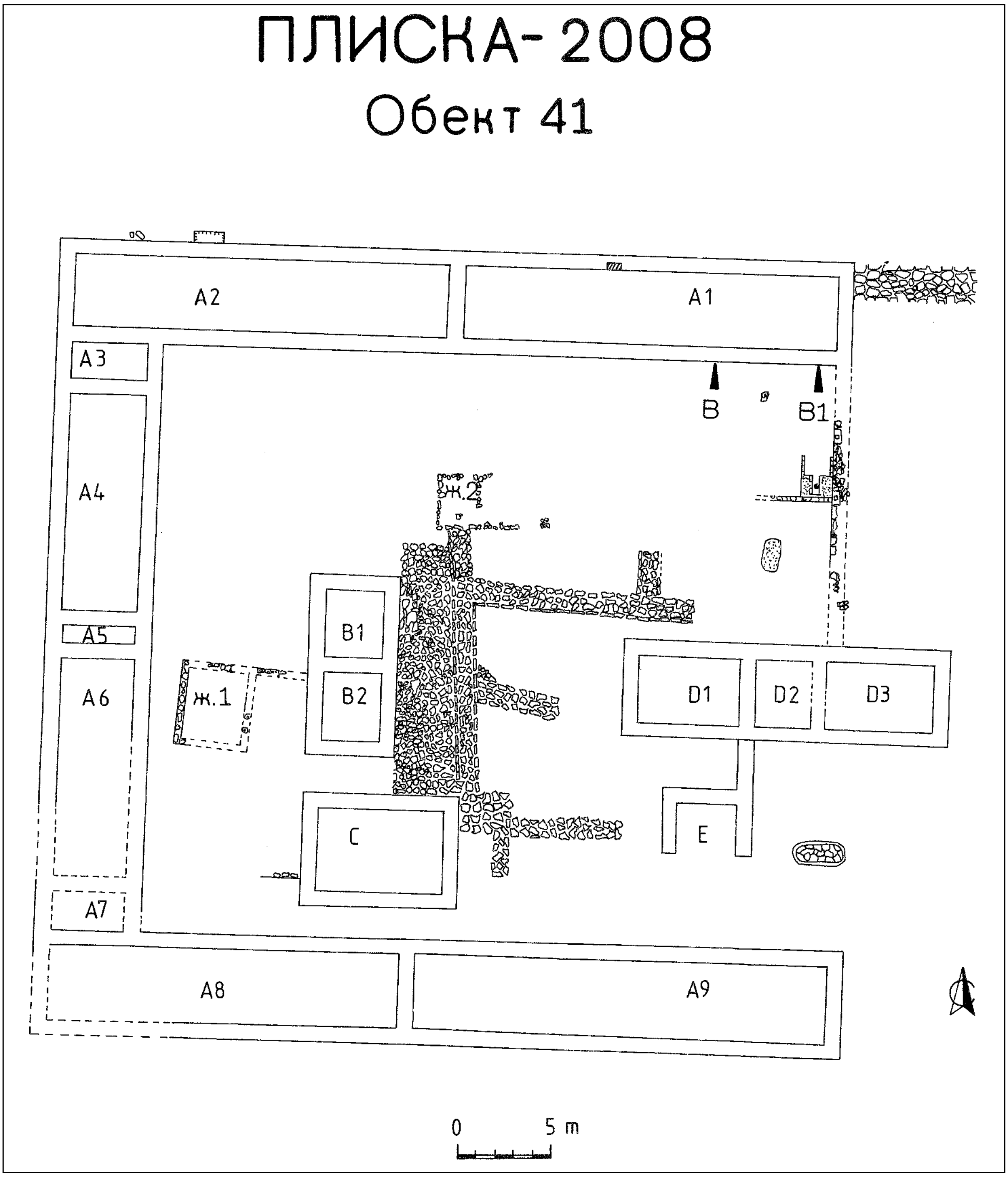

Обр. 1

досега проучените сектори и най-вероятно е било изградено от едри плочести камъни, образуващи редица. Очертанията му се забелязват на дълбочина 0,40 м. Камъните в тази част на плочника липсват, тъй като са се обрушили или пък са били извадени. Разклонението е ориентирано в посока северозапад – югоизток и върви успоредно на дългата северна стена на сграда D в центъра на комплекса. Достига непосредствено до средата на източният ограден зид на комплекса, където той прекъсва, най-вероятно за да се оформи вход.

През изминалия археологически сезон допълнително беше проучен плочникът по северното разклонение на главното източно трасе. Целта беше да се потърсят други фрагменти от намерената през 2007 година мраморна плоча с надпис на гръцки език, съдържащ словосъчета-

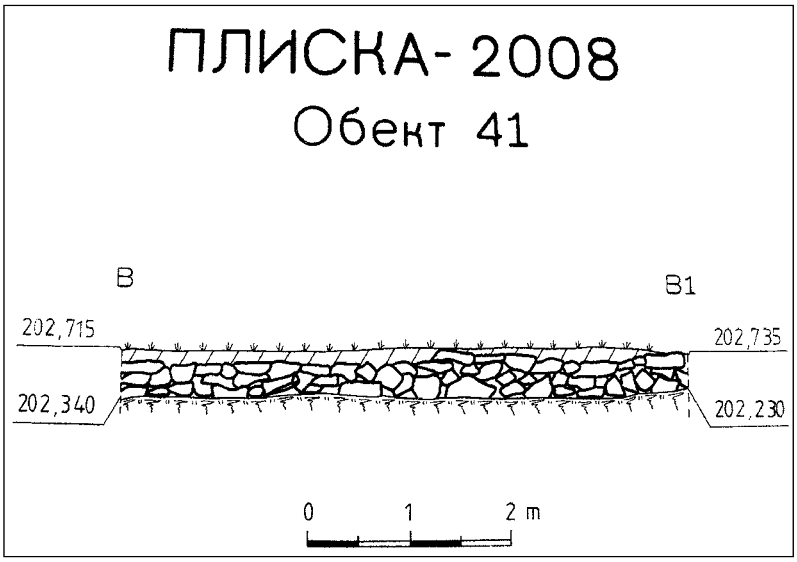

Обр. 2

нието ФРАГІСЄΝΤΙΜΠΑ. След направените консултации с проф. В. Герасимова от НАИМ – БАН, стана ясно, че надписът датира от V-VI в. и най-вероятно е донесен от късноантичния обект при с. Войвода, Шуменско. Липсата на други подобни фрагменти при вдигането на каменните плочи на северното разклонение на плочника потвърдиха изказана хипотеза.

Изцяло беше свален и културният пласт в северозападната част на кв. 88. Целта беше да се засече северният напречен зид, който е служил за оформянето на навес около намерената в този сектор пещ. Резултатите от проучването в този квадрат показаха, че едноредов зид в посока изток – запад е съществувал само южно от пещта с размери: дължина 2,84 м; ширина 0,23 м и височина 0,25 м, докато подобен такъв от север липсва. Може да се предполага, че от север е съществувала лека дървена покривна конструкция, която не е запазена. Доказателство за подобна хипотеза са множеството намерени железни ковани гвоздеи с четириъгълно сечение и кръгли глави в този сектор от комплекса, както и гнездото за дървена греда, което ясно личи

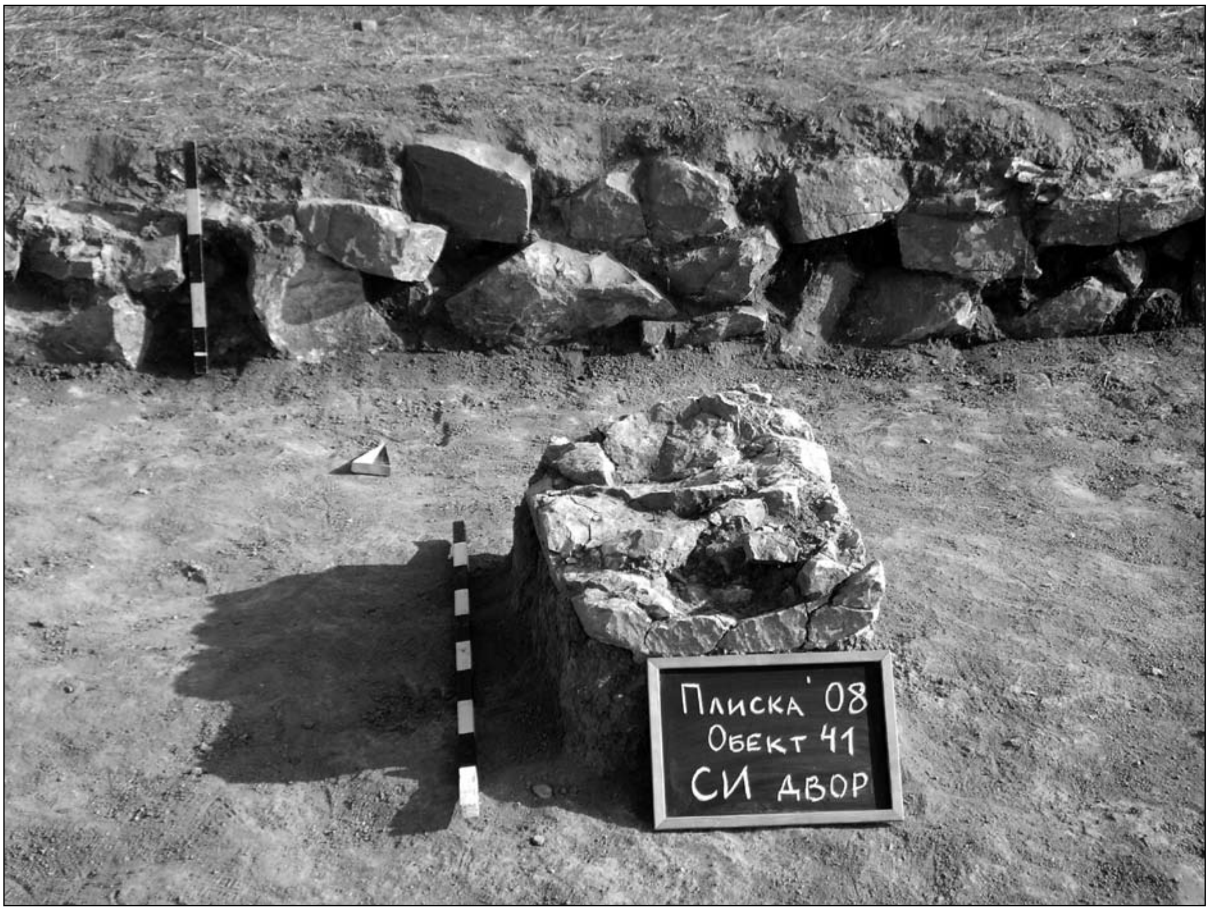

Обр. 3

върху каменен блок от източната оградна стена.

През тазгодишната археологическа кампания се работи и по разчистването на южното лице на помещение №1 на сграда А в североизточния ъгъл на комплекса.

Културният пласт е от кафява хумусна пръст с много малка концентрация на керамични фрагменти. Попадна се на отделни фрагменти от покривни керемиди и тухли без знаци. В кв. 63 на дълбочина 0,60 м от околния терен се разкри силно разрушена каменна плоча с четириъгълна форма и размери 0,70 х 0,45 х 0,06 м.

Разположена е на разстояние 1,07 м от южното лице на зида на помещение №1 на сграда А, като най-вероятно е имала конструктивна връзка с него. Може да се предполага, че плочата е служила като постамент за дървена конструкция, която се е издигала пред лицето на верижните сгради в рамките на двора на комплекса. Самият зид е от едри необработени камъни на калова спойка. Запазен е на височина 0,45 м.

Проучено беше и хоросановото бъркало в южната част на кв. 110. То е с издължена елипсовидна форма и с размери 1,1 х 2,2 м. Оградният му бордюр е изграден от поставени на ребро мергелни камъни. Очертанията му са едва забележими поради силното му обрушване. През 2004 г. подобно бъркало се разкри и в югоизточния сектор на обект №41. Най-вероятно са били използвани при издигане на оградните зидове на комплекса.

Освен керамичните фрагменти, характерни за периода X-XI в., при тазгодишното проучване на обект №41 се откриха следните находки: фрагмент от гривна от медна сплав, бронзов пръстен с кръгла халка и плочка от плоска ламарина, желязна волска подкова, железни куки и панти за врати, фрагменти от заключващи устройства.

Постигнатите през изминалия археологически сезон резултати потвърдиха предположението, че в централната част на обект №41 се е оформял площад. Той е бил покрит с плочник от едри варовикови необработени камъни. Плочникът и неговите разклонения най-вероятно са свързвали сградите в центъра на комплекса с верижните постройки в неговата периферия.

Литература:

Витлянов 2000: Ст. Витлянов. Новооткрит стопански комплекс в Плиска. – Известия на Националния исторически музей, XI, 2000, 283 – 291.

Витлянов 2002: Ст. Витлянов. Колективна находка от земеделски сечива, скотовъден инвентар и оръжие от Плиска. – Известия на историческия музей – Шумен, X, 2002, 92 – 103.

№11. НИАР „ПЛИСКА”. ХРИСТИЯНСКИ НЕКРОПОЛ „ЗАД МОТЕЛА”

Ивайло Кънев

Християнският некропол „Зад мотела” се намира на 350 м източно от югоизточната кръгла кула на каменната крепостна стена на вътрешния град на Плиска. Некрополът е открит случайно през 80-те години на XX век, когато се извършват изкопни работи в плисковското поле за поставяне на водонапоителни тръби и съоръжения. Пръв изследовател на некропола е н. с. д-р Янко Димитров – НАИМ при БАН, филиал Шумен.

През 2008 г. научното ръководство е отстъпено на Ивайло Кънев – НИМ София. Целта на разкопките през настоящият сезон бяха да продължи проучването на некропола в източна посока. За целта бяха поставени два нови сондажа, номерирани с №3 и №4. Археологическите проучвания се извършиха през първата половина на месец август. В тях взеха участие студенти от СУ „Св. Климент Охридски” и ШУ „Епископ Константин Преславски”. Проучванията потвърдиха, че некрополът е еднослоен и обхваща периода на XI век. В двата сондажа общо бяха открити 8 бр. гробове. Гробните ями се открояваха на дълбочина 0,50 м, а дъното на гробовете е съответно на

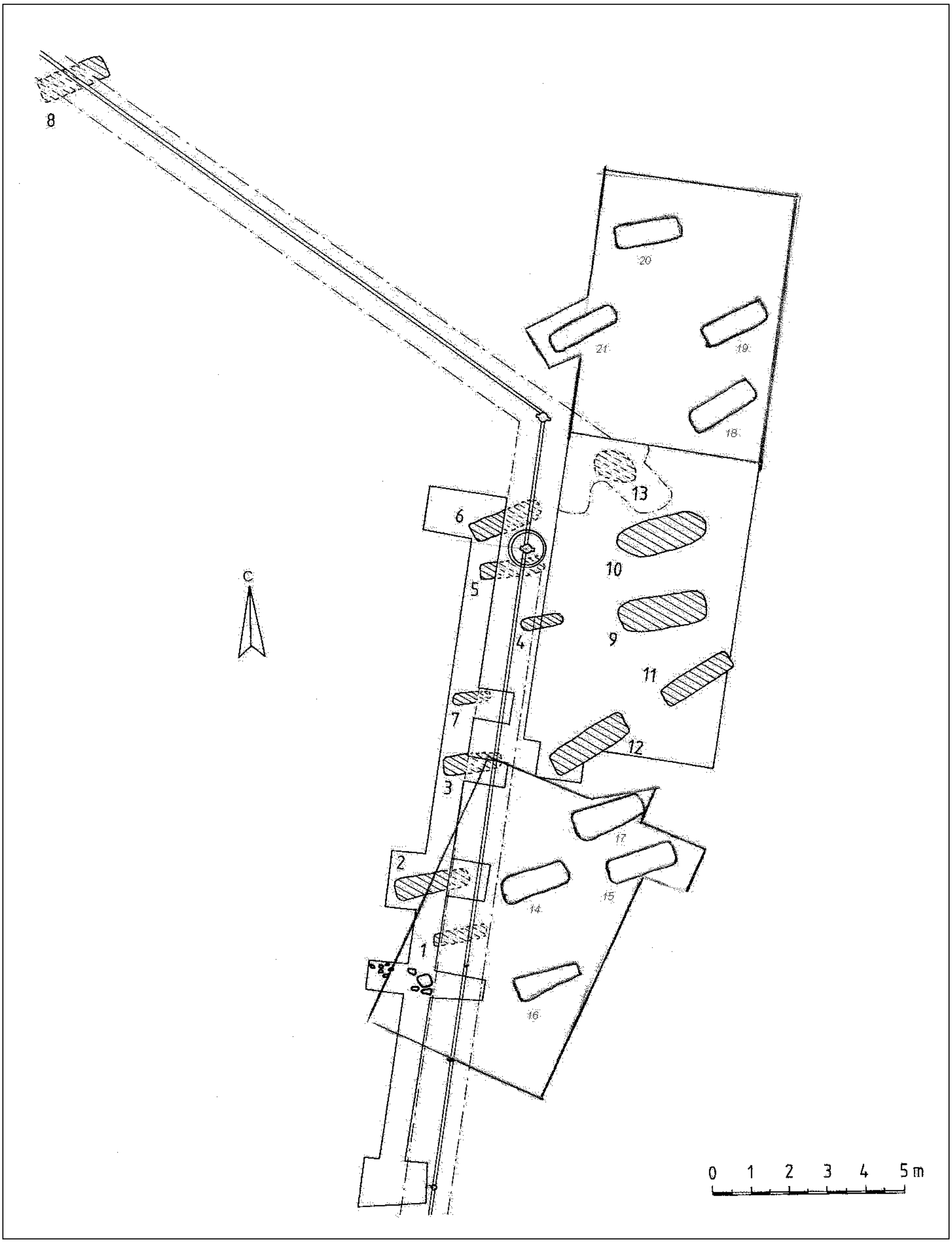

Обр. 1. Обща ситуация на християнски некропол „Зад Мотела"

0,70 – 0,90 м от съвременното ниво на терена. Всички гробове са християнски, ориентирани са изток – запад. Липсват аномалии от тази ориентация. Потвърждава се и особеността на некропола установена от предходните сезони, че всички погребани са в дървени ковчези и липсват накити. Изключение прави, само гроб №14, където бе открита една бронзова обица, тип халка.

№12. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА РАННОСРЕДНОВЕКОВНА СГРАДА В ЗЕМЛЕНОТО УКРЕПЛЕНИЕ КАБИЮК

Станислав Иванов, Тихомир Тихов

Кабиюшкият землен лагер отстои на около 15 км югозападно от Плиска и е второто по големина укрепление след столицата. Площта му е 3500 дка и се намира в самия край на лесостепната зона на Европа. Името идва от голямата могила намираща се в рамките на укреплението – Кабиюк (мека, нетрайна височина). Лагерът става известен на науката още в края на XIX в., благодарение на активната дейност на основоположника на българската археология Карел Шкорпил, но до неотдавна целенасочени археологически проучвания в него не са били провеждани.

През 2007 г., след иманярска интервенция, се регистрираха останки от монументална постройка, която според предварителните данни се датираше в периода на Първото българско царство. Започналите аварийно–спасителни разкопки се ръководеха от проф. Рашо Рашев. След трагичната гибел на проф. Рашев, през 2008 г., проучванията бяха продължени от останалите участници в екипа – специалист Станислав Иванов (НАИМ – БАН, Филиал гр. Шумен) и сътрудник Тихомир Тихов (РИМ – Шумен). В разкопките взеха участие студентите от Шуменския университет Женя Добрева и Росица Славчева. Финансирането на проучванията и през двата сезона бе осигурено от РИМ – Шумен и ДП „Кабиюк".

При проучванията през 2007 г. основната цел бе да се добие представа за стратиграфията на проучвания терен и характера на засегнатата постройка. Бяха направени две сондажни траншеи, които преминаваха надлъжно и напречно на сградата. Установено бе, че се касае за постройка с монументален градеж от първата половина на IX в., чийто план се възстанови като два вписани един в друг правоъгълника (Рашев и кол. 2008, 606-607). През 2008 г. се пристъпи към разкриване на сградата, установяване на точния ѝ план, като същевременно се целеше и по-точно да се определи времето на нейното съществуване. За тази цел беше възстановена заложената през 2007 г. план – квадратна мрежа и проучванията обхванаха 24 цели (5 x 5 м) и 6 половинки (5 x 2,5 м) квадрати. Общата площ върху която се работи е около 700 м^2.

Некропол. Разкриха бяха нови два гроба от некропола, с които общият брой на проучените гробове стана 8. Гробовете са плитко вкопани – седем от тях са с дълбочина 0,30 до 0,60 м от съвременния терен. Установено бе, че те представляват малък некропол, разположен над централната част на монументалната сграда. Гроб №8 е вкопан най-дълбоко, на дълбочина 1,10 м. В него нямаше скелет, а се откриха само кости от череп. Неговата яма личи почти от нивото на съвременния терен. Тя прорязва насипа образуван при унищожаването на сградата и изваждането на строителния материал, т. е. некрополът е възникнал след разрушаването на сградата. Всички погребания са по християнския обред – скелетът е по гръб с изпънати крака и глава на запад, ръцете на погребаните са скръстени в областта на корема или таза (Обр. 1). В нито един от гробовете не бе открит инвентар. При липсата на материали, единствените данни за датирането на гробовете остава погребалния обред и сравнението с други некрополи. Гробове с описаните характеристики са познати от различни места, като най-общо могат да бъдат датирани в периода X – XI в.

Монументална сграда. През 2008 г. бе разкрит терена, върху който е била разположена сградата. Установен бе планът ѝ и отчасти се добиха данни за нейната конструкция. Сградата се очертава само по изкопите за полагането на нейните основи, от които е бил изваден строителния материал (Обр. 2).

Според очертанието на тези останки, вече със сигурност може да се твърди, че планът представлява два вписани един в друг правоъгълника, предположение, което беше изказано след проучванията през 2007 г. Сградата е ориентирана с дългата си ос в посока изток – запад. Външният четириъгълник е с размери 26 x 17,60 м, а вътрешният 17,60 x 9,60 м. В няколко сектора се достиг-

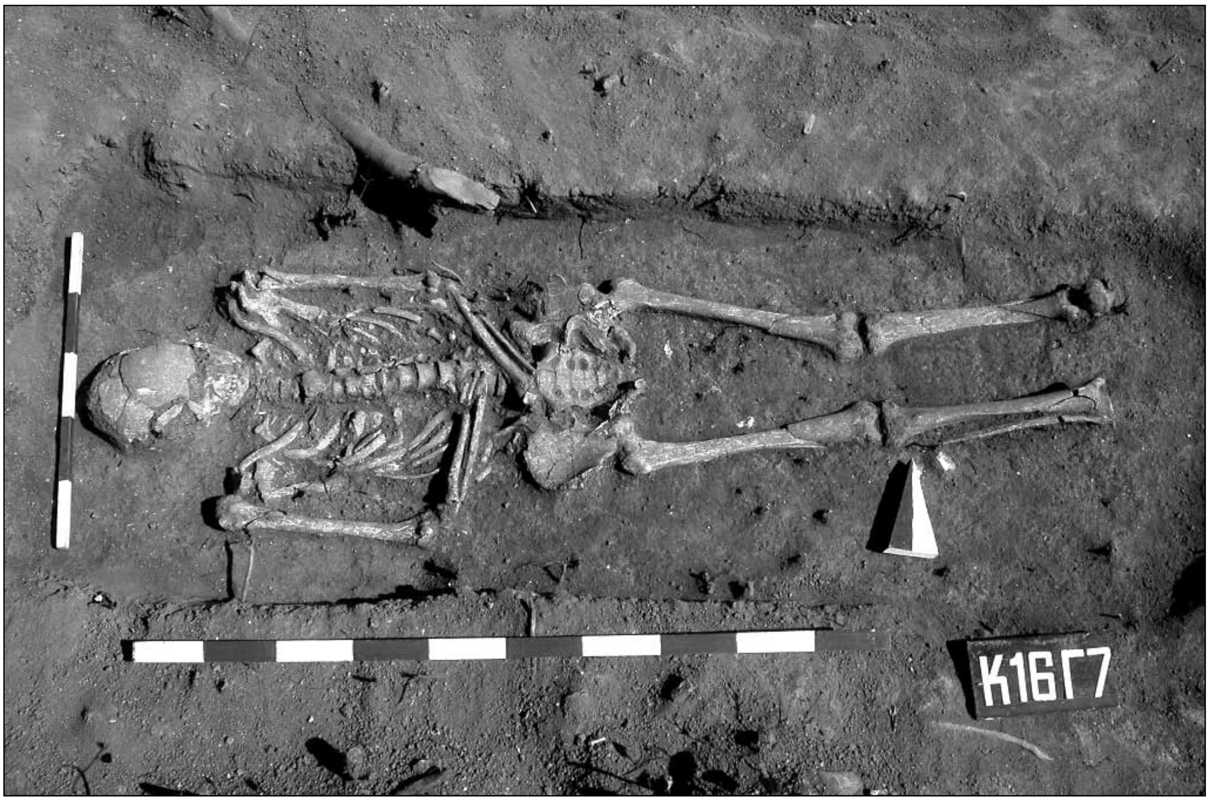

Обр. 1. Гроб №7

Обр. 2. Общ поглед към проучвания терен

на до автентични останки от постройката. В два сектора, по трасето на т. нар. иманярски тунел, се достигна до здравия льос в който са вкопани основите. Тук подложка липсваше, като най-вероятно тя е била демонтирана при иманярската интервенция. В дъното на изкопа за основата се откроиха набитите в здравия терен пилоти за укрепване на почвата под основата. Те са кръгли и четириъгълни в сечение, с дебелина по около 7-8 см, наредени по пет в ширината на основата. След изчерпването на секторите от траншеи за основи, които не бяха засегнати от иманярската намеса, се достигна до техните хоросанови подложки. На някои места личаха отпечатъци от блоковете на основата. На място не бе открит нито един блок. Всички те са били извадени при разрушаването на постройката, а някои бяха намерени в насипа запълващ траншеите от основите. Според отпечатъците се установи, че блоковете са били наредени в системата биндер-лойфер. Ширината на основите е 0,97 – 1 м, вкопаването е на около 1,50 м от нивото на стария терен. Разлика в дълбочината на вкопаване на основата на външния и на вътрешния четириъгълник не бе установена. Засега никъде не са регистрирани останки от подовото ниво на сградата. От пласта с рушевини произлизат мраморни архитектурни детайли – база, капител, плочки от подова и стенна облицовка, което говори за богатата декоративна украса на постройката.

Навсякъде около сградата се попадна на деструкции от натрошени камъни и буци розов хоросан. При разчистването на плътния слой с хоросанов трошляк на север от сградата се разкри каменна настилка. Тя е с ширина 1,20 – 1,30 м и е направена от правилно подредени каменни блокове.

Ями от дървени стълбове и траншея. При престъргване на терена за очертаване на траншеите от основите на каменната постройка се попадна на ями от дървени стълбове. Те са разположени във вътрешността на вътрешния правоъгълник, като засега не може да се открие система в тяхната подредба. Вкопани са в хумуса и някои от тях са запълнени с чиста хумусна пръст.

Във вътрешния правоъгълник на сградата се очерта траншея, която започва от североизточния вътрешен ъгъл и върви косо към южната основа на същия, но без да достига до нея. Запълнена е с хумусна пръст, в която на места се откриват дребни камъчета. Засега няма яснота относно предназначението ѝ.

Ями от дървена сграда, предхождаща каменната. Ямите от нея се откриват около външното лице на вътрешния четириъгълник. Те са 18 на брой и са симетрично разположени, както една на друга, така и на вътрешния правоъгълник. Размерите им варират между 1,20 и 1,80 м, но някои от тях не се очертават в целия си размер. Проучени са четири от ямите. При изчерпването им се установи, че запълващият ги насип е срязан от траншеята за основата и отчасти остава под хоросановата подложка. При две от ямите бяха установени гнезда от четвъртити дървени стълбове. Техните размери засега не могат да се установят със сигурност, тъй като остават отчасти под хоросановата подложка. Видимият размер на гнездата е от порядъка на 0,50 м. Тези обстоятелства позволяват да се твърди, че тук става дума за по-ранна постройка или част от постройка с правоъгълен план и с дървено-стълбова конструкция. Нейните ориентировъчни размери са 19 х 10 м.

Проучваната сграда спада към един познат тип постройки от центровете на Ранносредновековна България – типа на езическите храмове. Установените стратиграфски съотношения показват, че сградата е била разрушена преди възникването на некропола. Откриването на по-ранна постройка с дървено–стълбова конструкция позволява да се предположи, че двете сгради са изпълнявали еднаква функция.

Наличието езически храм в очертанията на земленото укрепление при с. Коньовец, говори за значимостта, което е имало то в периода на ранното средновековие. Данните за наличието на други каменни сгради позволяват Кабиюшкото укрепление да се схваща не само като военен лагер, свързан с отбраната на столицата, а и като за един от най-важните центрове на езическа България.

Литература:

Рашев и кол. 2008: Р. Рашев, С. Иванов, Т. Тихов. Ранносредновековна сграда в земленото укрепление при могилата Кабиюк, община Шумен. – АОР през 2007 г., София, 2008, 606-607.

№13. АР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ”. ДВОРЦОВ КОМПЛЕКС И „ВЛАДЕТЕЛСКА ЦЪРКВА”

Маргарита Ваклинова, Ирина Щерева, Снежана Горянова,
Петър Димитров, Мария Манолова-Войкова

След разкриването на най-голямата християнска базилика във Велики Преслав археологическото проучване в последните две години се провежда на терена между Владетелската базилика, Сграда I (свързваща храма с дворците), Тронната палата, туристическата пътека, отвеждаща към нея и старото шосе Велики Преслав – Върбица. През 2008 г. разкопките обхванаха площ от 500 м^2, на дълбочина, според дебелината на културното напластяване, от 0,80 до 2,70 м. Съвместно с н. с. Т. Балабанов бе направен сондаж южно от югозападния ъгъл на Малкия дворец.

Основните цели и задачи бяха:

1. Продължаване проучването в южна посока на останките от монументалната постройка южно от Владетелската църква (т. нар. Сграда III), заедно със стилобата на галерията пред нейното западно лице и улицата от плочести камъни, минаваща пред нея. Установяване характера на археологическите напластявания източно от тази сграда.

2. Проучване до стерилна пръст на културните напластявания под нивото на незастланите сега части от площада, разположен между Тронната палата от запад, Сграда I от север, Сграда III от изток и края на този дял от Дворцовия комплекс на юг, проучван от Т. Балабанов.

Във вече известната монументална каменна постройка от столичния период, разположена югоизточно от базиликата продължи проследяването на конструкцията и вътрешното ѝ разпределение. Лицето ѝ е било обърнато към площада на запад, от който се е влизало през портик. Разкрита беше още една от масивните стъпки на стилобата, но все още не се установява мястото на западния вход. Блоковете от градежа на източната и западната стени на сградата са изцяло демонтирани до подложката за основата. Само в отпечатъци, в хоросановата заливка бяха разкрити още три от външните декоративни пиластри по източната фасада на Сграда III. Вътрешното пространство е било разчленено от двойки срещуположни пиластри, от които в предишните два сезона са разкрити три двойки. Те лежат в двата края на ниски напречни стени, които са били основата за изграждане на засводени проходи между отделните части на дългото вътрешно пространство. Както показват монетните находки, след втората половина на XI в. изоставената и полуразрушена сграда е била преустроена и използвана за жилищните нужди на занаятчийското население, заселило този квартал. С неговата дейност са свързани разкритите по-рано занаятчийски пещи. Едно такова помещение се е развивало и в новоразкритата част (Обр. 1). Било е изградено от отпадъчни строителни материали, кирпич и дърво. Върху леглата на вече демонтираните подови плочи и върху останки от хоросанови бъркала от строителството на столичните сгради е била направена замазка от глина с дебелина от 2 до 5 см. Голяма част от глинения под на това жилище в последствие е разрушена. В северозападната част на помещението е било устроено открито огнище, чийто под е обмазван няколко пъти. В непосредствена близост до огнището е имало яма за отпадъци. На места върху глинения под са останали наредени плочести камъни, подобни на тези от улицата на запад. Не е сигурно обаче, че те са го покривали изцяло. В хоросановия насип бяха открити отпечатъци от две по-големи и три по-малки в диаметър дупки от греди – от строително скеле на ранната постройка или от обзавеждането на по-късното жилище. Блокаж от едри и дребни блокчета, безформени камъни и разложен жълтеникав хоросан до нивото на пода на жилището в леглото на западната стена на Сграда III показва, че вероятно стената е била вече частично демонтирана. Отпечатъците от масивни квадратни подпорни греди по западния ръб на този блокаж навеждат на мисълта, че от западната страна на жилището е имало навес с ширината на някогашната стена. Жилището е било покрито с тегули и имбрици. По значителен брой от тях има врязан преди изпичането знак IYI. Откритите в и върху

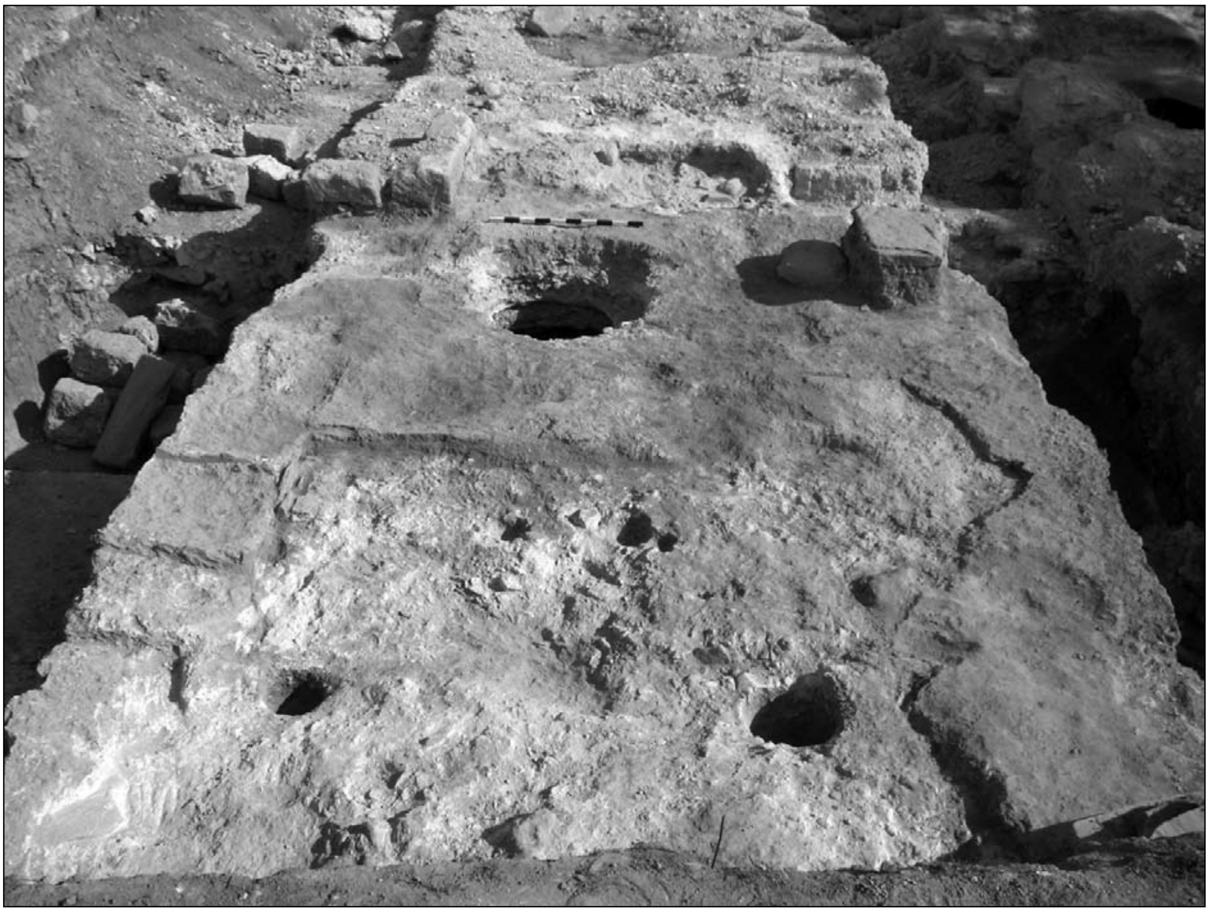

Обр. 1. Жилище от XII-XIII в. във вътрешността на Сграда III

падналия покрив монети свидетелстват, че разрушаването на жилището може да се отнесе към средата на XIII в.

Улицата пред западната фасада на Сграда III – плочите в южна посока са били изцяло демонтирани. Няма следи от наличието на канал, какъвто бе открит до западната ѝ линия в терените, проучвани от Т. Балабанов и А. Конаклиев.

Изследването на терена на Източния площад доведе до разкриване на началното строително ниво – трошляково-хоросанов слой с различна дебелина (от 5 до 20 см) и съзнателно постигнат наклон от северозапад към югоизток. Върху тази основа са били насипвани чиста пръст и отпадъчни строителни материали от дворцовите сгради. В три различни периода от столичното строителство са били положени четири водопровода, изградени от глинени тръби. Два от тези водопроводи са захранвали водно съоръжение – вероятно „водоскок” (Обр. 2), намиращ се почти в центъра на площада.

Най-значимата находка на този терен през 2008 г. е оловен печат на княз Симеон (Обр. 3), датиран от времето между 893 и 913 година, открит в насипен трошляково-хоросанов пласт.

Южно от т. нар. Сграда I беше разкрита изцяло определяната досега от нас като оградна стена в комплекса. Потвърди се първоначалното ни наблюдение, че тя е фундирана значително по-плитко от стените на Сграда I, към която опира с двете си къси стени на запад и изток. Лежи върху изкуствени насипи от чиста пръст, трошляк и хоросан, направени върху оформящата общия наклон на терена хоросанова подложка и върху доста на брой бъркала за хоросан, вероятно свързани с изграждането на базиликата и Сграда I. Установихме, че на нивото ѝ на запазеност, равно с площадната настилка, има сектори с остатъци от розов хоросан в цялата ширина на зида. Дължината им е около 1,50 м, а разстоянията между тях са 1,80 – 2 м. Това показва, че т. нар. оградна стена всъщност е стилобат за стълбове, които са оформяли вход от площада към постройката.

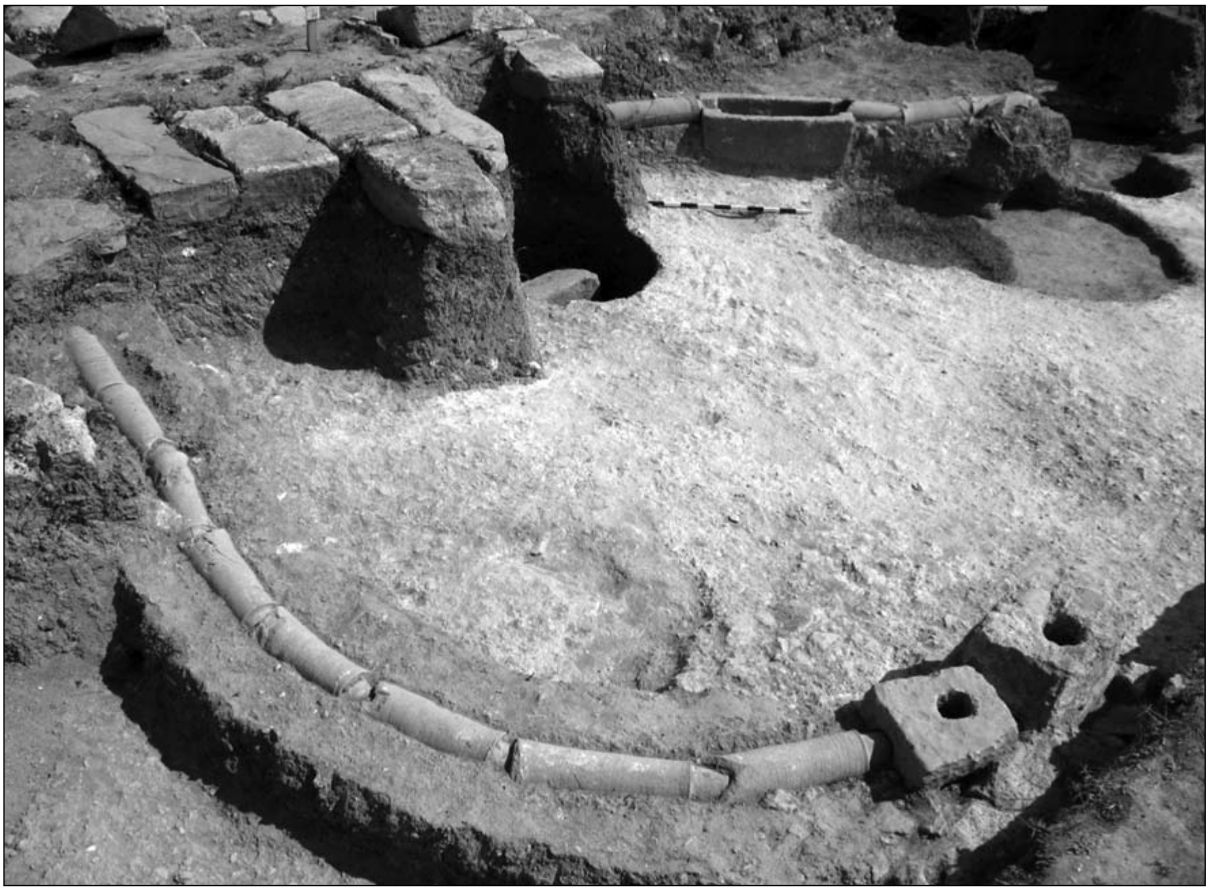

Обр. 2. Водопроводи и захранване на водоскок източно от Тронната палата

През 2008 г. на целия разкрит терен бяха проучени 29 ями за битови отпадъци с различни форми – цилиндрични, бъчвовидни, крушовидни, пресечен конус. Много от тях взаимно се пресичат при дългото обитаване на терена. От ямите произхожда най-голяма част от добитата от терена керамика, глинените, каменните и металните предмети, животински кости, охлювени черупки, пепел и въглени.

В сравнение с миналогодишни проучвания, количеството открита керамика е значително по-малко. Обработени са 9 770 фрагмента и цели съдове, като по-голямата част от тях – 5 211 произхождат от проучени ями. След полевата реставрация са възстановени 20 форми.

Керамиката на ръчно грънчарско колело се открива в незначителни количества – сива или сиво-черна с излъскана украса, или източена на ръчно колело от песъклива глина с врязана украса. Керамика на ръчно колело бе открита в почти равни съотношения с такава източена на крачен грънчарски кръг. Това дава възможност да се предположи, че до края на XI в. двете технологии съжителстват в Преслав.

Детайлизирани са характеристиките на керамиката от XIII в. въз основа на комплекси от ями, сигурно датирани с монети в първата половина на XIII в. Репертоарът на местното производство включва разнообразни като форма тънкостенни гърнета, гърнета с пестелива

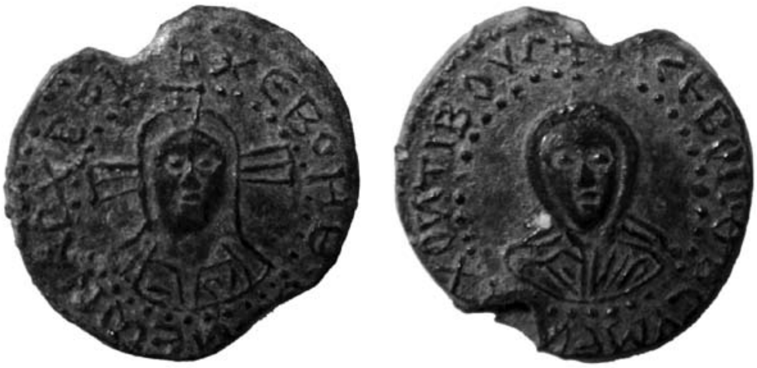

Обр. 3. Оловен печат на „Симеон, архонт на българите"

врязана украса; кани с ойнохоевидно устие; стомни с чучури, паничковидни светилници, високи свещници, капаци, чаши и т.н. Някои от съдовете имат следи от производствени деформации, което категорично указва местния им произход.

Сред трапезната керамика от XIII в. могат да се отличат следните групи:

– Вносна белоглинена глазирана керамика, червеноглинена глазирана и *сграфито* от XII – началото на XIII в.;

– *Сграфито* керамика местно производство, вероятно от началото на XIII в., както показват полуфабрикатите фрагменти;

– Малки количества от съдове от XIII в. рисувани с бяла или винено-червена ангоба;

– Местно произведени червеноглинени, глазирани в маслиненозелено или зелено-кафяво съдове от XIII в.

В проучените 19 гроба от средновековния некропол погребаните са полагани по християнски обичай, в неоградени или оградени с повече или по-малко камъни гробни ями, някои вероятно в дървени сандъци. Наблюденията върху гробните съоръжения и съхранените белези от ритуала не показват различия от проучените през предходните години.

Най-ранната монета[1] от разкопките на обект „Владетелска църква" сезон 2008 г. е препечатката на Никифор II върху Константин VII (945 – 950), а най-късна е съответно трахеята на Андроник II Палеолог (1282 – 1295). С най-голям интензитет е циркулацията на латински имитативни монети – типове А, В, С, Д, Р, R. Това явление е характерно за картината на монетната циркулация във Велики Преслав. Интересен аспект дават анонимните фолиси от по-рядко срещащите се класове Е, Д, Н. Закономерност е присъствието на билоновите скифати на Мичо Асен (сечени в самия Преслав) и Константин Асен. Появяват се по-ранни фолиси на Никифор II и Константин X с Евдокия. Имитативните монети, както и солунските емисии на Йоан Комнин Дука се вместват във времето от началото на XIII в. до 60-те години на XIII в. Характера на вторично орязване на периферия поставя циркулацията им в периода до 30-40-те г. на XIII в. Няма монети, по-късни от XIV в.

№14. АР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ". РАЗКОПКИ В ДВОРЦОВИЯ ЦЕНТЪР

Тодор Балабанов, Кремена Стоева, Пламен Славов

През м. юли и август 2008 г., в продължение на 19 работни дни се проведоха археологическите разкопки на терен, който попадаше под досегашната пешеходна туристическа пътека в сектора между Патриаршеския комплекс и Владетелската църква. Направени бяха и два сондажни изкопа по северното и западното трасе на „оградния" зид на т. нар. Сграда за приеми (Ваклинова, Щерева 1995, 81 – 83).

Целите и задачите на проучването за тази година бяха свързани с окончателното изясняване на:

– Характера и съотношението между разкритите през 2006 и 2007 г. основи на монументални градежи в сектора между Патриаршията и Владетелската църква;

– Проследяване трасето на ранния крепостен зид, чийто североизточен ъгъл и северно трасе проучваме през последните две години.

Южното и източно трасе на този зид е разкрито от колектива на проф. Д. Овчаров (Овчаров и др. 1991, 9 – 11, Обр. 1, план I). Според Овчаров зидът, определян в повечето случаи като "ограден", възниква през втория строителен период на Патриаршеския комплекс и огражда не само него, а и царските дворци, отделяйки т. нар. Голям царски дворец от останалата територия на Вътрешния град на Велики Преслав (Овчаров и др. 1991, 49).

---

[1] Обработката на нумизматичния материал е направена от проф. д. и. н. И. Йорданов (НАИМ) и н. с. д-р Ж. Жекова (РИМ – Шумен).

Според нас, този „ограден" зид е част от **най-ранната каменна крепост** в Преслав – **Преславският аул,** предхождащ някои от разкритите до сега сгради в Патриаршеския комплекс, включително и Патриаршеската църква. Основания за това ни дават резултатите от проучванията през 2006 и 2007 г. в Дворцовия център на Преслав. Оказа се, че този ранен зид не продължава на север, а на103-я метър от проучения в миналото югоизточен ъгъл чупи на запад, към южната фасада на Тронната палата. През 2007 г., чрез сондажни изкопи, същият зид и верижната сграда долепена покрай вътрешното му южно лице, бяха проследен на 70 м западно от чупката. След това до североизточният ъгъл на т.нар. Сграда за приеми (намираща се само на 2,5 – 3 м южно от владетелския жилищен дворец), продължава само основата на ранния зид, с ширина 2,70 м. В отчетите за 2007 г. бе отбелязано, че югоизточният ъгъл на Тронната палата отстои на 1,70 м, а югозападният ъгъл на същата – само на 0,10 м от ранния крепостен зид (Балабанов и др. 2008, 619). В тази част той е застъпен от каменната настилка пред южната фасада на Тронната палата и затова погрешно е бил възприет като основа на тази настилка. Същият зид продължава още на запад, под северната основа на Сградата за приеми и разпределителната шахта, намираща се до североизточния ъгъл на сградата. В публикацията на М. Ваклинова и Ир. Щерева, посветена на Югозападния двор на Преславския дворец и Сградата за приеми, тази крепостна стена не е отбелязана отделно. Там, където е разкрита частично, тя е обяснена като северна основа на Сградата за приеми и, едновременно с това, като северна и западна оградна стена на Югозападния двор на Преславския дворец. Сондажните изкопи през 2007 г., обаче показаха, че ранният крепостен зид трябва да се разграничи от основите на Сградата за приеми и от оградните стени на Югозападния двор на Преславския дворец. Тогава останаха неизяснени въпросите: докъде продължава в западна посока ранният крепостен зид; продължава ли той по склона на следващата тераса или чупи на юг, за да затвори от запад пространството на най-ранното каменно укрепление в Преслав; каква е връзката и съотношението му с основите на т. нар. Сграда за приеми и основите на западния (жилищен) дворец.

За да решим част от поставените въпроси се наложи:

– Да демонтираме и разкопаем терена под пешеходната туристическа пътека в кв. 78, 79 и 80 на квартал 162, където оставаха неразкрити и непроучени важни детайли от структурите и съотношението между градежите, намиращи се в североизточния ъгъл на предполагания от нас ранен Преславски аул. Освен това, поради непрекъснато срутване, пътеката в този сектор бе станала опасна за преминаване на посетителите и на нейно място трябваше да се изгради масивна дървена конструкция.

– Повторно разчистване (след консервационната намеса) на част от трасето на ранния крепостен зид в сектора при северозападния ъгъл на Сградата за приеми (квадрат 11 и 21 в квартал 161).

Наблюденията при свалянето на пешеходната пътека показаха, че в последното помещение на верижната сграда, заграждаща от изток Патриаршеския комплекс, се проследяват останки от три подови нива с насипи от последната четвърт на IX в. до края на XIII в.

Съпоставянето на характера и съотношението между зидовете, които се събират и пресичат точно под пешеходната пътека, позволи да се направят допълнителни изводи за стратиграфската картина в сектора. Вече бе констатирано, че вътрешният зид на верижната сграда, ограждаща от изток Патриаршеския комплекс, е застъпвал и използвал голяма част от ранния крепостен зид. Запазеният тук сегмент от вътрешния зид на верижната сграда, с ширина 0,35 м, долепен по дължината на ранния крепостен зид е важен, защото при него става ясно, че вътрешният зид на източната верижна сграда ляга не само върху ранния крепостен зид, а и върху южния зид на друга верижна сграда, долепена до южна страна на ранния крепостен зид, след чупката му в западна посока. Освен това, един от зидовете на сградата със сложен план, разкрита частично през 2007 г. от А. Конаклиев и Ст. Дончева (Конаклиев, Дончева 2008, 624) е свързан конструктивно с ранната верижна сграда долепяща се до северното трасе на крепостния зид.

Новите наблюдения позволяват да се уточни относителната хронология на част от градежите в този сектор на Преслав. Най-рано се е появил крепостният зид, след него верижната сграда покрай северното трасе на зида и сграда със сложен план в североизточния ъгъл на това най-

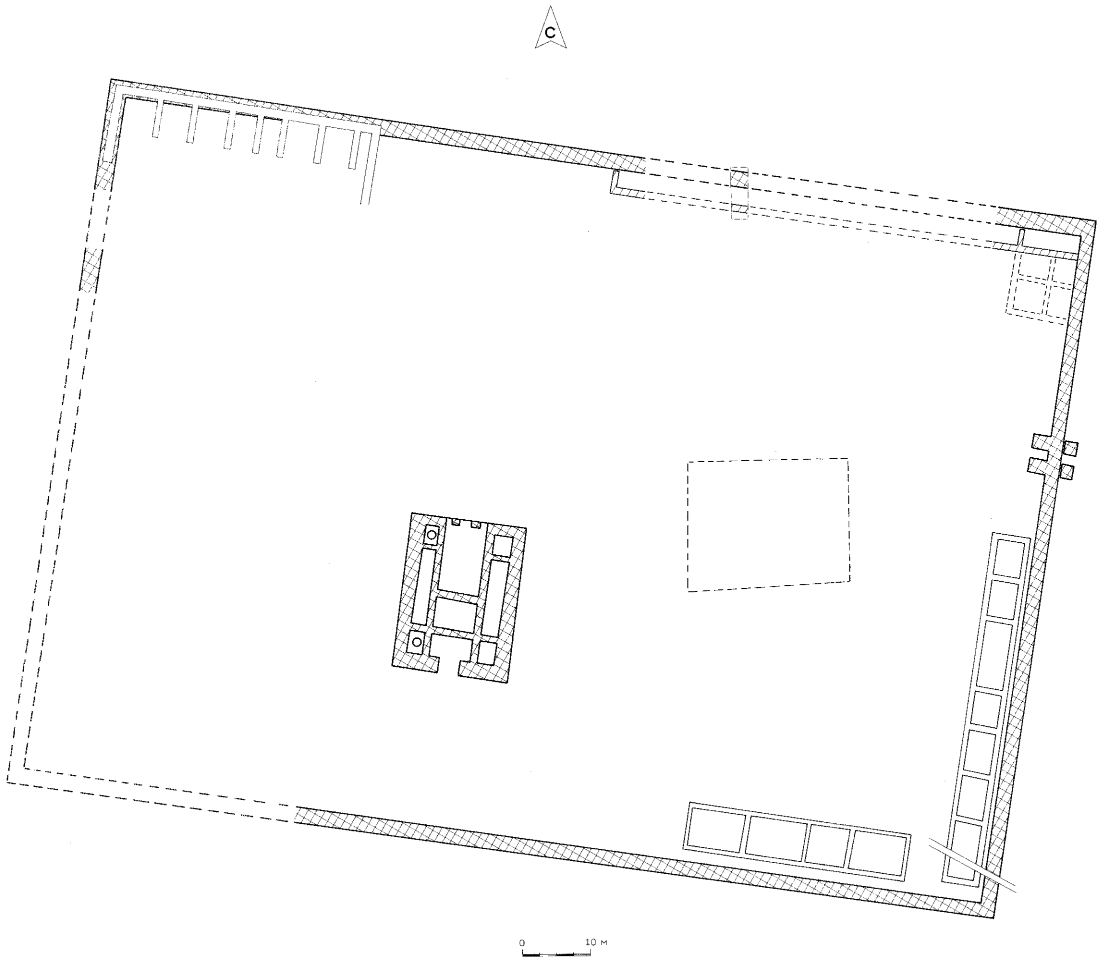

Обр. 1. План на ранния Преславски аул

ранно Преславско укрепление. Последна, в края на IX в. или началото на X в., се появява верижна сграда, ограждала от изток Патриаршеския комплекс. След редица преправки тази верижна сграда продължава да съществува до края на XIII в.

В сондажните изкопи, които бяха направени до северозападния ъгъл на т. нар. Сграда за приеми се потвърди предположението, че под основите ѝ са дълбоко вкопаните (до 2,85 м) основи на ранната крепостна стена. Тя не продължава на запад, а чупи под прав ъгъл в южна посока. Основата на крепостния зид в този сектор е с ширина 2,70 м на северното трасе и 3,60 м на западното трасе. Северната и западна основи на Сградата за приеми са широки по 1,70 м и лягат изцяло върху трасето на крепостния зид, при което 1,50 м от ширината му остава извън основата на сградата, а около 0,35 м навътре от нея. Независимо от разликите в ширината и в дълбочината на вкопаване в различните проучени участъци, структурата на най-ранния крепостен зид навсякъде е еднаква: Най-отдолу в изкопа за основата е положена тънка ивица (0,03 м) хоросанов разтвор, следва ред едри речни волутъци залети с червена глина, пласт трамбована глина и отново повтарящи се редове от речни волутъци и трамбована глина. В някои участъци плоските речни волутъци са поставени под наклон „на ребро" – т. нар. градеж тип „ёлочка". Над последния ред от речни волутъци винаги е положен „изравнителен" слой хоросанов разтвор, достигащ до 0,10 м дебелина. От запазените in situ няколко каменни блока и от отпечатъците в хоросановата подложка става ясно, че суперструкцията на крепостния зид е плътен градеж от големи каменни блокове, подредени в система „биндер-лойфер".

Независимо че трасето на крепостните му зидове не е разкрито цялостно, вече може да се говори за характера, формата и големината на най-ранното каменно укрепление в Преслав, или

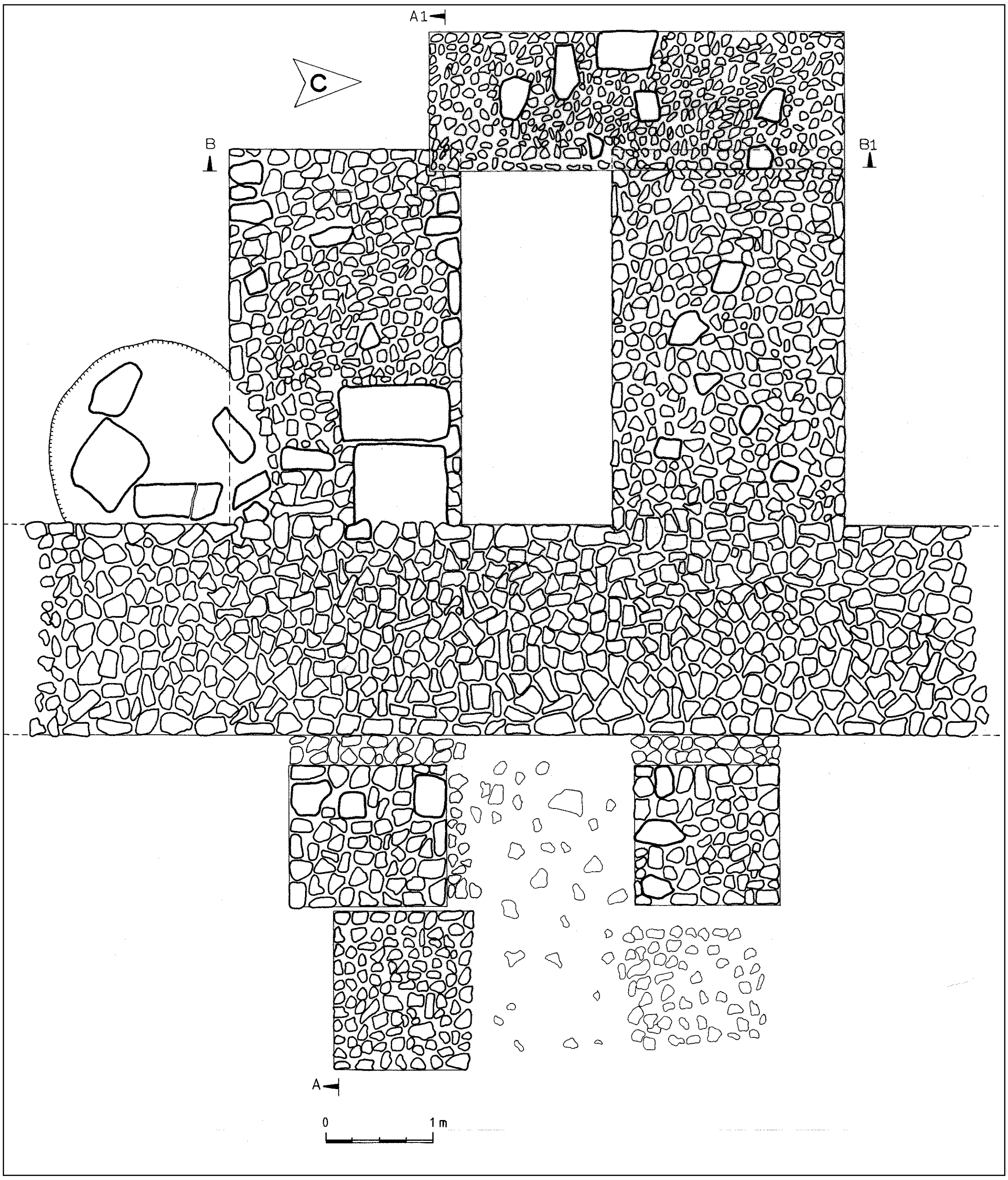

Обр. 2. Източна порта на Преславския аул

на РАННИЯ ПРЕСЛАВСКИ АУЛ. Той има правоъгълна форма, с размери на източната стена 103 м, на северната 146 м.

На 35 м южно от североизточния ъгъл на източната стена бяха разчистени останки от източната порта на крепостта.

По план тя е много близка до портата в Аула хан Омуртаг до с. Хан Крум и до портата на тухлената цитадела в Плиска. За ранните постройки и вътрешната планировка на Преславския аул е рано да се говори. Със сигурност, обаче, може да се твърди, че разкритите верижните постройки покрай южната, източната и северната стени са служили за казармени помещения на военния гарнизон в Преслав в началото на IX в.

Литература:

Балабанов и др. 2008: Т. Балабанов, Кр. Стоева, Пл. Славов. Разкопки в Дворцовия център на Велики Преслав. – АОР през 2007 г., София, 2008, 617 – 620.

Ваклинова, Щерева 1995: М. Ваклинова, И. Щерева. Югозападният двор на Преславския дворец. – Плиска-Преслав, 7, 1995, 81 – 91.

Конаклиев, Дончева 2008: А. Конаклиев, Ст. Дончева. Археологически обект " Патриаршия" в Преслав. – АОР през 2007 г., София, 2008, 622 – 626.

Овчаров и др. 1991: Д. Овчаров, Ж. Аладжов, Н. Овчаров. Големият царски дворец във Велики Преслав, том 1. Преславската патриаршия през X век, София, 1991.

№15. АР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ". АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ПАТРИАРШИЯ"

Ангел Конаклиев, Стела Дончева

Проучванията през настоящият сезон 2008 г. бяха съсредоточени в северозападната част на Патриаршията. Целта ни беше да изчерпим насипите в този район и при възможност и време да достигнем до нивото на столичния период.

След почистването на обекта от избуялата трева усилията ни се съсредоточиха в общо 6 сектора (кв. 188 – 190, кв. 198 – 200 и кв. 308 – 310), разположени в два от кварталите (160 и 161) на установената за Дворцовия център в Преслав план-квадратна мрежа.

Направените през настоящия сезон проучвания могат да се обобщят в няколко по-важни наблюдения и изводи:

1. В процеса на работа се достигна до средновековното ниво XIII-XIV в., което се регистрира от няколкото пасажа от плочи и дребни камъни под тях на дълбочина от 0,80 до 1,20 м. Същото

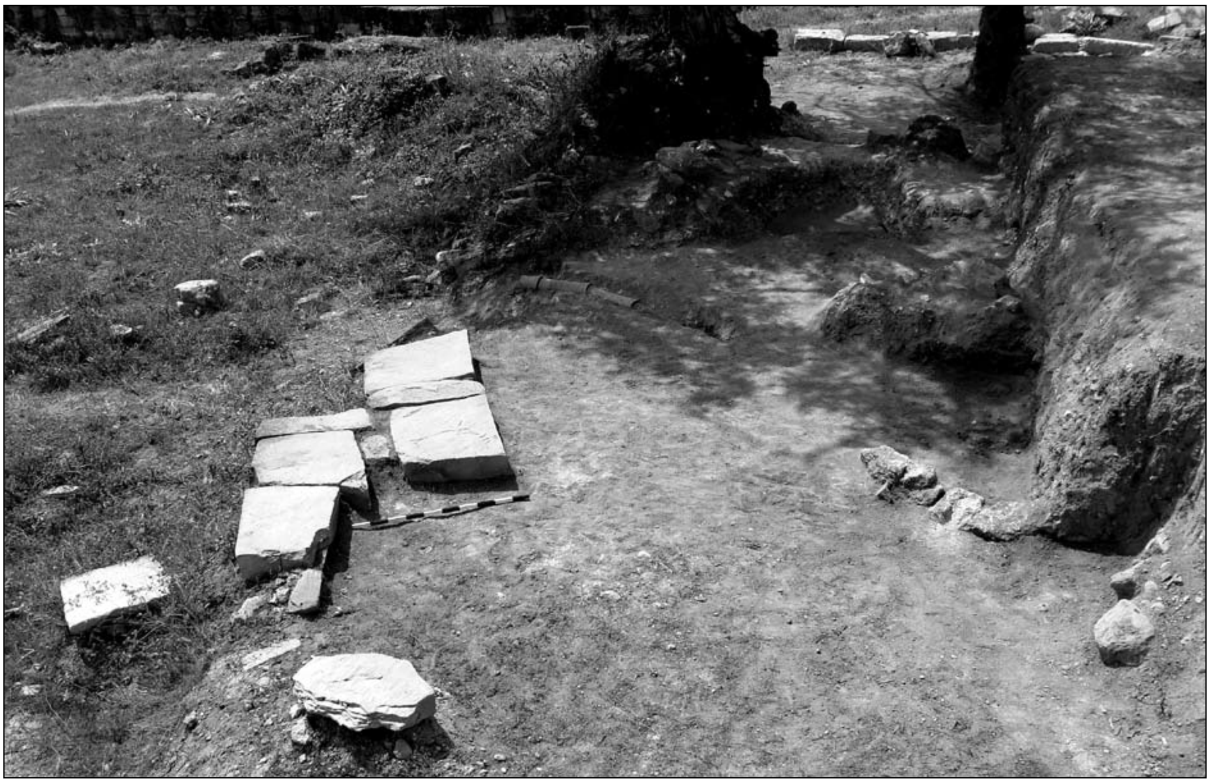

Обр. 1. Пасаж от каменна пътека и водопровод в кв. 190 и кв. 200

се проследи и в източната част на проучвания терен, където се разчисти значителен по дебелина хоросанов масив, разбит от по-късни ями. Ясно се очертаха и границите на две варници, от които произхождат немалко фрагменти от архитектурни детайли и елементи от мраморна мозайка.

2. Оказа се, че късната настилка от плочи не се развива в западна посока и спира точно до границата на сектора от изток, проучван през настоящият сезон.

3. Съществен момент е проследяването на трасето на два от водопроводите (Обр. 1) – единият с посока на югозапад, а другият с посока на изток. От първият се разчисти една малка част, попадаща в ъгъла на единия от квадратите, но пък това се оказа достатъчно, за да се определи денивелацията му, която противно на очакваното върви в посока ЮЗ срещу естествения наклон на терена. Бъдещите проучвания в тази посока биха дали отговор на това, като едно от предположенията е, че той достига до някакъв разпределител и оттам тръгва с посока към банята в южната част. Очакванията ни за връзка между двата регистрирани до сега водопровода не се потвърди. От втория се разкри една значителна част, която показва, че трасето му следва денивелацията на терена и продължава на изток.

4. На няколко места в южния сектор, обикновено под късните структури, се регистрираха средно големи редени камъни с тъмнозелен цвят, които явно принадлежат на търсеното по-ранно ниво. Липсата на достатъчно време и работна ръка не ни даде възможност да навлезем в дълбочина и да проучим тези структури след отнемането на горния пласт от 1,10 – 1,20 м до този момент. Това се надяваме да сторим през настоящия сезон.

5. За сметка на липсата на време обаче имаме голям брой находки – 81 броя инвентарни единици. Сред тях най-голям интерес представлява съкровището от 58 сребърни монети (Обр.

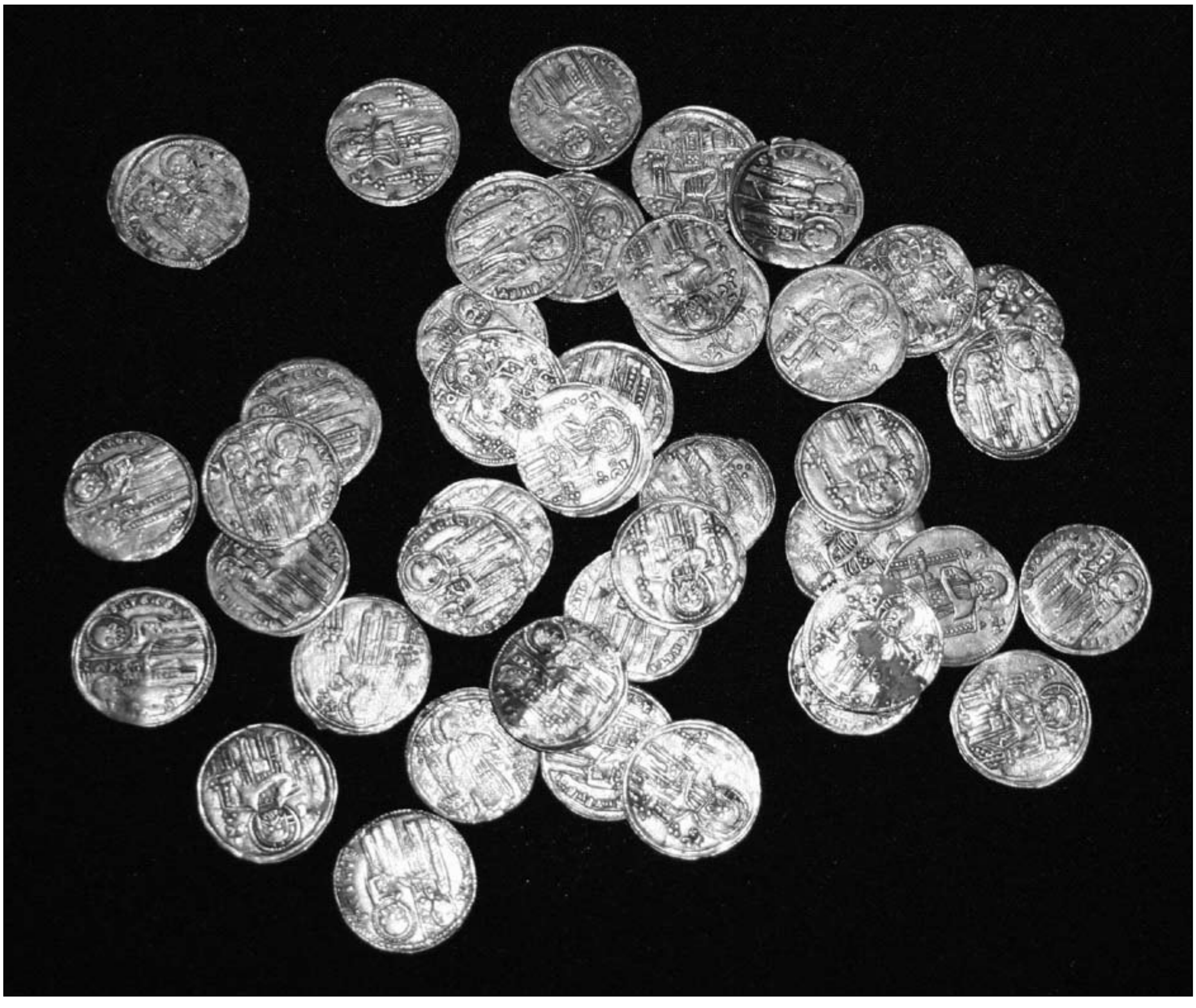

Обр. 2. Съкровище от сребърни грошове (XIII-XIV в.)

2), което се откри на 1,20 м дълбочина в кв. 308. То се състои от 2 оригинални венециански матапана на Лоренцо Тиеполо (1268 – 1275) и Пиетро Градениго (1289 – 1311), 5 сръбски гроша на Стефан Урош II (1282 – 1321), 38 имитации на венецианския дож Джовани Дандуло (1280 – 1289), 5 имитации на сребърни грошове на Стефан Драгутин (1281 – 1316), 8 имитации на сребърни грошове на Стефан Урош II (1282 – 1321) и 1 имитация на български грош на Михаил Асен.

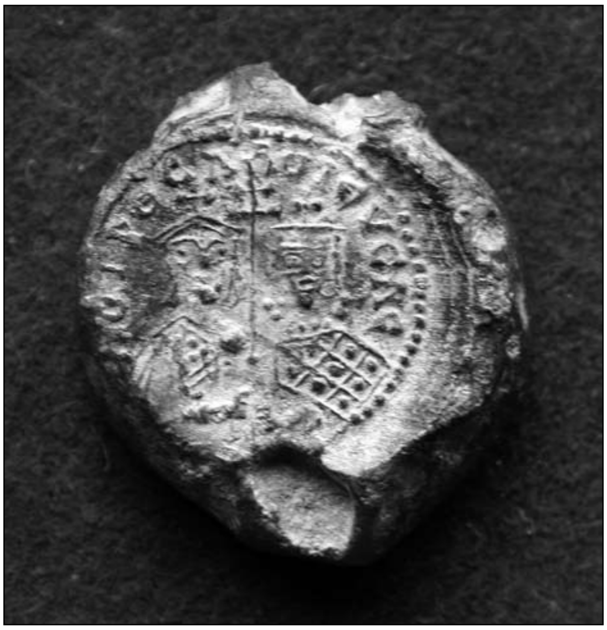

Обр. 3. Оловен печат на цар Петър I (927 – 969)

Находката е уникална към настоящия момент, тъй като подобна не е намирана в североизточните части на България. Известни са едва няколко екземпляра от района на Шумен и Преслав, които обаче са случайни находки и нямат точно местонамиране. Значимостта на находката ще се определя за в бъдеще от специалистите-нумизмати, като се надяваме да допринесе за очертаването на ареала на разпространение на този вид номинали. Освен сребърните монети, в близост до тях се откри и един хиперперон на Андроник II с Михаил IX (1295 – 1328), който също е с добро качество и принадлежи към същата находка.

В процеса на проучване се намериха и немалко анонимни фолиси, някои в много добро състояние, както и традиционно откриваните в района орязани средновековни монети – XIII-XIV в. Трябва да споменем и сребърния грош на император Сигизмунд III, попаднал тук в по-късно време.

От особено значение е и намереният качествен оловен печат на Петър с Мария (Обр. 3), принадлежащ към един по-рядко срещащ се тип. Откриха се и три половинки от моливдовули, както и две свързани помежду си заготовки за отпечатването на такива.

Освен нумизматичния и сфрагистичен материал бяха намерени също железен кръст, бронзов енколпион с украса от точки в рамената, тока с лееци, зооморфна релефна апликация във форма на птица и фрагменти от архитектурни детайли (за стенна украса и подови настилки).

№16. АР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ”. ОБЕКТ „АДМИНИСТРАТИВНА СГРАДА”

Тонка Михайлова

Разкопките на обект „Административна сграда” в Дворцовия център на Преслав са проведени през месец септември 2008 г. за 19 работни дни с по 18 работника дневно.

Работата е съсредоточена на север и северозапад от т. нар. „Административна” сграда и сграда №2. Целта е да се установи как е обрамчен от север големият площад, оформен около централната сграда през IX и X в. Там се копае от 3 години и са разкрити останки от различни периоди на живота в Преслав. Тази година са започнати 6 нови непълни квадрати в посока север-юг и запад-изток. Разкопани са около 91,5 м^2 площ на дълбочина до 1,70 – 2,20 м. Оставени са части от 2 пътеки като контролни профили (Обр. 1).

В северната половина на сектора пластовете са почти само от насип дребни и средни ломени камъни с малко сивокафява пръст. Разкопани са на дълбочина до 2,20 м. На юг насипът

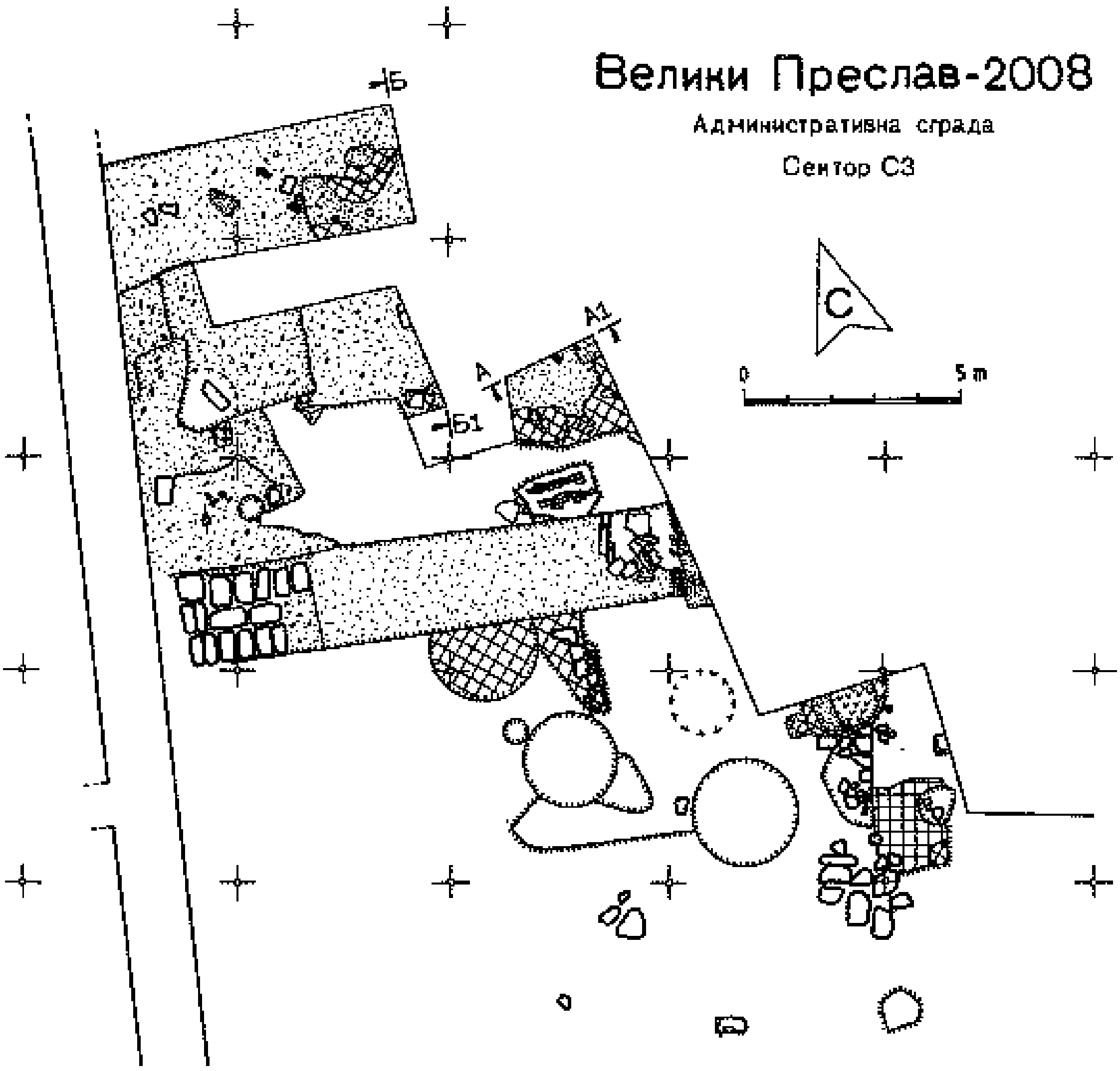

Обр. 1. План на проучения терен през 2008 г.

е тънък и се губи, синхронните му пластове са от сивокафява пръст с малко ломени камъни и други примеси. Находки почти липсват, освен няколко корубести орязани медни монети. Фрагментите керамика са малко и безлични, работени на крачно грънчарско колело и характерни за XII – XIV в. на дълбочина около 0,90 м.

В южната част на изявения каменен насип е открита златна перпера на Андроник II и Михаил IX (1295 – 1320), сечена в Константинопол. Диаметърът ѝ е 23 на 24 см, тегло 3,16 гр. На лицевата страна е изобразена Богородица, а на опакото – Исус Христос коронясва двамата императори (Обр. 2,1 и 2,2). Наличието ѝ, както и останалият материал, датират каменния насип, останал от поредно разрушение в Преслав, към края на XII – XIV в.

Следващият силно изявен културен пласт на обекта през тази година е от края на X-XI в. Той се състои от голям брой горели прослойки от черна и сивобяла пепел, въгленчета и червена кафява глина, обилно примесена с фрагменти керамика. Заема голяма площ (засега е установено, че не е по-малко от 47 м^2) с различна дебелина. Към края на север и юг той изтънява (Обр. 1). Навсякъде е застъпен от каменния насип и от пласт сивокафява пръст с примеси. Там, където прослойките са изчерпани, се достига до големи горели червени петна.

Най-голямата дебелина е към средата на разкопаната площ (Обр. 3). Вероятно това са останки от продължителна производствена дейност. В прослойките на дълбочина 0,90 – 1,50 м. са открити много големи бучки зелен меден окис, малко желязна шлака, сивозелени и черни овъгле-

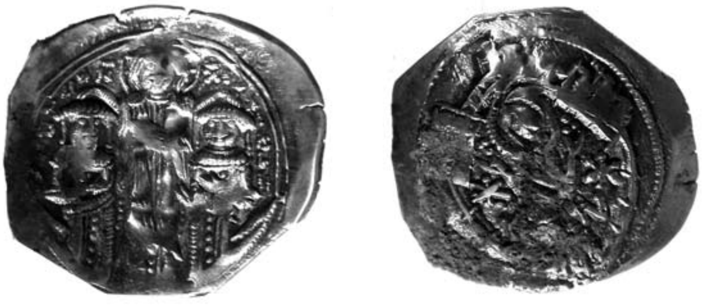

Обр. 2.1 и 2.2. Златна монета на Андроник II и Михаил IX (1295 – 1320), лице и опако

ни късове, може би от дървета, с полепнал меден окис.

Целият пласт е наситен с фрагменти керамика, характерна за края на X – XI в. Устията са с разнообразни профили. Дръжките са плоски, с канелюри и вдлъбнатини с пръст в основата до устието. Украсата по стените често е подобна на тази по амфорите и повърхността е вълнообразна. Открити са 5 моливдовула, 3 от които в прослойките, както и една анонимна византийска медна монета. Всички са от XI в. Другите находки са горели и обезличени.

Най-ранните останки в сектора са основата на масивен зид запад-изток и част от вече известен водопровод от X в. с посока северозапад – югоизток. Зидът започва от източното лице на основата на дългия зид на верижна сграда, служил е и като подпорен зид на източната тераса. На изток новият зид продължава под неразкопания терен (Обр. 1). Общата разкопана дължина е 12,80 м, а ширината – 1,80 – 2 м. Запазен е само първият ред блоков градеж със спойка от бял хоросан. Засега не са установени прилежащи към него зидове от север или юг.

Отгоре е запазена прослойка бял хоросан с дребен чакъл. На изток основата е застъпена от черните прослойки, над първия ред блокове е минавал водопроводът след събарянето на зида или включени в градежа. Според стратиграфските наблюдения и археологическите данни може да се приеме, че зидът е строен и използван през X в.

През 2009 г. разкопките ще продължат в същия сектор.

Обр. 3. Останки от производствена дейност през XI в.

№17. АР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ". РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ ПРЕСЛАВСКА ПАТРИАРШИЯ – ЮГ. СРЕДНОВЕКОВНА УЛИЦА И СГРАДА

Живко Аладжов, Явор Василев

Разкопките се проведоха от 08.09 до 06.10.2008 г. Метеорологичните условия не бяха особено подходящи за разкопки, поради дъждовното и непостоянно време, което затрудни работата.

Проучването през този сезон започна с общо почистване на стария изкоп, което включи и изчерпване на три ями регистрирани през миналия сезон, както и разчистване на старите пътеки.

Усилията ни се насочиха към разширяване на изкопа в източна и южна посока. Бяха разкопани нови 100 м^2, но за оформянето на югоизточния ъгъл на изкопа се наложи да бъде изкопана и изхвърлена част от старата рампа, пръстта от която се събира от три сезона. Това несъмнено също затрудни и забави работата.

Резултатите от „археологически сезон 2008" показаха, че проучваната средновековна улица и фланкиращата я верижна сграда продължават в южна посока, в непроучената за сега площ. Второ, установи се, че успоредната на улицата верижна сграда е имала фасада на изток, а пред нея е минавал дървен чардак. За това свидетелстват откритите три каменни стъпки (бази) за дървени стълбове или диреци (с диаметър 8 – 10 см), които са поддържали този чардак. Те отстоят на 3,50 м от източния зид на сградата и са на 5 м един от друг.

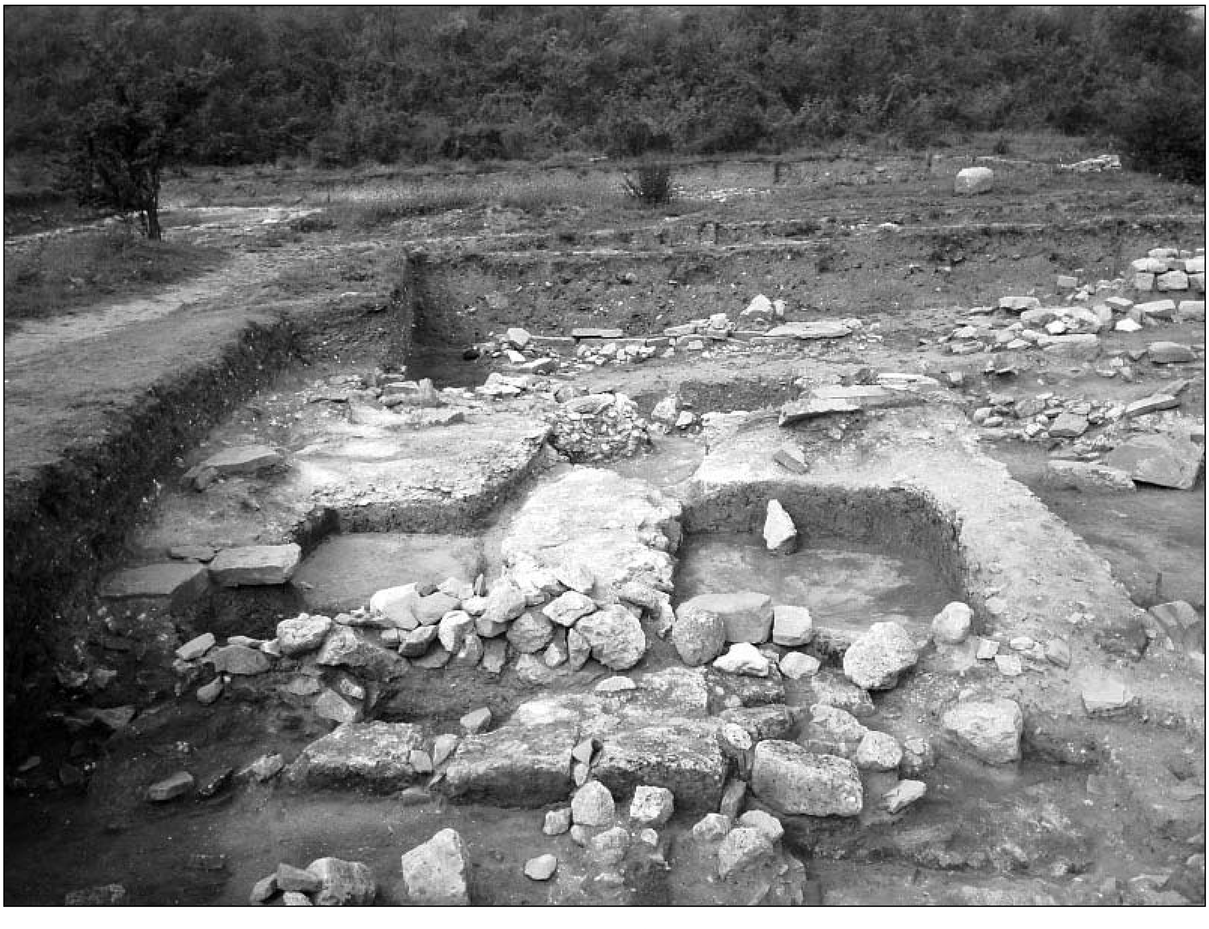

Обр. 1. Проучената площ на обект „Средновековна улица" Велики Преслав

Откритият подемен материал при разкопките, като цяло е традиционен за центъра на Велики Преслав: керамични фрагменти от X – XIV в, железни гвоздеи и клинове, множество стъклени фрагменти от гривни и прозоръчно стъкло. Голям интерес предизвика една бронзова монета от елинистическата епоха на Лизимах (323 – 281 г. пр. Хр.). Тя се откри под нивото на плочника в един участък в северния край на изкопа, където плочите от площада липсват. Монетата е много добре запазена, под тялото на лъва добре се вижда допълнителния знак – кадуцей. Намирането на тази монета е интересно като факт, тъй като в района около Велики Преслав има открити единични и колективни находки от този владетел. Антични и други ранни материали са известни от близкото с. Драгоево, м. Аргато и Делидушка, от Кръглата църква. При моите разкопки на ранната северна крепостна стена се намери каменна калъпеста брадвичка отнасяна към енеолитната епоха. Новооткритата монета за пореден път ни дава основание да предположим, че още в периода преди Христа тази тераса във вътрешния град на Велики Преслав е била обитавана. При полагането на настилката – улична и площадна, са били запечатани отделните антични материали, в това число и монетата на Лизимах.

Разкопките потвърждават вече направената по-рано констатация за стратиграфията и хронологията на този участък от Втората българска столица.

При бъдещи проучвания следва да се проследи развитието на средновековната улица и фланкиращата я сграда в южна посока в неразкопания участък.

В предстоящия сезон следва да се работи в източна посока, където се предполага, че е разположен втори южен двор на Преславската патриаршия.

№18. АР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ". РАЗКОПКИ В ЮГОЗАПАДНАТА ЧАСТ НА ДВОРЦОВИЯ ЦЕНТЪР

Стойчо Бонев, Радостина Георгиева

Археологическите проучвания в югозападния ъгъл на Преславския дворцов център за четвърта година се финансират с целеви средства по Програма на МС на Р България за изследвани на старите български столици. В същото време те са част от инициатива на Секцията по средновековна археология при НАИМ за разкриване и експониране на южната половина на владетелската резиденция.

През последните четири години се достигна до пълното разкриване на основното ядро на внушителен архитектурен ансамбъл, чието проучване, с известни прекъсвания, се води от 2000 г. Съставено е от две постройки с различни планови схеми: едната е с наредени във верига по посока изток – запад три големи помещения и с продължаващ индивидуално към запад южен зид, другата, северно от нея, е с разгърната сложна планова композиция. При издигането му ансамбълът е бил предмет на мащабни благоустройствени работи. Анализът на данните, които постъпиха, както и общият поглед върху ситуацията на градежите в тази част на Двореца и безусловната им взаимна обвързаност налагат извода, че новоразкритият архитектурен комплекс е южната част на Преславската патриаршия през X в., където се е помещавала резиденцията на предстоятеля на българската църква. Двете сгради не изчерпват нейното съдържание и тя се е разгръщала на много по-обширна площ, но дори и в този си вид, с разкритото до сега, Патриаршеската резиденция е наложително незабавно да влезе в проектите за консервация, за да се съхранят някои от най-застрашените ѝ от изчезване дялове. Експонирането ѝ закономерно ще доведе и до включването на поредния забележителен паметник в екскурзоводните маршрути.

На този фон през археологическия сезон на 2008 г. основна задача на проучванията беше да се изясни средата, в която е издигната и е функционирала главната част на резиденцията, а също така да се проследят нейните основни комуникации. С други думи, за да се очертае нейният завършен облик се появи необходимост да се установят и останките на другите постройки, каквито без съмнение има в границите на комплекса, и които са оформяли цялостния му силует.

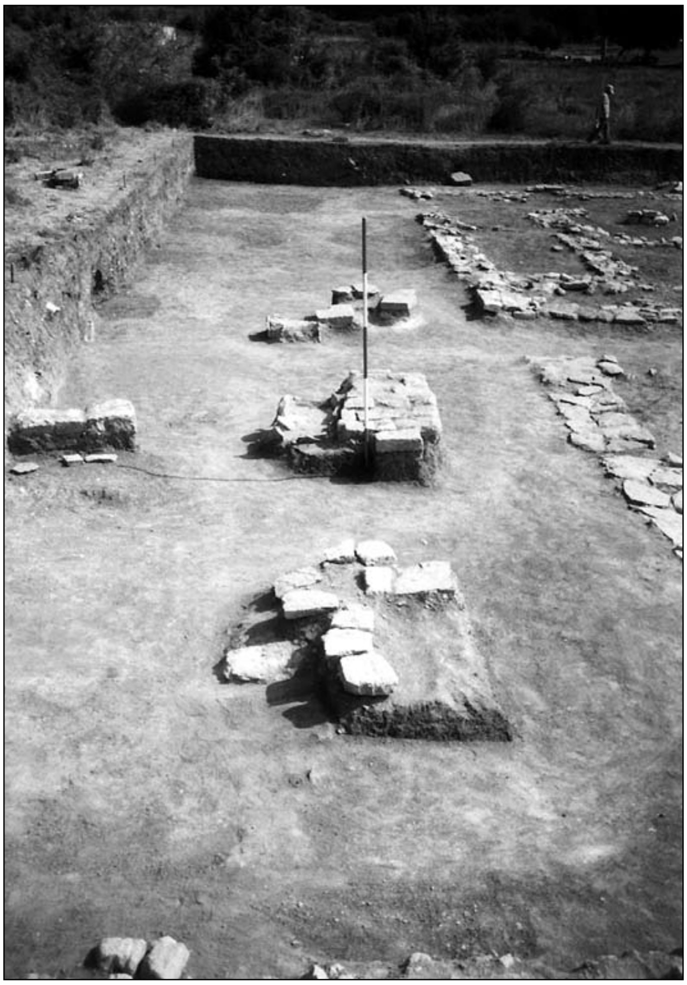

Обр. 1. Проученият през 2008 г. сектор, на запад от сградите

Възможностите, които теренът представи в тази насока, не бяха много. Единствено към запад стоеше непроучено пространството между ансамбъла и източната крепостна стена, която преминава на около 25 – 30 м. Според нас, само там биха могли да се поместят останалите компоненти от плановата му композиция. И това предположение не беше само въпрос на интуиция или логическо допускане. Известно е, че южният зид на сградата с портика продължава в западна посока и след крайното трето помещение. Показателно е, че е продължен само той, а не цялата сграда. Това е достатъчно основание да се предположи, че зидът е свързващото звено между разкритите части на резиденцията и оградената от него територия от западната им страна, която очевидно се е обитавала. Да се разбере как е изглеждала тя и по какъв начин се е вписвала в общата структура на комплекса беше основната цел на проучванията през 2008 г., а по всичко изглежда ще остане такава и за следващите няколко кампании.

Изкопът на запад от двете постройки се разпростря по целия фронт на техните корпуси и обхвана терен с дължина 35 м и ширина 6,50 м (Обр. 1). Още тук трябва да се каже, че в тази не особено широка ивица останки от архитектурни паметници, датиращи от столичния период, не се разкриха, което е напълно обяснимо. И тук стратиграфията на насипите се установява трудно поради многото и разположени нагъсто късни вкопавания, които са унищожили техния нормален порядък. Все пак, в някои изолирани сектори тя можа да се проследи и трябва да се подчертае, че отликите от това, което вече е констатирано на други места в ансамбъла са малки.

На дълб. 1,10 м се наблюдава строителното ниво на столичните сгради, отбелязано от дебела 7 – 10 см ивица бял варовиков трошляк. Под него е здравият терен с характерния зеленокафяв цвят на пръстта. Линията на строителното ниво е на равнището на горния край на основата на градежите и при самото начало на първия им квадров ред.

По-горе в стратиграфската скала се отбелязва наличие на културен пласт от XI в. Той се регистрира от дълб. 0,70 м до 0,90 м и е представен от няколко площадки с равно подредени варовикови квадри взети от рушевините на двете масивни сгради. Към две от тях са долепени правоъгълни бъркала за приготвяне на хоросан, оградени от поставени на тясната им страна варовикови камъни. В една от площадките е вграден голям фрагмент от хоросанова подова замазка с дълбоки гнезда и улеи по горната ѝ повърхност, в които са били вместени мраморните детайли на подовото пано – прави и Г-образни рамки, комбинирани в сложна ъглеста плетеница. Много от тях се откриха в насипа и намериха точното си място върху отломъка. Самият той е част от вътрешната уредба на някоя от столичните сгради, най-вероятно на тази със сложен план, но не е изключено да произхожда от интериора на друга, все още неразкрита, западно от нея. Културният пласт е добре датиран от няколко византийски печата, монети от XI в. и предмети, чиято датировка в същото столетие не предизвиква колебание.

Монументалните сгради в новопроучения комплекс са разрушени до нивото на терена през XI в., но старобългарският културен пласт е унищожен окончателно през XII в., когато протича вкопаването на огромни и многобройни ями, перфорирали на практика цялата площ. В рамките на изкопа се регистрираха 12 такива, от които се изчерпаха 7. Вкопаването им е започвало на дълб. 0,60 – 0,70 м от сегашното ниво. Те са или цилиндрични или с форма на обърнат конус. Диаметърът им варира от 1,40 до 2,20 м, а дълбочината от 1,60 до 2,40 м. Редица въпросителни повдига характерът на техния пълнеж. Едва ли всички трябва да се квалифицират като битови, защото процентът на тия, в които се откриват материали свързани с живота на някакво население е малък. Някои са запълнени само със строителен материал – варовикови квадри, ломени камъни, тухли. Единственото ценно е, че от тях постъпиха много детайли декоративна скулптура от архитектурно – пластичната украса на по-ранните сгради. В няколко от ямите дори липсват каквито и да било находки, издаващи пребиваване и дейност на хора, а са запълнени само с черна рохкава пръст. Остава въпросът защо е било необходимо прокопаването им.

Късносредновековният културен пласт се установява в хоризонта от 0,40 м до 0,80 м. Той е с добре познатия сивочерен цвят на пръстта и със съдържание на обикновена тънкостенна битова керамика, рядко фрагменти със сграфито украса, предмети на бита – прешлени за вретено, гвоздеи и много неподдаващи се на точно определение железни парчета и медни пластини, цели или фрагменти от накити – обеци, пръстени, стъклени и бронзови гривни. Следи от жилища през 2008 г. не се засвидетелстваха.

Интересно развитие получи ситуацията с некропола от XIII в., покрил плътно руините на архитектурните паметници от столичния период. Известно е, че полагането на гробове, толкова интензивно над по-голямата част от сградата със сложен план, прекъсва рязко над нейния централен корпус. В следващите 6-7 м, включително и над западното ѝ крило, се констатира пълно отсъствие на гробни ями, което отведе към предположението, че некрополът е завършил. В разкопания през 2008 г. сектор, обаче, се попадна на нови два гроба (№ 196 и 197), които с местонахождението си поставиха въпроса дали принадлежат към вече проучения погребален комплекс или са началните от нова концентрация над основите на друга постройка, стояща под неразкопания терен.

От специално изследване се нуждае голямото количество детайли, свързани с художественото оформление на сградите в комплекса, пръснати в насипите или погълнати от огромните ями. Прегледът им показва, че в тях е бил вложен целият спектър от характерните за X в. произведения на каменната пластика и други прояви на приложното изкуство, прилагани при комплексната декорация на представителните постройки. От външна, фасадна украса: варовикови корнизи с различно дебели торуси и профили, пиластрови полуколони, блокове със засечки от вертикални части на декоративни арки. От интериорна украса: мраморни колони, два вида мраморни капители с класическа плетеница или „рибя кост” на абака, гладки мраморни плочи от цокълни облицовки, два вида подови настилки: опус сектиле с разноформатни кръгли, квадратни и ромбовидни плочки и плетенични пана върху плътна хоросанова основа с прави и Г-образни мраморни ленти. От стенна и прозоречна украса: бяло и цветно стъкло за прозорци с витражи, мозайки съставени от стъклени смалти без и със покритие от златен варак.

В заключение изказваме твърдото си убеждение, че разкопките в югозападната част на Дворцовия център в Преслав са крачка напред в изследването на неговата градоустройствена структура и трябва да бъдат продължени целенасочено до пълното разкриване на новоустановения архитектурен ансамбъл.

№19. АР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ". МАНАСТИР НА ЧЪРГУБИЛЯ МОСТИЧ, М. СЕЛИЩЕ

Росина Костова, Казимир Попконстантинов

Комплексът, известен като *Манастира на чъргубиля Мостич*, е разположен в югоизточния край на източната ниска равнинна част на Външния град на Преслав, известна като м. Селище. Настоящите археологически разкопки са част от третата кампания в историята на неговото проучване, която започва през 2005 г. В три поредни археологически сезона бяха разкрити основи на по-ранни сгради, както и на манастирски сгради, разположени южно и източно от „църквата на Мостич". Трите гробни камери за погребване и препогребване, открити южно от „църквата на Мостич" хвърлиха светлина върху монашеските погребални практики, следвани в манастира. Решаващо значение за изясняване на неговата история, обаче, има двуделната гробна камера в западния портик на „църквата на Мостич". Надписът върху тухлата, открита в източното отделение на гробната камера, антропологическият анализ на костните останки и сигилографският материал, откриван през годините в комплекса, дадоха основание на екипа да го реинтерпретират като манастир, основан и покровителстване от Георги монах и синкел български.

През сезон 2008 усилията на проучвателския екип бяха съсредоточени в решаване на следните задачи:

I. Проучване на Ранната верижна сграда южно от *църквата на Мостич*

През сезон 2006 и 2007 южно от храма на дълб. 0,80 м от съвременното ниво бяха частично разкрити основи на сграда с верижен план с ориентация север – юг. Основите са градени от речни волутъци, споени с глинен разтвор (деб. 0,60 – 0,70 м). През настоящия сезон успяхме да проследим напълно източната и западната основи на тази сграда и установихме нейния югозападен ъгъл. Точно там е запазен и един ред от суперструкцията на сградата, която е градена от местен сив пясъчник (0,30 х 0,40 м), споен с глинен разтвор. „Затварянето" на Ранната верижна сграда от юг, което беше сред нашите задачи три сезона обаче ни изправи пред ново предизвикателство, тъй като се оказа, че южният край на нейната източна и цялата ѝ южна стена са застъпени от основите на по-късна сграда.

II. Проучване на Южната сграда

Новооткритата сграда е с ориентация запад – изток и също има верижен план. Най-сигурно установена е южната основа, която е проследена на дълбочина 0,40 м от съвременния терен в продължения на 26 м. Градена е от средноголеми речни волутъци и сиви плочести камъни и е с дебелина 0,90 м. В западния си край разчистеният участък от тази стена „стъпва" върху южната стена на ранната верижна сграда. Успяхме да установим пет напречни стени (север – юг), чиято дебелина варира от 0,75 до 0,90 м. Те оформят четири помещения по оста запад – изток (Обр. 1).

Източната основа на помещение №3 (6,30 м х 3,90 м) също се оказа южната част от открита през миналия сезон основа с долепен до нея „пиластър", която според нас принадлежи на манастирска сграда, разположена на 11 м югоизточно от „църквата на Мостич". В помещенията бяха открити фрагменти от кухненска керамика без украса и с тъмно зелена глазура от X в., рог от елен със следи от обработка, бронзова антична монета, медни пластинки, една оловна пломба за печат, част от закопчалка за книга. Труден е въпросът за северната стена на тази сграда (деб. 1 м), на чийто западен край всъщност сме попаднали през миналия сезон. Тя, както и останалите основи на сградата бе открита много плитко, на дълб. 0,20 – 0,40 м, но в пласт наситен с дребни речни и варовикови камъни, което затрудни нейното установяване. Разкритата досега дължина на северната основа е 16 м.

Пред южната основа на сградата по протежение на цялата ѝ разкрита дължина разкрихме рухналия покрив, който е бил покрит с тегули и имбрици като върху няколко фрагментирани те-

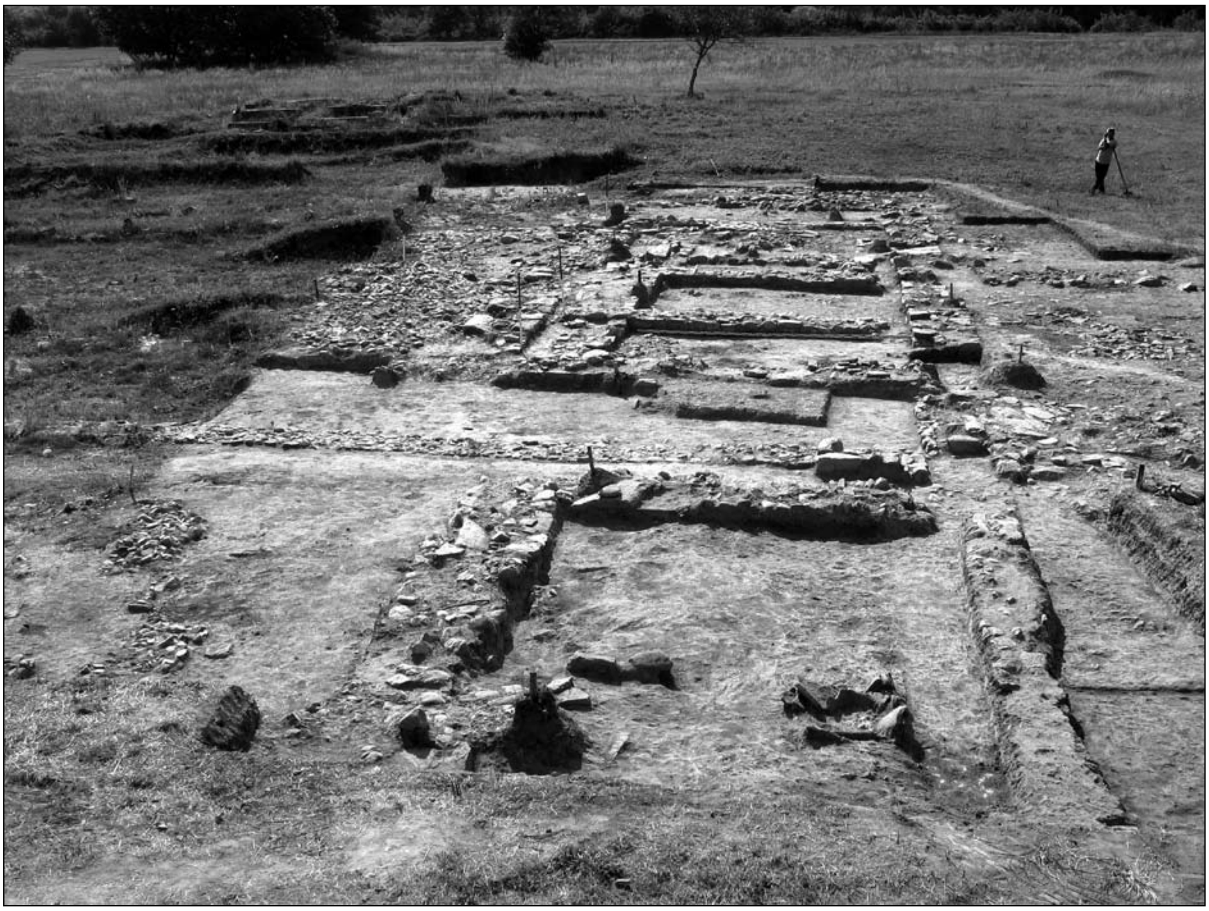

Обр. 1. Новооткрита южна сграда (поглед от запад)

гули е врязан знакът IYI. При разчистването на рухналия покрив бяха открити два анонимни византийски фолиса, клас А1 (ок. 969 – 976) и клас А2 (ок. 976 – 1020 г.), половинка от византийски оловен печат (X-XI в.) и малко керамични фрагменти от X в. Важно е да се отбележи, че засега открихме входове само на южната стена на сградата, до югоизточните ъгли на помещения №2 и №3.

III. Проучване западно от Ранната верижна сграда

На дълб. 0,60 м разкрихме североизточния ъгъл на помещение, в което бяха открити керамични фрагменти от X в., сред които и фрагменти от две белоглинени блюда с рисувана украса, една бронзова висулка-амулет, изработена от фолис на Лъв VI (886 – 912), гвоздеи и животински кости. Остава открит въпроса дали това помещение е било свързано с новооткритата Южна сграда или е част от друга сграда.

IV. Проучване на сгради, западно от „църквата на Мостич”

С цел изясняване на плана на манастирския комплекс предприехме повторно разкриване и цялостно проучване на т. нар. стъкларска работилница, разкопана частично от Й. Чангова през 1953 г. На дълбочина 0,40 – 0,60 м попаднахме на югозападния ъгъл на сградата проучена от В. Иванова и Й. Чангова (Обр. 2).

Установихме, че западната основа е от големи обработени пясъчникови и варовикови камъни, докато южната и източна основа имат двулицев градеж на глинена спойка. В югоизточния ъгъл на помещението (ширина 4,20 м) е оформен вход. На дълб. 0,80 м установихме, че южната и източната основа на това помещение „стъпват” върху по-ранни основи със същата ориентация, градени с двулицева зидария от грубо обработени местни сиви камъни на глинена спойка (деб. 0,60 м). Южната основа на помещението и по-ранната основа с посока север – юг са положени в

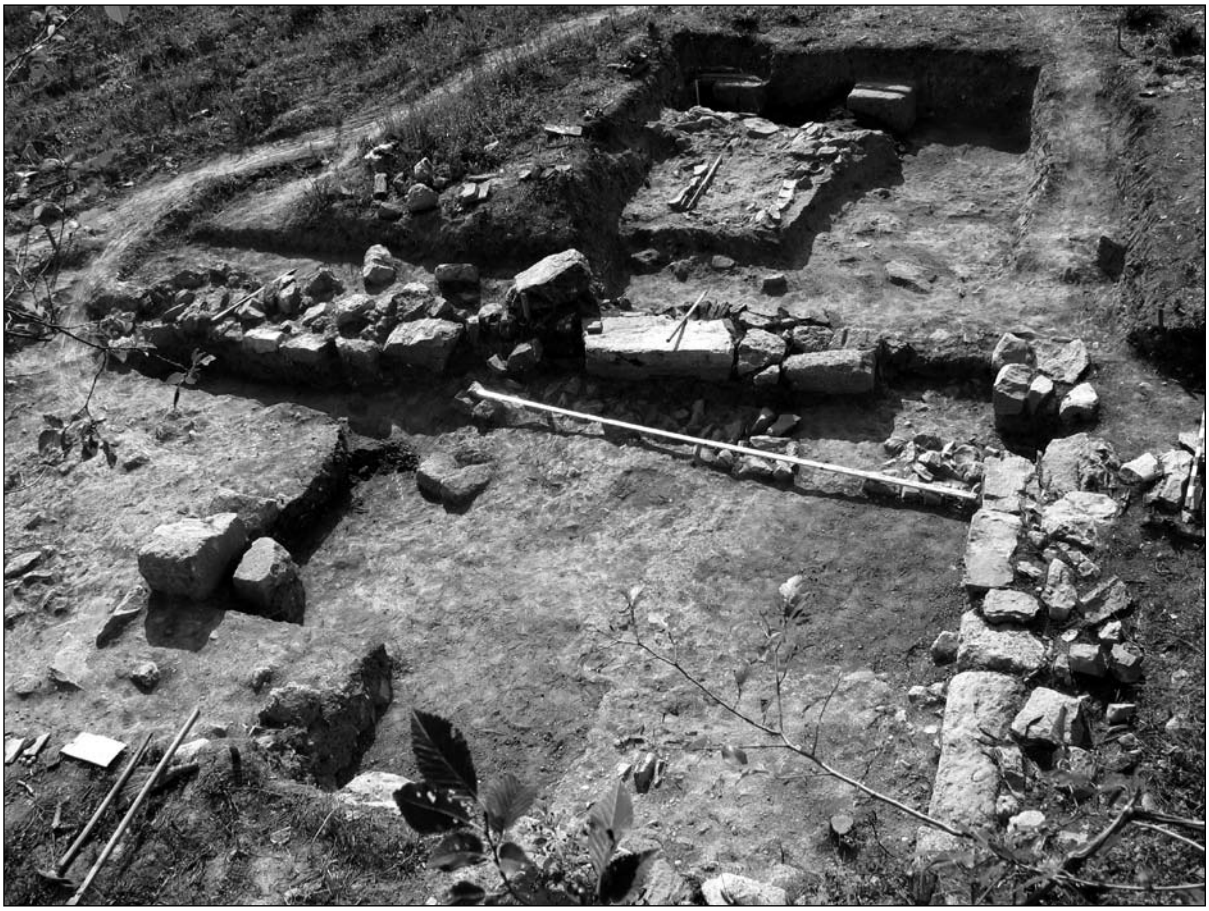

Обр. 2. Сграда западно от „църквата на Мостич" (поглед от запад)

пласт с фрагментирани тухли, хоросанови петна и дребни камъни, вероятно от по-ранни структури. В този сектор бяха открити монети латинска имитация, тип А от 30-те г. на XIII в., керамика от XII-XIII в. и палметовидна апликация от бронз с позлата.

Източно от помещението открихме открито огнище, вероятно същото разкрито от Чангова. Източно от него проследихме участък с плочести сиви камъни и до него, хоросаново петно. При неговото разчистване открихме два много добре обработени каменни блока-сполии разположени в една ос (север – юг) на разстояние 1,10 м един от друг. Двата блока има еднаква ширина (0,48 м), но различна дължина (0,65 и 0,80 м) и дебелина (0,28 и 0,35 м). Върху едно от лицата и на двата блока са оформени улеи, фланкириани от бордюри с различаващи се размери. В единия край на единия от блоковете по цялата ширина е оформено „гнездо" с правоъгълно сечение. И върху двата блока-сполии няма следи от хоросан. При снемането на нивото на дълб. 0,70 м бе открита монета на Роман I Лакапин (920 – 944) и керамични фрагменти.

V. Изясняване на стратиграфията западно от „църквата на Мостич"

До южната страница на портика и пред него на дълб. 0,60 м от запазената му суперструкция попаднахме на три гроба (№ 32 – 34), ориентирани спрямо църквата с посока запад-изток и вкопани в пласта с фрагментираните керемиди от рухналия покрив на портика. И трите гробни ями бяха оформени от преупотребени грубо обработени камъни, каменни плочи, керемиди и тухли. По един индивид е погребан в гроб №32 и №34, докато в гроб №33 едни върху други бяха намерени кости от най-малко три индивида, вероятно поради застъпване на няколко последователни гроба. Костите и в трите гроба бяха в лошо състояние, не бе открит гробен инвентар.

За да проверим начина на фундиране на западната стена на „църквата на Мостич" при ЮЗ ъгъл, както и културния пласт покрай стената до южната страница на портика заложихме сондаж. На дълб. 1,30 м разкрихме субструкцията на западната стена на притвора от южната страница на портика до ЮЗ ъгъл на „църквата на Мостич". Състои се от седем реда средно-големи плочести, пясъчникови камъни и речни камъни на глинена спойка (деб. 0,80 м). Първият ред от субструкцията е вкопан в жълтокафяв пясъчников пласт. От II-ри до VI-и ред са положени в насипен сиво-кафяв песъклив пласт от рушевини, наситен с животински кости, речен чакъл, фрагментирани керемиди и много въглени (деб. 0,26 м). Вероятно е от полувкопаните жилища, разкрити в южната половина на притвора и западно от него. Над този пласт има пласт от бял хоросан и чакъл (деб. 0,08 – 0,10 м). Над хоросановия пласт е положен последният, VII-и ред на субструкцията от големи каменни блокове от местен сив камък, добре обработени, с огладени лица свързани с глинена спойка (деб. 0,43 м). Над тях е положен първият ред от суперструкцията от големи добре обработени блокове от местен сив камък с добре огладено лице (деб. 0,20 м). В профила на южната страница на портика се установяват както пластът от ранното полувкопано жилище, така и хоросановият пласт над него, което показва, че страницата на портика е в конструктивна връзка със западната стена на църквата.

В заключение можем да обобщим резултатите археологическите проучвания през 2008 г. в следните насоки:

▪ Пространството южно от „църквата на Мостич" е било интензивно застроявано в сравнително кратък период от време между края на IX и първата четвърт на XI в. Засега според стратиграфските наблюдения най-ранни са сградата, застъпена от южната част на църквата и верижната сграда с посока север-юг, която е била долепена до нея. Те предхождат както построяването на църквата, така и устройването на манастира около нея. В активния период на манастира те са били разрушени, попадайки в дворно пространство. В насипа върху основите им в двата предишни сезона бяха открити гробове от XI – XIII в.

▪ Новооткритата Южна сграда с ориентация изток-запад преизползва южната основа на Ранната верижна сграда и поради това може да се възприеме като част от манастирския комплекс. Но ориентацията на входовете на помещенията ѝ на юг, а не към църквата, както и все още неизясненото ѝ съотношение със сградите югоизточно от църквата не ни позволяват на този етап да бъдем категорични. Както свидетелстват анонимните византийски фолиси, открити сред рухналия покрив от юг, тя е съществувала до първата четвърт на XI в.

▪ Западно от „църквата на Мостич" също установихме интензивно строителство и обитаване в периода X – XIII в.

▪ Проучванията западно от портика на „църквата на Мостич" потвърдиха стратиграфската картина от други сектори в и около храма, а именно, че е изграден върху обитаван терен, зает от полувкопани жилища. Безспорно бе установена и конструктивната връзка на западния портик с църквата.

Резултатите от проучванията ни през изминалия сезон показват, че историята на този фамилен манастир е твърде динамична и изисква още системни проучвания и в останалите сектори от комплекса.

Литература:

Нумизматичният материал е определен от Ст. Михайлов от РИМ – В. Търново.

Костова 2006: Р. Костова. „Манастира на Мостич" и проблемът за манастирите, основани от частни лица в България през X в. – ИАИ, 2006, 39, 271 – 287.

Попконстантинов, Костова 2007: К. Попконстантинов, Р. Костова, Манастира на чъргубиля Мостич, м. Селище, В. Преслав. – Археологически открития и разкопки през 2006. София, 2007, 567 – 569.

Попконстантинов, Костова 2008: К. Попконстантинов, Р. Костова, Манастира на чъргубиля Мостич, м. Селище, В. Преслав. – Археологически открития и разкопки през 2007. София, 2008, 629 – 632.

Чангова 1968: Й. Чангова, За гражданските постройки в Преслав. – Преслав, 1. София, 1968, 152 – 154.

№20. АР „ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ“. ОБЕКТ „СЕВЕРОИЗТОЧЕН ЪГЪЛ НА ВЪНШНА КРЕПОСТНА СТЕНА НА В. ПРЕСЛАВ – МЕЖДУ МЕСТНОСТИТЕ „ВАРЕНИЦИТЕ“ И „ИЛЧОВА БАХЧА“, СЕВЕРНО ОТ Р. РУМСКА

Георги Майсторски, Пламен Славов

Разкопките в СИ ъгъл на Външната преславска крепост бяха започнати през сезон 2007, като естествено продължение на проучванията по трасето на ИКС, северно от водното съоръжение „Яза“.

Разкопките бяха финансирани от АМ „В. Преслав“, като поради значително намалената субсидия продължиха 15 работни дни – в периода 13.10.08. до 31.10.2008 г. с 12 работници, наети по граждански договор.

Като членове екипа се участваха: Георги Майсторски – научен ръководител и Пламен Славов – заместник ръководител, а техническата документация бе изготвена от Бойчо Христов – строителен техник в РИМ – Шумен.

При ограничения ресурс от време и работна ръка, реално постижима цел на проучванията за 2008 г. бе локализиране на североизточната кула на Външната крепостна стена. По тази причина бяха заложени няколко сондажа по трасето на северната и източната крепостни стени, като съществена трудност създаваха съвременните огради, електрически стълбове и постройки.

I. Североизточен ъгъл на външния град

Тук първоначално бяха заложени три сондажа с последователна номерация спрямо предходните сезони – 16, 17 и 18, като в процеса на работа успяхме да разширим и съединим последните два.

Сондаж 16: Отстои на 12 м западно от електрическия стълб при пункта за гориво-смазочни материали. Размерите на сондажа са 5,50 х 0,80 м с посока север – юг. Крепостната стена, запазена само в субструкция, лежи на дълбочина 0,70 м от съвременния терен. Широка е тук 2,70 м, като външната ѝ половина е наситена с хоросан и дребен чакъл, а 1,40 м от вътрешната страна е с волутъци без видима заливка от хоросан. На ходовото ниво съответства и нивото на вътрешното лице на зида, върху което лежат груби ломени камъни. В сондажа бе открита типична за IX-X в. старобългарска керамика и 1 фрагмент сива керамика. При окончателното почистване на сондажа се потвърди установената посока на северния зид.

Сондажи 17 и 18 (крепостен ъгъл): Първият е разположен точно срещу електрическия стълб и има размери 6 х 1,50 м и посока север – юг. Сондаж 18 пък е с посока изток – запад, разположен на 5,50 м източно от Сондаж 17, по протежение на училищната ограда. Неговата първоначална дължина е 6 м, като в хода на работата достига 20 м, с намерението да засечем външната извивка

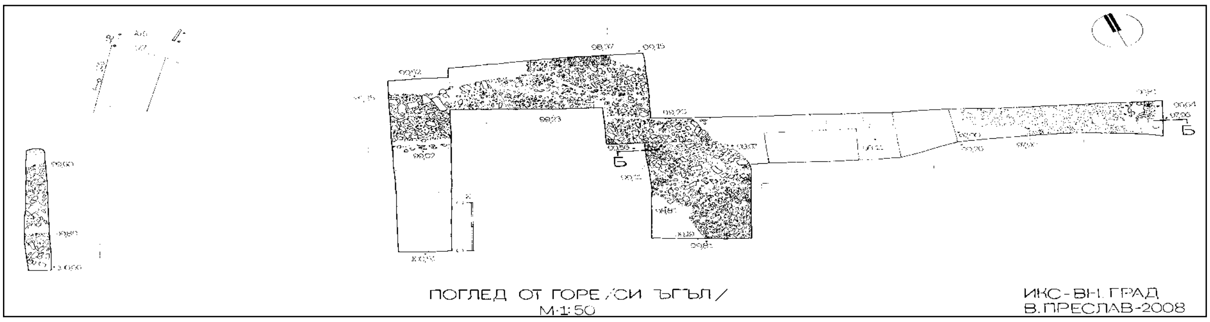

Обр. 1. План на СИ ъгъл на крепостта

на очакваната в този участък ъглова кула. Във втората фаза на проучване двата сондажа бяха съединени от север с траншея, с широчина 1,50 м и дължина 7 м. Друго разширение с размери 3 х 3 м бе направено към южната част на сондаж 18, с цел разкриване на най-северния участък от ИКС, при нейната сглобка със СКС.

В целия ъглов сектор теренът е изключително замърсен от съвременна дейност, а в северната траншея личи намеса на тежка земекопна техника, която е иззела най-горните пластове от 0,60 до 1 м. Имаме основание да смятаме, че тази дейност е довела до почти пълно унищожаване на разположените тук средновековни структури.

Като резултат от проведеното проучване в сондажи 17/18, може със сигурност да се твърди, че вече е точно определено местоположението на североизточния ъгъл на външната преславска крепост. Измерено по центъра на зидовете, разкрити са 6 м от най-източния участък на СКС и 8 м от най-северния – на ИКС. Макар и силно обезличена, на няколко места субструкцията на крепостната стена бе разчистена до степен, която позволява наблюдения върху нейните технологични особености. За разлика от известното ни досега, в този сектор субструкцията е градена от редове дребен до среден речен чакъл, последван от трамбована кафява пръст с висока плътност.

Има податки за разгръщане на крепостно съоръжение в северна посока, където бяха открити следи от чакълеста подложка. Тя влиза в профила на север от ъгъла и е конструктивно свързана със стената. Добре се очертава изграждането и от редове чакъл и силно сбита кафява глина, достигащи 0,80 м дълбочина. На това ниво ширината ѝ е 2,20 м. Няма следи от пилоти в целия проучен североизточен ъгъл-факт, който свързваме с високата плътност на терена.

В източната част на сондаж 18, на отстояние 4,50 м от зида, на дълб. 1 м в здравата пръст, бе открито легло на дървен стълб с диаметър 0,35 м и две свързани с него траншеи на североизток и югоизток с ширина 0,22 – 0,30 м. Дъното на тези негативни структури е посипано с дребни камъни, а след изтляване или опожаряване техният насип има ръждив цвят и е примесен с въглени. Видно е, че тук имаме следи от т. нар. „дървено строителство". Тази находка ни провокира да проучим терена в източна посока, по протежение на сондаж 18. В резултат, на разстояние 1,50 м от дървения стълб, бе открито добре хоризонтирано хоросаново ниво, стъпващо от запад в здравата глина и от изток – върху по-стари структури (силно обгоряла конусовидна яма, запълнена с каменен блокаж). Прави впечатление, че след подравняване на терена, строителите са трамбовали пласт от 0,05 м жълта глина, върху която е залят хоросанът. В източната част на хоросановия пасаж бе открито още едно легло за дървен стълб, на дъното на което лежеше желязна полуподкова. Посоката на хоросановото петно видимо следва тази на дървобитния ъгъл, а като цяло съоръжението стои успоредно на ИКС. При това ниво на проучване обаче не сме в състояние да направим категорични изводи за етапите на съществуване на дървено-хоросановата структура спрямо изграждането и функционирането на крепостната стена.

II. Сондаж 19

Представлява бетонова шахта за оттичане на отпадни води от фермите, с дълбочина над 3 м и р-ри 1 х 1 м. Целта ни бе да зачистим бреговете около шахтата, като получим информация за трасето на крепостната стена. На южния профил, на дълбочина 2,20 м, в жълтия глинест пласт се забелязва вкопаване с ширина 2,10 м и дълбочина – до 0,20 м. Насипът в него е със сив цвят и изобилства на фрагменти битова керамика IX-X в., кости и въглени.

В западния край на това вкопаване разкрихме отухлено петно с правоъгълна форма. Ширината му е 0,40 м, а в неговия са вписани два камъка – варовиков и речен – с неправилна кубична форма и със страна ок. 0,15 м. При почистването му установихме старателно (и вероятно многократно) обмазване на дъното и стените, по които се откриха и значителни фрагменти керамика от посочения вид. Няма съмнение, че находката представлява съоръжение за отопление и/или печене, свързана с полувкопаната структура (жилище?). По-интересна е самата конструкция на тази печка, тъй като нейната горивна камера е с размери 0,40 х 0,55 м, като има и приблизително еднакво по размери предпещно пространство, разположено в профила към юг и респективно – във вътрешността на жилището. Откритите структури без съмнение попадат извън крепостта.

Обр. 2. Сондаж 19 – профил с пещното съоръжение

В северния профил на сондажа отбелязваме две ями с диаметър 0,60 – 0,80 м. Пръстта в тях е сиво-жълта, с оскъдни находки на животински кости.

III. Сондаж 20 (кула №3)

Намира се на 45 м северно от сектор СИ и е разположен върху издигнат участък от терена, лежащ по проекцията на източния крепостен зид. На това място още при обхожданията в предходните сезони допускахме наличие на кула. По сведение на стопани, тук при подравняване на терена с булдозер преди 30-ина години, са били разнесени бели дялани камъни. С оглед ограничените средства, първоначално заложихме траншея (Сондаж 20), напречно на проекцията на зида. В течение на работния процес успяхме да разкопаем още три сондажа, обозначени според положението им спрямо първия изкоп: Сондаж 20 (юг), Сондаж 20 (изток), Сондаж 20 (център). В резултат бе установено трасето на основния зид и бе открита трета поред плътна кула (бастион). От значителна важност са и разкритите настилки пред крепостната стена, както и дебели културни отлагания, свързани с живота около крепостното съоръжение.

Параметри на откритите структури:

- *Крепостен зид* – запазен е само в субструкция, като ширината му възлиза на 2,90 м. Цокълният ред квадри е стъпвал на 0,10 м извън траншеята, в здравия терен, а ходовото ниво е покривало до 0,15 м от цокъла. Пред лицето на зида, северно от Кула 3, се откри настилка от ломени средноголеми камъни, отделена от стената от ивица чист насип с ширина 1,10 м. Непосредствено до северната страна на кулата настилката липсва, а на ходовото ниво съответства плътна хоросанова заливка. Подобна настилка бе регистрирана и южно от бастиона, но там тя е на разстояние от основния зид – 2,10 м.
- *Крепостна кула №3* – основите на съоръжението бяха регистрирани в сондажи 20 (юг) и 20 (център), а 3 м от неговия най-източен участък, бяха разкрити в сондаж 20 (изток). Траншеята

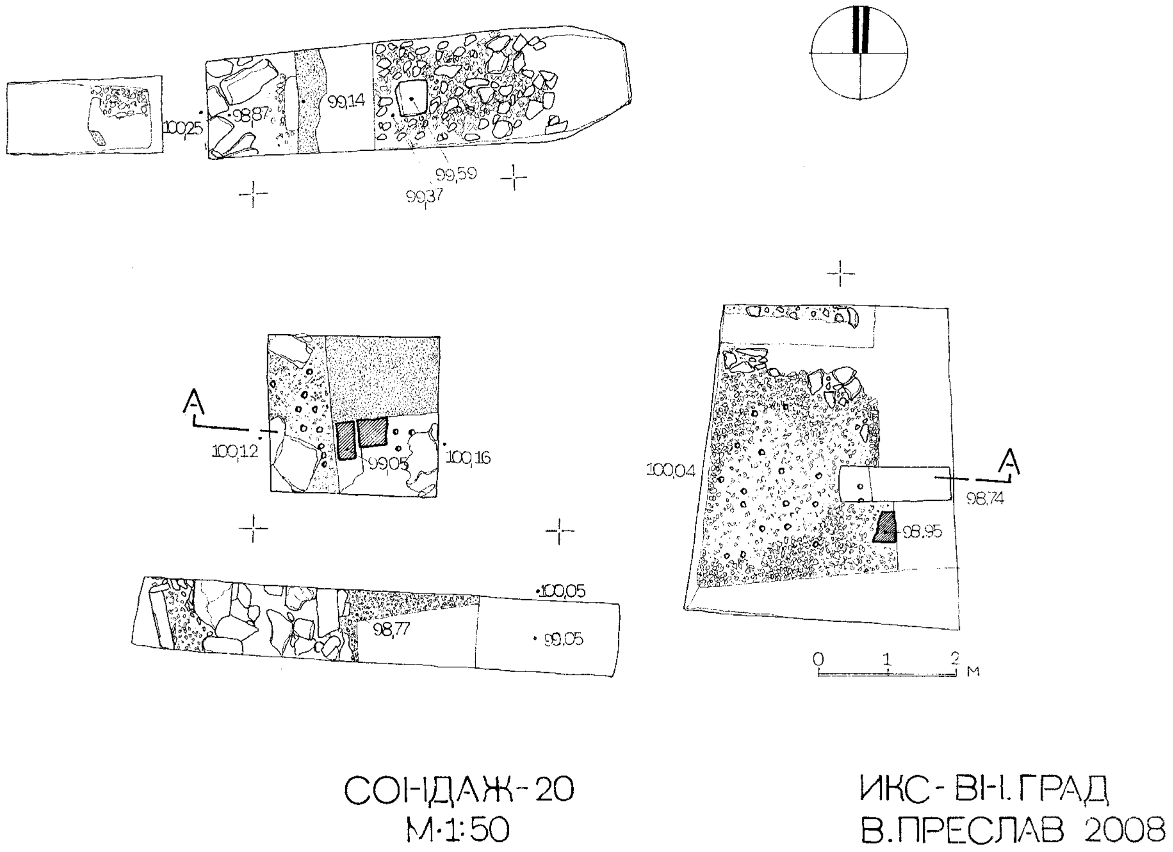

Обр. 3. План на крепостна Кула 3

на кулата е с ширина 3 м при сглобката със стената, а при източното лице достига 3,10 м, като дължината възлиза на 8 м. Съдейки по леглата за цокълния ред, може да се допусне, че ширината на бастиона (при челото му) е достигала 3,25 м, подобно на откритите в предходните сезони две кули. Подложката на кулата е с дълбочина 0,95 м, установена при разрез в нейния източен край, а структурата и се състои от речен чакъл и пластове смесена жълта и кафява глина. Този пълнеж е допълнително вплътнен от пилоти с квадратна и кръгла форма, дебели около 0,10 м и с честота 25-30 кола на кв. м. От суперструкцията на бастиона са запазени изцяло или частично едва 4 квадри – 3 при северната сглобка и една – при челото му. Интерес представлява една отпадъчна яма при северната сглобка на кулата със стената. Тя е долепена плътно до ъгъла и върви по протежение на бастиона, като от север я ограничава блокаж от силно сбити речни камъни и черна пръст, примесена с въгленчета. Размерите на ямата са 1,60 х 0,80, при дебелина на отлагането – 0,30 м. Сред находките преобладава червено-кафява керамика с гребенчата и прищипана украса, работена на бавно колело. Открита бе и силно корозирала желязна брадва с ромбоидни уши.

За отбелязване е, че Кула 3 отстои на 120 м от новооткрития СИ ъгъл на Външния град.

Разкопките в СИ ъгъл на Преславската външна крепост през 2008 г., макар и проведени в един кратък срок – с неголям брой работници, дадоха твърде интересни резултати:

Открита бе нова, трета по ред плътна кула, при която се потвърди дължината им от 8 м, за разлика от отбелязаните от покойния проф. Р. Рашев 6 метра на една проучена по СКС подобна кула.

Локализиран, но не достатъчно проучен, бе самият ъгъл на крепостта, където поради тежките съвременни разрушения, все още не е достатъчно ясен характерът на фортификационното съоръжение, което го подсилва.

Разкрити бяха частично структури, свързани с обитанието на зоната непосредствено пред градските стени, като за първи път след далечното откритие на т. нар. Дървена черква в м. „Черешето", получаваме данни за „дървено строителство" във Велики Преслав.

По-нататъшното разкриване в североизточния ъгъл на вече известните и на други непознати досега археологически структури във Външната преславска крепост ще донесе ценна информация както за технологиите на столичната фортификация, така и за хронологията и интензитета на живот тук.

Литература:

Рашев 2008: Р. Рашев. Българската езическа култура VII – IX в. София, 2008, 55 и сл. Сб. Плиска-Преслав, 4, София, 1985.

Шкорпил 1930: К. Шкорпил. Паметници от столица Преслав. – България 1000 години (927 – 1927). I. София, 1930.

№21. РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „АТРАКТИВЕН ТУРИСТИЧЕСКИ ЦЕНТЪР” ДО ГР. ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

Тодор Балабанов, Пламен Славов

През м. август 2008 г. извършихме спасителни археологически разкопки на терен, определен от Община Велики Преслав за изграждане на „Атрактивен туристически център”. Теренът се намира в североизточните покрайнини на гр. Велики Преслав и обхваща 122 дка площ. Включваща пасища, мери, и старото корито на р. Камчия (Тича).

Обр. 1. Скица на терена за изграждане на атрактивен туристически център

В посочения терен и в неговата буферна зона – на 30 до 50 м извън границите му, бяха направени общо 63 сондажни изкопа с приблизително еднакви размери – 0,60 х 2,50 и дълбочина от 0,50 м до 2 м. В 8 сондажа дълбочината достигна до 3 – 3,50 м. Стратиграфската картина във всички сондажни изкопи е приблизително еднаква:

– Повърхностният слой от 0 до 0,15 м е затревен чернозем с примеси от пясък, речна баластра и съвременни строителни отпадъци.

– Вторият пласт е светлокафяв льос с дебелина в различните участъци от 0,20 до 1,70 м.

– Третият пласт се състои от различни по дебелина (от 0,20 до 2,50 м) редуващи се слоеве наносна речна баластра и ситен пясък. В повечето сондажи, на дълбочина 1,70 – 2 м се достига до нивото на подпочвената вода.

В нито един от направените сондажни изкопи не бяха открити археологически структури или отделни находки, които да показват, че в този участък покрай старото корито на р. Камчия (Тича) е имало трайно човешко присъствие, заслужаващо специално археологическо проучване.

№22. ВЕЛИКО ТЪРНОВО. КРЕПОСТТА ТРАПЕЗИЦА. МАНАСТИР „СВ. ЙОАН РИЛСКИ”

Йордан Алексиев

Манастирът се намира в югозападната част на Трапезица. Манастирската архитектура се развива около разкритата през 1900 г. при разкопките на Ж. Сьор църква №8. Тогава той разкрива и близката до нея църква №9. Навярно по това време е разкрито и част от манастирското крило. По-късно е установено, че църквата има дълга строителна история, свързана с добавянето на нови обеми и промени на архитектурния ѝ план. Пръв, който свързва разкритата църква с мощите на Св. Йоан Рилски е проф. Н. Мавродинов, който използва сведенията в Житията на Рилския светец и различи в нейния план три ясно четливи периода:

1) малка еднокорабна църква, в която са пренесени мощите на светеца от българския цар Иван Асен I от Средец в Търнов през 1195 г. Според житието на светеца, написано от Св. Евтимий, патриарх Търновски „за по-голяма чест и утвърждаване на царството си да пренесе мощите на преподобния в своя преславен град Търнов... А той самият се устреми, та дойде спешно в своя царски град и започна да изгражда църква на името на светеца в преславния град Трапезица… И така като я осветиха, тържествено положиха в нея мощите на преподобния в 6703 (= 1195 г.)”.

2) поради голямата популярност на светеца сред столичното население много скоро се наложило малката църквица да бъде разширена. Това станало по следния начин – събаряне на северната и западна стени на първата църква и изградена от север нова църква като на мястото на северната стена са поставени колони, които обединяват интериора на новата постройка. Новата църква има необичаен архитектурен план: с две апсиди и разширение в западна посока. Това дава основание на проф. Б. Филов да я определи като „двойна”, а Н. Мавродинов я нарича „църква с кораб и крило”.

3) през този период се изгражда манастира около църквата – изграждане на №9, която е перпендикулярна на надлъжната ос на №8 като манастирска трапезария. Прибавяне на втори притвор на №8, изграждането на галериите, които осигуряват връзката между църквата и трапезарията и на голямата щерна (резервоар) с полуцилиндрично покритие по цялата дължина на северната стена на църквата.

Сведения за манастирското строителство има в Проложното житие на Йоан Рилски от Драгановия миней (от средата на XIII в.), към което време се отнася и изграждането на манастира.

Мощите на Рилския светец са останали в Търнов до 1469 г., когато са върнати в Рилския манастир. Според „Разказа за пренасяне на мощите на Иван Рилски в Рила“ от Владислав Граматик, когато процесията стигнала в манастира „внесоха светеца в църквата и с големи почести

Обр. 1

Обр. 2

и псалмопения и го положиха на мястото, което беше предварително подготвено за него в нея, в 6977 (= 1469 г.), индикт втори, 30 юни." Особено показателен е откъса от съчинението на Владислав Граматик, неоспоримо доказателство за историческа памет у българите, „откакто бидоха пренесени свещените мощи на светеца от Средечката митрополия в Търново от българския цар Асен до тази година (годината на връщането на мощите в Рилския манастир; б. м. Й. Алексиев) има 274 години".

Въз основа на „разчитането" архитектурния план на църквата и резултатите от археологическите проучвания може да се предложи следната датировка: първата църква е построена от цар Иван Асен I през 1195 година; изграждането на двойната църква е най-късно до края на първата четвърт на XIII в.; изграждането на манастира – до средата на XIII в., тъй като според сведението в Проложното житие от Драгановия миней (средата на XIII в.) вече се споменава, че мощите на светеца са в „създадения за него манастир в Трапезица".

При археологическите проучвания през 2007 и 2008 г. бяха разкрити значителни части от манастирската архитектура, което дава възможност да се изясни неговото устройство, плана и функционалността на отделните сгради. Манастирът има площ от около 5 000 м^2 и е един от най-големите проучени манастири не само в столицата, но от Второто българско царство.

В югоизточната част се разкри солиден вход, които е имал две двукрили врати, които затваряли масивен проход с полуцилиндрично покритие. От входа се е влизало в малък двор, затворен между църквата и трапезарията. Разкри се галерията, западно от трапезарията, стилобата с 6 правоъгълни пилона, които са имали стенописна украса. В северната част на галерията се разкриха стъпала, чрез които се преодолява разликата в нивата с галерията от южната страна на манастирската църква (църква №8). Двете галерии са имали тухлен под, положен върху хоросанова подложка. При проучването се установи, че арките и пилоните са паднали в западна посока, най-вероятно в резултат на земетресение. При проучване на западната част на южната галерия също се разкриха нападали големи блокове от арки и пилони на стилобата.

Разкри се напълно монашеското крило и три сгради, долепени до западната крепостна стена. Зидовете на манастирското крило са запазени на височина до 1,15 – 1,30 м при външния и 0,45 – 0,60 м при вътрешния зид. Зидовете са изградени от средно големи обработени камъни на хоросанова спойка. Разкриха са малки входове към северния манастирски двор. Дебелината на зидовете е 0,65 – 0,70 м и дава възможност крилото да е било най-малко на два етажа. Почти в средата на дължината крилото чупи под ъгъл 125°. На северната, горна тераса, която е извън крилото се разкриха 4 различни по големина помещения.

Голяма сграда (размери 14,50 х 6,20 м) се разкри долепена до вътрешното лице на крепостната стена, като източният зид има запазена височина до 3,50 м. Източната ѝ фасада е разчленена посредством пет псевдоконструктивни ниши, като средната е два пъти по-широка и в нея е оформен главния вход. Каменната зидария е от добре обработени каменни блокове прошарени с три реда тухли и широка хоросанова фуга т. е. носи белезите на „живописния стил" в архитектурата, характерен за църковната архитектура и представителните светски сгради през Второто българско царство. Вътре и пред сградата се намираха в голямо количество декоративна керамика (кръгли чашки със зелена глазура, които са обикаляли арките на нишите). Вътре сградата е имала стенописна украса – върху някои по-големи фрагменти личат изображения на очи, уста и брада, ръце, нимбове, части от дрехи, растителни мотиви и букви. Намират се и стенописи, запазени върху камъни и бигорови блокове. Независимо от фрагментирания характер стенописите са много високо качество, за което сочат богатата колоритна гама и сигурния рисунък. Размерите, характера на градежа и стенописната украса на интериора дават основание да определим сградата като седалище на игумена на манастира т. е. игуменарна.

Цялата вътрешност на сградата е запълнена с големи късове от зидовете, арките и полуцилиндричния свод (камъни, тухлени пояси и бигорови блокове – повечето от тях със секторна форма заедно с хоросановата спойка). При разчистване на разрушенията в сградата през 2008 г. се достигна до пласт от нападали тухли и много човешки кости, които лежат върху нивото на скалата, която е използвана за под на приземието. Разкритите скелети са с различна ориентация (не са ориентирани в посоката З – И), при повечето от тях костите не са в анатомичен порядък.

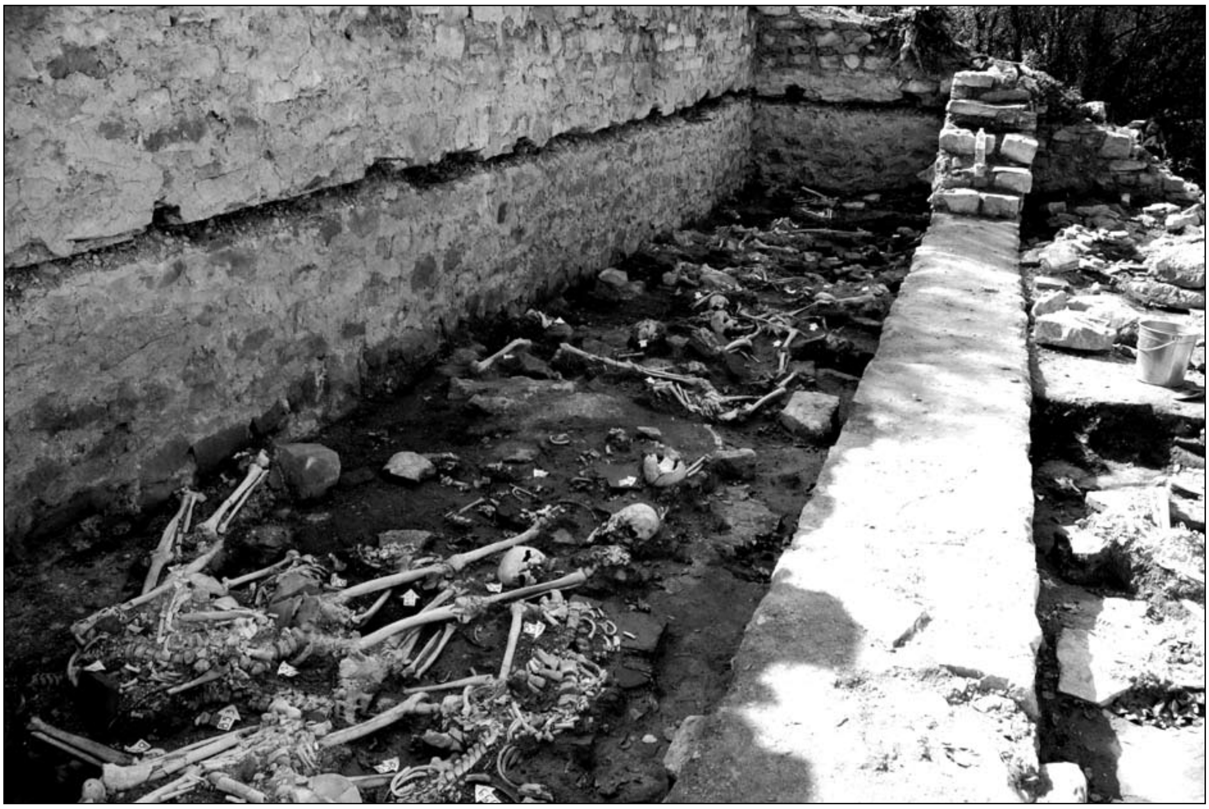

Обр. 3

Има скелети един върху друг (те са най-малко на две нива). Някои скелети лежат върху тухли, върху други има паднали тухли т.е те са в неестествени пози и положение. На място се проведе антропологическо изследване от сътрудници на Института по експериментална морфология и антропология при БАН (с директор чл.кор. Йордан Йорданов).

Според изследванията на колектива на д-р Бранимира Димитрова общият брой на разкритите скелети е 43. По възраст и пол се разпределят по следния начин:

Мъже (в средна възраст) – 21;
Жени – 7;
Неопределени – 6;
Деца (под 7 години) – 4;
Деца (между 7 и 14 години) – 3;
Юноши – 2.

Поне три от скелетите лежат „по очи". Предполага се, че част от скелетите са били на горния етаж и са паднали в приземието при нейното разрушаване (факт, който се обяснява наличието на тухли под и над скелетите). За сега най-вероятното предположение е свързано със силно земетресение, което разрушило манастира. Жертва на това са и разкритите скелети в приземието на игуменарната. Трудно може да се определи кога е станало това трагично събитие. Тъй като никъде в манастира няма следи от разчиствания на разрушенията или някакви ремонтни работи допуснах, че това е станало в първите десетилетия след падането на столицата през 1393 г. След разкриването на скелетите допускам, че това би могло да е станало в 1393 г. В тази връзка, нека си припомним написаното от Григорий Цамблак в „Похвално слово за Евтимий": „… и най-после превзе града, но не със своята сила, а като замлъкна божието предопределение" (според превода на „Словото" от П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов и Г. Данчев) или „... и постигна той целта си, но не чрез сила, а защото божията воля допусна (според превода на д-р В. Киселков). Дали в „божията воля" не е „закодирано" природното бедствие, подпомогнало падането на столичния Търнов?

През 2009 година ще продължи проучването в манастира и пълното разкриване на скелетите в приземието. Ще продължи и съвместната работа със сътрудниците от Института по експериментална морфология и антропология при БАН, като се надявам и на сътрудничество с колегите от Института по геофизика. С общите усилия на специалисти от различни области на научното знание тази загадка да получи задоволително обяснение.

№23. ВЕЛИКО ТЪРНОВО. КРЕПОСТТА ТРАПЕЗИЦА. ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „ЮГОИЗТОЧЕН”

Мирко Робов

От южната крепостна стена и прилежащата ѝ архитектура е проучен участък на протежение от около 45 м.

Крепостна стена. Следва естествената конфигурация на терена, като стъпва върху скалния венец на хълма. Средната ѝ дебелина в проучения участък е 2 м. Освен двете отводнителни съоръжения, новоустановен елемент на стената е полукръгла кула в най-източната част на сектора.

В градежа са вложени средни по големина, добре обработени камъни. Видим е стремежът към редова зидария. Пълнежът на крепостния зид е обилно залят с хоросан.

На около 10 м от югоизточната порта се установи стълбище, долепено към вътрешното лице на стената. То отвежда към куртината на крепостната стена. Неговата ширина е 0,80 м. Стъпалата са с размери 0,15/0,15 м. Общият им брой е бил 11. Височината на съоръжението, от плочниковата настилка на помещението до куртината на крепостната стена е 2,35 м.

Установени са две отводнителни съоръжения за извеждане на повърхностните води извън крепостта. Устроени са различно. При първото от тях, в западната част на сектора, улеят е по протежение на вътрешното лице на крепостната стена. Оформен е като канавка, настлана с плочи и е градена от двете му страни.

Предназначението на другото съоръжение, в източната част на сектора, е да улавя и отвежда повърхностните води в района на църква №14. Дълбочината, на която е установен е 1,50 м. Улеят е граден в три реда добре обработени камъни, споени с хоросан. По форма е фуниевиден. Градежът при двете симетрични страници на съоръжението е напълно идентичен. Дължината на дъгата е 1,65 м. Отворът в крепостната стена е с ширина от 0,30 м и височина от 0,50 м. В основата си улеят е изсечен в скалата, върху която е изградено и самото съоръжение.

Както посочихме, съоръжението е изградено и използвано за да приема повърхностните води в сектора на Трапезица около църква №14. Видно от хоросановата обмазка на крепостния зид, в посока към съоръжението, по склона на хълма е имало широк улей, който е събирал и отвеждал повърхностните води. Горното ниво на въпросното хоросаново обмазване всъщност фиксира вкопаната част от вътрешното лице на зида.

Кула в източната част на сектора. Тук вътрешното лице на крепостната стена извива плавно навън. В участък от 4,30 м прави симетрична полукръгла извивка. Дълбочината на тази извивка е 2,60 м. Откъм външното си лице, стената се наддава в същия участък не с полукръгъл а с четвъртит план. Така оформената кула е била предназначена да брани подстъпите към югоизточната порта на крепостта.

Находки се откриват до дълбочина от 1,60 м. Датират от столичния период на Търново. От това ниво надолу находки не се установяват.

На дълбочина от 1,20 м се установи огнище, датирано с монета от първата половина на XIII век.

В горната част на запазения участък от стената са вложени средни по големина, обработени камъни, част от които плочести. Фугите не са обмазани с хоросан. С такъв характер е градежът на дълбочина до 0,35 – 0,50 м. Надолу следва градеж от големи, полуобработени камъни. Фугите са обилно заляти с хоросан. Височината на този участък от вътрешното лице е 1,50 – 2 м.

Нумизматичният материал, открит в кулата се състои от общо 23 монети. 13 датират от първата и втората половина на XIII в., а останалите 10 са от четиринадесетото столетие. Тази

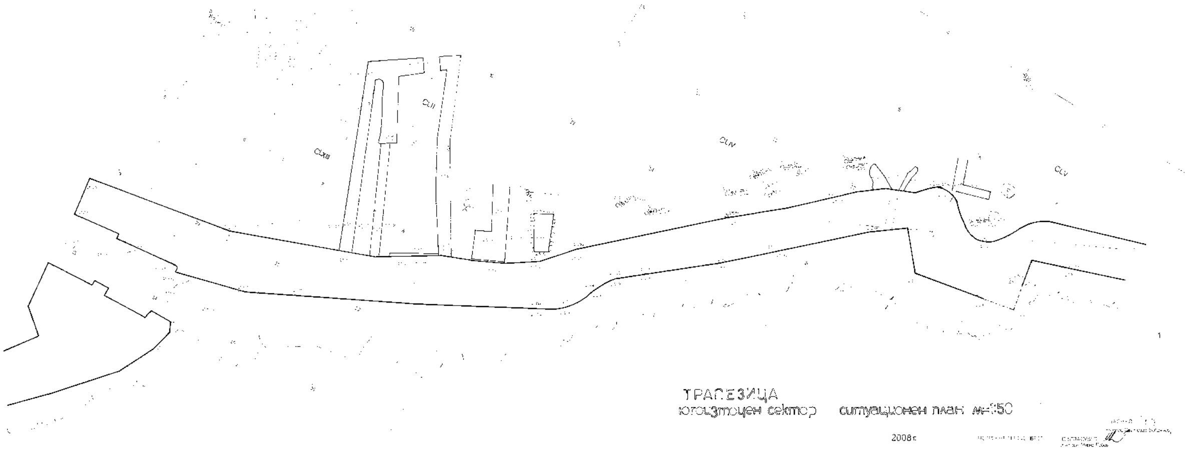

Обр. 1

хронологична картина съответства напълно на резултатите по целия проучен участък от южната крепостна тена.

По-късен Г-образен градеж затваря подхода към съоръжението. Граден е със средни и дребни полуобработени камъни на калова спойка. Датира от времето, когато вече не е функционирала крепостната стена. Това е очевидно от факта, че затваря достъпа до вътрешността на самата кула. На 0,40 м под основата на градежа се установява слой с много тухли, които очевидно произхождат от разрушенията на църква №14.

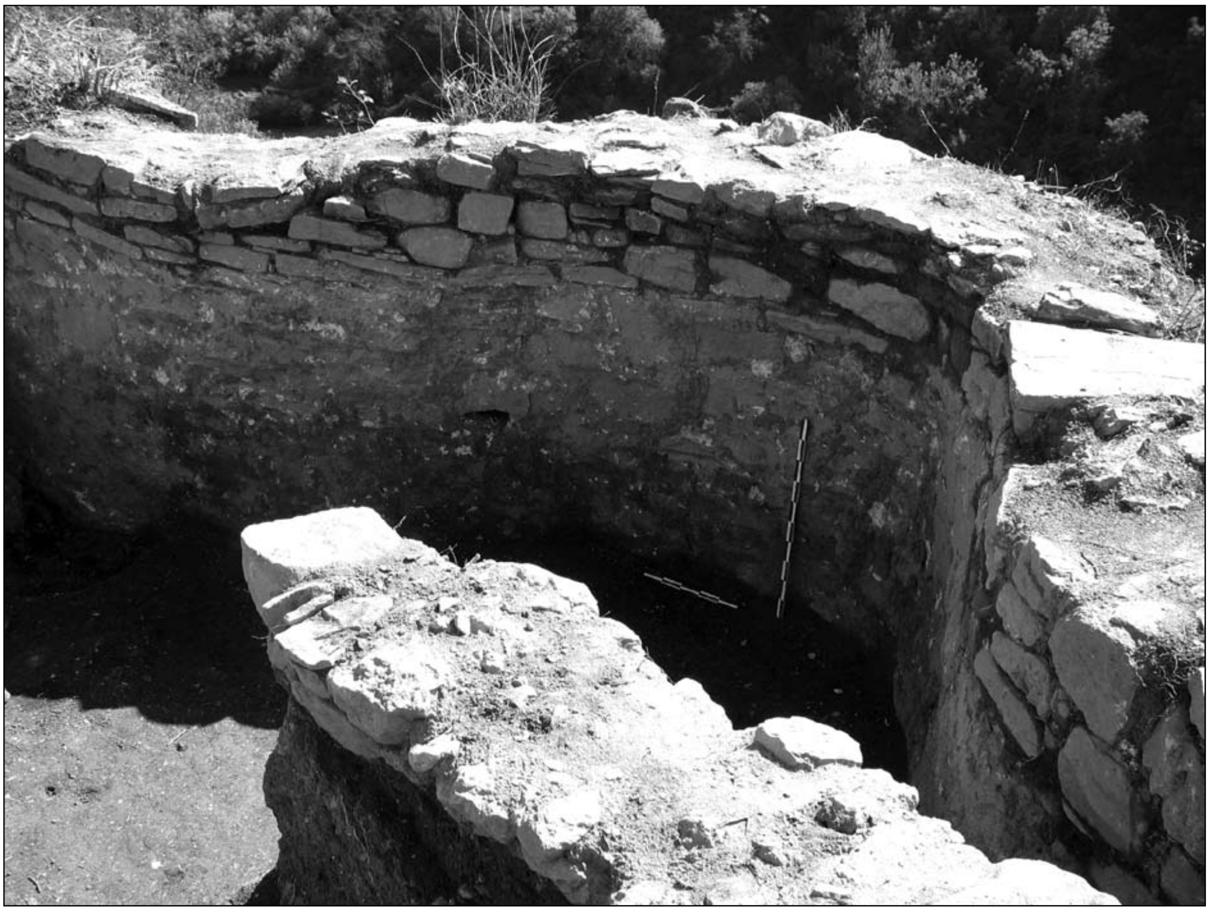

Обр. 2

Обр. 3

Хранилище. Съоръжението се намира в близост до югоизточната порта. Допряно е до вътрешното лице на крепостната стена. Оградено е от изток, запад и север, като върху тези зидове е стъпвала покривна конструкция. Хранилището е вкопано на 2,30 м. Хоризонталното му сечение е правоъгълник с размери 1,10 на 2,30 м. Четвъртитата яма е облицована с градеж от средни и дребни полуобработени камъни, на сухозидица. За устойчивост на градежа, сечението се стеснява в посока към дъното.

Съоръжението не попада в жилищна сграда и очевидно е свързано с крепостната стена. Най-вероятно това е хранилище за военновременни хранителни запаси. Общата му вместимост е 5,8 м^3. По-късно, когато съоръжението е излязло от употреба (вероятно след 1393 г.), то е превърнато в отпадъчна яма. Откри се значително количество керамика от столично Търново, железни предмети с битов характер, стъкло, както и монети.

Сред монетите, на брой общо десет, едната е от втората половина на IV век. От останалите девет, най-ранната е българска имитация от самото начало на XIII век. Това очевидно е и времето, когато е изградено въпросното хранилище. Още две монети датират от първата половина на същото столетие. Останалите шест монети са от XIV век, сечени от Иван Александър, Иван Срацимир, както и имитации от края на търновското царство.

Разкрита е голяма сграда в западната част на сектора. Нейният западен зид опира на фуга към вътрешното лице на крепостната стена. От север сградата има излаз към преминаващата тук улица с посока изток – запад.

Дължината на помещението по оста север – юг е 10,10 м. Ширината му е 2,10 м (измерено при уширението на западния зид) и 3,30 м в участъка до вътрешното лице на крепостната стена. Височината на градежа е до 0,75-0,80 м (шест реда камъни). Градежът е оформен с големи, дялани камъни, на калова спойка. Зидарията е редова. Настилката е била от каменни плочи, някои от които запазени in situ. Входът е разположен в североизточната част на сградата. Точно в ъгъла. Светлият му отвор е 0,95 м. Прагът, с височина от 0,20 м, е оформен с един ред големи, добре обработени камъни.

Находките в помещението – кухненска и сграфито керамика, железни предмети и др., изцяло датират от предстоличния и столичен период на Търново. Най-ранната монета е сечена от Мануил I Комнин (1143 – 1180), а останалите датират от целия период на столично Търново. Сградата е била използувана с отделни преустройства, ясно очертани в етапите на преизграждане на част от западния ѝ зид.

Между въпросната сграда и хранилището се очертава втора сграда, в която е стълбището, отвеждащо към куртината на крепостната стена. Подът е оформен с грижливо подредени каменни плочи. Сградата не е затворена от север, което е задача на предстоящите археологически разкопки.

Некропол. Разкрити са общо 12 гроба. Ситуирани са по протежение на крепостната стена. Погребенията са християнски. Ориентирани са спрямо посоката на вътрешното лице на крепостния зид.

Само един от тези гробове е вторичен (№12). От останалите единадесет гроба, три са детски (№ 4, 5, 9), първият от тях може би на пеленаче. Един от гробовете (№10) е на възрастен индивид. При останалите осем погребаните са млади хора (№ 1 – 3, 6 – 8).

Единият от гробовете (№11) е ограден в един ред вертикално поставени камъни, които са очертавали гробната яма. Черепът е положен върху каменна плоча.

Датиран с монета е един от гробовете (№3). Открита е до таза, и е от емисията цар Иван Александър с Теодора (1347 – 1371).

Погребалният инвентар се състои от сферични медни копчета, две обеци, както и един пръстен (гроб №7).

Погребенията са извършени в един сравнително неширок интервал от време, вероятно в средата на XIV век. Положени са не в некропола на църква №14, а по протежение на крепостната стена поради неизвестна засега причина, като например епидемия.

Находки. 158 са откритите монети. С изключение на три всичките са от столичния период на Търново. Открити са също върхове от стрели, пръстени, обеци, един бронзов пандантив с позлатено изображение на грифон, фибули, предмети на бита като железни огрибки, прешлени за вретено, железни ножове, железни шпори, една оловна ампула с гравирани изображения от двете страни, сграфито керамика с подглазурни монограми, изображения на птици, змейове и др., графити върху стени и дъна, железен свещник и др.

№24. ВЕЛИКО ТЪРНОВО. КРЕПОСТТА ТРАПЕЗИЦА. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В СЕКТОР „СЕВЕР”

Константин Тотев, Евгени Дерменджиев, Пламен Караилиев

Археологическите разкопки през 2008 г. в Сектор Север се проведоха през месеците юли – септември с 30 работника (Обр. 1).[1] Основната задача беше допроучването на Северната кула и разкриване на част от трасето на източната крепостна стена. При разчистването на старо депо с камъни обаче беше открита и неизвестна досега църква на хълма, която получи пореден №19. Нейното разкриване не беше предвидено във финансовия разчет, което доведе до прекъсване на разкопките на Източната крепостна стена.

Северната кула беше изцяло проучена (Обр. 2). Тя има неправилна, издължена в посока юг, Т-образна форма (Обр. 3, 4). Най-голямата дължина на кулата е 41,30 м, максималната ѝ ширина е 26,50 м, а общата застроена площ е 583 м^2. Завършването на разкопките наложи преномерирането на помещенията (Обр. 3). Според новата номерация помещение 1 включва помещения 1 и 2. Помещение 2 вече е новооткритото от изток, а помещение 3 запазва първоначалното си означение (Обр. 3).

При допроучването на помещение 1 се откриха 3 ями с диаметър 0,60 м изсечени в скалата край западната му стена. В тях са били поставени дървени подпори, върху които е стъпвал подът на втория етаж на кулата. В подовата хоросанова замазка се очертаха 5 тесни, плитки улея. Това са отпечатъците от леки дървени стени, чрез които са били обособени 3 малки помещения, използващи каменната западна стена на помещение 1 за своя обща стена. Допроучи се и боклучната яма, в която се откри медна монета на цар Иван Александър, а до ямата се разчисти огнище.

Новоразкритото помещение 2 е разположено от югоизток на помещение 1, като разликата между подовите им нива е 4 м (Обр. 3). В северната стена на помещение 2 се откри неизвестен досега втори вход към Северната кула с ширина 0,85 м и височина 2 м. През този вход се е излизало на скалния венец, извън укрепената територия на града (Обр. 4). От вътрешната страна на входа се разчисти настилка от едри плочести камъни, водеща до стълбище с 3 запазени стъпала. По-късно върху стълбището е изградена стена, зидана с калова спойка. Тя е конструктивно свързана с надстроената също с калова спойка южна стена, която е обща за помещения 1 и 2. Отделни редове камъни и блокаж, споени с разтвор на кал, се откриха и по източните стени на тези две помещения.

---

[1] Участие в разкопките, обработката на материалите и изготвянето на документацията взеха студентите от ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий” Венета Господинова и Никифор Тодоров. В разкриването на фреските, проучването на некропола и реставрацията на керамичния материал участваха Галя Димитрова и Милен Ганчев.

Установи се, че при изграждането на Северната кула е използван специфичен строителен похват: на различни места в стените са оставяни вертикални фуги с височина до 2 м, започващи още от основите (Обр. 3). Над тях продължава каменната зидария, конструктивно свързваща стените над прекъснатите фуги. Такива фуги се откриха при ъглите и връзките между почти всички външни и вътрешни разделителни стени на помещенията.

Наличието на тези фуги наложи прецизиране на предложената вече строителна периодизация на Северната кула. **Първи период, I етап** – кулата е изградена в първите години на XIII в. с характерния си Т-образен план. В северната стена на приземието (помещение 2) бил направен вход, извеждащ на скалния венец. Първият етаж бил разделен на 2 помещения. Северната стена на помещение 1 представлявала масивно стълбище, водещо към горния етаж. От юг на това помещение се развивало помещение 3, в чиято източна стена се намирал главният вход на кулата. **Първи период, II етап** – през втората половина на XIII в. северната част на помещение 1 била запълнена с блокаж, в който е направено новото стълбище, водещо към втория етаж. Намаленото по площ помещение било разделено чрез дървени стенички на 3 по-малки помещения. През **Втория период** е осъществено основно преизграждане на цялата Северна кула, извършено в последните години на XIV в, като следи от него са запазени по източната и по южната стени на кулата, които били надзидани с камъни, споени с кал. Тогава са направени боклучната яма и огнището в помещение 1 и двете огнища в помещение 3.

Източната крепостна стена беше разкрита на дължина 12 м (Обр. 1). Тя има ширина 2 м и е зидана с бял хоросан и ломени камъни, като следва очертанията на скалния венец. В последния

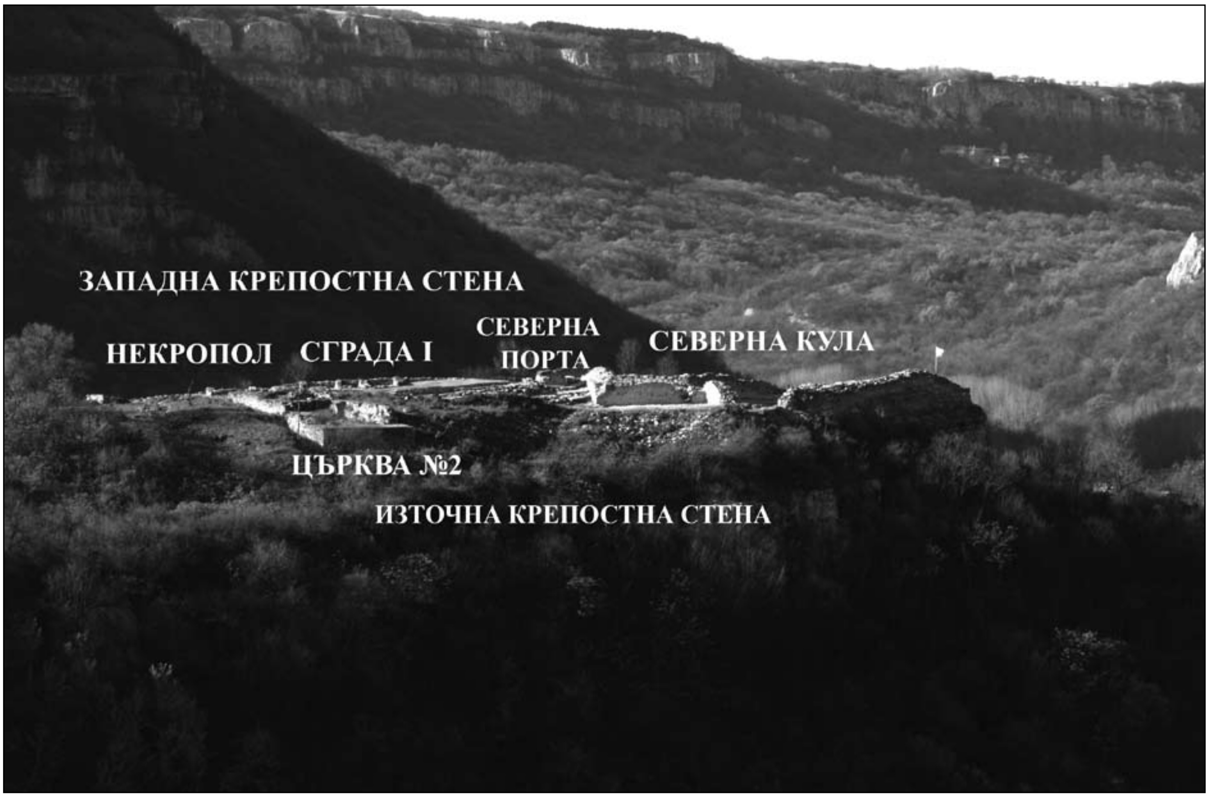

Обр. 1. Сектор Север – поглед от югоизток

етап от съществуването си източната крепостна стена е била надстроена със зидария на калова спойка. При това преизграждане новата южна стена на Северната кула, изградена също с калова спойка, стъпва върху останките на крепостната стена, като между тях е направена и конструктивна връзка (Обр. 3).

Църква №19 е първият храм, открит на Трапезица след разкопките през 1900 г. на Ж. Сьор. Тя се намира в югоизточния край на Сектор Север и има скъсен наос, полукръгла абсида и голям притвор. Зидана е с ломен камък на калова спойка, като ширината на стените ѝ е 0,60 м, а запазената им височина не надхвърля 0,50 м. Църквата има дължина с абсидата 11,45 м и ширина 4,80 м. Наосът е с вътрешни размери 4 м х 5 м, а притворът е квадратен с вътрешна дължина на стените 4 м.

Църквата няма вход от запад. Откриха се обаче 2 входа, разположени на необичайно място – на южната стена, от двете страни на разделителната стена между наоса и притвора. Входът на наоса е широк 0,85 м, а този към притвора – 1,25 м. Тесен вход (0,60 м) в средата на разделителната стена са свързва наоса с притвора. В абсидата се откри фундамент на олтарна маса, който за разлика от стените е зидан с хоросан (размери 0,65 м х 0,80 м), и е долепен до източната ѝ стена. В специално направена камера в стената на абсидата се откриха изцяло запазена стъклена чаша от литургичен съд (вероятно кандило) и желязна дръжка от процесиен кръст: реликви, вградени в абсидата при строителството на църквата.

Подът на храма представлява тънка хоросанова замазка, следи от която се откриха в североизточния ъгъл на наоса и край олтарната маса. Няколко големи плочести камъка край южната фасада, пред входовете към наоса и притвора показват наличието на външна настилка. Долепени на фуга към северозападния и югоизточния ъгли на църквата се откриха тънки стенички, които продължават в северна и южна посока, като е напълно възможно това да са оградни зидове на некропола около храма.

Върху подовото ниво в наоса се откриха близо 5000 съборени един върху друг и натрошени стенописни фрагменти, което изискваше внимателно разкопаване, укрепване на място, изработване на топографски опис и надеждна фотодокументация. Това наложи спешна реставраторска намеса при тяхното разкриване, продължило около месец, извършено под ръководството на Д. Косева от РИМ – В. Търново. Досега са обработени над 900 фрагмента, при което се установи, че

Обр. 2. Северна кула

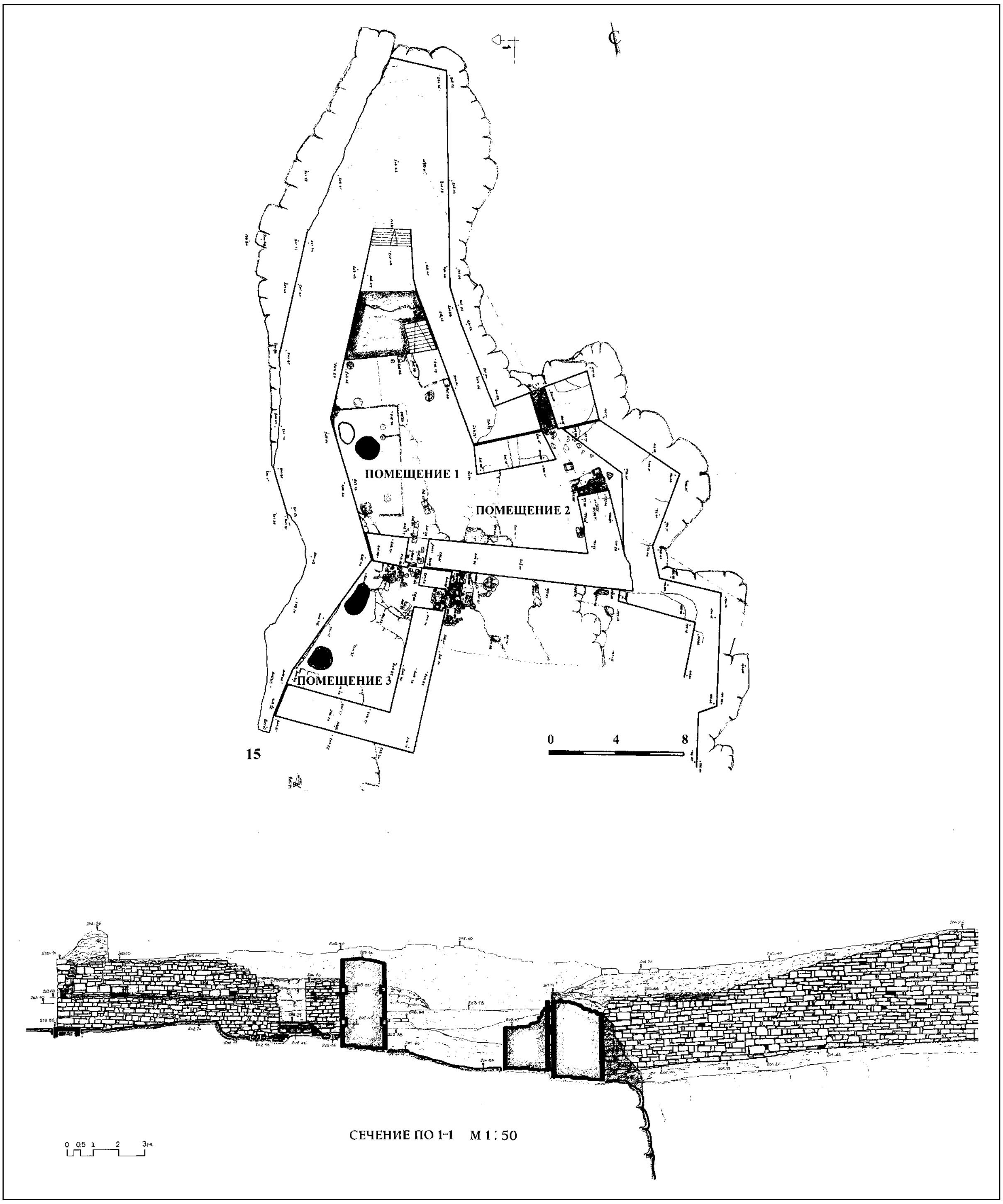
С
ПОМЕЩЕНИЕ 1
ПОМЕЩЕНИЕ 2
ПОМЕЩЕНИЕ 3
15
0 4 8
СЕЧЕНИЕ ПО 1-1 М 1 : 50
0 0.5 1 2 3м

Обр. 3. План на Северната кула; Напречно сечение през помещение 2 и силует на Северната кула – поглед от изток

храмът има 3 стенописни слоя със следи от цокълната украса и от регистрите, запазени по източната, северна и южна стени на наоса.

В църквата и в насипите край нея се откриха общо 41 медни монети: 20 бр. от XIII в., 10 бр., XIV в. и 11 бр. от XIII-XIV в., както и сребърни монети от XIV в.

Некрополът на църква №19 включва досега 34 гроба. Той е разположен от северната страна и край югоизточния ъгъл на храма, както и в притвора. Открояват се 2 различни по време гробни нива. Гробовете от долното ниво са само на възрастни индивиди (общо 20) с малко инвентар: копчета, обеци, огниво, железни игли, керемиди с графити и няколко монети. Горното ниво гробове са само детски (общо 14) и в по-голямата си част лежат или прекопават по-ранните гробове от долното ниво. Само в 2 от детските гробове имаше инвентар: копчета и нишки от златосърмен текстил около черепа. В гробовете се откриха общо 5 медни монети от XIII в. и 1 медна монета от XIV в. Границите на некропола не са уточнени, тъй-като неговото проучване не е завършено.

Църква №19 е построена най-рано в началото на 13 в. и е функционирала със сигурност до края на XIV в. На този етап от проучванията може да се предположи, че тя е замислена като гробнична църква, за което подсказват големият притвор, необичайното разположение на входовете към наоса и притвора и трите гроба, вкопани в един ред край западната стена на притвора, които може да се свържат с фамилията на ктитора. По-късно (средата – втората пол. на XIII в.) се оформя градски некропол, в който са погребани само възрастни индивиди. През XIII в. в този некропол се появяват и детските гробове.

През XIII в. храмът изглежда има представителни функции, тъй като е разположен на единия край на главния площад на крепостта, а през XIV в. явно добива квартален характер. Възможно е първоначално в него да са пазени мощите на някой неизвестен светец-лечител или самата църква да е посветена на него.

Според резултатите от разкопките през 2007-2008 г. няма данни секторът в северния край на града да е обитаван след края на XIV в. – нач. на XV в. (Обр. 1). Църквите, сградите и фортификационните съоръжения не са опожарявани и разрушавани, като липсват каквито и да са следи от живот от времето на османското владичество.

№25. ВЕЛИКО ТЪРНОВО. КРЕПОСТТА ТРАПЕЗИЦА. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В СЕКТОР „ЮГОИЗТОК”

Мария Долмова-Лукановска

През изминалият археологически сезон продължиха проучванията в средновековна крепост Трапезица – гр. В. Търново. В сектор Югоизток, включващ южната крепостна стена и порта, жилищен квартал и църква №12, те имаха продължителност 2 месеца (юли – септември). Установеният културен пласт е средновековен български от XIII-XIV в., предшестван на места от къснобронзови и железни материали (керамика, оръжие, накити).

Разкрити бяха напълно или частично 9 жилищни сгради, които с по-ранните стават 32 (Обр. 1). Намират се покрай крепостния зид (източно от югоизточната порта), и западно от църква №12, където чертаят границите на проучвания сектор. Това са големи и средни по размер сгради, едноделни и двуделни, обърнати към минаващите покрай тях улици. Имат правоъгълен план и размери: 55 – 115 м^2. Повечето са запазени в основи, фундирани на скала и градени от средни, по-рядко едри ломени камъни на кал (Обр. 2). Те имат широки 1,20 – 2,20 м входове – външни и вътрешни, някои със запазени каменни подложки от дървени прагове (Долмова-Лукановска 2008, 51 – 56).

През южния квартал преминава главната околовръстна улица, която обикаляла крепостта и свързвала трите главни порти с комплексите и кварталите в нея. В източна и западна посока бяха разкрити нови 45 м, които с по-ранните стават 170 м. Ще отбележим, че с излизането от квартала нейното платно постепенно се стеснява до 1,80 м, наместо познатите 2,20 – 2,50 м. Трасето е прокарано по скалната основа на хълма или землен пласт, а настилката е от дребни речни и ломени камъчета, трамбовани в пръстта и скалните неравности.

От околовръстната улица се отделя напречна, която минава западно от църквата и продължава към вътрешността на крепостта. Тя е изградена след допълнително прибавения притвор, като затиснала най-ранния некропол. Разкрита на дължина 25 м и ширина 3 м, тя имала „шосира-

Обр. 1. Общ поглед към Трапезица – южна част

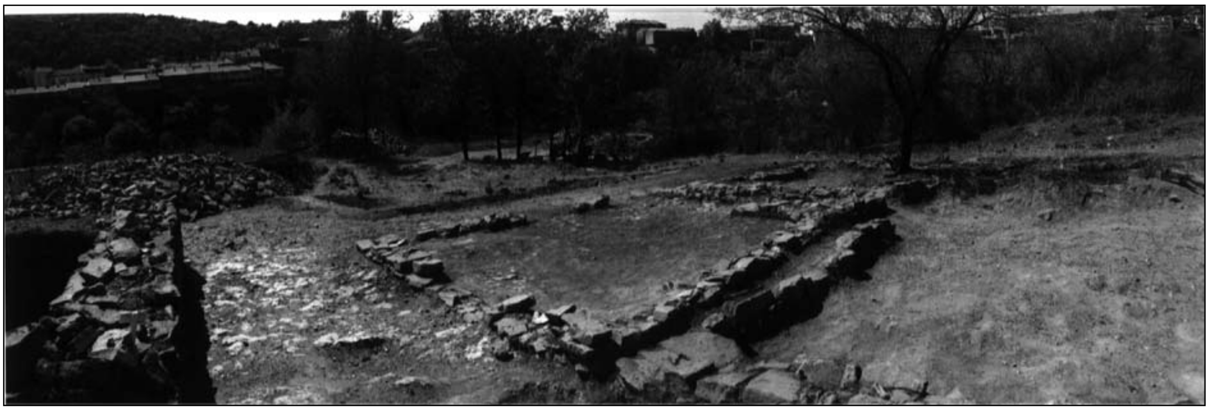

Обр. 2. Жилищни сгради и комуникации южно от църква №12

на" настилка, положена върху землен пласт. Към нея са обърнати сградите западно от църквата, които имат близки нива, поради което не са използвани стъпала.

Завърши проучването на църква №12. За разлика от наоса, нейния притвор не беше засегнат от по-ранните разкопки. Разположена в центъра на квартала, тя е разграничена от жилищните сгради посредством улиците и оградния зид на църковния двор. Тази еднокоробна, едноапсидна църква има добавен притвор, изграждането на който променило съществено първоначалния вид на квартала. От друга страна е свело некропола до източна и северна част, които били защитени от висок каменен зид.

В притвора се разкриха 18 погребения. Ще отбележим направеното в североизточната част, скоро след неговото изграждане. Принадлежи на едър възрастен мъж, облечен в скарамангий и закопчан с 10 големи сребърни копчета. В лицевата част имат апликирана позлатена пластина, на която е представен лъв в ход надясно и завита опашка с разклонен връх. Открити са още тъканни нишки, сферични посребрени копчета от долната дреха и частици от дървен сандък. Очевидно е, че погребаният е висш дворцов сановник, облечен в отличителен за ранга му костюм, както и ктитор на този голям представителен притвор, отговарящ по размери на същинската църква.

Във външният некропол бяха проучени 33 гроба, които с по-рано разкритите стават 55. В тях са погребани мъже, жени и деца от квартала, в който се намира църквата. Инвентарът е оскъден и сведен до сферични копчета и обеци, тъканни сърмени ленти и глинени чашки. Интерес представлява намерения общ гроб върху разрушена сграда, източно от осветената земя на некропола. Погребаните възрастни индивиди са един до друг и върху друг, което показва, че полагането им е станало при екстремни обстоятелства. Стратиграфската и строителна картина около тях позволява да ги свържем с избухналата през 1348 г. чумна пандемия, довела до смъртта на милиони хора в Източна и Западна Европа. Но също така до първото обезлюдяване на крепостта и столицата Търново, което доскоро бе трудно установимо. Ще отбележим, че подобни гробове бяха разкрити при южната и западна крепостна стена през 1992 – 1997 г., но тъй като известното за Трапезица не беше достатъчно, подобни изводи нямаше как да бъдат направени (Долмова-Лукановска 2008, 64).

Проведените археологически разкопки потвърдиха, че южният квартал е сред най-големите и богати в столичния град. Разположен покрай южната крепостна стена и порта, в нейната централна част, той продължава северно от църква №12, включва №11 и затваря от улична комуникация. Разкритата архитектура е в процес на реставриране, който ще продължи до окончателното възстановяване и експониране на тази част на крепостта.

Литература:

Долмова-Лукановска 2008: М. Долмова-Лукановска. Трапезица – в светлината на археологическите разкопки. В. Търново, 2008, 51 – 56, 64.

№26. ВЕЛИКО ТЪРНОВО. КРЕПОСТТА ТРАПЕЗИЦА. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ В СЕКТОР „ЮЖЕН”

Деян Рабовянов, Жулиета Гюлева, Пламен Дойчев

Сектор Южен се проучва за първа година. Изследваното пространство заема източната част на сектора. Обхваната бе площ от 450 м^2 в квадранти CLXIV и CLVII^I. Основна задача бе проучването на крепостните съоръжения и долепените до тях постройки. Бяха установени четири културни пласта.

Повърхностният сиво-черен пласт обхваща от 0 до 0,30 м дълб. Откриваната керамика е силно фрагментирана, а често и обеличена, като преобладава тази от периода XIII-XIV в., но има и такава от другите периоди на обитаване.

Следите от по-късни намеси са показани от откриваните фрагменти от стъклени бутилки и над 20 сферични оловни куршума от XVIII-XIX в. В яма №1, в кв. CLXIV$_{10}$ наред с материали от XX в. бяха открити и фрагменти от стенописи и декотативни панички. Откритите в пласта 87 монети го свързват с втората половина на XIV в.

Лежащият отдолу светлокафяв средновековен пласт е като цяло ненарушен и обхваща от 0,30 до 0,60/0,80 м дълб. Състои се от песъчлива пръст, примесена с разноформатни ломени и полуобработени камъни и малко фрагменти от строителна керамика и голямо количество, основно средновековна, керамика. Откритите 211 монети показват, че натрупването на пласта трябва да се обвърже с края на XIV – самото нач. на XV в. То трябва да се свърже с организираното изоставяне и разрушаване на откритите 5 сгради (Обр. 1), с цел използване на вложения материал.

Помещение №1 има неправилна трапецовидна форма и размери 5,50/6,20 х 4,70 м. Подобно на останалите – № 2, 3, 4, то е разположено перпендикулярно на крепостната стена, се развива в посока югозапад – североизток и се долепя на фуга до крепостната стена.

На 1 м западно от него, отделено с тесен пасаж, се развива помещение №2. Неговите северна и западна стена са силно разрушени, но могат да се определят размерите му (5,50 х 4,80 м). Има форма на почти правилен трапец.

На разстояние 1,20 – 1,80 м западно се развива помещение №3 (Обр. 2), което заедно с №1 е най-запазено, с височина на стените до 0,50-0,60 м. То е с правоъгълен план и размери 6,80/7,10 х 5,90 м. Входът с ширина 1,50 м е на север, с добре оформени страници.

На запад, отделено с пасаж с ширина 0,70 м, се развива помещение №4, което е значително по-слабо запазено и все още не напълно проучено. То е двуделно, като северната му част леко чупи на изток. Размерите на южната му половина са 7,50/8,30 х 5,80 м.

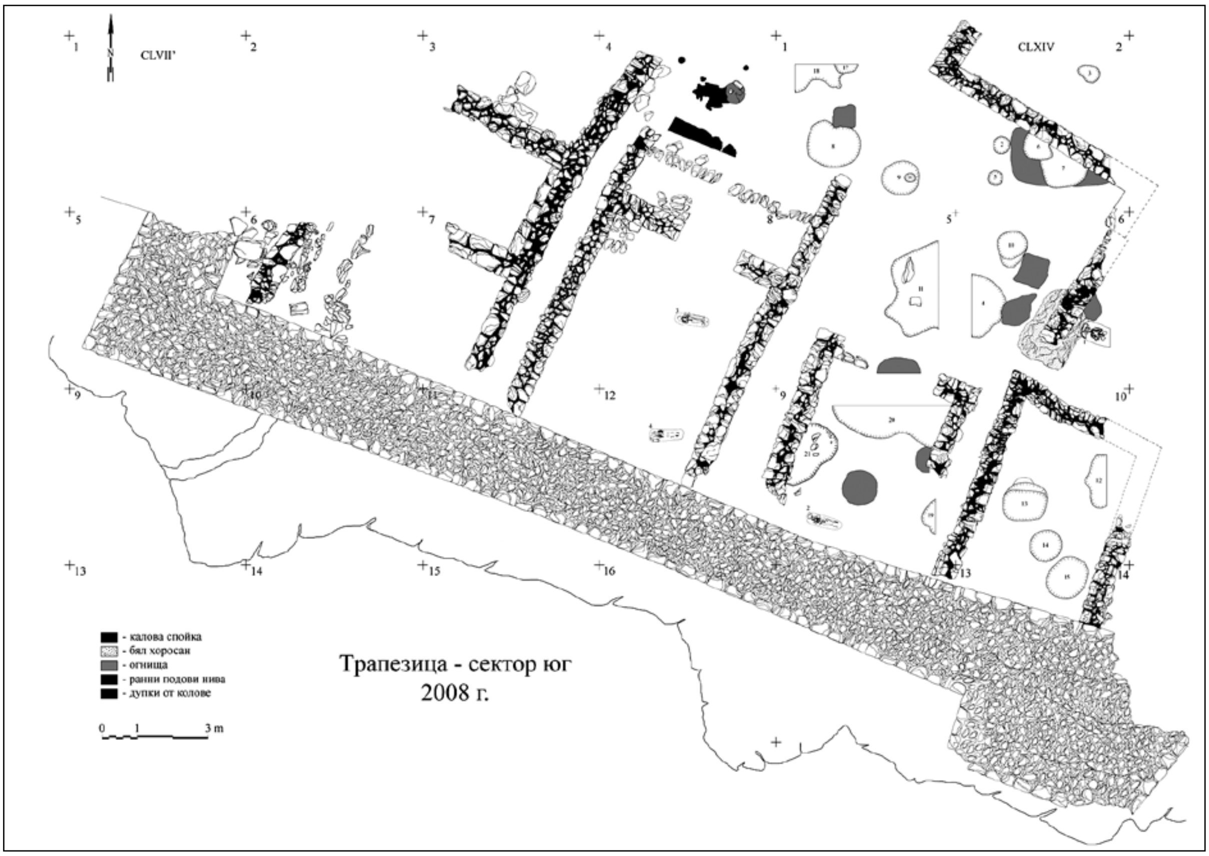
N
CLVII'
CLXIV
- калова спойка
- бял хоросан
- огнища
- ранни подови нива
- дупки от колове
0 1 3 m
Трапезица - сектор юг
2008 г.

Обр. 1. Общ план на обекта с откритите структури

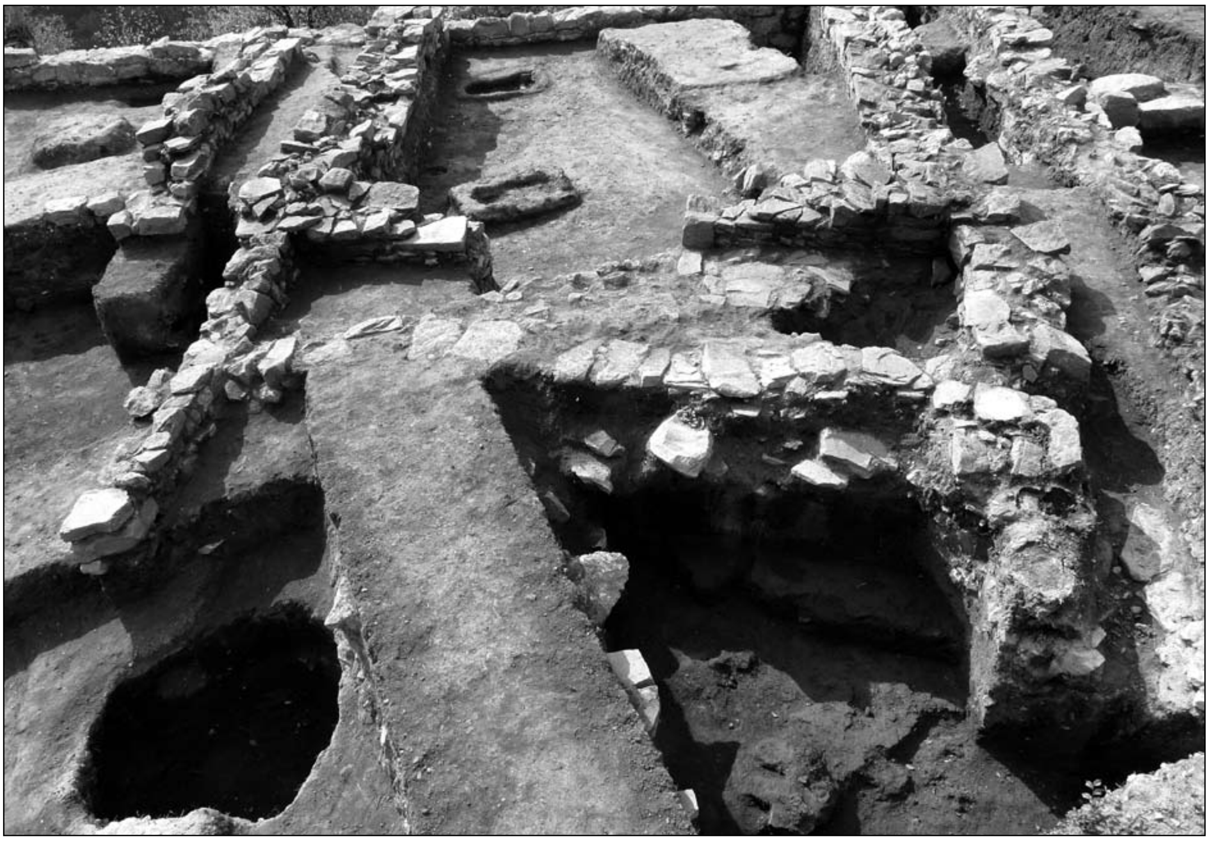

Обр. 2. Вид на помещение 3 с анекса и тракийските подови нива в края на проучването. Изглед от север

За помещение №5 разполагаме с данни само за южната му стена, която е с дължина 6,50 м, но е очевидно, че то се е развивало на север в направление като това на другите помещения.

И петте помещения са изградени от дребни и средни ломени и полуобработени камъни, преобладаващо плочести, споени с жълтеникава песъчлива глина. Зидовете са със средна дебелина 0,60 м, само на помещение №3 – 0,65-0,70 м. По-грижлив строеж се наблюдава при помещение №3, при южния зид на помещение №5 и западния на №1.

Подовете без изключение са от трамбована светложълта песъчлива пръст. Дебелината им е средно 0,10 м, като в пасажите, разделящи сградите, достига 0,20 – 0,30 м.

Характерът на запълнителя на помещенията над подовите нива и стабилната им конструкция позволяват да се предположи съществуването на втори етаж с паянтова конструкция.

Между разположените на юг помещения и №5, се е оформяло открито пространство. То е било ограничено от изток с преграден зид от ломени камъни, споени с кал, с дебелина 0,60-0,65 м. Той се простира между ъглите на помещения № 1 и 5.

Към периода на преустройства се отнася и един плочник между чупката на крепостната стена и западния зид на помещение №4, както и анексът към помещение №3. Той се състои от два зида от ломени камъни, споени с жълта глина, долепени на фуга с дебелина 0,50 м и дължина средно 3,10 м. Показателно е как западният от тях чупи на изток, за да следва посоката на източния зид на помещение №4. По този начин на север пред помещение 3 се е развивало покрито пространство с настилка от плочи, лежащо върху насип от жълта пръст и ломени камъни. Този анекс допълнително е стеснил площадното пространство, в което не са открити следи от настилка.

Находките и монетите от светлокафявия пласт не оставят съмнение, че помещенията са организирано напуснати в самия край на XIV – първите год. на XV в. Същевременно данните от 79 монети, открити в трамбованите подови нива при сравняване с монетите от лежащия отдолу сиво-кафяв средновековен пласт, подсказват, че построяването на помещенията е станало в периода 80-те год. на XIII в. – първите две десетилетия на XIV в.

С периода на изоставяне на тези помещения трябва да се свърже и откритата в помещение 1 колективна находка от 34 цели, неупотребявани в строеж, керамични декоративни панички. Те вероятно са били поставени в торба и уплътнени с растителен материал, след което са били затиснати до зида с два изправени цели хромелни камъка и няколко големи плочи.

Под зидовете на помещенията и техните подови и ходови нива, на дълбочина 0,60 – 1/1,50 м, лежи по-ранният сиво-кафяв средновековен пласт. В него се откриват средно количество фрагменти от глинени съдове от периода XIII – XIV в., но трябва да се отбележат и няколко фрагмента от съдове със златиста ангоба и дъна с подсипка, характерни за XII в.

С натрупването на пласта са свързани многобройни съоръжения: 4 огнища, подово ниво с огнище върху него, пробито от ями 8, 9, 17 и 18 в кв. CLXIV$_1$, както и друго подово ниво с огнище в кв. CLXIV$_6$. С този пласт са свързани и ями 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15 и 20, които започват от него и, пробивайки го, често достигат материковата скала на дълбочина до 2 м, нарушавайки лежащия отдолу тъмнокафяв тракийски пласт.

В западната част на обекта започна проучването на една масивна постройка, от която са разкрити част от южната и източната стена. Зидът ѝ е от големи полуобработени и обработени камъни, споени с жълта глина. Дебелината му е 0,70 м. Постройката се е развивала успоредно на крепостната стена и попада в сивокафявия пласт. Тя е почти напълно разрушена до първия ред на основите, като помещение №4 я възсяда. За нивото и вида на настилката ѝ свидетелстват трите плочи, застъпени от разделителния зид на помещение №4.

Откритите в сиво-кафявият пласт 141 монети поставят периода му на съществуване в 30-те – 70-те год. на XIII в., като не е изключена възможността за по-ранно обитаване.

Трите колективни монетни находки с общо 39 монети, открити в запълнителя на ранната сграда, насочват периода на строеж в 40-те год. на XIII в.

Предстои да се изясни със сигурност хронологията на изграждане на крепостната стена, но тя едва ли е по-ранна от 30-те год. на XIII в. С нейни поправки са свързани и откриваните бъркала от бял хоросан, застъпени от зидовете на късния квартал.

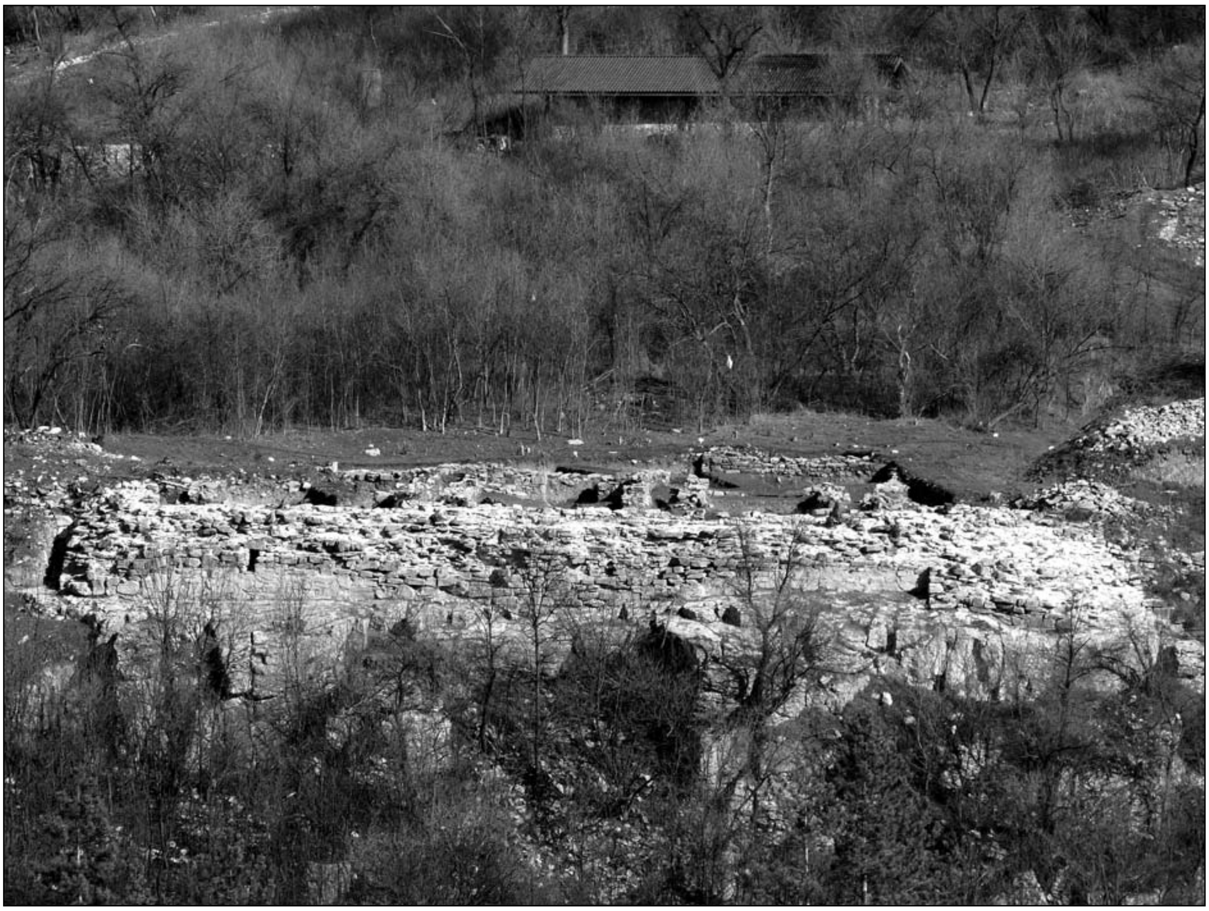

Обр. 3. Вид на обекта с крепостните съоръжения. Изглед от юг

Бяха разкрити 46 м от протежението на крепостните съоръжения (Обр. 3), които включват една плътна кула с трапецовиден план и размери 4,85 на 5,50 м. Също отточен канал с широчина 0,38 м, чийто водосборен канал отвътре е претърпял две преустройства, и западно от него чупка на крепостната стена, където тя се вдава на север с 4,30 м.

Дебелината на куртината варира между 2,35 и 2,75 м. Тя е фундирана върху тракийския пласт отвътре и скалния венец отвън, с изключение на чупката, която лежи върху средновековен пласт отвън. Основите са били вкопани от 0,40 до 0,60 м. Лицата са от големи и средни полуобработени камъни, споени с бял хоросан, и с измазани с хоросан фуги, а емплектонът е от дребни, средни и големи ломени камъни, обилно залети с бял хоросани с дървени сантрачи.

При разкриването на външното лице на крепостната стена и почистването на скалния венец бе установено, че той е покрит с културен пласт. В горната си част той представлява деструкции от крепостните съоръжения. В западната част на проучваното пространство, под този повърхностен пласт с дебелина 0,20 м има друг с дебелина между 0,30 и 0,50 м, представляващ средновековно сметище. В него се откриха голямо количество животински кости, фрагментирани съдове от периода XIII-XIV в., различни предмети, включително 91 монети. То е създадено през втората пол. на XIV в. и използването му прекъсва в края на XIV – самото начало на XV в. Това е и периодът, когато отводнителният барбукан вече не функционира, за което свидетелстват откритите в запълнителя му монети, а върху канала му се намира подът на помещение №4.

С края на обитаването на Трапезица са свързани и гробове № 1, 2, 3 и 4. Три от тях са на млади индивиди. Всичките са погребани съобразно християнския ритуал. Липсва гробен инвентар. Гробовете са изкопани след изоставянето на помещенията.

Под средновековните пластове, на дълбочина 1,30 – 1,50 м започва тъмнокафявият тракийски пласт. До този момент в него бяха разкрити запазени следи от конструктивни елементи на жилища с лека дървено-глинобитна конструкция. Сред керамичния материал заедно с характерните форми правени на ръка се откриват, макар и по-рядко, фрагменти от монохромна керамика, на грънчарско колело. Стойностни като находка са фрагментите от лекане с богата врязана украса, открити при по-ранното подово ниво в кв. CLVII$^{I}_{4}$. Керамиката на колело се отнася към втората пол. на VI – първата пол. на V в. пр. Хр. Със сигурност може да се каже, че те са едни от най-ранните, откривани на територията на днешна Северна България. Това показва, че разкриваните структури следва да се отнесат към преходния период между ранната и късната желязна епоха, втора половина на VI – V в. пр. Хр. (благодарим на колегата Христо Попов от Тракийска секция за помощта оказана при изследването на този материал).

Трябва да се отбележи, че във всички пластове, но доминиращо в тъмнокафявия тракийски пласт, се откриват керамични фрагменти и находки от периода на късния халколит (3 фаза на Коджадермен-Гумелница-Караново VI) и от преходния период към бронзовата епоха, а също и от къснобронзовата епоха.

Открити са 11 римски монети от периода II – IV в., но липсва съпътстващ археологически материал.

През 2009 г. предстои изчерпването на културния пласт в проучваните квадрати и изясняване характера и хронологията на структурите в сиво-кафявия средновековен пласт и лежащият под него тракийски пласт. Проучваната площ ще се разшири в западна посока, за да се изясни плана и характера на ранната сграда.

№27. ВЕЛИКО ТЪРНОВО. СОНДАЖНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В КВ. 217, ПОЗЕМЛЕН ОБЩИНСКИ ИМОТ I-12

Николай Овчаров, Хитко Вачев

В резултат на извършените сондажни археологически проучвания в кв. 217, поземлен общински имот I-12, южно от църквата „Св. Св. Петър и Павел" в гр. Велико Търново бяха разкрити архитектурните останки на средновековен храм и проучена част от прилежащия му некропол.

По план разкритата църква е еднокорабна и едноапсидна. Състои се от олтар, наос, притвор и екзонартекс разположени последователно по оста изток-запад. Външните размери на постройката са – 14,74 х 5,75 м. Апсидата е тристенна отвън и полукръгла отвътре. Ширината и е 2,70 м, а дълбочината – 1,05 м. Наосът е еднопространствен, без членения и има вътрешни размери-дължина 5,40 м и ширина 4,20 м. Западно от него е разположен притвор с дължина 2,1 м и ширина 4,20 м. Зидът разделящ двете части на храма има конструктивна връзка с надлъжните стени (това добре личи в южната му част). Западно от притвора е изграден екзонартекс с размери – дължина 2,50 м и ширина 4,20 м. Той е долен на фуга към западната стена на храма. На разстояние 6,30 м от югоизточния ъгъл на църквата в западна посока е разкрита част от каменна основа с размери в посока изток – запад 3,10 м, а в южна посока – 0,75 м (останалата част попада в неразкопания терен). Тя е долепена на фуга към външното лице на южния зид. Северно от северния надлъжен зид, долепен до него, е разкрит еднолицев каменен зид, който преминава по цялото протежение на храма. В западната си част той променя посоката си на север и образува ъгъл, чието продължение остава в непроучения терен.

Зидовете на храма имат приблизително еднаква ширина – около 0,85 м. По-голяма е дебелината на субструкцията на апсидата и прилежащите ѝ стени – 1 м, а на запазената им суперструкция – 0,90 м. Архитектурните останки от разкритата църква са с различна степен на запазеност – по-добре съхранени са южната част на апсидата и прилежащата и стена, южния надлъжна стена, южната част на зида разделящ наоса от притвора, южната и западна стена на екзонартекса. Тяхната височина варира от 0,60 – 1,46 м. Напълно са унищожени северния надлъжен зид на храма, североизточния ъгъл, северните части на зидовете разделящи наоса и притвора и екзонартекса.

Трасето на северната стена на храма се установява на база на на запазената хоросанова подложка при северозападния ъгъл на екзонартекса.

За изграждането на субструкцията са използвани необработени камъни с различна големина, споени с хоросан. Запазените участъци от суперструкцията показват, че е градено с камъни които имат приблизително еднакви размери. Лицата им носят следи от допълнителна обработка. Спойката е хоросанова. За изравняване на зидарията са използвани дървени сантрачи, захванати с масивни железни гвоздеи.

Във вътрешността на църквата бяха открити голямо количество фрагменти от стенописна украса, цели и фрагментирани тухли с шестстенна форма, кемпферов капител от ранновизантийската епоха, керамопластични елементи в две разновидности-глазирани панички със зелена глазура и четирилистници с керемиден цвят.

На този етап на проучване въз основа на регистрираната стратиграфия и открития подемен материал могат да бъдат изказани следните предварителни виждания относно строителната история на храма.

Около втората четвърт на XIII в. е издигнат храм състоящ се от олтар, наос и притвор. Съдейки по вида на запазените архитектурни останки той е бил двуетажен, като приземният етаж е използван най-вероятно за крипта. В края на XIII – началото на XIV в. към него е пристроен екзонартекс от запад, галерия от юг в западния край на която е оформена камбанария. Сериозно доказателство за наличието на предполагаемата галерия от юг са запазените върху външната част на южния зид фрагменти от стенописна украса. На базата на открития във вътрешността на храма подемен материал с категоричност може да се твърди, че той е продължил да функционира до края на XVII в.

Резултатите от проучванията на прилежащия на църквата некропол са в подкрепа на изложените по-горе виждания. Проучени са 24 гроба, погребенията в които са извършени в съответствие с християнската погребална обредност. Част от тях (№ 18, 20, 21, 24) принадлежат на некропол, който функционира преди изграждането на църквата. Начинът по който са ситуирани гробове № 14, 19, 23 категорично показва, че погребенията в тях са извършени след изграждането на галерията. Особено забележителен е гроб №14, в който най-вероятно е погребан представител на висшата аристокрация, съдейки по открития върху ръката му масивен златен пръстен-печат с изображение на двуглав орел. Към най-представителните образци на средновековното ювелирното изкуство се отнася и дамският пръстен открит в гроб №23. Разкритите гробове източно от апсидата на храма като дата се отнасят след средата на XIII в. Тяхното разположение подсказва, че погребенията в тях са извършвани след като църквата вече е била издигната.

При проучванията е открит многоброен и разнообразен археологически материал. Сред него се открояват две златни монети сечени по времето на византийските императори Алексий I Комнин (1081 – 1118) и Йоан II Комнин (1118 – 1143), фрагменти от алабастрова икона, върху която е била представена многофигурна композиция, западноевропейски оловен печат с изображение на Св. Нонус, изцяло и частично запазени керамични съдове.

Нумизматичният материал произхождащ от разкопките е обработен от ст. н. с. д-р Константин Дочев (Филиал на НАИМ – Велико Търново). Монетните находки се разпределят по следния начин: римски бронзови монети (IV в.) – 3 екз.; медни монети от края на XII в. – 2 екз.; медни монети от периода 1204 – 1257г. – 104 екз.; медни монети от периода 1257 – 1328 г. – 13 екз.; монети от периода 1331 – 1396 г. – 38 екз.; разни (XIV в.) – 8 екз.; Османска империя (XIV – XIX в.) – 39 екз.

Съпоставката на сгратиграфските данни получени при археологическото проучване на храма и местоположението му от една страна, с писмени сведения от XIX в. от друга, дава възможност да бъде изказано виждане по отношение на патрона му. В своя труд „Археологически и исторически изследвания" издаден през 1886 г. Васил Берон пише следното: „... Откогато съм дошъл тук, съм разпитвал и стари свещеници, и други стари хора и всички са ми отговаряли, че близо до сегашната Митрополия (църквата „Св. св. Петър и Павел" към юг от нея, на равната поляна е била построена и се намирала церквата „Св. Ивана Рилского" и че тая черква е била Българската патриаршия. Ние съгледахме внимателно тази местност и се виждат и днес зидани останки, които ясно доказват, че на тази местност е имало построено едно здание".

Упоменатото по-горе ни дава сериозно основание да считаме, че разкритата от нас църква се е наричала „Св. Иван Рилски".

№28. ПРОУЧВАНИЯ НА СКАЛЕН ГРАД ПЕРПЕРИКОН

Николай Овчаров, Здравко Димитров, Даниела Коджаманова, Хитко Вачев

Ежегодните редовни археологически проучвания на скалния град Перперикон през 2008 г. за пети пореден сезон бяха съсредоточени в най-западната част на Акропола. В тази зона, означена като сектор „Запад", бяха напълно завършени изследванията на културните напластявания и съдържащите се в тях материали и съоръжения от античната и средновековната епохи.

Късножелязна епоха (края на V – III в. пр. Хр.)

При проучванията на Античността в Акропола на Перперикон за първа година бе регистриран културен пласт от предримската епоха. В зоната на кв. AH 99 и AH 1, непосредствено между средновековна ъглова кула и сграда №15 (датираща от късноримската, ранновизантийската и средновековната епоха) бе разположен сондаж за културните напластявания, които се оказаха ненарушени от късноримските и средновековните строежи. В този сондаж бяха регистрирани три стратиграфски нива, първите две, от които съдържат керамика на ръка и на колело, характерна изключително за класическата, късноласическата и ранноелинистическата епоха: края на V – първата половина на III в. пр. Хр.[1] В проучените стратиграфски нива не присъства по-късна керамика или каквито и да било намеси от римската или средновековната епохи. В третото стратиграфско ниво (разположено най-дълбоко – под 485,89 м надморска височина) изобилстват количества от ранножелязната епоха, след които в дълбочина се преминава плавно изцяло в пластове от този период (регистрираха се т. нар. „пепелни жертвеници" от РЖЕ, но проучването в сондажа бе преустановено до това ниво без да се навлиза повече в дълбочина). Запазеният пласт от късножелязната епоха е едва 30-40 см в дълбочина (той варира в рамките на следните стратиграфски нива: 486,25 – 486,03 м; 486,01 – 485,89 м), но трябва да се имат предвид и унищоженията нанесени във височина на културните останки в по-късните епохи. През 2008 г. бяха открити и някои много характерни фрагменти импортна гръцка керамика от късножелязната епоха. Това са късове от: съд с червенофигурна украса (открит под римските нива в сграда №18), кантарос с орнаментация в стила *„west slope"* (кв. AF 99, дълб. 486,01 – 485,76) и арибаловиден лекит (кв. AF 14, дълб. 484,09). За съжаление не всички от тях произхождат от културния пласт в сондажа от кв. AH 1, а са и от преотложени пластове от предримската епоха покрай северната крепостна стена и под сградите от римската епоха.[2] Тук особено важен е фрагментът от кантарос с украса *„west slope"*, открит в същия пласт като този от кв. AH 1 и на същото ниво. В съседния квадрат (кв. AF 1) късножелезният слой засега бе само регистриран.

Римска и късноримска епоха (III-IV в.)

Напълно бе проучено трасето на южната крепостна стена, но най-важният факт бе регистрирането на отлична запазеност на квадровия градеж от първият строителен период на стената (III-IV в.) непосредствено под многоъгълната кула от средновековната епоха.Проучвания в кв. AH 1, 99, 98, AI 1, 99, 98 показаха, че в късноримската епоха, когато стената е издигната в тази зона

---

[1] Анализът на керамиката от тези нива бе извършен от ст. н. с. д-р Анелия Божкова, консултант на обекта за КЖЕ, за което археологическият екип ѝ изказва своята благодарност. Археологическата ситуация на терена бе проследена от Росен Власев и н. с. д-р Здравко Димитров, които извършиха и необходимите заснемания, които поради продължаването на работата през следващият сезон ще бъдат представени след завършването на сондажа и установяването на отношението на стратиграфската ситуация между нивата от КЖЕ и РЖЕ.

[2] Според А. Божкова фрагментите от червенофигурен съд и арибаловиден лекит се датират от края на V – първата половина на IV в. пр. Хр., докато фрагментът от кантарос в стил „west slope" е ранноелинистически – III в. пр. Хр.

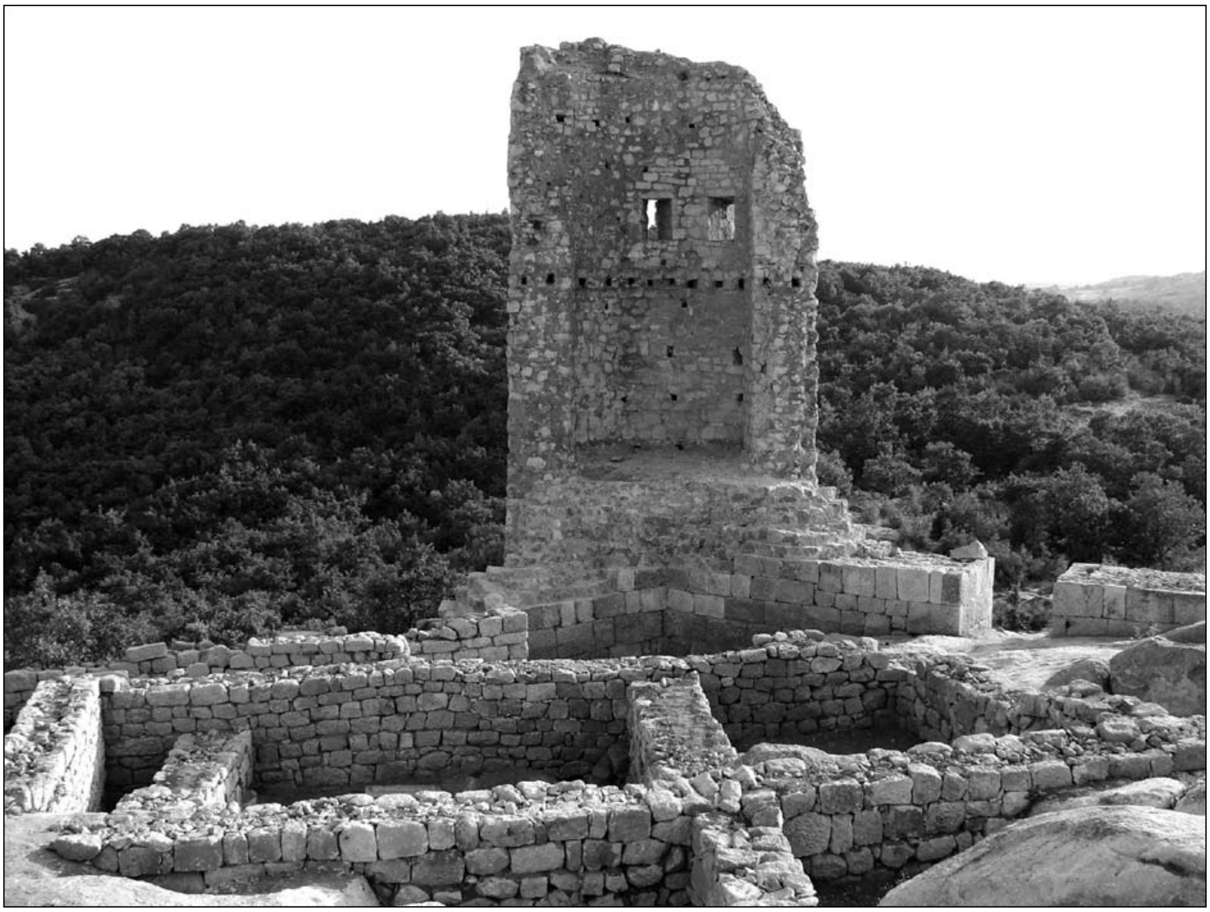

Обр. 1. Югозападният сектор на Перперикон през 2008 г.
Съотношението на откритата антична стена и възсядащата я средновековна кула.
На преден план – средновековна представителна сграда

за първи път в югоизточният ъгъл не е имало изградена кула. Градежът на куртините (западната и южната) е в известния вече стил *opus quadratum* за двете външни лица на крепостния зид и *opus emplectum* – ако се разглежда цялостния градеж на фортификацията в напречен разрез. Днес има съхранени 6-7 цели реда от квадровите блокове, които са разкрити на място. В тази част на крепостната стена бяха установени и поне 3 преправки от ранновизантийската епоха, които са изпълнени над и зад крепостните зидове от III-IV в. Тяхната сложна строителна история ще бъде изследвана и в следващите кампании.

Ранновизантийски период в квартала за северната стена (V-VI в.)

В североизточната зона на сектор „Запад" – кв. R 13 – 15 до X 13 – 15 (21 квадрата, които оформят поредния квартал зад северната крепостна стена на Перперикон) – бяха започнати разкопките от ниво съвременен терен. Разкриха се очертанията на три нови сгради (№4 – засечена още в 2006 г., № 26 и 27). Достигнати са подовите нива от V в. Сл. Хр., като в сгради № 4 и 27 се разкриха редица паднали покривни констукциии и керамични материали върху подовете под тях – три почти цели гребенчати амфори, питоси на място и редица други находки.

През 2008 г. за първи сезон попаднахме на нерегулярни гробни комплекси от античността, в рамките на самата укрепена площ, между сградите. Открити бяха два гроба (№ 70 и 71) от началото на V в., разположени пред прага на сграда №6. Те бяха датирани с монети от първата половина на века и като стратиграфско ниво съответстват на античните нива от края на IV – V в.

През месец август бяха изчерпани напълно два от трите централни **контролни стратиграфски профили** от сектор „Запад". Проучването бе извършено съгласно предписанията на между-

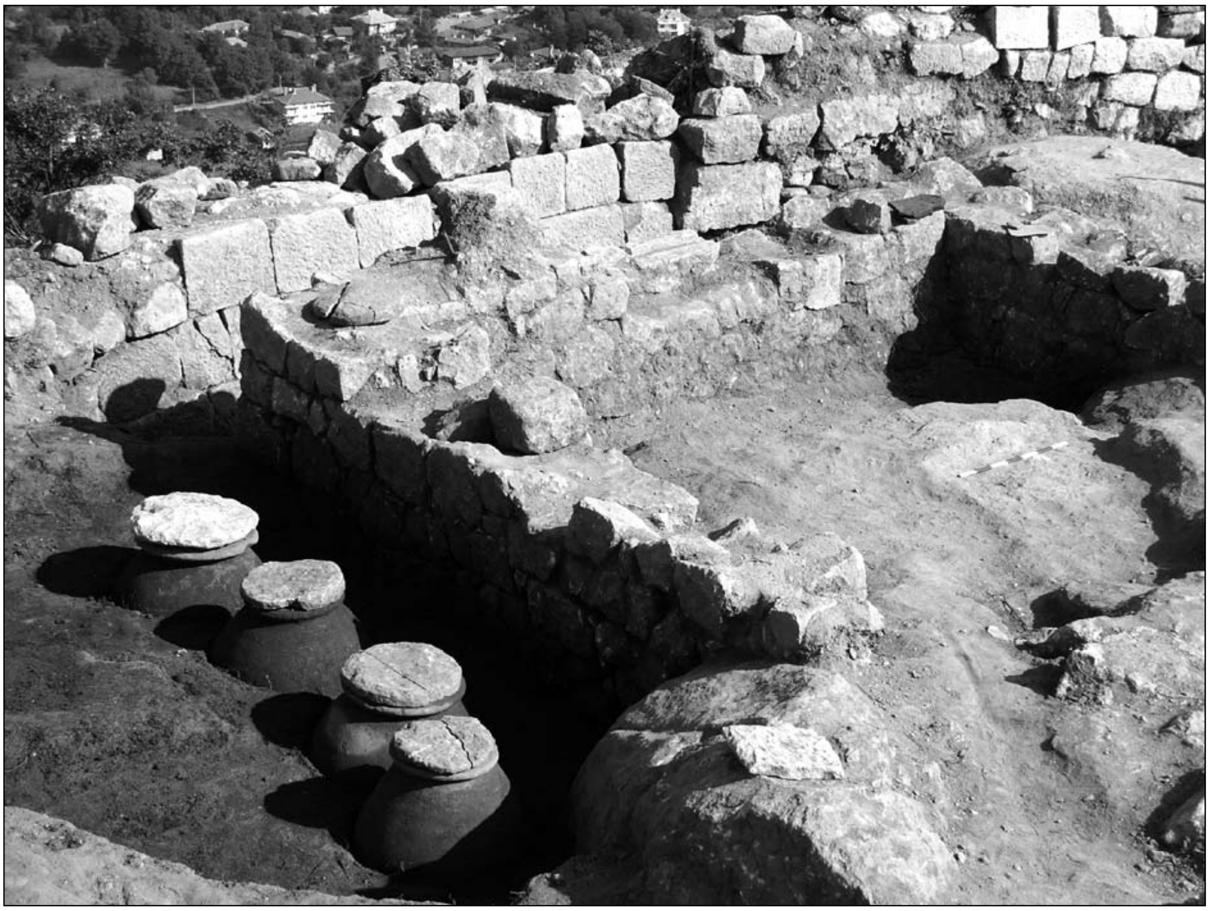

Обр. 2. Късноантичен склад за питоси в стопанското помещение на една от сградите на Перперикон

ведомствена комисия на Министерство на културата, НИПК и НАИМ – БАН от 19.07.2008 г. При системното проследяване на всеки един пласт от централен профил №2 и централен профил №3 се установиха и напълно бяха потвърдени данните от разкопките от 2006 г. и 2007 г., на базата на които бяха поставени датировките на укрепителната система на Акропола на Перперикон и на жилищните квартали зад северната и северозападната стена.

Средновековният Перперикон

Проучванията през сезон 2008 г. целяха окончателното изясняване на фортификацията и планировката на средновековната цитадела. Тя заема западната, по-висока част на скалното плато с абсолютна кота 491,16 м. Цитаделата е с площ 4 425 м^2. От запад, север и юг средновековната стена повтаря трасето на античната, изнесена е навътре в дебелината на античния зид, като челото му е използвано като цокъл. Стената е най-добре запазена от север. Изградена е от преизползвани обработени камъни, споени обилно с хоросан, с дебелина 1,80 м. От север бе установено заливане на античната руина с дебел пласт хоросан, върху който е изпълнен средновековния градеж. От запад поради високо издигащата се скала не са установени следи от средновековния градеж.

Много интересни наблюдения бяха извършени при проучването на южната крепостна стена и връзката ѝ със западната. Тя е трасирана по ръба на скалния венец.Средновековната крепостна стена ляга върху рушевината на преправката. Кулата в югозападния ъгъл практически облицова отвън ъгълът между западната и южната крепостни стени. Античният зид е запазен до височина 2,65 м.Челото е значително по-ниско и ляга върху скалата, която е използвана като цокъл от запад и юг. Фугата между източната страница на кулата и южната антична стена, и преправката е отчетлива. На разстояние от 5 м в източна посока южната стена е силно обрушена в цялата си дебелина.

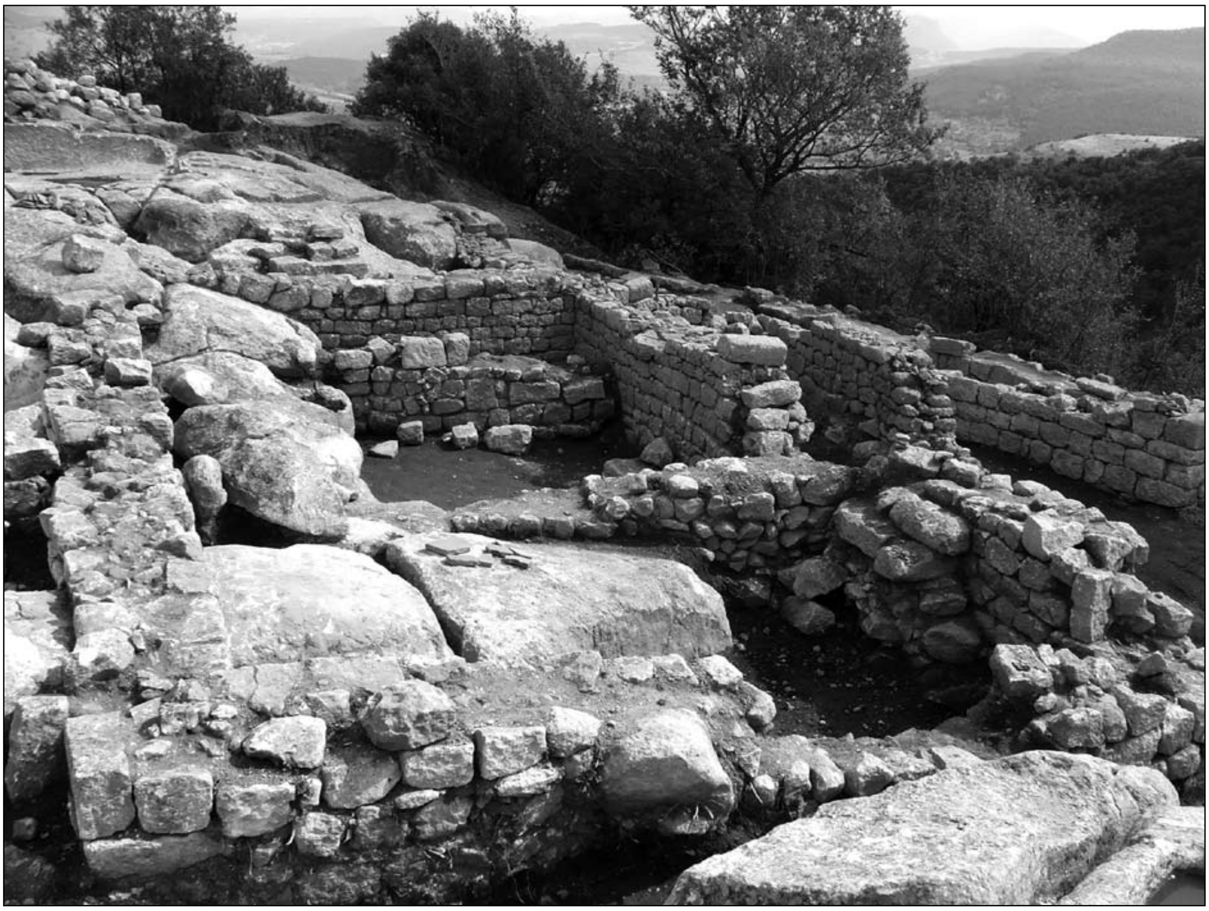

Обр. 3. Средновековната представителна сграда в югозападния ъгъл на Перперикон, изградена в останките от късноантична постройка

След 25 м стената сменя посоката си и рязко се прибира на север. Тук е изградена провоъгълна плътна кула. Трасето на изток се проследява по запазените хоросанови подложки и части от външното лице. И тук стената е изнесена навътре от външното лице на квадровия зид. Източната стена е изградена на най-тясното място на скалната плато. Тя следва сравнително правилно посоката север – юг. Връзката с южната стена е оформена чрез плътна трапецовидна кула, чието чело достига външното лице на античната стена. По трасето на стената са изградени две плътни кули, фланкиращи входа и още две в северната половина. Междинната е също плътна, правоъгълна, силно обрушена. След нея стената с лека чупка на север достига до ъгловата – плътна, правоъгълна, с изнесени навън северна и източна стени. Дебелината на източната стена е 2 м.

Приключи проучването на представителната сграда №15, заемаща югозападната част на цитаделата. Първоначално сградата е била двуделна. През втория период (края на XII в.) от юг е изградено правоъгълна помещение – коридор, а от север второ помещение. По протежението на зидове не са открити входове, което показва, че във височина се е развивал втори етаж. Сградата е с дължина 12 м и максимална ширина с коридора 13,20 м. Сградата се намира в близост до три от мощните кули на цитаделата, както и в непосредствена близост до водохранилището. Местоположението, както и планировката ѝ ни дават основание да предположим, че тази представителна сграда е била жилището на управителя на Перперикон.

Църква и некропол в североизточното подножие на Перперикон

Проучванията през настоящия археологически сезон имаха за цел да се прецизира строителната периодизация на разкрития през миналия археологически сезон християнски храм и границите на прилежащия му некропол. Установи се, че първоначално църквата е функционирала в обема на сегашния си наос. Към този период (втора половина на XI-XII в.) се отнасят разкритите във вътрешността на наоса гробове № 27а, 27б, 29, както и по-голямата част от тези разположени западно и северозападно от него. Впоследствие към западната фасада на храма е пристроен притвор с дължина 1,95 м и ширина 3,95 м. Неговите зидове застъпват някои от съществуващите гробове (№ 30, 48). В този си вид храмът продължава да изпълнява гробищни функции. Регистрираната стратиграфска ситуация и откритата западно от църква каменна база с просвредлен отвор (диаметър 0,17 м) дават основание да предполагаме наличието на галерия, обхващаща храма от запад и юг. Тя е била изпълнена от нетрайни материали. В този си вид църквата е просъществувала до втората половина на XIII в., когато е претърпяла частично разрушение и опожаряване. При последвалото преустройство към южната стена на възстановения храм е издигната камбанария и масивна галерия.

Разкритите гробове от прилежащия на църквата некропол се отличават с доста прецизното оформление на каменните си камери. Използваните за страници и покритие каменни плочи носят следи от допълнителна обработка. Погребенията са извършени в съответствие с изискванията на християнската ритуална обредност. Изключение прави гроб №38. В него е регистрирано наличието на въглени под черепа на погребания, довели до прогаряне на теменната кост.

№29. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КРЕПОСТТА „СВ. ПЕТКА", ГР. ПЕЩЕРА

Бони Петрунова

Археологическото проучване на крепостта „Света Петка" в град Пещера е продължение от 2007 г. (Петрунова 2008, 550 – 552). В него взеха участие докторантите на НАИМ Елена Василева и Яна Димитрова и стажант-археолозите Росен Пеевски, Филип Петрунов, Атанас Георгиев.

В рамките на един месец работата беше съсредоточена в църквата, пространството пред входа ѝ, сградите северно и североизточно от куртината и една от крепостните стени.

В наоса на църквата, западно от откритите през 2007 г. питоси са разчистени още три.

Техните устия са регистрирани на дълбочина 1,90 м от т. 0. Размерите им са съответно: 1) диам. 0,27 м, дълб. 0,65 м; 2) диам. 0.53 м, дълб. 1,40 м; 3) диам. 0,44 м, дълб. 0,95 м. Трите съда бяха покрити с каменни плочи, грубо оформени като капаци. Питосите са празни, което предполага, че са били използвани за съхраняване на зехтин или друга течност. Един от тях беше демонтиран и експониран в музея на гр. Пещера.

Отново в наоса, непосредствено до южната вътрешна стена на църквата, в силно горял пласт, се откриха голямо количество фрагменти от стъклени съдове и керамична тежест за стан. Сервизът от стъклени чаши се отличава се с финната си изработка, като някои от екземплярите са почти сходни със съвременните чаши за вино. Предметите са били струпани на едно място, вероятно също укрити, както и златните монети, които бяха открити през 2007 г.

Започна разчистване на пространството между открития вход на крепостта и входа на църквата „Света Петка". Там се наложи свалянето на голям насип с височина до два метра, образуван от строителни рушевини и пръст прехвърлена от други участъци по време на многобройните военни учения, провеждани на хълма през XX в. На дълбочина 1,60 м от съвременното ниво бяха регистрирани още три питоса, или общо запазените in situ за 2008 г. са осем. Устието на №4 беше частично затворено с каменна плоча, а около него се откриха фрагменти от битова керамика. При проучване на съдържанието на питос №6 бяха открити няколко железни пластини с нитове (вероятно от ризница), фрагменти от битова керамика и обгорели животински кости. В №5, който е дълбок 1,60 м също имаше кости от животни, фрагменти строителна керамика и един корозирал железен чан.

Североизточно от входа на крепостта беше проследен зид, перпендикулярен на крепостната стена. Той образува ъгъл с друг зид, който върви на СИ. Вероятно това е помещение или сграда,

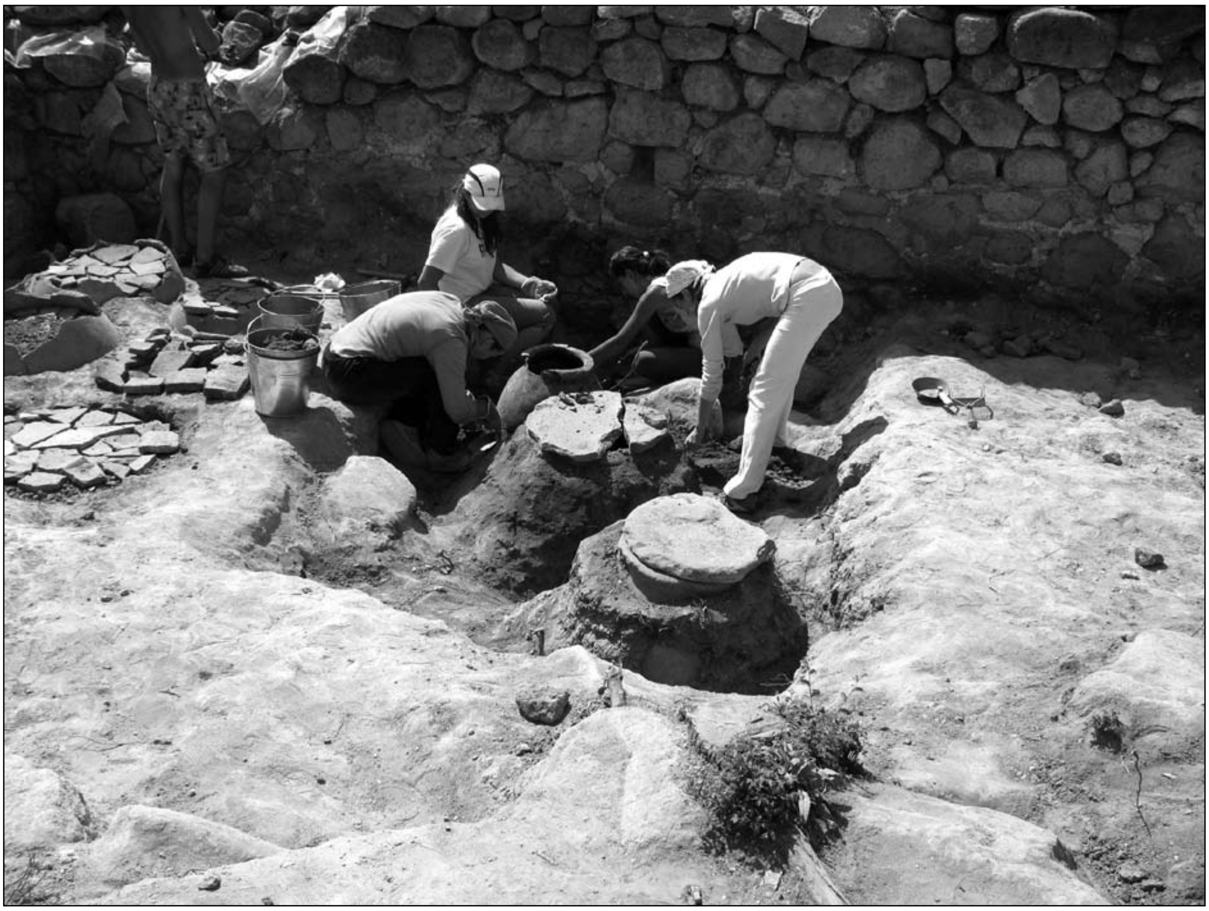

Обр. 1. Питоси № 1, 2, 3 открити в наоса на църквата

долепена до източната крепостна стена. Непосредствено до външната част на югозападния ъгъл са разчистени няколко камъка, които оформят стъпала.

Независимо, че по време на цялото проучване, в документацията този сектор е отбелязван като *преддверие*, не може категорично да се говори за регистрирано помещение в тази част. Пространството, което се намира северозападно от входа на крепостта се ограничава и очертава от запад от насипа, който се проучва, от изток – от големи каменни блокове. Те оформят стена непосредствено до външния ъгъл между апсидата и северната стена на църквата и същевременно играят роля на западна страница на портата. От север пространството се ограничава от разчистения перпендикулярен зид, а от юг – от входа на църквата.

Така описаните градежи ограждат едно пространство (преддверие?) (Обр. 2), разделено на две части, които са били свързани с вход, с ширина 1,25 м.

При разчистването на помещенията северно от южната крепостна стена се очерта планът на югозападната част на укреплението. Между помещенията има улица с ширина около 1,50 – 2 м, която е успоредна на южната крепостна стена. Други улички я пресичат и вървят в посока север – юг. Разчистени са основите на голямо двуделно помещение с външни размери: запад – изток – 6,46 м и разкритата част север – юг – 4,10 м. На южната стена е регистриран вход, който отстои на 1,90 м от външния югоизточен ъгъл на помещението. Входът е с ширина 0,80 м. При разчистването на входа бяха открити фрагменти от питос, както и овален плочест камък, който вероятно е бил капак на въпросния съд, но по-късно е използван като праг.

През 2008 г. продължи и разкриването на т. нар. *Източна крепостна стена*, която е с ориентация североизток – югозапад и между нея и фасадата на църквата е оформен един от входовете на крепостта. Разчистени са 18,70 м от нея, като средната височина, на която тя е запазена е 2,64 м. Най-голямата регистрирана ширина е 2,10 м, което дава основание да се предположи, че

Обр. 2. Преддверие

стената е била висока поне 14 м. При оформянето на страниците на входа са констатирани преустройства, като стената е допълнително укрепвана с бял, много ронлив хоросан. На 17-я метър от портата има участък, който е бил разрушен, вероятно от иманяри. Тези преправки са били извършени значително по късно от VI в.

По време на проучването са инвентарни 37 находки, от които 27 монети. По-интересни са: инв. №5 – този екземпляр на Тесалоника е препечатан. Получило се е рядкото превъртане и отпечатването на аверса върху реверса. Проследявайки останалите символи – DN IUS и остатъците от драперията на императора изводът е: първоначално монетата е принадлежала на Юстиниян I, най-вероятно деканумия. Но, следвайки инфлационния процес и намаляването на теглото на фолиса, при Юстин II монетата е препечатана на ½ фолис на Юстин II, с обърнат реверс-аверс. Инв. №28 е може би най-куриозната монета от разкопките за 2008 г., която е на Тиберий II Константин (578 – 582). Бронзов ½ фолис 20 нумии. На аверса са изобразени Юстин II и София в анфас, седящи на трон. Юстин държи глобус крусигер, София скиптър крусигер. Кръст в горната част с две точки от ляво и дясно. Странно е съчетанието между надписа на Тиберий Константин и иконографията на Юстин и София. Възможно е това да е съвместна монета на Тиберий II и Юстин II, които имат такова издание, но то е солид, а иконографията на солида не прилича на открития фолис. Съществува и възможността гравьорът да е заменил само надписа на матрицата на аверса (има случаи при бързата смяна на император), но пък тогава остава проблема с годината на отсичане 5.

И на края, инв. №19 – фолис на Юстиниан I. Невероятен екземпляр на една монетарница, която традиционно прави качествени издания още от античноста. Добре центрирана, висок релеф, с много добър детайл и ниво на запазеност.

Анализът на находките показва, че през II-III в. хълмът не е обитаван. Най-силно е представен периодът от средата на IV до края на VI в. Не бива да се забравя, че проучването се провежда в един сериозно компрометиран от стари изкопи участък на крепостта.

Една интересна случайна находка дава информация за средновековния период на обитаване на мястото. Това е посребрен кръст, върху едната страна на който е изобразен Св. Григорий Богослов.

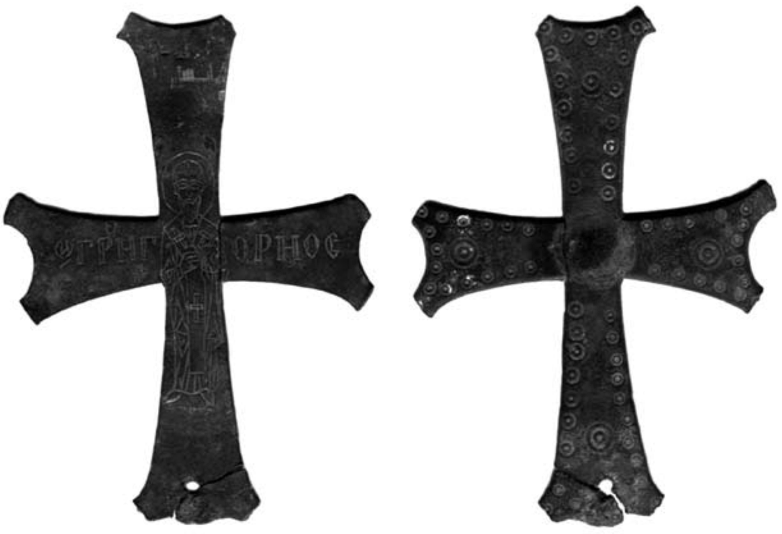

Обр. 3. Бронзов кръст с изображение на Св. Григорий Богослов

По стил на украса и начин на изработка кръстът се датира в IX-X в. (Петрунова 2008). Св. Григорий Богослов (Назиански), архиепископ Цариградски (326/330 – 389/390) се чества на 25 януари (7 февруари стар стил) и на 30 януари – Денят на Свети Три Светители (заедно със Св. Василий Велики и Св. Йоан Златоуст). Св. Григорий Богослов бил родом от Арианз при гр. Назианз, Кападокийска област. Син на епископ Св. Григорий Назиански и майка Св. Нона. Учил заедно със Св. Василий Велики в Атина. Голям богослов, писател, поет. Като архиепископ ръководил църквата в Цариград 12 години и се оттеглил в Назианз, където починал в 390 г. на 80 години.

Литература:

Петрунова 2007: Б. Петрунова. Крепостта Св. Петка в гр. Пещера. – АОР за 2007 г., 2008, 550–552.

Петрунова 2008: Б. Петрунова. За един кръст от крепостта Лютица до Ивайловград. – Християнската култура в средновековна България, В. Търново 2008, 401 – 406.

№30. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ МИСИОНИС В МЕСТНОСТТА „ПАРКА" КРАЙ ТЪРГОВИЩЕ

Ангел Конаклиев

Разкопките през 2008 година се проведоха предимно във вътрешността на ранновизантийската крепост, по западния склон – към река Врана за изясняване ситуацията около водоснабдяването на крепостта и в източния квартал I.

I. Проучванията във вътрешността на крепостта продължиха по оста изток – запад или по трасето на главната улица. Самата улица представлява заравнената повърхност на скалата като на места вдлъбнатините са запълнени с глина или строителни отпадъци и трамбовани.

Както и през предишните проучвания и сега се очертават ясно двата основни периода в градоустройството на ранновизантийската крепост.

1. Ранновизантийски период – V – края на VI – началото на VII в.

Непосредствено след оградата на Базилика 2 (Овчаров 1976), на отстояние от около 2 м, бяха разкрити основите на ранновизантийско жилище. Градежът му както и останалите разкрити градежи е от местен ломен камък и спойка от глина. За външни и вътрешни лица на зидовете са избирани по-големи и естествено добре оформени камъни. Запазено едва на височина от 0,20 – 0,30 м, жилището дава представа за планировката на терена западно от Базилика 2, а именно – тесни улички, масивно изградени основи на сградите, най-вероятно носещи горния жилищен етаж (Обр. 1).

По същия начин е изградена и сграда 9, намираща се южно от Базилика 2. Правят впечатление нейните големи размери – досега са разкрити в южна посока повече от 18 м, като все още не е разкрит южния край на сградата.

Подобна по план е и сграда 8 – намираща се непосредствено срещу южния вход на притвора на Базилика 2. Масивните основи, двата широки по повече от 1 м входа откъм централната улица, самото и разположение я определят като сграда принадлежаща най-вероятно на висш духовник. Основание за подобно интерпретиране ни дава практиката дори и от по-късни периоди – жилището на епископа да се намира в непосредствена близост до централния храм, в който той извършва служби.

Всички сгради от ранновизантийския период носят следите на силен пожар. Зидовете на разкритите досега постройки от ранновизантийския период са заравнени и върху тях са издигнати зидовете на средновековните сгради.

2. Средновековен период – края на XII – края на XIV в.

От този втори период на разцвет на града, започнахме проучванията на три помещения. Едното се намира върху разкритите основи на ранновизантийската сграда, западно от Базилика 2. Зидовете му са запазени във височина до и повече от 1 м. Ясно личи стълбището, водещо към вътрешността на сградата. По подобие на ранните постройки и тези от средновековието са градени от ломен камък. Челните лица на зидовете са със сравнително добре обработени лица. За спойка е използвана глина. Вторите етажи вероятно са били от дървена конструкция, част от която се намира овъглена след пожара при унищожаване на крепостта през 1388 г.

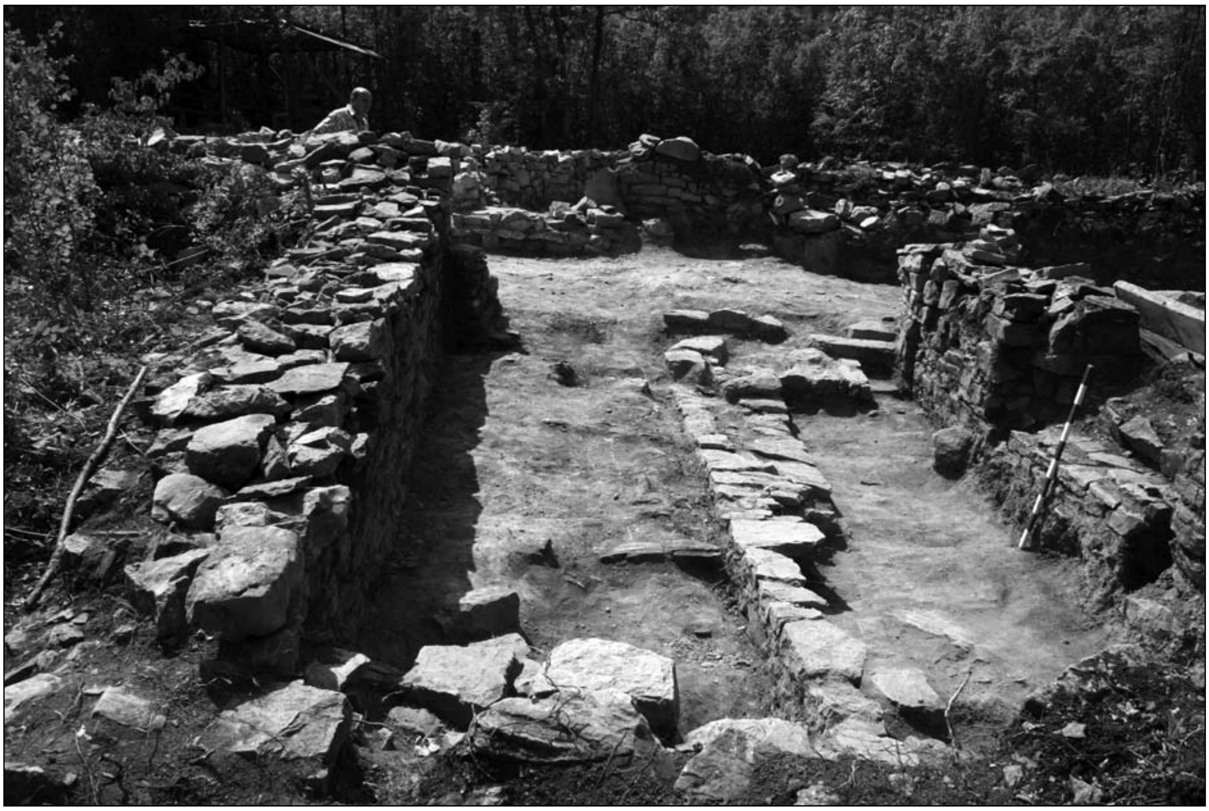

Обр. 1. Ранновизантийска сграда 10 и средновековно жилище 11 в крепостта Мисионис

Интересното и в две от трите започнати за проучване средновековни сгради е наличието на вертикални сантрачи. Какво е точното им предназначение тепърва предстои да бъде уточнено. Една от възможностите е те да са част от външна конструкция за подържане на тераса пред лицето на сградите.

През тази година бяха открити нови три нерегламентирани погребения при разчистването на едно от средновековните жилища (Обр. 2). Това са жители на града, загинали непосредствено преди превземането на крепостта Два от скелетите са погребани набързо според християнския погребален обичай. От единият от скелетите бе запазен само черепа-силно разрушен. В единия от скелетите, в областта на гърдите, беше открита триръба стрела, която е вероятната причина за смъртта.

II. Сондаж по западния склон – във връзка с издирване водоизточника на крепостта заложихме сондаж на около 40 м западно от ранновизантийската крепостна стена. В западния участък стената не е разчиствана. Точно в това място тя е прекъсната, като растителността на позволява засега да се определи дали това е порта или иманярски изкоп. Тук е и най-близкото разстояние между крепостта и река Врана – около 280 м. Започнахме разчистване на два успоредни зида, ориентирани с посока изток – запад (от крепостната стена към реката). Градежът им е идентичен с градежите в крепостта – ломен камък и спойка кал. Дебелината им е 0,80 м. Насипа между зидовете е предимно кафява пръст, като в долната си част той е от речна баластра. Вероятността тук да е ходникът към източника на вода за крепостта е голяма, тъй като досега на територията на крепостта не сме открили щерна или друго съоръжение за съхраняване на вода, както е в съседната крепост Хисарлъка, като там разстоянието между крепостта и реката е почти двойно по-голямо. Малкото материали които излязоха в сондажа са предимно керемиди и фрагменти от ранновизантийска „гребенчата" керамика.

III. Квартал I жилище 5 – мястото е на около 30 м югоизточно от т. нар. болярски жилища, разчистени през сезона 2004 – 2006 г. Разкрита беше приземната част. Изградена е от местен ломен камък и спойка от кал. Помещението има размери 3,90 на 3,70 м, като по-дългата ос е с посока север – юг. Дебелината на зида достига 0,80 м, а запазеността във височина от 0,50 до 1,10 м. Матери-

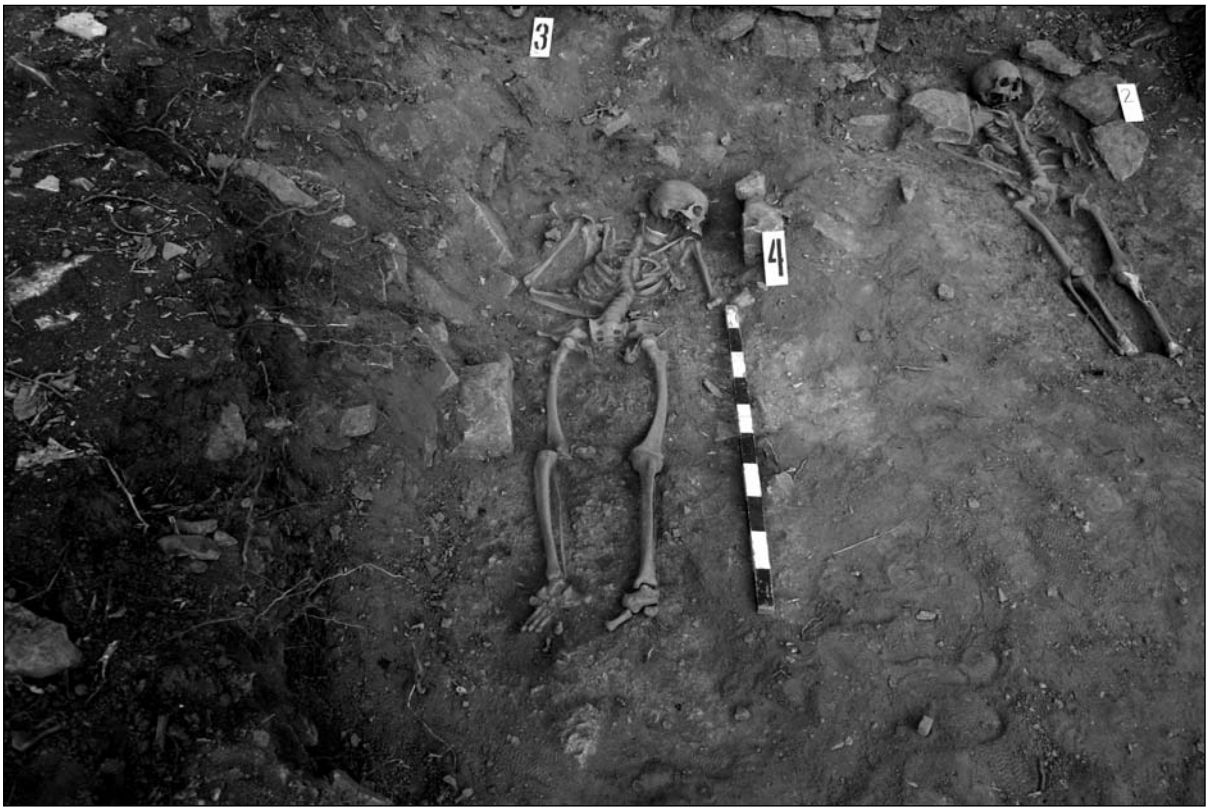

Обр. 2. Гроб №4 в крепостта – XIV в.

алите, които излизат тук (керамиката) са предимно от периода на второто българско царство XIII-XIV в. т. е. времето на втория разцвет на града. Открити бяха и две много добре запазени римски бронзови монети на Аурелиан (270 – 275) и Проб (276 – 282), които най-вероятно са привнесени от римското селище намиращо се на 3 км североизточно от крепостта по течението на р. Врана.

През 2008 година, както и при предходните години, материалите са много като количество, и интересни като вид.

Керамиката – най-масовият материал, е представен от всички известни видове-кани, гърнета, паници и др. Всички са силно фрагментирани и голяма част от тях носят следи от силен пожар. В най-голямо количество са фрагментите от средновековието XIII-XIV век, по-малко ранновизантийски и раннобългарски. Голямо е количеството и на фрагментите от т. нар. сграфито керамика. Използваните бои от златисто, жълто, кафяво, синьо, зелено показват високите естетически изисквания както на клиентите така и на производителите. По форми и украса те наподобяват съдовете, произведени в столицата Велико Търново. Липсата на глина в района на града логично предполага, че голяма част от керамиката и най-вече сграфито керамиката е внос. За първи път от няколко години бяха разкрити няколко почти цели съда-кана, гърне и малко гърненце, успели да оцелеят след разрушителния грабеж и пожар в края на XIV в.

Предметите от бита са представени от познати и сега игли, ножица, огрибки, прешлени-тежести за вретена, части от обработена кост, служила за чирени на ножове, въторач – инструмент за направа жлебове на каци и бурета.

Логично голямо е както количеството, така и разнообразието на стрелите. Използвани до последните дни от съществуването на крепостта, те разкриват епичната битка водила се тук. Открит беше и железен боздуган, като във втулката бе запазено и парче от дървената дръжка.

Положението на Мисионис като търговски център, описано от Ал Идриси през средата на XII в. (Недков, 1960) се подкрепя и от разкриването на значително количество монети. През този сезон при разкопките на жилището в квартал I бяха открити и нови две римски монети на императорите Аврелиан (270 – 275) и Проб (276 – 282). Намирането на тези монети, както и сведенията за други подобни намирани в подножието на крепостта основателно повдигат въпроса относно възникването на града. Много вероятно е на това място да е съществувало римско селище или военен пост, до което все още не сме достигнали. Вероятно е също тези монети да са попаднали тук като стока, което също подкрепя сведенията от Идриси за интензивните търговски връзки на града, или да са привнесени от римското селище в подножието на крепостта. Анализът на намерените през този сезон 87 монети показва преимуществено предимство на монетите от второто българско царство, сечени след 1185 г. – 70 бр., следват монети на византийските владетели от V-VI в. – 9 бр. и римски монети – 8 бр.

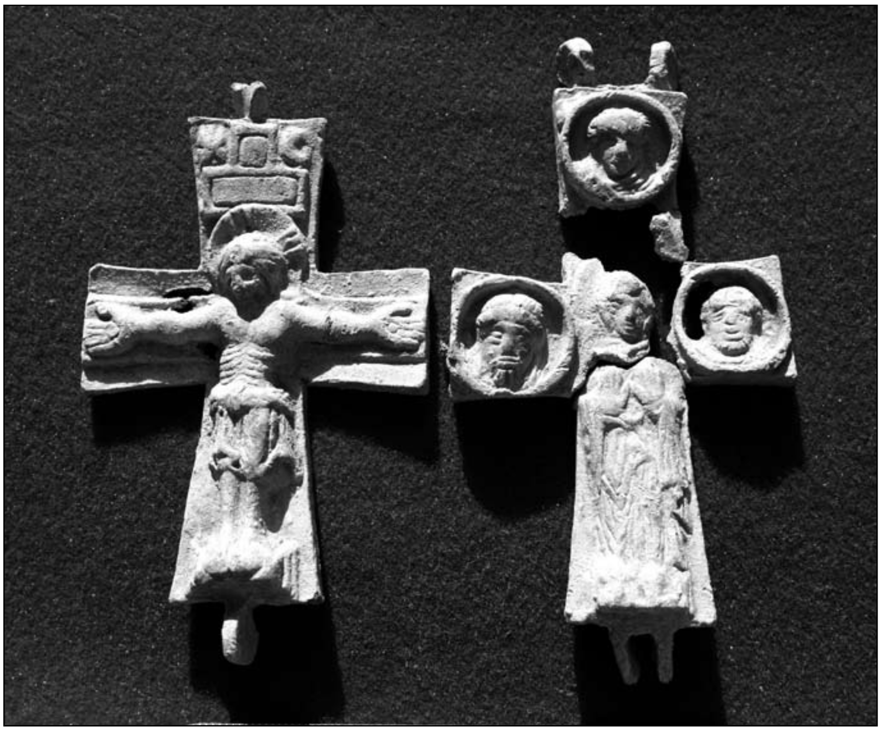

Обр. 3. Кръст-енколпион от крепостта Мисионис

Особено интересна находка от култовите паметници се явява оловно-калаеният кръст енколпион, открит до сграда №10 (Обр. 3). Като тип той е познат от много обекти. Върху едната страна е изобразена Св. Богородица с нимб и ръце поставени пред гърдите. Дрехата е предадена в детайли. На горното и двете странични рамена са представени трима апостоли. Образите са затворени в кръгли рамки. Ликовете са пресъздадени в детайли. Ясно личат брадите върху двата образа на страничните рамене и голобрадия образ на горното рамо. Върху втората част също с големи подробности е предадено разпъването на Исус Христос на кръста. Над нимба е изработена малка плочка, предназначена вероятно за надпис. В двете страни на горното рамо са отлети буквите X и C. Матрицата за кръста и самият кръст несъмнено са дело на местен майстор. Изработен е вероятно малко преди разрушаване на крепостта през 1388 г. Кръстът не е употребяван. За това говорят непробитите шарнири и на двете половини, и дефектите при отливането. За разлика от другите намерени в Мисионис енколпиони с по един образ на всяко рамо – т. е. по четири, представени силно схематично и трудно разбираеми, тук съпътстващите образи са три и са изработени с прецизност. Въпреки дефектите по кръста-енколпион, той се явява кръст от нов тип, като начин на представяне на образите.

След приключване на разкопките зидовете на новооткритите помещения бяха заснети и зазимени с полиетилен. На част от болярските жилища беше изграден временен защитен навес.

Литература:

Недков 1960: Б. Недков. България и съседните и земи през XII век според „Географията” на Ал Идриси. С. 1960.

Овчаров 1976: Д. Овчаров. Базилика №2 в крепостта „Крумово кале” до Търговище. – Археология, 1976, 3, 22 – 37.

№31. РАННОВИЗАНТИЙСКА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ПРОВАТ/ОВЕЧ

Снежана Горянова

През 2008 г. в Проват/Овеч бе продължена работата в сектора, разположен северно от Църква №2 на равната северна тераса на Калето (условно обозначен като Сектор V). Беше разкрита площ от 150 м^2. Цел на проучването беше да продължи разкриването на частично разкритите останки от жилищна архитектура, проследяването на откритата още през 2006 г. средновековна улица с чакълеста настилка, водеща към Църква №2; изясняване структурата на градския квартал, който се очерта на този терен.

Вече е известно, че уличната настилка от чакъл достига до останки от зидовете на прилежащите постройки или до бордюри от блокчета. В южна посока това ограничение не съществува. В проучваните нови терени липсва всякакво насипване с чакъл или настилане с друг материал.

Отклонението от улицата в западна посока, разкрито във връзка с проучването на подход към една от жилищните постройки, продължава в по-тясна, вътрешна за квартала улица. Нейната ширина е 1,50 м. От двете страни тя също опира до различни зидове. Улицата е планомерно изградена и има дебела между 0,40 и 0,60 м чакълеста настилка, като тази на другата улица. Извън съмнение е, че са устроени едновременно.

Северно от тази улица бе разкрит югоизточният ъгъл на малка постройка от ломени полуобработени камъни, споени с кал. Нейният североизточен ъгъл е проучван през 2006 г. Зидовете са фундирани на 0,40 м над нивото на скалата в културен пласт, от който произхождат голямо количество ранно-византийска и по-малко средновековна керамика. В нивото на каменния градеж се откриват предмети и монети от османския период. Според начина на градеж, дълбочината на основите и общите ни наблюдения върху строителните обичаи в крепостта, тази постройка може да бъде отнесена към края на българското средновековие или към ранната османска епоха и съотносима към изграждането на улицата.

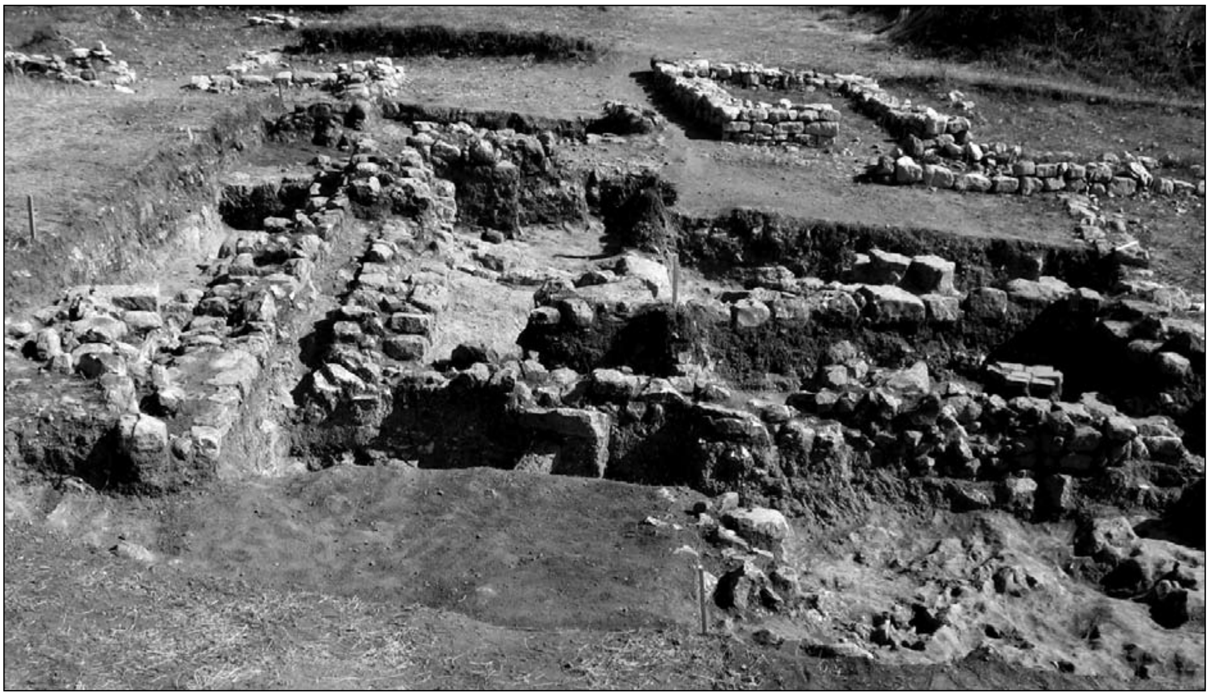

Обр. 1. Поглед към проучения терен от юг

От южната страна на улицата през 2007 г. бяха разкрити останките от подобна стена с посока изток – запад, която и при тазгодишните проучвания не можа да бъде свързана с някаква по-цялостно запазена структура. Разкритата през тази година част от по-дебела стена със същата посока се оказа част от друг комплекс. В четири от квадратите бяха проучени останки от най-малко три архитектурни комплекса от различни епохи (Обр. 1).

В западния край на изкопа попаднахме на голямо струпване от камъни, под което след разчистването им се очертаха съответно източната и западната стени на две големи постройки. Разстоянието между тези зидове, градени от необработени и полуобработени камъни с калова спойка е 30 см. Западният от зидовете, които имат типичната за Овеч дебелина около 0,60 – 0,65 м, образува североизточен ъгъл на голямо помещение (зидът е проследен изцяло в дълбочина на 5 м и още на 3 м в южна посока само до дълб. 0,40 м). На базата на наблюденията на терена и на керамиката се установи, че то е било обитавано през епохата на Второто българско царство. С нея може да се свърже разкритата на 5 м южно от североизточния ъгъл домашна пещ със запазена част от кръглия под и първият ред от градежа на свода, който е от преизползвани тухли, тегули и дребни камъни (Обр. 2). Подът е застлан с една цяла и парчета от други римски тухли. Вътрешният диаметър на пещта е 0,80 м, а външният 1 м.

Описаният зид на помещението е използвал основата на по-ранен градеж от ранновизантийската епоха. Тази структура се маркира от частично запазеното подравняване и трамбоване на жълто-белезникава глина, в която има много малко органични примеси. Освен това първият ред на основата е от добре обработени дялани блокчета, познати ни от част от градежите на източния склон. Под недобре запазените части от това подравняване бяха разкрити няколко издялани в скалата дупки за кръгли колове с диаметър 0,08 – 0,12 см и едно вкопаване за квадратна греда със страни 0,27 см.

От източната постройка в различна степен са запазени няколко стени, образуващи ъгли, което предполага развитието на сложен план. Градежът в основата отново е от полуобработени блокчета, споени с жълтеникаво-охра кал, подобна по цвят на кирпича, с който най-вероятно са били издигнати стените във височина през къснoримската и ранновизантийската епоха. В североизточната част на тази (или тези) постройки се разкриха и части от вероятното подово ниво на сградата. По западната и южната стени на този градеж във височина се забелязва преизползване на основите за изграждане стените на сграда през средновековието. С него може да се свърже

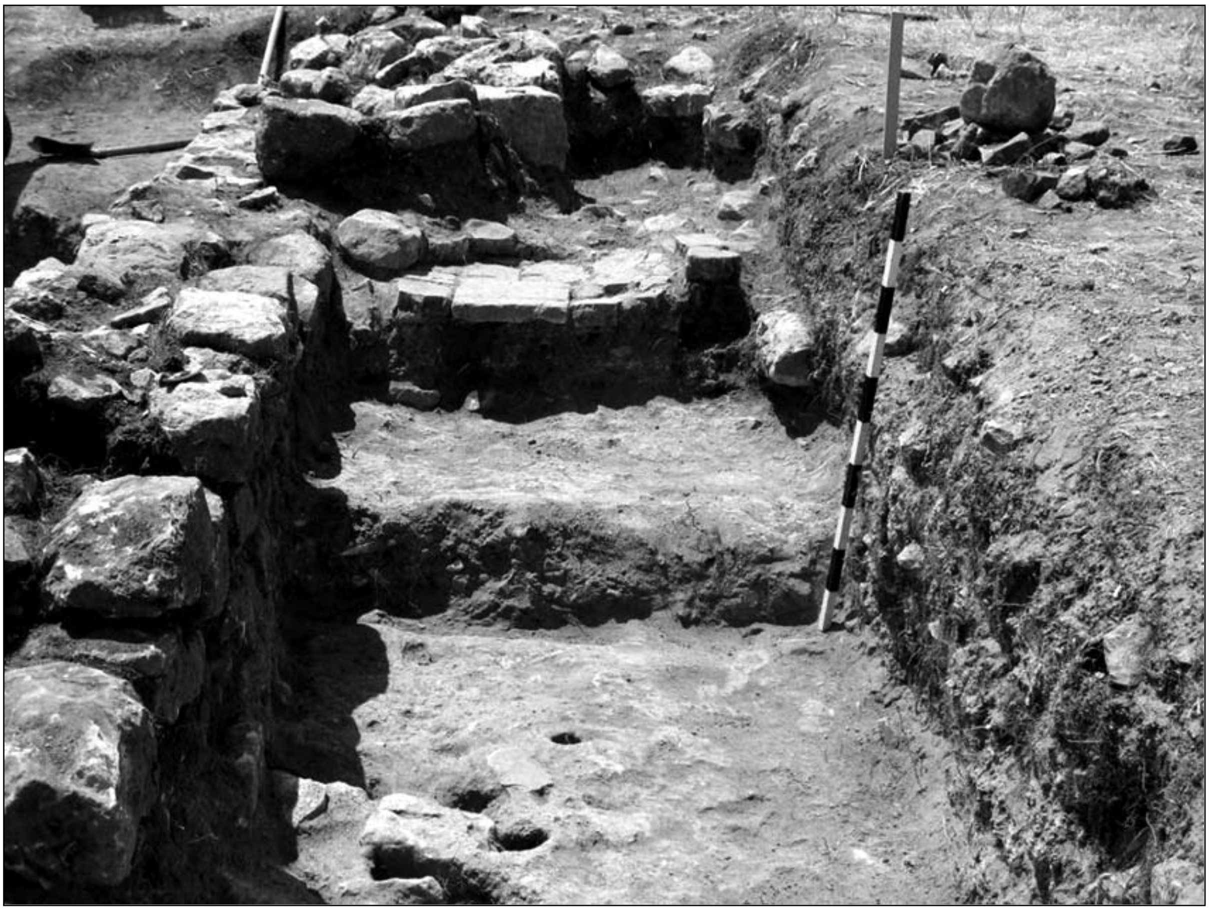

Обр. 2. Частично разкритото помещение с домашна пещ

само една правоъгълна тухлена настилка, която най-вероятно е служила за огнище. Тя е разположена далеч от стените. На нейното ниво не се установи сигурен под на жилището – нещо, което е характерно и за другите постройки от същия период в Овеч.

Най-отгоре, без да са били въобще вкопавани, тъй като се намират на нивото на уличната настилка са останките (североизточен ъгъл) от жилище от ранната османска епоха. Градежът е от полуобработени и вероятно преизползвани камъни на суха зидария. Тези основи лежат на 0,20 м над един тънък пласт от черна пепел, за която може да се предположи, че е от периода на унищожаване на средновековната постройка. В горните пластове при всички помещения се открива значително количество гвоздеи и клинове, което говори за преимуществено дървени конструкции на постройките от българското средновековие и ранния османски период.

На юг от тези структури липсват следи от строителство, но се намират предмети от османската, средновековната и късноримската епохи, както и малко фрагменти от късножелязна керамика.

Потвърждават се досегашните ни стратиграфски наблюдения (Обр. 3). Необходимо е обаче да се отбележи, че няма чисти пластове, а в повечето случаи са смесени или дори с обърната стратиграфия.

Южно от тези сгради попаднахме на един гроб с ориентация запад – изток, с 14^0 отклонение на главата на юг. Полагането на покойника е според християнския обичай, в неоградена яма, която е била къса за положеното тяло. На 0,10 м над скелета в насипа е открита османска монета, а в областта на сърцето – каменна тесличка от оолитен варовик. Продължава да озадачава фактът на погребване на покойните не в организиран некропол, а до стените на къщите.

Сред най интересните находки са търговски тежести, датирани в XIII-XIV в., като откритите в последните два сезона образуват цял комплект и свидетелстват за вероятните търговски

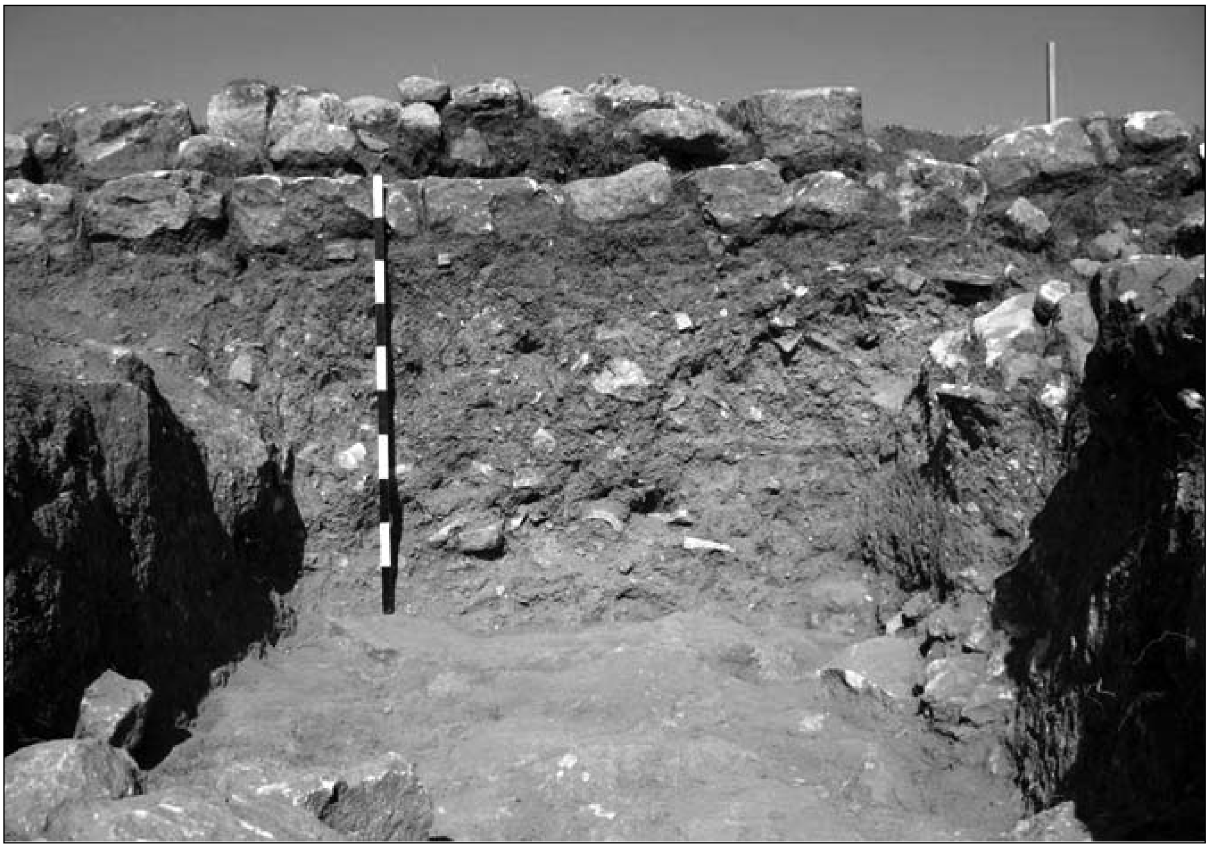

Обр. 3. Профил на напластяванията от различни епохи

занимания на част от населението, обитавало терена. Монетните находки[1] са 84 броя и с различен интензитет се отнасят към III – началото на VII в. и към периода от края на XI до средата на XVI в. Намират се късно-римски, ранно- и средновизантийски, български, унгарски, молдовски и османски монети.

№32. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА АНТИЧНО И СРЕДНОВЕКОВНО УКРЕПЛЕНИЕ В МЕСТНОСТТА „ГРАДИЩЕ” ДО ВРАЦА

Нарцис Торбов

Археологическото проучване бе осъществено от 03.06 до 26.11.2008 г. под ръководството на ст. н. с. д-р Нарцис Торбов – РИМ – Враца – ръководител, гл. ас. д-р Никола Теодосиев СУ „Св. Климент Охридски” – зам. ръководител и н. с. д-р Валери Григоров – научен консултант от НАИМ – БАН. В него участваха и студенти-специалност Археология – СУ „Св. Климент Охридски”. То бе реализирано на два етапа.

Първият етап включваше разгръщане от геодезисти на план квадратна мрежа в рамките на цялото укрепление. Тя се състой от квадрати – 10 х 10 м, маркирани с репери. Проучването бе осъществено в западния сектор на укреплението, като всеки от квадратите бе разделен на 4 по-малки – 5 х 5 м и между тях бяха оставяни ребра с ширина 1 м. Последователно бяха разкопани Кв.

---

[1] Монетните находки са обработени и определени от н. с. д-р И. Лазаренко (РИМ – Варна).

А1/1, А1/2, А2/4, А2/3, А2/2, А2/1, А1/4, А1/3. Проучена бе западната крепостна стена (вътрешно и външно лице) под субструкция в Кв. А1/1, А1/3, А2/1, А2/3. Установено бе, че в северната част на крепостната стена е запазена само субструкцията – Кв. А1/2, А1/3 – в южна посока тя е разрушена. Запазената част от нея в рамките на Кв. А2/1 и А2/3, представлява вътрешната стена на отбранителната кула – Кула 1, проучена сондажно през 2007 г. Вътрешното лице на стената в Кв. А2/3, е със запазена суперструкция до 1,35 м, добре очертан банкет и субструкция с максимална височина 0,30 – 0,35 м, която ляга върху материковата скала и стерилната пръст.

В Кв. А1/2 и А2/4 бе засечено ниво от натрупани остатъци от хоросан и малки камъни – вероятно от бъркала, използвани за построяване на крепостната стена. През 2007 г. тя бе датирана през XIII в. Откритата в Кв. А1/2 бронзова корубеста монета-скифата от император Мануил Комнин (1118 – 1143) дава възможност да се предположи, че крепостната стена е изградена по-рано през първата половина на XII в. Тя е съществувала вероятно до падането на Видинското царство под османска власт през 1396 г. В Кв. А1/2, под рушевините от крепостната стена бе открит сребърна монета – денар, отсечен в Трансилвания през периода 1390 – 1400 г.

В рамките на Кв. А1/2, А2/4 и А2/3 бе засечен по-ранен културен пласт. От него са запазени фрагменти от строителна керамика и почвата е обгоряла – личат малки частици от въглени. Открита бе бронзова монета от император Валент (364 – 378), отсечена в Тесалоника (Солун) в периода 364 – 369 г. Монетите, намерени в същия културен пласт през 2007 г., са от императорите Константин I (307 – 337) и Теодосий I (379 – 395). Явно, той документира селище от IV в.

В Кв. А2/2 бяха намерени по-ранни материали – два бронзови върха за стрели от ранната елинистическа епоха. Те са същите като откритите в Могиланската могила във Враца – Гробница 2 и Гробница 3. На този етап на проучването не е фиксиран културен пласт от това време.

Вторият етап бе осъществен с проучването на външното лице на помещението, проучено през 2007 г. и вътрешното лице на източната крепостна стена – Кв. Е6/4 и Е7/2. В Кв. Е6/4 бе разкрита хоросанова замазка с неизвестно предназначение с почти квадратна форма със страна 1,80 м. Съставена е от горен слой, състоящ се варов разтвор със ситен пясък. За подложка са поставени малки камъни, смесени с пръстта. Замазката е направен по-късно след падане на българските земи под османска власт.

В Кв. Е6/4 и Е7/2 бе разкрито вътрешното лице на източната крепостна стена – супреструкция с максимална височина – 1,20 м, добре оформен банкет и суперструкция, висока – 0,95 м. Проучено бе и външното лице на северната стена на помещението, която е без субструкция – максимална височина 0,75 м. Констатирано бе, че тази стена е на нивото на банкета на крепостната стена, а западната стена на същото помещение ляга върху него. Следователно суперструкцията на крепостната стена е разрушена и по-късно е възстановена заедно с помещението – налице са два строителни периода. В хода на проучването не бяха открити археологически материали, които да позволят те да бъдат конкретизирани. Находките от 2007 г. дават възможност да бъде изградена една предполагаема хронология – част от крепостна стена е издигната VI в. или XII в. Второто застрояване задно с голямото помещение е извършено през XIII в. В Кв. Е7/2 бе достигнат културния пласт от IV в., представен от находки, намерени под банкета на крепостната стена.

При проучването, в рамките на квадрата бе разкрита част от външното лице на крепостната стена, която образува тъп ъгъл и завива в посока югозапад. Това обстоятелство наложи част от втория етап на проучването да има сондажен характер. Разкрита бе отбранителна кула – Кула 2 с триъгълна форма, която е издадена пред източната крепостна стена – Сондаж 1. Кулата е изградена от ломени камъни, споени с бял хоросан-по същия начин е построено цялото укрепление. Тя има предназначението да укрепява допълнително крепостната стена, която продължава в югоизточна посока. Разкрита е част от суперструкцията и през следващия археологически сезон кулата ще влезе в рамките на план-квадратната мрежа и ще бъде окончателно проучена. Нейната триъгълна форма с приблизителна дължина на раменете – 7,15 м и 5,20 м издава един ранен период на строителство – VI в. Проучването на кулата ще прецизира хронологията на изграждане на източната крепостна стена.

В хода на разкопките бе потърсено нейното продължение в югозападна посока – Сондаж 2. Разкрити бяха зидове с легло от дървена греда, които вероятно представляват втора отбранителна система, разположена на юг от укреплението. През следващия сезон те ще бъдат геодезически заснети, но няма да бъдат проучвани, докато не влязат в рамките на план-квадратната мрежа.

По време на проучването през 2008 г. бяха документирани 83 находки, които очертават предполагаемата хронология на съществуването на укреплението-пет периода на съществуване:

Първи период – втората половина на IV – I в. пр. Хр. (установен само по находки);

Втори период – първа половина на III в. (установен само по находки);

Трети период – IV в. – културен пласт – съществувало е селище;

Четвърти период – VI в. (установен само по находки), вероятно е изградена източната крепостна стена;

Пети период – XII – XIV в. – цялостно застрояване на укреплението – западна и източна крепостна стена. През XIII в. е възстановена източната крепостна стена и е изградено голямото помещение, свързано с триъгълната кула – Кула 2, което е използвано за казарма.

Тази периодизация е съобразена и с научните изследвания за античното и средновековно укрепление в местността Градище (Божкова 1984, 15, Обр. 1-2; Георгиева/Бучински, 1959, 345; Иванов 1988, 63-73; Иванова 1946, 135 – 143; Николов 1976, 58-59; Машов 1976, 62-63; Петров 1976, 72 – 91).

Литература:

Божкова 1984: Б. Божкова. Два печата на Август. – Нумизматика, 1984, 4, 15 – 19.

Георгиева, Бучински 1959: С. Георгиева, Д. Бучински. Предварителни проучвания на средновековното селище до град Враца. – Известия на Археологическия институт, 22, 1959, 345 – 352.

Иванов 1988: П. Иванов. Археологически разкопки в м. Градището при гр. Враца. Известия на музеите на Северозападна България, 14, 1988, 61 – 73.

Иванова 1946: В. Иванова. Два надписа от Асеневци – Батошевският и Врачанският. – Известия на Археологическия институт, 15, 1946, 114 – 145.

Машов 1976: С. Машов. Враца до идването на славяните. Римско владичество. – История на град Враца. София, 1976, 59 – 71.

Николов 1976: Б. Николов. Враца до идването на славяните. Враца като тракийско средище. – История на град Враца. София, 1976, 33 – 59.

Петров 1976: П. Петров. Средновековна Вратица. – История на град Враца. София, 1976, 72 – 92.

№33. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ: РУИНИ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ДРАГОЙНОВО, ОБЩИНА ПЪРВОМАЙ, ПЛОВДИВСКА ОБЛАСТ

Иван Джамбов, Стоян Попов, Иво Топалилов

Археологическото проучване е част от проект за съвместно сътрудничество между ПУ „Пайсий Хилендарски" и РАМ – Пловдив. Ценна подкрепа беше получена от община Пловдив, община Първомай и Винарска изба „Реджина", с. Искра. В разкопките взеха участие студенти от Пловдивския университет от специалности История, Български език и история и Балканистика, а също и студенти от Брянския държавен университет, гр. Брянск, Русия и от Германия.

Обектът „Късноантична и средновековна крепост в землището на с. Драгойново, община Първомай, Пловдивска област" е разположен върху естествено скално възвишение с надморска височина 324.29 – 327.00, на около 1 км южно от с. Драгойна. Намира се върху било, издължено в посока север – юг с размери 110/0,45 м. От север, изток и запад склоновете са стръмни, с удобен достъп от юг чрез удобна седловина.

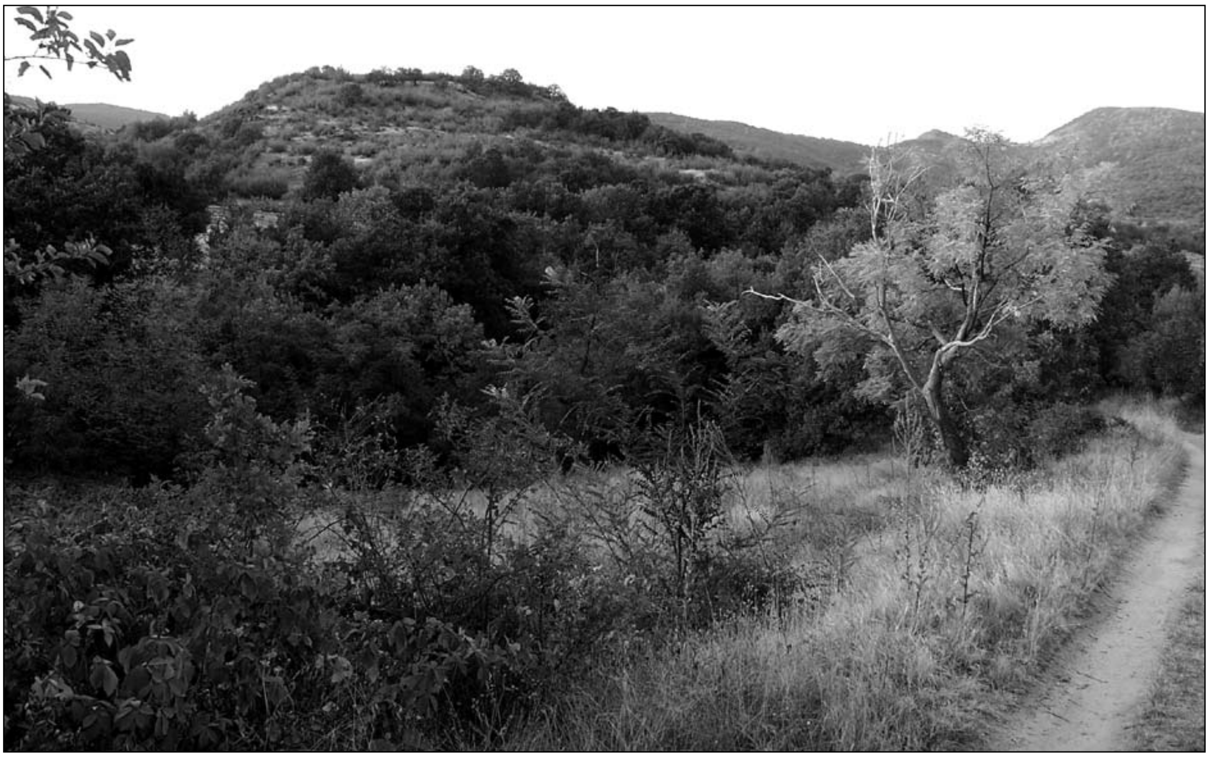

Обр. 1

Разкопките се проведоха в периода от 28.07 – 23.08.08 г., при което се проучи и изчерпа изцяло културният пласт и се достигна до скалния масив в три квадрата. Проучената площ се намира в приблизителния център на скалното възвишение. (Обр. 1)

Поради ограничеността на площта, като основни резултати от разкопките през 2008 г. можем да посочим установяването на основните стратиграфски напластявания, които са от късно-бронзовата епоха до XIX в. (Обр. 2)

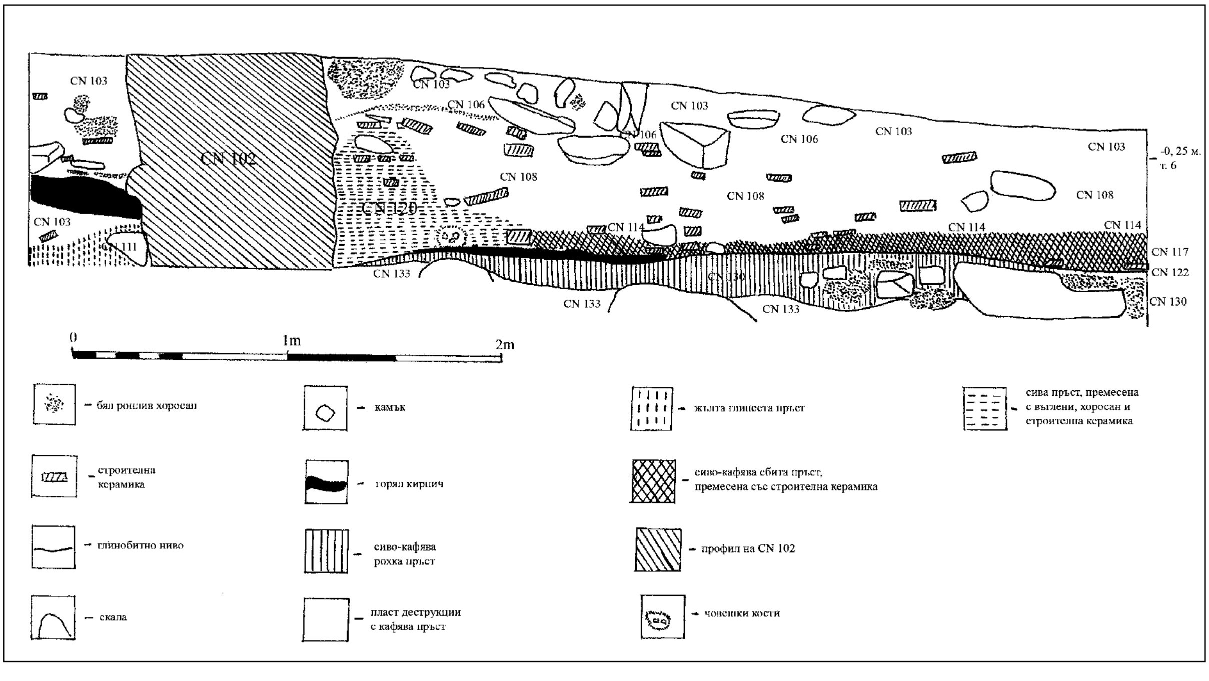
CN 103
CN 102
CN 106
CN 108
CN 120
CN 111
CN 114
CN 117
CN 122
CN 130
CN 133
-0, 25 м.
т. 6
0
1m
2m
бял ронлив хоросан
камък
жълта глинеста пръст
сива пръст, примесена с въглени, хоросан и строителна керамика
строителна керамика
горял кирпич
сиво-кафява сбита пръст, примесена със строителна керамика
глинобитно ниво
сиво-кафява рохка пръст
профил на CN 102
скала
пласт деструкции с кафява пръст
човешки кости

Обр. 2

Най-ранните разкрити структури са две, направени от ломени камъни, суха зидария, разположени непосредствено върху скалите, запазени почти изцяло в субструкция. Едната от тях е направена в наподобяваща opus emplectum техника, докато в другата е открит фрагмент от мраморен архитектурен елемент. И двете структури са в заравнителния слой на скалното възвишение, което се извършило вероятно през IV в. Към втората се откри малък сектор от пласт с горели деструкции, паднал керемиден покрив и глинобитно ниво и монета на Юлия Мамея, сечена в Деултум (222 – 224 г.).

В заравнителния пласт, наред с колониална бронзова монета от II-III в., са открити и фрагменти керамика от къснобронзовата епоха.

През IV-V в. скалното възвишение е било укрепено със солидно фортификационно съоръжение, изградено от ломени камъни, споени с бял хоросан и счукани фрагменти тухла. Дебелината на това съоръжение достига до 1,80 м., като се разкри малък сектор от източната стена.

Във вътрешността на крепостта са били построени сгради като се разкри частично градеж в opus mixtum, с три реда тухли, споени с розов хоросан и обмазан с мазилка, имитираща мрамор.

Предполагаме, че крепостта е била разрушена в края на VI – началото на VII в., както можем да съдим от откритата върху пода монета на Фока (602 – 610), след което животът тук замира.

Хиатусът продължава вероятно до втората половина – края на X в., когато скалното възвишение отново става обитаемо. По това време продължава да се преизползва както заварената фортификация, така и останалите градежи от късната античност, като се зачиства изцяло площта от деструкциите на по-ранните сгради. (Обр. 3)

Освен това се изграждат и нови сгради от ломени камъни с различни размери, споени на бял ронлив, сивкав хоросан, със слаби примеси от счупена строителна керамика. Частично е проучена една такава сграда, ориентирана в посока изток – запад, с издължена планировка (градежът се разкри по протежение на повече от 8,70 м), установиха се следи от обмазка от двете страни със

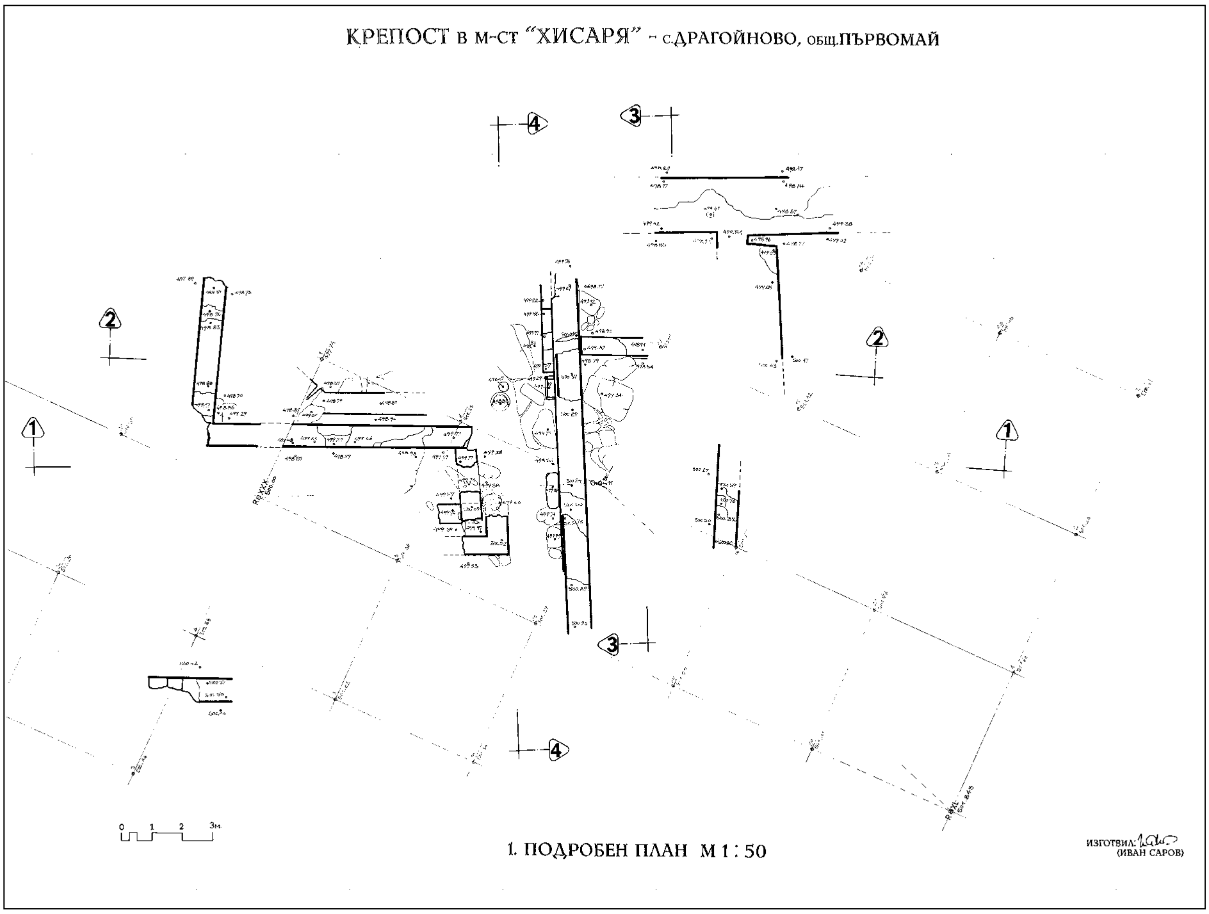
КРЕПОСТ в м-ст "ХИСАРЯ" – с.ДРАГОЙНОВО, общ.ПЪРВОМАЙ
1
2
3
4
0
1
2
3м.
1. ПОДРОБЕН ПЛАН М 1 : 50
ИЗГОТВИЛ:
(ИВАН САРОВ)

Обр. 3

стенописи с геометрични орнаменти. От вътрешността на сградата е проучен малък сектор от нейния приземен етаж с глинобитен под. Засега не се ангажираме с предназначението и функциите на постройката. Проучванията констатираха три фази на използването на тази сграда, проявени ясно чрез каменни настилки, върху които се откриха бронзов нагръден кръст, копче с позлата, железни фрагменти от обков на врата и др. Единствената средновековна монета, открита до момента, е коруба от времето на Комнините, а керамиката се отнася към XII в.

Впоследствие тук се развива некропол, от който до момента са разкрити девет гроба. Всичките те са с трупополагане по гръб, глава на запад, горните крайници са свити в лактите и скръстени на гърдите или положени покрай тялото. При някои от гробовете долните крайници са свити. Част от погребенията са извършени в ями, други в оградени с плочести камъни ями, а трети – в оградени с късноантични керемиди или тухли ями. Като инвентар в гробовете се откриха бронзови обеци. С едно изключение размерите на погребаните показват, че тук са положени основно деца. Предстои антропологическо изследване на костния материал в НИЕАМ – БАН.

През Османската епоха и съвременността, крепостта е служела за добиване на каменен материал.

№34. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ „МОМЧИЛОВА КРЕПОСТ”, С. ГРАДЪТ, ОБЩИНА СМОЛЯН

М. Ваклинова, Н. Бояджиев

„Момчилова крепост” се намира източно от гр. Смолян, на 1,5 км югозападно от с. Градът. Разположена е на скалист стръмен връх с надм. вис. 1215 м. Археологически разкопки на обекта преди настоящия сезон са провеждани през 1986 и 2007 г. Разкрити и консервирани са 30 м. от северната крепостна стена и входна кула-порта с размери 4,80/4 м. От вътрешната страна на стената следи от каменни помещения не бяха открити. На върха частично е проучено тракийско скално светилище, функционирало от късния енеолит (кр. на V хил. пр. Хр.) до III-IV в (Ваклинова, Бояджиев 2008, 715).

Археологическото проучване през 2008 г. имаше за цел разкриване на източната половина на скалния връх със светилището, където при поставяне на защитно съоръжение около дълбока скална ниша се откриха следи от хоросан върху скалата. С цел превръщането на обекта в туристическа атракция трябваше да се почистят скалните ями на върха от храсти и нискостеблена растителност. За извършването на консервационни дейности по проект на Община Смолян „Момчилова крепост – мит и реалност” бе необходимо изграждането на подемно съоръжение. Мястото на поставянето му също бе предварително проучено чрез разкопки.

На скалния връх са почистени от растителност скални ниши № 2,3,4 и 6. Уточнени са техните очертания. Керамичните фрагменти са от различни епохи – от къснобронзовата до средновековната. Находките са само две – железен връх от стрела в ниша №6 и медна корубеста монета от първата половина от XIII в., открита между ниши №1 и №2.

Скална ниша №1 – тя е най-дълбоката на терена. Според местните жители била дълбока над 10 м. Екипът на разкопките предполагаше евентуалното и използване като резервоар за вода. С цел проверка на тази хипотеза бе проучена вътрешността на нишата от спелеолози от пещерен клуб „Мурсалица”. Оказа се, че дупката е дълбока 5 м. На дъното ѝ не бе открит никакъв археологически материал, нито следи от обмазка с хоросан за задържане на вода. Попадналата вътре дъждовна вода се оттича по пукнатини във вътрешността на скалата.

При поставяне на защитно метално съоръжение около скална ниша №1, работниците попаднаха на хоросанова подложка върху скалата. Това предизвика разкопки на цялото пространство около нишата. То е разположено в източната половина на по-високия скален връх А. При разкопките се установи наличието на малък средновековен параклис, функционирал през XIII-XIV в.

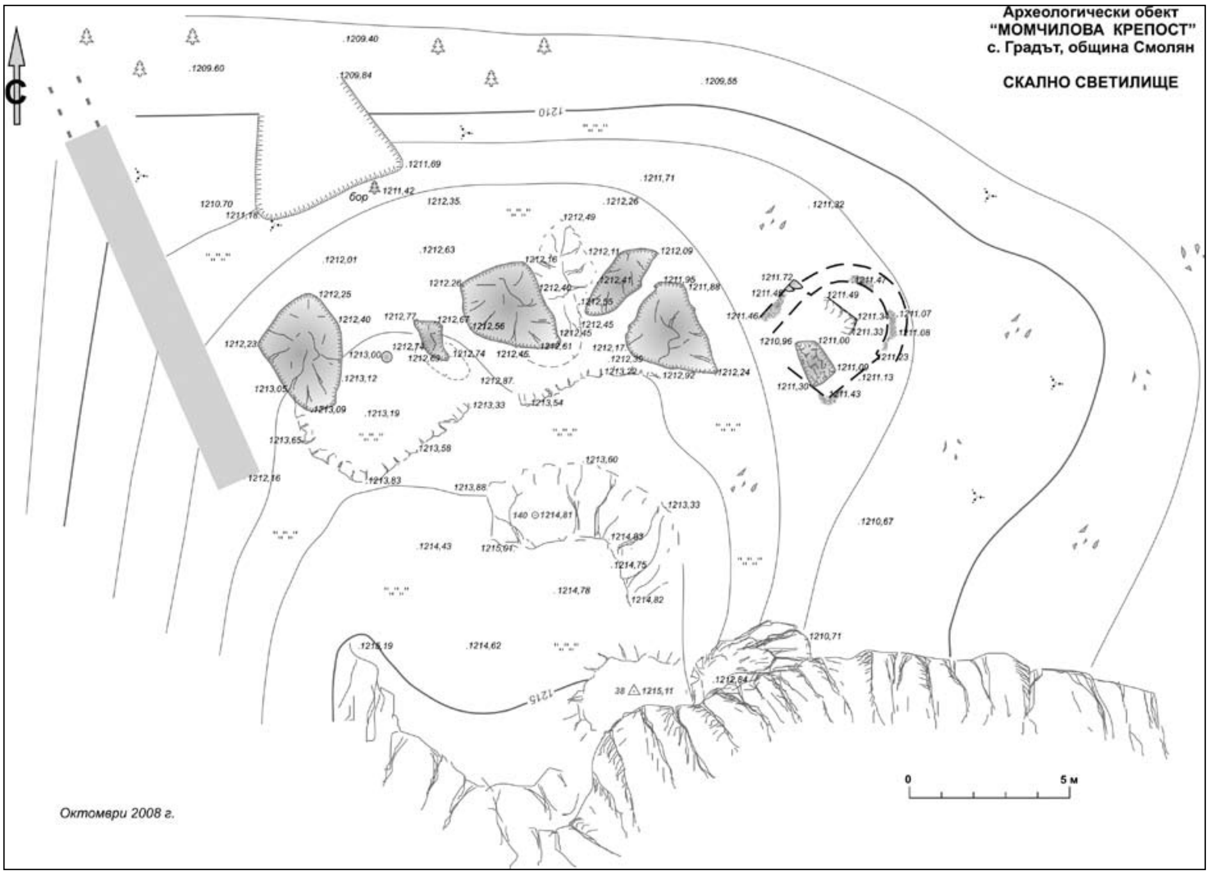
Археологически обект
“МОМЧИЛОВА КРЕПОСТ”
с. Градът, община Смолян
СКАЛНО СВЕТИЛИЩЕ
С
бор
1210
1215
0
5 м
Октомври 2008 г.

Обр. 1. Момчилова крепост. План на тракийско скално светилище със средновековен параклис

Обр. 2. Момчилова крепост. Южна половина на апсидата на параклиса

За датировката му спомогна намирането в непосредствена близост до северната му стена на медна корубеста монета от първата половина на XIII в.

За съжаление параклисът е силно разрушен. Проследява се единствено хоросановата подложка на зидовете върху скалата и на места само един ред камъни от тях. Запазена е южната част от апсидата с дълбочина 1 м. Дебелината на зидовете е била 0,65 м.

С точност може да се определи само ширината на параклиса – 4 м (2,70 м. вътрешно), а имайки предвид характера на терена дължината му е била около 4,50 м. Градежът на стените е от тънки ломени камъни и редове тухли, споени с бял хоросан. Свидетелство за това са многобройните фрагменти строителна керамика (тухли), открити в насипа.

Обр. 3. Момчилова крепост. Северна стена на параклиса

Параклисът е бил измазан и отвън, и отвътре. Външната мазилка е по-груба и едра, вътрешната е примесена с парченца счукана тухла и е доста фина. На някои фрагменти личат и следи от боя. Таванът е бил оформен като свод – някои парчета вътрешна мазилка са с извита повърхност. Подът е бил дървен. В оформен в скалата жлеб се намериха няколко железни гвоздея, които показват, че в скалата е била монтирана греда, върху която са се наковавали дъски или талпи за под.

В подножието на източния връх вътре в крепостта бе изградено подемно съоръжение за нуждите на консервацията. Преди това бе проучено мястото на изграждане с разм. 2 х 2,5 м. Културният пласт тук е дебел едва 0,10 м, отдолу е скала. Находките представляват единствено керамични фрагменти, предимно от средновековието.

В сектора вътрешно от северната крепостна стена бяха проучени общо 50 м^2 (кв. С1 и Д1), разположени по склона южно от миналогодишните разкопки. Там се очакваше евентуално наличие на некропол, имайки предвид откритият през 1986 г. гроб на това място. Културният пласт тук се оказа тънък (0,20 – 0,30 м), под него излиза скала. Няма следи от гробни съоръжения или каменни постройки. Находки: множество железни гвоздеи и части от питос в скална яма.

На терена на миналогодишните разкопки бе разчистен стратиграфския профил в кв. А 5. В него бяха открити връх от стрела, нож и част от желязна фибула от VI в. и медна корубеста монета от първата пол. на XIII в.

Литература:

Ваклинова, Бояджиев 2008: М. Ваклинова, Н. Бояджиев. Археологическо проучване на ранновизантийската и средновековна крепост над с. Градът, община Смолян (Проект „Момчилова крепост – мит и реалност” по програма ФАР). – АОР през 2007, София 2008, 712 – 716.

№35. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА МАРКЕЛИ

Живко Аладжов, Димчо Момчилов, Росица Христова

През 2008 г. продължи археологическото проучване на средновековната крепост Маркели. То беше извършено в периода юли – септември 2008 г. с работници по програма „ОСПОЗ". Предвид малкият им брой (само 10 души) през месец септември бяха включени допълнително още 20 работника с отпуснати средства от бюджета.

Археологическите проучвания трябваше да се осъществят в няколко подобекта, според предварителния план на научния колектив. Предвид на ограничения брой работници, планираната дейност не бе изцяло реализирана.

При обработката на материалите и подготовката на документацията се включиха и: ст. н. с. д-р Дочка Аладжова (НАИМ – БАН), геодезист Атанас Каменаров (София) и Миглена Димчева – студент стажант (ПУ „Паисий Хилендарски").

Първоначално работата на обекта протече с почистване на обекта от тревна и храстова растителност, процес продължил около два месеца.

И тази година приоритет на археологическите проучвания на Маркели бе работата в няколко пункта: източната крепостна стена (ИКС); участъкът, затворен източно между църквата и западно от ИКС и западната крепостна стена (ЗКС).

Източна крепостна стена (ИКС) – продължи разкриването на стената и структурите южно и между кули 17 и 18. Засечен бе входа и част от югоизточната кула на крепостта (Обр. 1). По фор-

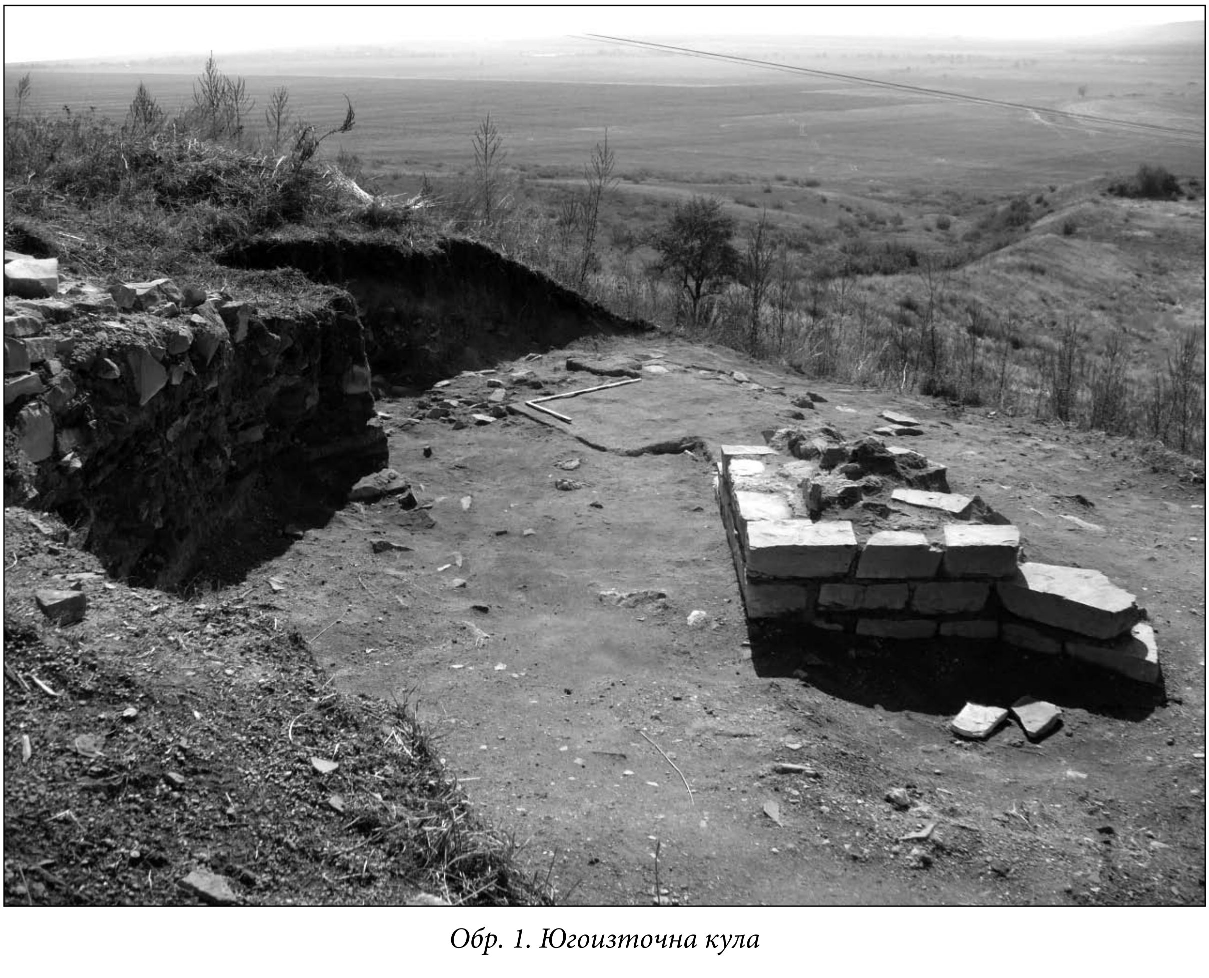

Обр. 1. Югоизточна кула

мата си на вписан кръст тя е аналогична на североизточната ъглова кула и двете междинни (кули 17 и 18). Частично беше разкрит входът на кулата в градеж „opus mixtum. Под насип с височина 1 м бяха разкрити един ред камъни и пет реда тухли.

Продължи проучването в дълбочина на помещението, долепено до ИКС и кула 17. Откриването на многобройни железни сечива (ножове, шила, брадви, пирони, елементи от врата и други) потвърждават изказаната през 2007 г. хипотеза, че помещението е било работилница. Височината на зида от изток достига максимални размери 1,30 м при дължина 5 м, а от север 1,53 м при дължина 3,40 м. При изчерпването на структурата в ИКС се разкри отводнителен канал с височина 0,40 м, ширина 0,27 см и дължина 5 м, от които 1,80 м остават западно от ИКС, където е допълнително оформен със заливка от хоросан (Обр. 2). На кота 223, 24 м се очерта петно от глинеста трамбована пръст с максимални размери 1,70 м (север – юг) и 2,40 м (изток – запад), което маркира ново ниво на обитаване. От изток, юг и север на петното са регистрирани следи от горели греди, включително и дупки от коловете.

Южно от кула 17 бяха разкрити основи на подобно помещение. Проучени са част от неговият източен зид с дължина 3,20 м и ширина 0,70 м, и северен зид с дължина 1,70 м.

Продължи проучването на пространството източно и южно от пещта долепена до кула 18. Работата по нейното цялостно разкриване и през тази година не приключи.

Продължи изчерпването на културния пласт в участъка, затворен между източния край на църквата и на изток до ИКС. Той е размесен. В него преобладават материали от XI-XII в. Регистрирани бяха още две допълнителни изсичания в скалата, които са с поредни № 3 и 4. Използвани като септични ями, в техния пълнеж се откриват множество железни пирони, земеделски сечива, бракувана керамика и други. До момента от всички четири вкопавания, това под номер 3 (Обр. 3) е с най-големи размери: диаметър 2,40 х 2,50 м и дълбочина 1,30 м. Керамиката в него се датира в

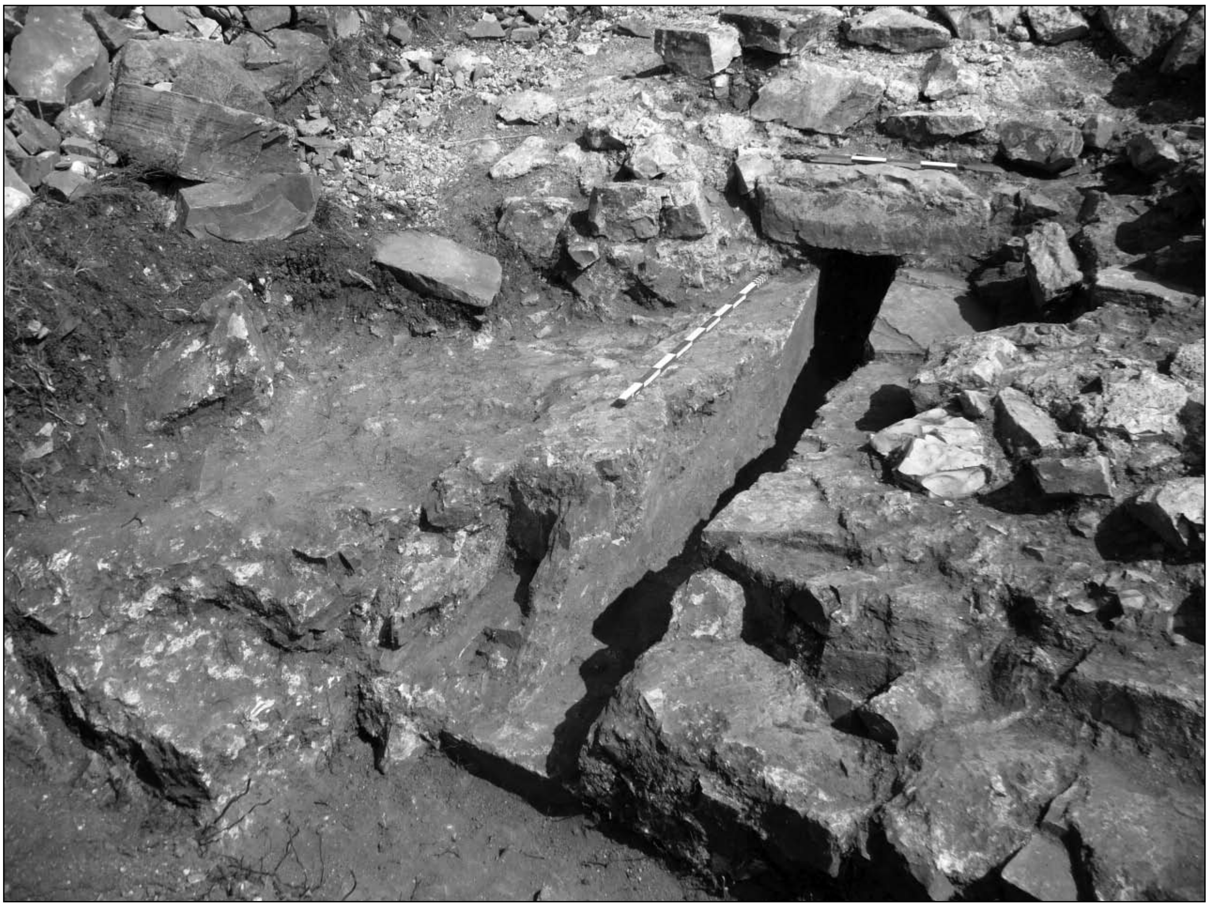

Обр. 2. Отводнителен канал при източната крепостна стена

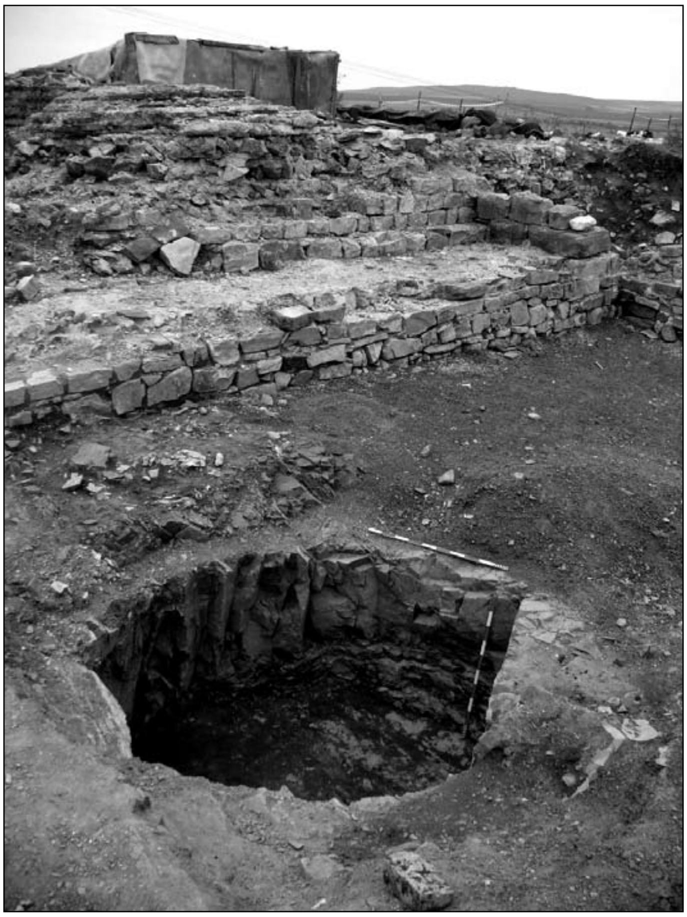

Обр. 3. Изсичане №3 разположено между ИКС и църквата

XI-XII в. Консервирането на тези изсичания, както и на целия новоразкрит до скала участък в пространството между църквата и ИКС се осъществи чрез засипване с миос.

Западна крепостна стена (ЗКС) – продължи разчистването на повърхността и разкриване на стената по западното лице на стената. Работи се северно от кота R 25, в участък с дължина 20 м.

Поради ограничения брой работници не бе възможно продължаване на археологическите проучвания на античния мост и водоснабдителното съоръжение, които бяха единствено почистени и подготвени за туристическо посещение.

Освен масовия материал от XI-XII в., бяха разкрити и фрагменти керамика от IX-X в., бронзова апликация от същия период, печат от XI в., две монети и други.

Литература:

Момчилов, Христова 2008: Д. Момчилов, Р. Христова. Археологическо проучване на Маркели. – Археологически открития и разкопки през 2007 г., София, 2008 г., 651 – 654.

№36. РАННОСРЕДНОВЕКОВНО УКРЕПЛЕНИЕ ДО С. ПРЕСЕЛЕНЦИ, ОБЩИНА ГЕНЕРАЛ ТОШЕВО

Валери Йотов, Георги Атанасов, Йото Йотов

Отчетът на разкопките през 2007 г. завърши с поставянето на въпроса, че при „проучването на пластовете под нивото на църквата, на дълбочина около 1,20 – 1,30 см от съвременния терен почти навсякъде се стигна до настилка от дребни камъни (обгорели). Между тях се откриват керамични фрагменти – най-често оформени като пулове и цели или части от животински кости. Сред малкото керамични фрагменти преобладават тия с излъскани ивици ... на този твърде ранен етап на проучването е видно, че в началото тук навярно е съществувала изкуствено направена площадка с настилка от дребни камъни. В последствие тя е била засипана от насип чернозем, над който са изградени основите на църквата. Докъде продължава тази „странна" площадка не е ясно". Именно изясняването на този въпрос бе основен за разкопките през месец юли 2008 г.

Продължен бе основният изкоп, ориентиран в посока северозапад – югоизток и пресичащ северозападната укрепителна линия. В секторите след проучените жилища 4 и 5 (сектор 10) до основните обекти „църква", а под нея „светилище" (сектори 17-18) се разкриха очертанията (каменни еднолицеви зидове, повече фрагменти керамика, предмети на бита и пр.) на две жилища – 6 и 7. Поради ограничените възможности жилищата не бяха проучени изцяло.

За изясняването на въпроса „докъде продължава странната площадка" от дребни обгорели камъни, излъскани животински кости, обработени глинени фрагменти с геометрични форми бяха направени сондажи в северна, източна, южна (дължина 3 до 4 м) и западна (дължина 15 м) посока от разширението на изкопа в сектори 17 – 18.

Сондажи „север", общо четири.

Първите два сондажа в посока север са до разширението. Бяха разкрити каменни струпвания на нивото на зидовете и пода на църквата. Безпорядъчно нахвърлените камъни навярно са от разрушената църква или от ограден зид на същата от север.

Други два сондажа бяха направени северозападно от разширението. И в двата сондажа се установиха каменни струпвания на нивото на зидовете и пода на църквата, останки от пещ, насип от чернозем и на около 50 см под това ниво – дребни камъни, животински кости, фрагменти керамика с излъскани ивици.

Сондаж „изток".

На около 4 м източно от външното лице на абсидата на църквата е имало вкопано жилище (8). Неговият под, а също и пода на пещта са над нивото на дребните камъни, кости, фрагменти керамика с излъскани ивици. Стратиграфската позиция, керамиката, както и другите находки от насипа на жилище 8 дават основание жилището да се датира в годините след засипването на „каменната площадка" с насип от чернозем с дебелина около 40-50 см. Жилището е едновременно с изграждането и съществуването на църквата, последното десетилетие на IX – края на X в. Допълнително основание са откритите само в това жилище 3 монети на Лъв VI (886 – 912 г. – няма други монети от крепостта).

Сондажи „юг", два.

Дребните камъни на нивото на „странната площадка" продължават на около 10 м южно от разширението, което е западно от сектори 17 – 18 на изкоп I. Отново следи от жилище (?) и пещ на нивото на зидовете и пода на църквата.

Сондаж запад.

Първите 10 м на този сондаж повтарят вече описаната стратиграфска позиция от други сондажи. На 11 м от разширението, малко над нивото на дребните камъни (или още „площадката") бе разкрита наземна пещ – огнище, представляващо обмазан с глина под с нисък борд върху която бе обърната подница с размери: 60 на 40 см. До огнището – цяло гърне с украса от врязани линии и вълнообразни на шийката, както и част от друго гърне с украса от врязани линии, вертикални насечки, удебелен устиен ръб. Формата и украсата на тия два съда ги датират според нас в края на IX – началото на X в.

В последните 5 м от сондаж „запад" бяха разкрити останки от жилище, което според керамиката и дребните находки е едновременно с жилищата в изкоп I.

Така, разкопките от 2008 г. потвърдиха предположението от 2007 г., че в най-високия участък на крепостта са били разположени църква и навярно друго, по-ранно култово съоръжение. Според нас в началото – навярно някъде в края на VIII – IX в. на това място е съществувала изкуствено направена площадка от дребни камъни, а може би просто е била използвана скалата като място за извършване на ритуални действия – светилище. В последните години (навярно края на IX в.) на съществуване на „светилището" в западния му край е имало наземна пещ – огнище. Откритите в близост подница, гърнета са били използвани до момента, в който преднамерено са били изоставени, полуразрушени, а цялата площадка светилище е била засипана с насип чернозем с дебелина около 50 см. Навярно в самия край на IX в. върху насипа е изградена църква, около която е имало каменна ограда. Тъкмо в това време е изградена укрепителната линия – ров, вал и стъпила върху вала каменна стена. Започва и обитаването на крепостта, вкопани жилища с еднолицеви каменни стени. В близост до засипаната площадка, вече църква няма жилища, освен едно, на няколко метра източно от абсидата. Някъде във втората половина на X в. крепостта е изоставена организирано. Някои жилища, както и църквата са разрушени.

№37. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В НАР „КАЛИАКРА”

Бони Петрунова, Елена Василева

През 2008 г. археологическият екип включваше: научен ръководител ст. н. с. д-р Бони Петрунова, заместник ръководител Елена Василева и стажант археолозите Анета Бакъмска, Филип Петрунов, Росен Пеевски, Росица Славова, Атанас Георгиев, Парашкева Ангелова, и Асен Салкин.

Един от участъците, който се проучва вече няколко години е условно наречената **Сграда №1**. Там през 2007 година бяха разчистени гробове и се откриха материали от края на XIV в. След проследяването на горял пласт, в който се откриват находки от XIV-XV в. и който минава под основите на Сграда 1, нейното построяване може да бъде предатирано в периода след XVI век. До западната ѝ стена, на дълбочина 1 м от съвременното ниво е проучена гробница №7.[1] Тя е с ориентация запад – изток и размери на гробната камера 1,97 х 0,40 м (запад) и 0,66 (изток). От изток е оформен малък „дромос” с почти квадратна форма (0,68 х 0,70 м.). Покривните плочи липсваха. В камерата, която е дълбока 1,35 м бяха открити човешки кости от 14 долни крайника, 5 черепа, тазови кости. Единствената находка е бронзов прешлен за вретено.

Нов момент от проучването е залагането на **Сондаж №8** (Обр. 1). Чрез него трябваше да се провери пространството западно от Сграда №1 и северно от Сграда 2. В неговия западен край е разкрита гробница №8. Тя също е била отваряна през средновековието, като покритието е нарушено.

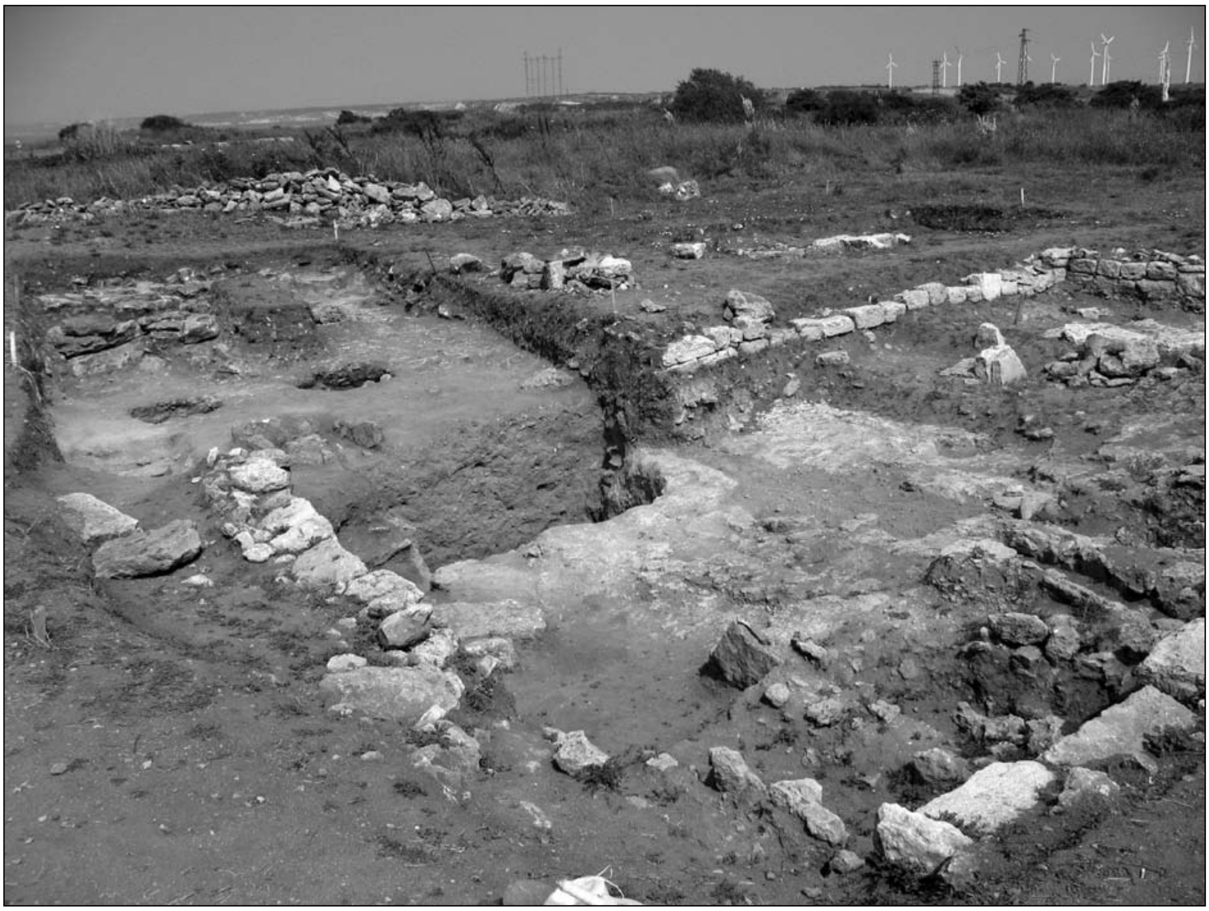

Обр. 1. Сондаж №8.

---

[1] Номерата на гробниците са по реда на откриването им от 2004 година. Номерата на гробовете са от 1 до ∞ за всеки археологически сезон

Камерата е с формата на елипса с дължина 2,49 м, старателно изсечена в скалната основа, като дълбочината от покривните плочи е 1,40 м. Находки и скелет на място не бяха регистрирани. В източния край на Сондаж 8 са разкрити няколко гроба, които вероятно са част от некропола, разположен на това място през XIV-XV в. Под и южно от тях е регистрирана гробница №9, която не е проучена.

За да бъде изчерпан цялостно горелият пласт, е демонтирана част от западната стена на сграда №1. Непосредствено източно от нея се очерта врязан в скалата полукръг с диаметър 2,10 м. Това съоръжението е проучено в посока запад до 2,20 м. На дълбочина 1,10 м от нивото на скалата е достигнато дъното му. През следващия сезон предстои изясняване характера на проучваното съоръжение.

В **Сондаж 6** още през 2007 г. беше регистрирана гробница №6. След зачистването ѝ през 2008 г., в южния край бяха открити грубо оформени, профилирани каменни плочи. Възможно е те да са преизползвани, след като сградата, към която са принадлежали е била нарушена.

Дъното на гробницата е достигнато на дълб. 4 м от нивото на предполагаемият ѝ отвор, като категорично се установи, че източната ѝ стена е била съборена още в древността и вероятно така образувалото се помещение е използвано за жилище.

На разстояние 0,90 м от южния край на гробницата, в скалата е врязана яма с диам. 1,20 м. Дъното е достигнато на дълб. 1,80 м от нивото на скалата. Находките открити в ямата, които са от XIII-XIV в. дават основание да се предположи, че тя е по-скоро свързана с култа, отколкото с бита.

Сграда 2 (Обр. 2) и прилежащите ѝ сондажи постепенно бяха свързани в едно пространство. Зачистена беше до скала източната част на помещението, като са запазени всички части от подовото покритие. Установи се, че двете му дълги стени не са синхронни като градеж. Най-вероятно тази от юг е била преизползвана за изграждането на по-късно помещение, чийто под е бил изцяло покрит с антични керемиди. Под основите на стената е открита монета от VI в., която датира времето на разрушаване на античната сграда.

Обр. 2. Сграда №2

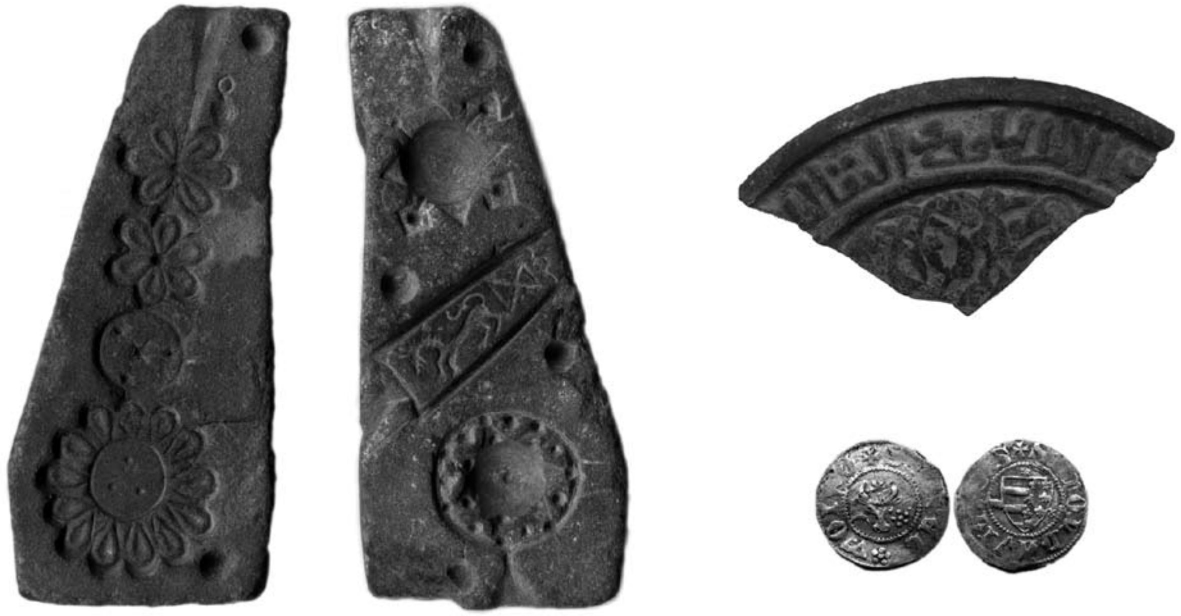

Обр. 3. Матрица за накити, бронзово огледало, сребърна монета на Молдова

След VIII в. са направени по-тесните стени от запад, изток и север. Вече разрушения под е бил заравнен и трамбован, при което са се запазили парчета от по-ранното покритие. Находки, които датират тези преправки се откриват върху трамбования под.

По-късното помещение е било унищожено при пожар, най-вероятно през XIII в. Откритите там гробове се отнасят към XIV-XV в., когато върху цялата площ се е разгърнал некропол. Той е синхронен с некропола, известен от Османова могила, проучен от Л. Бобчева (Бобчева 1978).

През сезона са цялостно проучени 12 гроба и 3 гробници.

Инвентирани са 84 находки, от които 24 монети. Като цяло монетите повтарят същите типове откривани в предишните години, като основна част се пада на средновековните от XIV в. (Иван Шишман, Иван Александър). За първи път са открити две сребърни монети на Молдова, в много добро състояние.

От другите находки по-интересни са каменна матрица за апликации, от която могат да бъдат произведени осем вида различни украшения (Обр. 3). Другото е фрагмент от бронзово, посребрено огледало, което има арабски надпис околовръст, фланкиран с два изпъкнали бордюра. Надписът се разчита и ще бъде публикуван от К. Венедикова, която на този етап разчита три думи, първата, от която означава управител (управник, началник), а следващите две са имена на градове. По палеографските особености на надписа Венедикова смята, че предметът не е по-ранен от XIV в.

В процеса на проучването, по идея на Асен Салкин, беше извършено зачистване пред първата крепостна стена, на западния скат на носа. В резултат на това бяха открити изкуствено врязани в скалата корита, улеи и други съоръжения, които дават основание да се предположи, че на това място е имало тракийско светилище. Част от скалната площадка е отчупена и беше открита по шкарпа на носа. Според Салкин светилището е на Залмоксис, като за уточняването на тази хипотеза са необходими по-обстойни проучвания.

Литература:

Бобчева 1978: Л. Бобчева. Некропол от XIII-XIV в. в Калиакра. – Известия на народния музей – Варна, XIV, 1978, 152 – 180.

№38. УЧАСТЪК В СЕВЕРНИЯ КРАЙ НА СЕДЛОВИНАТА ВЪВ ВЪТРЕШНИЯ ГРАД НА ЧЕРВЕН. ВТОРИ СЕЗОН

Стоян Йорданов

Археологическото проучване на средновековния град Червен през 2007 г. установи, че седловината във Вътрешния град е била обитавана активно през всички основни периоди от съществуването на средновековния Червен. Най-динамичен животът и тук е бил по време на Второто българско царство (XII – XIV в.) и през ранния османски период (XV-XVI в.), когато са формирани няколко археологически хоризонта. Територията е била плътно застроена, а размерите на сградите са били по-големи спрямо други части от Червен. Разкритите находки показаха, че този селищен район вероятно е имал жилищно-занаятчийски облик.

Въпреки тези констатации и постигнатите добри резултати, проучването тогава остана недовършено. Разкрити бяха само части от стени, но не целите сгради. Недопроучено бе помещението с разрушената занаятчийска пещ. В западния участък бе разкрито само едното лице на масивен зид. Всички намерени стени продължаваха в неразкопани участъци. Тези обстоятелства ни дадоха основание да продължим разкопките в тази територия и през 2008 г.

Археологическото проучване бе насочено към:

1. Почистване на насипа от строителна рушевина в помещението с разкритата през 2007 г. разрушена занаятчийска пещ и установяване на размерите му (кв. 13/14).
2. Цялостно разкриване на дебелата стена (кв. 11) и проучване на участъка западно от нея.
3. Разширяване в източна посока (към вкопания в терена улей) на сондажа в кв. 4 и проучване на разкритите в улея каменни структури.

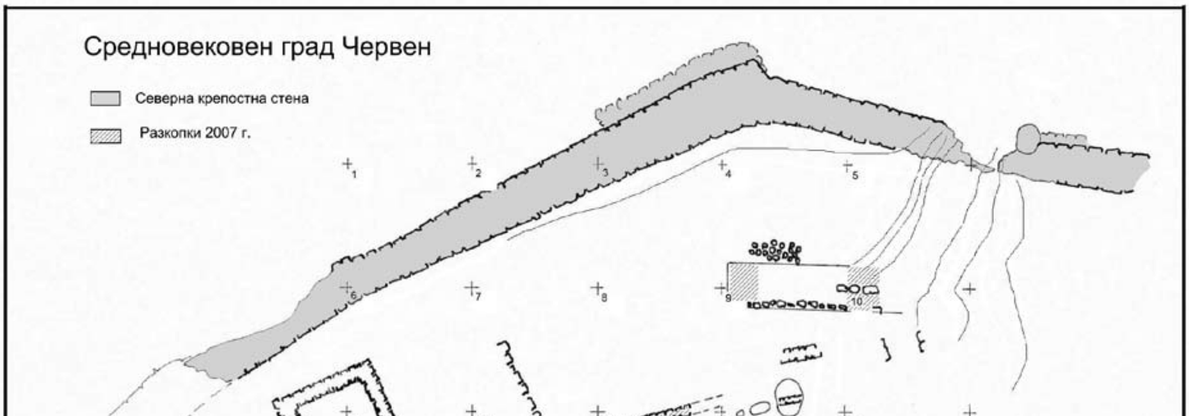
Средновековен град Червен
Северна крепостна стена
Разкопки 2007 г.
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
0 1 2 3 4 5м
Разкопки 2008
Участък в северния край на седловината във Вътрешния град. Втори сезон.

Обр. 1. Ситуация

Установи се, че съставът на целия насип в помещението в кв. 13/14 е еднотипен-различно големи ломени камъни от съборените стени на сградата и сивочерна пръст, размесени с керамични фрагменти от периода на Второто българско царство (XIII-XIV в.), единични железни гвоздеи и корозирали части от железни предмети, в повечето случаи с неясно предназначение. В ниските нива на насипа количеството на пепелта и въглените е по-голямо, като върху пода има части и от дебели овъглени греди. В западния сектор на помещението се разкриха парчета от изпечена глинена мазилка, които вероятно са от разрушената пещ, както и горели монети от втората половина на XIV в.

Двупластовият под на помещението е сравнително добре запазен. Долният пласт е от отъпкана сива пръст, в която са запазени дупки от вертикални дървени гради (диаметър до 5 см.), вероятно свързани с технологично съоръжение с неизвестни функции. В източната част на помещението в този пласт са вкопани три наредени в линия големи ями с размери от запад към изток: 150/100/40 см; 80/55/20 см. и 40/30/40 см. Очертанията им са с приблизително кръгла или овална форма, но стените им са ронливи. Само в най-източната яма се проследява еднореедов зид с посока изток-запад, който трябва да се свърже с по-ранно строителство. Горният пласт на пода, който е запазен по-добре в западната част на помещението, се бележи от замазка от плътна и изпечена жълта глина (дебелина до 3 см).

На достигнатия неокончателен етап се установява, че сградата е с размери (отвътре): дължина 9,2 м и ширина 2,2 м. Южната ѝ стена е запазена на височина до 0,8 м, но северната е едноредова – височина до 0,2 м и е запазена на дължина 5,8 м, като прекъсва в източна посока.

В кв. 11 се разкри друга голяма сграда с масивни стени, дебели 60 см и градени от големи камъни с приблизително квадрова форма, споени с кал. При северозападния ъгъл височината им е 80 см. Вътрешната ширина на сградата е 3 м, но дължината ѝ на този етап остава неустановена, тъй като е недопроучена в южна посока. Западната стена, която е в подножието на скалния откос, ограничаващ седловината от запад, е разрушена. В източната стена има добре открояващ се вход,

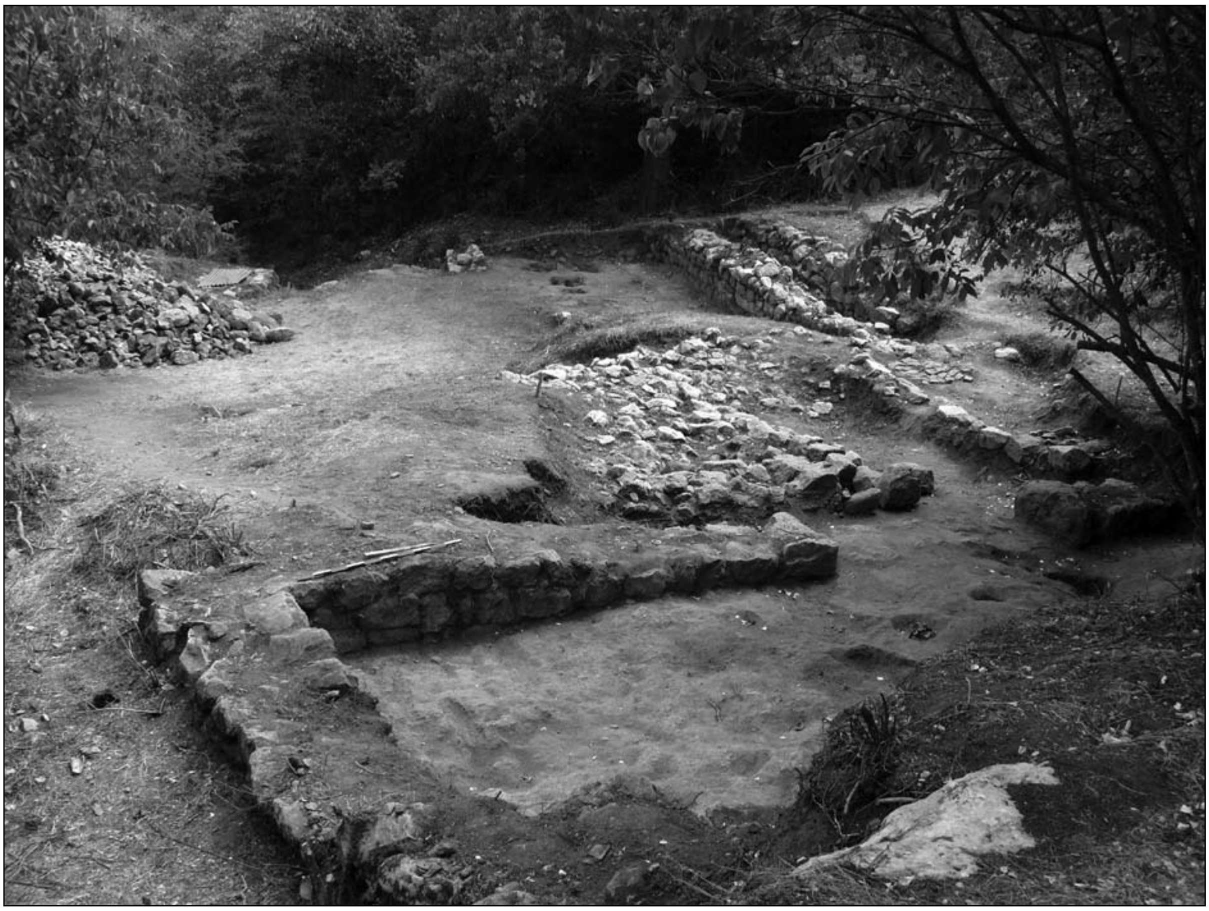

Обр. 2. Общ поглед от запад

широк 2,2 м с каменен праг, висок 20 см. Северната стена на сградата отстои на 90 см от северната крепостна стена, но образуваният между тях тесен проход няма белези на пропугнакулум. Подът на сградата е неравен и е от плътна жълта глина. Върху него северно от входа се разкри разрушено отоплително съоръжение, от конструкцията на което е останала дебела, изпечена обмазка. В направения в пода малък сондаж южно от входа, дълбок 70 см, се разкриват керамични фрагменти от XIV в. Насипът във вътрешността на това помещение също е от ломени камъни, но в него се открояват две нива. Долното е с по-голямо количество жълта глина, а горното е предимно от ломени камъни. Те показват, че сградата вероятно е разрушена на два етапа с голям времеви интервал между тях. Керамичните фрагменти, разкрити в насипа, също са предимно от XIV в.

Сондажът в кв. 4 бе разширен в източна посока до дълбокия улей в терена (обща дължина 4,80 м, дълбочина в разширението 1,20 м и ширина в разширението 1,70 м). На дълбочина 0,5 м в него се достигна до пласт от жълт пясък, който вероятно е използван по време на градежа на северната градска крепостна стена.

Под него в южния профил на сондажа се открои землянка, запълнена с горяла пръст, размерите на която не могат да се установят поради излизането ѝ от границите на сондажа. По дължината на новия сондаж, на 20 см под пода на землянката и върху здравото ходово ниво на разкритата през 2007 г. пещ или отоплително съоръжение, се проследяват подредени в линия камъни, които са продължение на големите камъни, разкрити в сондажа в улея.

Количеството на намерените по време на проучването находки е сравнително ограничено. Това са предимно керамични фрагменти от периода на Второто българско царство, като превес имат тези от XIV в., няколко цели или с възможност да се реставрират съдове, няколко нечетливи монети от втората половина на XIV в. (едната е българска имитация от това време), железни гвоздеи, обгорени части от железни предмети, копчета, части от подкови, животински кости (крава, овца, коза, кокошка, едри риби, миди).

Изводи:

1. Разкопките отново потвърдиха, че проучваната територия е обитавана активно пред последния период от съществуването на Второто българско царство (втората половина на XIV в.). Застояването е имало жилищно-занаятчийски облик.

2. Сградата в кв. 14/15 е работилница, вероятно железарска, в която се открояват два периода на обитаване. През първия период в пода са били вкопани няколко големи ями и са били забити дървени подпори (колони) от съоръжения с неясно предназначение. През втория период целият под е бил дебело замазан и е била изградена пещ.

3. В пределите на кв. 4 преди строежа на северната крепостна стена (средата или втората половина на XIV в.) е имало землянка, унищожена от пожар. Под нея има здраво ходово ниво с вкопана пещ и каменни структури с неясно предназначение.

4. Предназначението на голямата сграда в кв. 11 на достигнатия етап не може да се установи. Широкият вход и намерените там подкови предполагат, че приземният етаж има връзка с животни, а разкритото отоплително съоръжение и керамиката вероятно са пропаднали от горните етажи.

№39. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА АСЕНОВА КРЕПОСТ

Росица Морева, Христо Басамаков

Редовните археологически разкопки се проведоха през месеците юли – август 2008 г. със средства на Исторически музей – Асеновград. В екипа взеха участие уредниците в музея Мария Семерджиева и Албена Борисова. Бе извършено повторно цялостно геодезическо заснемане на обекта.

Задачата през 2008 г. беше да се продължи проучването на жилищния квартал на крепостта, ситуиран на източната тераса. Разкопките се концентрираха в два сектора: първият, на юг от голямото водохранилище, до крепостната църква „Св. Богородица Петричка" и вторият – северно от жилищна сграда №4.

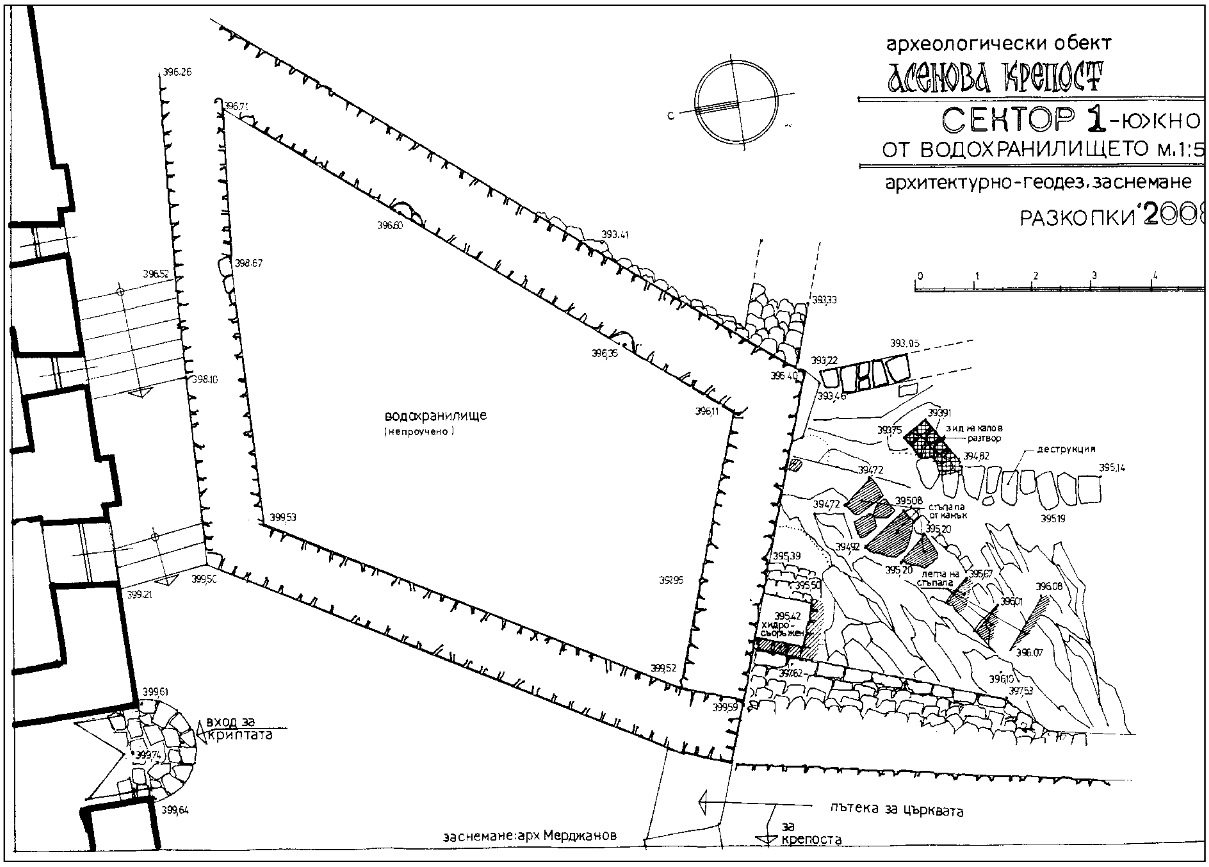
археологически обект
АСЕНОВА КРЕПОСТ
СЕКТОР 1-ЮЖНО
ОТ ВОДОХРАНИЛИЩЕТО м.1:5
архитектурно-геодез. заснемане
РАЗКОПКИ'2008
0
1
2
3
4
С
водохранилище
(непроучено)
зид на калов разтвор
деструкция
стъпала от камък
легла на стъпала
хидро-съоръжен
вход за криптата
пътека за църквата
за крепоста
заснемане: арх Мерджанов
396.26
396.71
396.60
393.41
398.67
396.52
396.35
396.11
398.10
399.53
393.33
393.05
393.22
396.40
393.46
393.91
393.75
394.82
394.72
395.08
395.14
395.19
395.20
394.92
395.39
395.50
395.42
395.67
396.01
396.08
396.07
396.10
397.53
397.62
399.59
399.52
399.21
399.61
399.74
399.64

Обр. 1. Скица на водохранилището със стълбището

Първи сектор:

Проучването обхвана част от квадрати 1Б и 1В. Слезе се на дълбочина 6,50 м от входа на първия етаж на църквата. Денивелацията е особено голяма в посока запад-изток. След отнемането на пласт с дебелина 0.50 м от строителен насип от обработено камъни, фрагменти от тухли, хоросан, гвоздеи се попадна на зид, приплъзнал се по наклона с посока юг – север. Запазени са два реда от него от сравнително големи плочести камъни на калов разтвор. При проучването на феодалния замък установихме, че градежите на кал се датират в XIV в.-последния строителен етап на крепостта. В нея градежите от по-ранните строителни периоди са на хоросанов разтвор – бял, примесен със ситен чакъл, а при водните съоръжения със счукана тухла. След заснемането на падналия зид демонтирахме част от него, за да продължим работата в дълбочина. При проучването на вътрешното крепостно пространство един от проблемите за нас беше преминаването от една скална тераса към друга при голямата денивелация на терена. При феодалния замък този проблем е решен чрез каменни стълбища. Тук, в югозападната част на източната тераса през миналия сезон се проучи проход, изсечен в скалата, който свързваше две тераси до подовото ниво на две жилищни сгради, разположени симетрично над него. Нямаше следи от стълбище, а проходът след сградите се спускаше стръмно в източна посока и нямаше връзка с по-долната тераса.

След демонтирането на зида се попадна на част от каменно стълбище, непосредствено до водохранилището.

То е изградено направо върху скалата с естествен наклон от запад към изток. За стъпала са използвани естествено и изкуствено изсечени хоризонтали, върху които са поставени големи, плоски, добре обработени блокове. Запазени са четири стъпала. Стълбището извива в североизточна посока и отива под южната стена на водохранилището. От външната страна на тази стена се наблюдава една П-образна фуга, която изглежда като вход, запълнен по-късно. Водохранилището е строено след XII в., датирано по археологически материал и начина на градеж чрез сан-

Обр. 2. Изглед на стълбището от изток

трачна система. Свързва се хронологически с изграждането на църквата. Това ни дава основание да приемем, че стълбището е изградено преди XII в.

Предстои ни сондаж под подовото ниво на водохранилището, за да се проучи има ли по-ранни градежи, стълбището продължава ли и къде отвежда. На този етап на проучване не се отриха по-ранни структури, но културният пласт в тази част продължава в дълбочина.

Археологическите находки обхващат много големи хронологически граници – от IV в. до XVI в. Стратиграфията е изцяло нарушена от съвременни подпорни стени. При керамиката преобладават фрагменти от XIII-XIV в., по-рядко от II – IV в. Откриха се върхове на стрели, 9 ножчета, голям брой железни гвоздеи, панти, свредел, клин, копчета, над 30 монети, между които една от Теодор Светослав (1300 – 1321 г.) и една венецианска. Между находките интерес представлява бронзов позлатен наушник и много добре запазена оловна ампула.

Втори сектор:

Той обхваща третата скална тераса, считана в дълбочина от нивото на църковния двор на крепостната църква. Част от тази тераса беше проучена през миналите сезони. В най-южния сектор се откри паянтова постройка с под от плочести камъни, до нея двуетажна сграда №4 и на север – част от ковашка работилница. През 2008 г. се разкри продължението на работилницата. Разчисти се глинобитен под, върху който се откриха желязна шлака, гвоздеи, халки от ризница, монети, фрагменти керамика. На север от нея, непосредствено върху скалния релеф, без спойка, излезе ниво от малки каменни плочи, което най-вероятно принадлежи на дворно пространство между работилницата и сравнително малка жилищна сграда, означена под №10.

В източната част на това пространство се откриха колективна находка от 37 медни монети от началото на XIII в., а под нивото на плочника – зооморфна фигурка (вероятно част от светилник), част от бронзова позлатена ампула, железен, силно корозирал кръст латински тип, фрагмент от бронзова позлатена гривна и наушник от XI в.

Обр. 3. Жилищна сграда №10

От изток по протежението на двора и на жилищната сграда е издигната подпорна стена, изградена от ломени камъни, фрагменти от тухли за изравняване и спойка от бял хоросан. Стената има лице само от външната страна. Този зид е част от жилището на изток. От запад и изток скалата е изсечена Г-образно, а от юг има запазен триредов зид с оформен вход. Изграждането на подпорни стени е характерно за цялата крепост. Те са еднолицеви. По този начин са образувани равни тераси, а във височина са били част от жилищните постройки. Обикновено сградите са двуетажни, като в приземния етаж е включена скалата, без да се налага да се изравнява. Същинската жилищна част е на втория етаж. Там, където е имало възможност, приземието е служило за стопански цели. Същият начин на строителство е използвано като при голямата крепостна църква, така и в параклиса или домашните църкви във феодалния замък.

Жилище №10 има почти квадратна форма 3,75 х 3,50 м Няма данни дали то е еднoделно или се е развивало в северна посока, тъй като предстои проучването на терена.

И тук стратиграфията е нарушена и в един и същи пласт се откриха находките от различни епохи: няколко фрагмента керамика от халщата, от II – IV в., устиета от долиуми от VI в., и голям брой фрагменти от типичната за XII – XIV в. керамика. Сравнително рядко се среща луксозна керамика тип „сграфито". Откри се част от амфоровидна стомна, сферични бронзови копчета, върхове на стрели, един оловен кистен с желязна халка. След керамиката най-голям брой – 167, са откритите монети, които се датират в периода от IV в. пр. Хр. до XVI в. сл. Хр. Преобладават монетите от IV в. и тези от първата половина на XIII в.

Най-голям интерес представлява открития оловен печат на Апасий Бакуриани, брат на основателя на Бачковския манастир Григорий и посмъртно негов ктитор от XI в.

№40. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА КРЕПОСТТА „КАСТРИЦИ", РЕЗИДЕНЦИЯ „ЕВКСИНОГРАД" – ВАРНА

Валентин Плетньов, Христо Кузов, Ася Стефанова

Крепостта е разположена в североизточната част на парка на резиденция „Евксиноград". Заема нос „Св. Яни", в северния край на Варненския залив. Защитавала е пристанище, северно от Одесос-Варна (Гюзелев, Кузев 1981). Отбелязана е в карти и портолани от XIV в. насетне предимно под името „Кастрици".

През 2008 г. разкопките бяха съсредоточени в западната част на укрепеното пространство, в квадрати XXIII, XXIV, XXXIII, XXXIIV. Проучена е до изчерпване на средновековните и отчасти античните пластовете площ от близо 1 дка.

1. Трасето на западната крепостна стена, над пристанището беше установено още през 2004 г. Южно от разкритата през 2007 г. ъглова кула разчистихме част от стената с дължина 22 м. Градена каменни блокчета, ломен камък и имплектон с бял хоросан. Запазена е на места до височина 2,5 м. (Плетньов и колектив 2005, 203 сл.; Плетньов 2006, 451). При изкопните и строителни работи по северния вълнолом на Евксиноград, в залива са натрупани големи каменни блокове, непосредствено пред крепостната стена, а тя частично е изгребана.

Пред запазения участък се заложи сондаж с дължина 6 и широчина 4 м. Разкриха се основите на стената (Обр. 2), положени върху материковата скала на стария морски бряг. Открити са сребърни грошове на цар Иван Александър и Иван Страцимир.

2. Източно от оградния зид на църквата, открита през 2007 г. е оформена тясна улица с поска север – юг. Настилката е от трамбовани в глината с дребни камъни. На север улицата продължава източно от дъгата на абсидата на църквата и се свързва с тесния пасаж, северно от нея (Плетньов и колектив, 2007, 563).

3. От изток улицата, широка от 1,6 до 2 м, е ограничена от голяма сграда, дълга 14,5 м и широка 5,5 м. Стените са градени от дялани и ломени камъни, споени с кал, дебели 0,7 м. С напречен зид с вход е разделена на две големи помещения. Южното с вход от към улицата. Подовото ниво е от трамбована глина. Върху него сграфито, кухненска керамика и фрагменти от средновековни амфори. В североизточния ъгъл голяма пещ. Западно от нея две ями, с крушовидна форма. По пода на северното помещение се откриха натрошени кухненски и трапезни съдове и монети от XIV в.

4. Основните изкопни работи през юли продължиха в източна посока. В последните квадрати XXIV и XXXIV (Обр. 1). Непосредствено под чимовете се откриха зидовете на голяма сграда с трапецовиден план, ориентирана С – Ю. Стените са дебели 0,8 м, градени от ломени камъни, с отделни антични сполии, споени с кал. Запазена височина от 0,6 до 1,1 м. Установени засега размери 8,5 С – Ю на 6,8 м. Отвътре сградата е преградена на три помещения. Пода от трамбована глина. В югоизточния ъгъл – основата и част от стените на пещ от глина и камъни, с диаметър 0,8 – 1 м. Край нея – добре запазени и натрошени кухненски съдове, стомни, сграфито блюда и паници. В средното помещение – голяма яма с диаметър 1 х 1,5 м, с дълбочина 2 м. В нея – фрагментирана керамика – сграфито и кухненска от XIV в. В ямата и на пода на сградата се откриха над 300 монети – мангъри на Баязид I и емир Сюлейман, медни монети на Иван Александър, Мамелюшки султани в Сирия, Добротица, златна обеца (Обр. 3).

От запад и юг на сградата са прилепени на фуга три помещения, верижно свързани, с обща стена между тях, с широчина 0,6 м. Градени от ломени камъни на кал. Дебелината им достига от 0,7 до 1,2 м. Подовите нива са от трамбована глина. Южното помещение остава отворено от юг. В североизточния и северозападния ъгъл се разкриха подовете на пещи. По цялото ниво пепел и въглени, многобройни фрагменти от сграфито и кухненска керамика. Намерени средновековни български, византийски и турски медни монети, медна и бронзова лампа.

Обр. 1. План на разкопките в крепостта „Кастрици", 2008 г

Под средновековните нива, на дълбочина 1 м се откри подово ниво от големи правоъгълни плочи, плътно прилепени, с много тесни фуги. Върху тях тегули и имбрици. Във фугите на плочите и под керемидите – фолиси на императорите Фока и Ираклий от 3-ра и 4-та година. Запазена е хоросановата основата на стената на сградата със северозападния ъгъл широка от север 1 м, а от запад 0,5 м. Вероятно входа ѝ е от север, на 2,3 м от ъгъла. Стените на сградата се унищожени от средновековното строителство, почти до субструкция, вкопана на 1,4 м. От запад, към сградата с плочника е била прилепена друга антична сграда със зидове на от тухли на хоросан, сега запазени гнездата на два реда тухли. Широчина 0,7 м. Оформя се само североизточния ъгъл. Пред него от север – плочник от тухли и каменни плочи. В насипа над тях – 2 перпера на Андроник II (едната форе).

Източно от споменатата голяма сграда няма следи от средновековни градежи. Оформя се двор, в който е вкопан кладенец, едноредова, суха каменна зидария от дялани камъни, с диаметър 0,8 м. От запад е вкопан до античен зид от камъни на кал, от който се разкри дължина от 5 м, широк 0,8 м. Той е дублиран на разстояние 1,7 м, от аналогичен по широчина и дебелина зид. Между тях силно трамбована пръст и дребни камъни, вероятно антична улица, която по права линия продължава пред северното лице на античните сгради с плочници.

На разстояние 2,5 м югоизточно от кладенеца се разкри сграда с трапецовиден план с размери 5,5 х 6,6 м, с дебели 0,6 – 0,8 м зидове от камъни на кал. Подовото ниво е трамбовано. Разкриха се основите на три разрушени пещи – в югозападния, североизточния и югоизточния ъгъл. В сградата многобройни фрагменти от средновековна кухненска керамика, дъна от графито блюда и паници, дръжки от средновековни амфори и монети от XIV в. Западния зид на сградата продължава в северна посока с дебелина 0,8 м. Не е изключено голямата верижна сграда и описаната трапецовидна сграда с трите огница, както и зида на север да оформят комплекс от сгради с двор.

Източно от тях се разкриха верижно свързани помещения, частично унищожени от север от трасето на силов кабел, а от юг от изкопните работи по изграждането на вълнолома. Очертаха

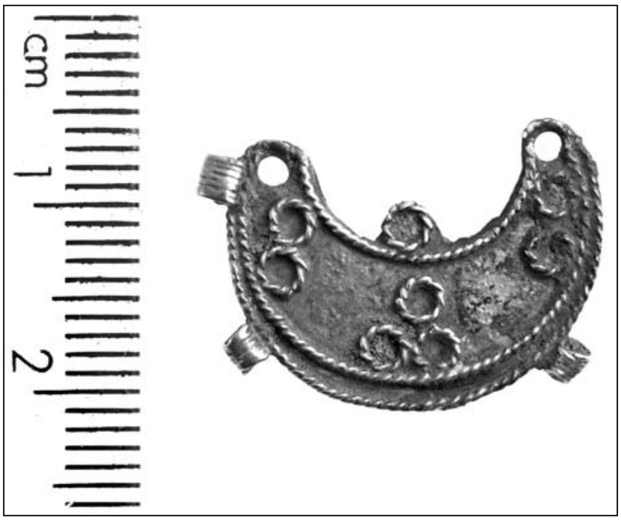

Обр. 2. Южна крепостна стена

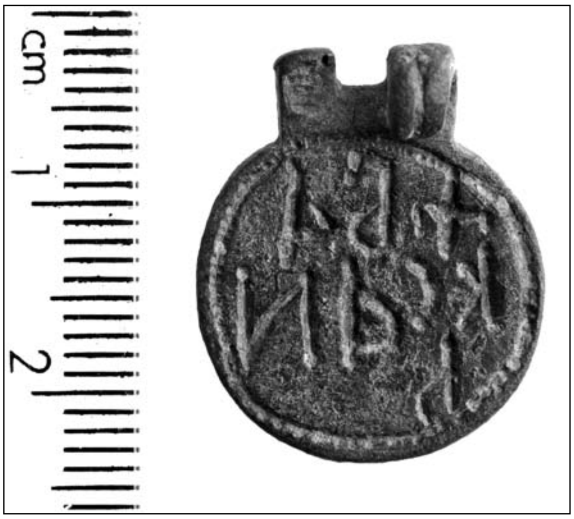

Обр. 3. Златна обеца

се ъглите на две сгради. Зидовете широки 0,6 м, градени от ломени камъни на кал. И в двете сгради средновековна кухненска, сграфито керамика и средновековни монети.

5. Северно от сградите с двора, вероятно преминават две средновековни улици. Между тях се разкриха верижно свързани сгради. Добре личат етапите на застрояване. Първоначално е построена голяма правоъгълна по план сграда, ориентирана в посока С – Ю. Зидовете запазени до височина 1 м, от едри ломени камъни на кал с широчина 0,7 м. Сградата широка 5,7 м. Пода трамбована глина. Към тази сграда от запад, с отстъп на север от 3 м е прилепена друга сграда, със стена на фуга към западната на предходната. В североизточния ъгъл – пода на голямо огнище 1 х 1,2 м. Западно от него, непосредствено под южната стена на сградата върху ниво от трамбована глина се откриха десетки гвоздеи, части от медни съдове, три средновековни езгагии, преизползвани за пандантиви анонимна монета (А2) и фолис на Юстиниан I. В пепелта до огнището цели керамични съдове и сграфито от XIV в. В пласта многобройни монети от XIV. Не се откри напречен зид и вероятно помещението е било открито от юг – ковачница (?).

Пред сградите на дълбочина 1,5 м разкри зид от добре обработени камъни на жълта глина с широчина 0,8 м. Развива се в посока И – З, запазен на 4,3 м. От изток се достигна до лице, оформящо входа на сграда. Пода от каменни плочи, затрупан от керемиди – тегули и имбрици и смазани късноантични амфори, монети от края на VI и началото на VII в.

В източна посока се очерта улица с две нива на дълбочина от 0,6 м. Долното е от дребни камъни и трамбована глина, а горното с калдаръм. В насипите над улицата и между нивата – средновековна кухненска и сграфито керамика. Засега улицата е разкрита с дължина 15 м и широчина 1,5 до 2 м. От двете и страни са разположени сравнително големи сгради с верижен план.

От север се разкриха две сгради, с правоъгълен план. Зидовете от ломени камъни на кал, широки 0,6 м. Ясно личат два етапа на застрояване. Долните три реда от нивото на улицата са от много добре подредени обработени камъни, а нагоре наредени грубо в неправилни редове. Стената се разкри по цялата и западна дължина от 6,5 м до алеята от север. На 4 м от югозападния ъгъл – входа с праг от плочи. Южната стена на сградата е дълга 5 м, с широчина 0,6, като по протежението, откъм улицата се разкриха основите на три прозореца. Две подови нива, свързани със съответните преустройства на стените. Горното на дълбочина 0,8 м. В югозападния ъгъл разрушена пещ. В насипите голямо количество керамика – кухненска и сграфито, монети от XIV в. и половинка от двойно печатче с надпис на кирилица „+ БАКСАНЪ". В дълбочина следва насип от пепелива пръст, с въглени и голямо количество керамични фрагменти от XIV в. Достигна се до второ подово ниво на кота 3,98 – трамбована глина, пепел и въглени, и отново монети от XIV в.

С това ниво е свързан долния строителен период. Тогава от към долното ниво на улицата е имало широк 2 м вход. На север стената е прилепена на фуга към следващата на изток сграда. Разкрита е частично западната стена и изцяло южната от към улицата. Зидовете от дялани камъни на кал, с дебелина 0,7 м. Южната стена е дълга 4,6 м. На 1,2 м от югоизточния ъгъл се разкри вход широк 0,8 м. Отвътре – плочник и под от трамбована глина на дълбочина 0,6 м. В югозападния ъгъл – разрушена пещ. Към западната стена на сградата е прилепен южния зид на нова сграда, която се развива по трасето на улицата в източна посока.

От южната страна на улицата се разкриха две свързани сгради. С правоъгълен план Едната е с размери 6,8 на 5,7 м. Западната стена е дебела 1,2 м, северната, откъм улицата и източната – 0,6 м. Стените от дялани камъни на кал, горната им част се открива непосредствено на повърхността. Подово ниво от трамбована глина на дълбочина 0,8 м. Почти в средата на помещението в посока И – З се откриха гнездата на четири греди, вероятно от вътрешна преграда и носещи за втори етаж. В югозападния ъгъл е вградена голяма пещ. До него цели кухненски и трапезни съдове, монети ат XIV в. От североизточния ъгъл на сградата излиза на изток конструктивно свързан зид на нова сграда Вероятно входа е в средата на южната стена, към улица от юг. Към западната стена на фуга е прилепена сграда, с трапецовиден план с размери приблизително 6,5 на 5 м. Зидовете от дялани камъни на кал, положени върху основа от квадри, на нивото на уличната настилка. Входа разположен в югоизточния ъгъл на сградата Подовото ниво от трамбована глина на дълбочина 0,9 м. Пред входа на сградата, до вътрешното лице на южния зид се заложи сондаж с ширина 1 и дължина 2 м. Достигна се до дълбочина 2 м. В насипите фрагменти късноантична тара и отделни фрагменти от римска керамика II-III в. На дълбочина 2 м се достигна до големи камъни, вероятно материкова скала. В профила не личи долно подово ниво.

През сезона са разкрити изцяло или частично 17 сгради, предимно от средновековието с установени два етапа на застрояване през XIII и XIV в. В техните насипи се откри огромен брой фрагменти, дъно от сграфито паници и блюда, дръжки от амфори XIII-XIV в., някои от които с печати. Откитите монети също показват голямо разнообразие, представящо монетната циркулация по Черноморието през XIII до началото на XV в. Разчистени са и две късноантични сгради, на които, както е установено и на други участъци от обекта, стените са изкрубани за средновековните строежи до субструкция. Запазени само плочниците от подовете. Всички са унищожени от пожари вероятно през 614 г. Поне от тогава са последните монети, откривани върху подовете, под рухналите керемиди.

Разкриха се и трасетата поне на четири улици, също с два етапа на изграждане.

Открити са и многобройни метални предмети – светилници, бронзови лампи, ножове, кръстове енколпиони, пръстени, златна обеца и др.

През сезона са открити 739 монети.

Античните са 114. От тях *5 елинистически* IV-III в. – Филип II Македонски (359 – 336 г. пр. Хр.) и Одесос III-II в., пр. Хр. *Римските* 47 бр. от Траян (98 – 117), Марк Аврелий (161 – 180), Елагабал (218 – 222), Гордиан III (238 – 244), провинциални от II-III в., Галерий (305 – 311), Константин I Велики (307 – 337), Елена (майка на Константин I), Константин II като цезар (317 – 337), Констанций II (324 – 361), Валентиниан I (364 – 375), Теодосий I (379 – 395), Аркадий (383 – 408) – 1 бр.

Византийските V – VII в. са 61 бр. на Анастасий I (491 – 518), Юстин I (518 – 527), Юстиниян I (527 – 565), Юстин II (565 – 578), Тиберий II Константин (578 – 582), Маврикий Тиберий (582 – 602), Фока (602 – 610), Ираклий (610 – 641), емисии до 614 г.

Най-голям е дяла на *средновековните монети – 624 бр.* Византия е представен с 31 монети – отделни Василий II (976 – 1025), Роман III (1028 – 1034), Михаил VII Дука (1071 – 1078), Алексий I Комнин (1081 – 1118), Мануил I Комнин (1143 – 1180) (най-често пробити за пандантиви). Преобладават тези от *края на XIII-XIV в.* – Михаил VIII (1261 – 1282), Андроник II Палеолог (1282 – 1328), Мануил II Палеолог (1391 – 1423). Българските монети са 63, от царете Тодор Светослав (1300 – 1321), Михаил Шишман (1323 – 1330 или по-късно), Иван Александър (1331 – 1371), Иван Срацимир (1356 – 1396) и 6 монети на деспот Добротица (Дръстър и Калиакра), с варианти. Латински (български?) *имитации* малък модул, тип А (първа половина на XIII в.) и български *имитативни монети* от края на XIV – началото на XV в.

Открити са и монети на *Епирско деспотство* (Йоан II Орсини (1323 – 1335), *Влахия*, (Мирчо Стари (1386 – 1395), *Молдовско воеводство* (Стефан I (1394 – 1399). *Татарските монети* са 24 на хановете Берка (1257 – 1266), Токтай (1290 – 1312) и Узбек (1312 – 1341). За пореден път се потвърди наблюдението за голямата циркулация в района на *османски монети*. През сезона са открити 402 – мангъри и акчета на Мурад I (1362 – 1389), Баязид I (1389 – 1402) – 376 и на емир Сюлейман (1402 – 1411), но последни от 1404 г. Мамелюшките султани са представени с три монети от края на XIV в.

Значителен е броя и на т. нар. монетовидни пластини от XIV в. – 83 бр.

Открита е само една модерна монета – акче на Махмуд II (1808–1839).

Литература:

Гюзелев, Кузев 1981: В. Гюзелев, Ал. Кузев. Български средновековни градове и крепости, I. Градове и крепости по Дунав и Черно море. Варна, 1981.

Плетньов 2006: В. Плетньов. Крепостта „Кастрици" (предварително съобщение). – Тангра. Сб. В чест на 70 годишнината на академик В. Гюзелев. София, 2006, 451 сл.

Плетньов и колектив 2005: В. Плетньов, П. Георгиев, Хр. Кузов, И. Лазаренко, А. Стефанова. Разкопки на късноантичната и средновековна крепост „Кастрици", резиденция „Евксиноград" – Варна. – АОР през 2004 г. София, 2005, 203 сл.

Плетньов и колектив 2006: В. Плетньов, П. Георгиев, Хр. Кузов, И. Лазаренко, А. Стефанова. Разкопки на късноантичната и средновековна крепост „Кастрици", резиденция „Евксиноград" – Варна. – АОР през 2005 г. София, 2006.

Плетньов и колектив 2007: В. Плетньов, Хр. Кузов, И. Лазаренко, А. Стефанова. Разкопки на късноантичната и средновековна крепост „Кастрици", резиденция „Евксиноград" – Варна. – АОР през 2006 г. София, 2007.

№41. РАЗКОПКИ НА СРЕДНОВЕКОВНАТА КРЕПОСТ ХОТАЛИЧ ПРИ СЕВЛИЕВО

Йордан Алексиев, Надежда Ботева

През 2008 г. разкопките имаха ограничен характер. Повече внимание бе обърнато върху поддържането на обекта – косене на тревата, поправка на алеите и частичен „ремонт " на зидовете.

Ръководител на разкопките бе ст. н. с. д-р Йордан Алексиев (НАИМ – БАН Филиал Велико Търново); зам. ръководител – Надежда Ботева (ГИМ – Севлиево). Проучванията се финансират от Община Севлиево.

Работата бе организирана на два сектора: при западната порта на крепостта с разкриване на жилищни сгради и некропола и при югоизточната част на подградието (разкриване на две нови помещения).

Задачата бе да се изясни планировката на застрояването при западната порта и границите на некропола и да се проучат нови помещения с цел да се открият материали, които да дадат възможност да се прецизира датировката на квартала и жилищата.

Сектор при Западната порта. Разкриването на некропола започва през 1992 година, когато С. Симеонов открива 6 гроба. През 2007 г. бяха разкрити още 7 гроба. Откриха се още 3 нови гроба, които продължават номерацията от миналата година. Гроб №8. Скелетът е ориентиран З – И. Положен по гръб. Костите са запазени сравнително добре. Долните крайници са изпънати, а ръцете свити в лактите. Дясната ръка е положена над таза, а лявата свита силно лежи върху гърдите. Дължина – 1,72 м.

Гроб №9. Скелетът е на малко дете. Гробната яма е облицована с изправени плочести камъни, ориентирана З – И. Отгоре е покрита с четири големи плочи с неправилна форма. Дъното на гробната яма е покрито с две големи плочи, върху които е положен скелета по гръб. Дължината на гробната яма е 1,10 – 1,15 м, а на скелета 0, 70 – 0,72 м. При черепа се намериха 2 обеци: кръгла халкичка и половин халкичка със спираловидно навита висулка от медна тел.

Гроб №10. Гробната яма е облицована с изправени плочести камъни. Когато камъните са по-плоски те са полагани на плоската си страна и се оформя тесен зид с дебелина до 0, 30 – 0, 35 м. Скелетът е положен по гръб. Долните крайници са изпънати, а ръцете свити в лактите – дясната ръка лежи върху таза, а лявата върху гърдите. Скелетът е на възрастен индивид. В гроба бяха намерени: каменен брус със следи от употреба, железен гвоздеи (може би от ковчег), астрагал и сребърен пръстен с плътна халка и масивна кръгла плочка. Върху полето ѝ има пентаграм, вписан в кръг.

Гробните ями са вкопани от 0,30 до 0,35 м, което е характерно за целия некропол. Този факт показва, че става дума за значителна промяна на терена. Съществува въпросът дали некрополът не принадлежи на по-ранна епоха и при средновековното строителство да е променена и характеристиката на терена или пък е възникнал по-късно, след разрушаването на сградите и гробните ями са вкопани и в част от образуваните насипи (в този случай дълбочината на гробните ями би достигнала до 0,70 – 0,80 м).

Южно подградие.

На малко по-висока тераса, разположена над разкритите от С. Симеонов жилища, личаха части от лице на северен зид. С цел да се съберат материали за датировката бяха проучени две от тях. Както и разкритите по-рано, жилищата са ориентирани с дължината си запад – изток, като северната им страна е вкопана в склона. Тя е и най-добре запазена. Подът и на двете помещения е близо до неравното ниво на скалата.

Помещение А (западно). Запазени са трите страни без южната. Вътрешни размери: северна стена – 4,56 м; източна (запазена) – 2,90 м; западна – 3,20 м. Дебелина на зидовете – 0,65 м. Най-голяма запазена височина (при СЗ ъгъл) – 1,30–1,35 м. Запазена е и малка част от югозападния ъгъл.

Помещение Б (източно). Изцяло запазената северна страна има дължина – 4,20 м; източната – 1,20 м, а западната – 2,90 м. Дебелина на зидовете – 0,70 м.

Зидовете са изградени от средноголеми плочести камъни, с равни лица, на калова спойка. Те са близки по размери и характеристика до разкритите от С. Симеонов жилища. При проучването им не бяха открити археологически материали. Установи се, че е възможно четвъртата, южна страна на помещенията да е разрушена от булдозерите при терасирането на терена за залесяване в края на седемдесетте години на миналия век. За това убедително свидетелстват прекъснатите на различна дължина източни и западни зидове на помещенията.

През 2009 г. се навършват 30 год. от започването на археологическото проучване на Хоталич. Работата ще продължи на дава сектора:

1. При Западната порта с цел изясняване на градоустройството, стратиграфията и границите на некропола.
2. Южното подградие, като задачите са: прецизиране на поселищната история и изясняване на характера на жилищата с три стени.

№42. МЕЛНИК. ДЕСПОТ-СЛАВОВА КРЕПОСТ. СОНДАЖНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ

Виолета Нешева, В. Петков

От 1 януари 2007 г. до 30 май 2008 г. беше осъществен Проект по програма ФАР на Европейския съюз и Правителството на Република България, трансгранично сътрудничество България – Гърция, под надслов „Мелник – Богозиданият град. От разруха към възход".

Основна цел на Проекта беше социализация на културно-историческото наследство чрез „създаване на качествен продукт за културен туризъм в гр. Мелник".

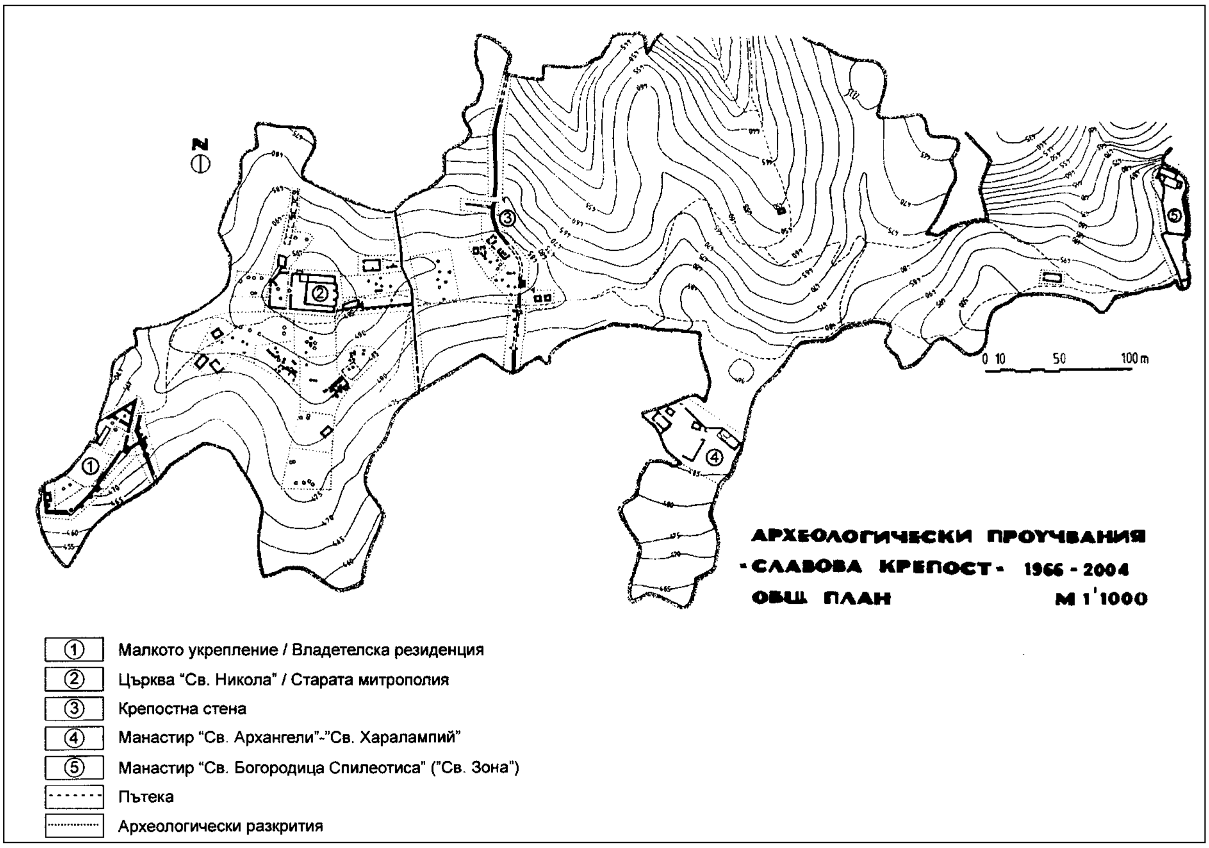
N
①
②
③
④
⑤
0 10 50 100m
АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ
-СЛАВОВА КРЕПОСТ- 1966 - 2004
ОБЩ ПЛАН М 1'1000
① Малкото укрепление / Владетелска резиденция
② Църква "Св. Никола" / Старата митрополия
③ Крепостна стена
④ Манастир "Св. Архангели"-"Св. Харалампий"
⑤ Манастир "Св. Богородица Спилеотиса" ("Св. Зона")
Пътека
Археологически разкрития

Обр. 1. План на Деспот-Славовата крепост с обозначения на археологическите паметници по Проекта на ЕС (1, 2, 4, 5)

Бенефициент по Проекта – Сдружение „Мелник 2005".

Партньори – Община Сандански (Република България) и Община Суфли (Република Гърция).

Асоцииран партньор – Фондация „Созопол".

Ръководител на работния екип – Митя Димитров.

Координатор – Живко Литов.

Научен ръководител – ст. н. с. д-р Виолета Нешева (НАИМ – БАН).

Проектът беше основан на групов археологически паметник на културата с национално значение – комплекс „Деспот-Славова крепост" върху платото „Св. Никола" южно над днешния град (височина 100 – 150 м, площ 12 ха). Това е ядрото, Вътрешният град на средновековния Мелник. В Проекта са включени четири от най-значителните и емблематични за града средновековни архитектурни ансамбли, които са проучени археологически между 1966 и 2004 г.:

Малкото укрепление/Владетелска резиденция;

Църква „Св. Никола" (Старата митрополия);

Манастир „Св. Богородица Спилеотиса" („Св. Зона̀");

Манастир „Св. Харалампий" – „Св. Архангели".

С изключение на последния паметник, всичките са свързани документално с деспот Алексий Слав от българската царска династия на Асеневци, най-бележитият владетел на Мелник, превърнал го в столица на своя обширна държава между 1209 и 1230 г. Църковните ансамбли са функционирали до началото на XX в. Днес всичките паметници са в руини.

Дейности по Проекта:

– Консервационно-реставрационни работи (КРР) – аварийна архитектурна консервация;

– Допълнителни сондажни археологически проучвания на отделните паметници във връзка с аварийната архитектурна консервация, под научното ръководство на ст. н. с. д-р Виолета Нешева;

– Привеждане на комплекс „Деспот-Славова крепост" във вид за туристически посещения – общо почистване от ниска растителност, оформяне на туристически алеи, указателни табели, информационни табла – общи и за всеки един от паметниците;

– Информационни табла и транспеpанти в началото на града и по пътя към „Деспот-Славова крепост";

– Изграждане и модерно оборудване на Информационен център с компютърна и друга техника, с осигурен достъп за инвалиди, в приземния етаж на Кметство Мелник;

– Рекламна дейност по Проекта и за град Мелник чрез медии, Интернет и подготовка и написване на научна монография „Мелник. Богозиданият град", автор ст. н. с. д-р Виолета Нешева.

През 2007 г. беше осъществено научно-методическо ръководство при почистването от растителност на терени на платото „Св. Никола", и сондажи по време на почистванията по пътеките на Славова крепост и при КРР на два обекта – манастирите „Св. Харалампий" – „Св. Архангели" и „Св. Богородица Спилеотиса".

През 2008 г. бяха извършени сондажни археологически разкопки във връзка с аварийната консервация на останалите два от планираните в проекта обекти, а именно:

1. Малкото укрепление/Владетелска резиденция;
2. Църква „Св. Никола" (Старата митрополия).

Редовното археологическо проучване на тези обекти е приключило съответно през 1987 г. и 1989 г.

Заложени са по 4 сондажа на тези обекти, с малки размери: 2 х 1 м. Достигнатата дълбочина (до материка) е различна – между 0,80 м и 1,90 м. Целта на сондажите беше допълнителна проверка на характера и градежа на основите на двата архитектурни ансамбъла, които са най-старите и най-важните исторически паметници в града.

След приключването на работата сондажите са засипани с изваденият от тях насип, в който сме поставили съвременни монети, както се полага в такива случаи.

Резултати: Разкритията и на двата обекта показват същите данни за градежа на основите, каквито са констатирани при системните разкопки през XX в. и за двата паметника. Те не променят, а само потвърждават представите ни за техниката на градеж и за строителната им хронология.

Битови находки или монети не са открити при сондажите. Насипът е предимно от разрушения и съдържа дребен строителен трошляк.

С това двата паметника са окончателно проучени и могат да бъдат експонирани и превърнати в туристически обекти. При тях са поставени информационни табла с логото на Проекта. Такива табла има и при другите два паметника, проучени допълнително сондажно през 2007 г., както и на още няколко места в дн. град и на платото. Текстовете върху тях са подготвени от д-р В. Нешева.

№43. СРЕДНОВЕКОВНАТА КРЕПОСТ „БАЛЪК ДЕРЕ", ОБЩИНА ИВАЙЛОВГРАД

Ивайло Кънев

Крепостта „Балък дере" се намира на последните склонове на източните Родопи, на един от завоите на река Арда, преди нейното навлизане в Тракия.

Началото на проучванията започва през 2004 г. от ст. н. с. д-р Бони Петрунова. През тази година е разчистена сграда №1 и е установено, че това е средновековен феодален замък, който трябва да се свърже със споменатия в изворите „Родестюик".

През 2007 година проучванията са поети от екип на Националния Исторически Музей, воден от Ивайло Кънев. В края на сезона, екипът беше разкрил част от основите на голяма обществена сграда, наречена „Сграда №2". Бяха установени основните периоди на функциониране

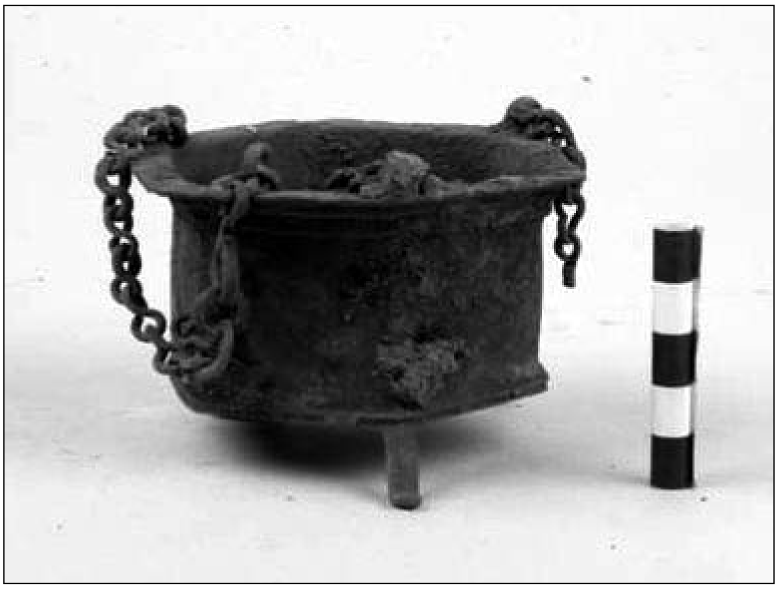

Обр. 1. Кадилница – VI в.

на крепостта-началото на нейното функциониране се свързва с края на IV в. началото на V в. През VI в. крепостта е била опустошена и опожарена от варварски нашествия. Екипът смята, че крепостта е опожарена и през войните на хан Крум в Тракия през 813 г. Активното съществуване на тази сграда продължава до края на X в., когато върху нея се формира некропол.

За доизясняване функциите и структурата на „Сграда №2" през 2008 г. бяха допроучени квадрати 78 и 79. Първоначално разкопките започнаха в кв. 79, където на дълбочина 0,60 м ясно се очерта пожарът, обхващащ цялата сграда. В западния профил се откриха два гроба, врязващи се в пожара, чиито гробни камери са направени от вторично използвани плочести камъни. Диагоналния зид (югоизток – северозапад) прекъсна в западна посока и от тясната страна се оформи лице, което подсказва, че би трябвало да очакваме появата на вход. По-нататъшното проучване на този квадрат доведе до

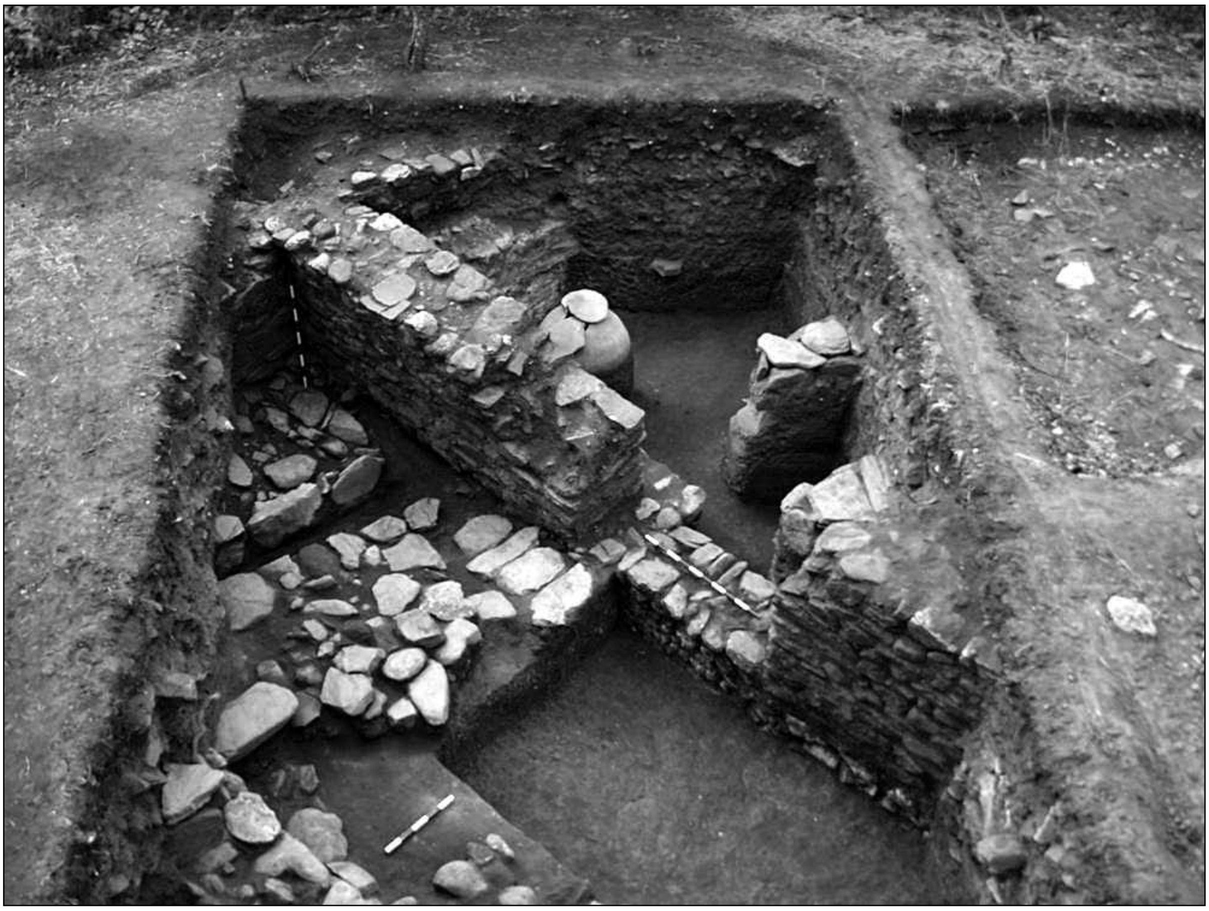

Обр. 2. Ситуация в кв. 78 и 79 след приключване на проучването, където се очерта обществена сграда със стълби, двор и вход

изчерпването на пожара и разкриването на нов зид, изграден от средно големи камъни споени с хоросан, който както се оказа, че след унищожението си е служил за основа на диагоналния зид, а на север от него се очерта плочник от средноголеми плочи. Междувременно в съседния кв. 78 на дълбочина 0,80 ясно се очерта зид, който е успореден на диагоналния в кв. 79 и даде основание да се смята, че те заедно участват във формирането на архитектурата на „Сграда №2". По-нататъшното проучване на кв. 78 доведе до разкриване на стълбища, в централната част на квадрата, който достигат на дълбочина 1 м до плочника, установен вече в кв. 79. Това наложи премахване на реброто между двата квадрата и тяхното обединяване. Новосъздалият се сондаж се нарича „източен сектор на сграда №2". Обобщавайки резултатите за сезон 2008, може да се каже, че въпреки краткото време на проучванията, основната стратиграфия в тази част на крепостта „Балък дере" е следната: най-ранните зидове на хоросан би трябвало да се свържат с периода на IV в., когато е построена и крепостната стена. В последствие е извършено едно преустройство, като са използвани зидовете на хоросан за основа, но този път градежът е на кал, от средно големи ломени камъни. Тук се включват диагоналния зид в кв. 79 (югоизток – северозапад) и неговия перпендикулярен зид от кв. 78. От този период е портата и плочника. По-късно през VI в. тази сграда е опожарена, след което са извършени нови поправки, т. е. в кв. 78 върху плочника е изградено стълбището с новия зид на кал, който е успореден на зида с портата и е долепен до зида от кв. 88. След X в. на това място се формира некропол.

№44. КРЕПОСТТА КРАСЕН ПРИ ПАНАГЮРИЩЕ

Валери Григоров, Георги Абдулов

През 2008 г. продължихме разкопките в североизточната част на крепостта. Основната ни цел беше свързана с изясняване фортификацията и по-специално с проследяване на крепостната стена по източния склон на хълма (Обр. 1). Проучихме участък от стената с дължина 35 м (Обр. 2). В квадрати С/45 и С/50 крепостната стена е с дебелина 1,95 – 2 м. В този сектор установихме,

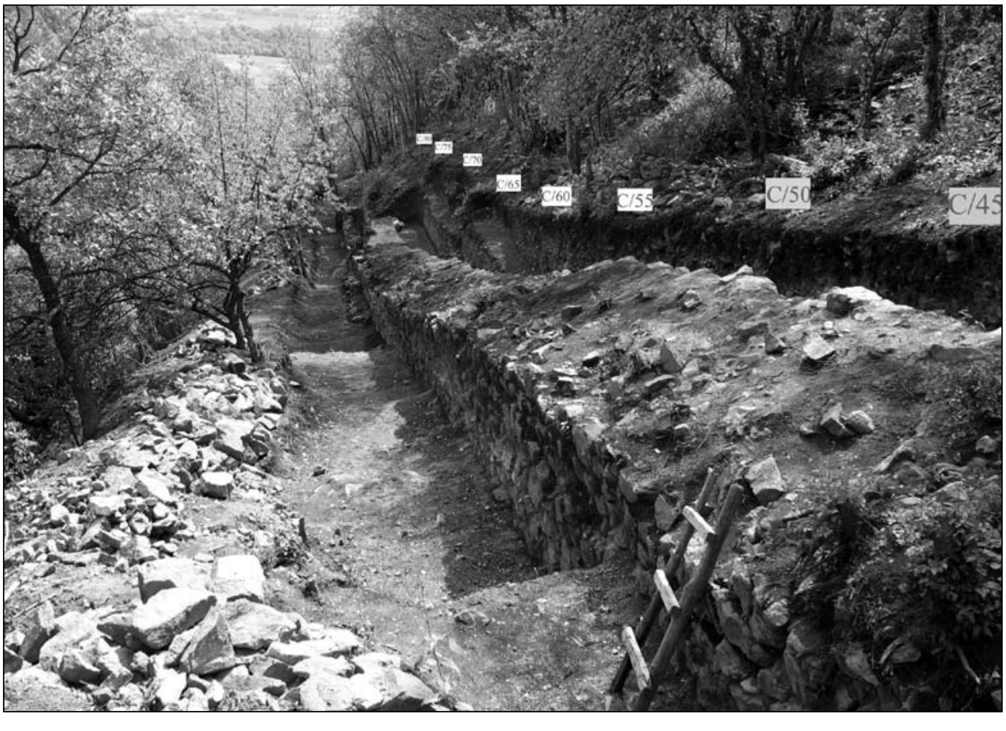

Обр. 1. Източна крепостна стена

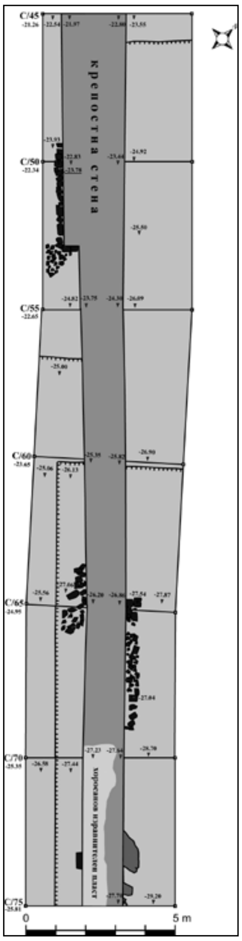

Обр. 2. Графичен план на изкопите

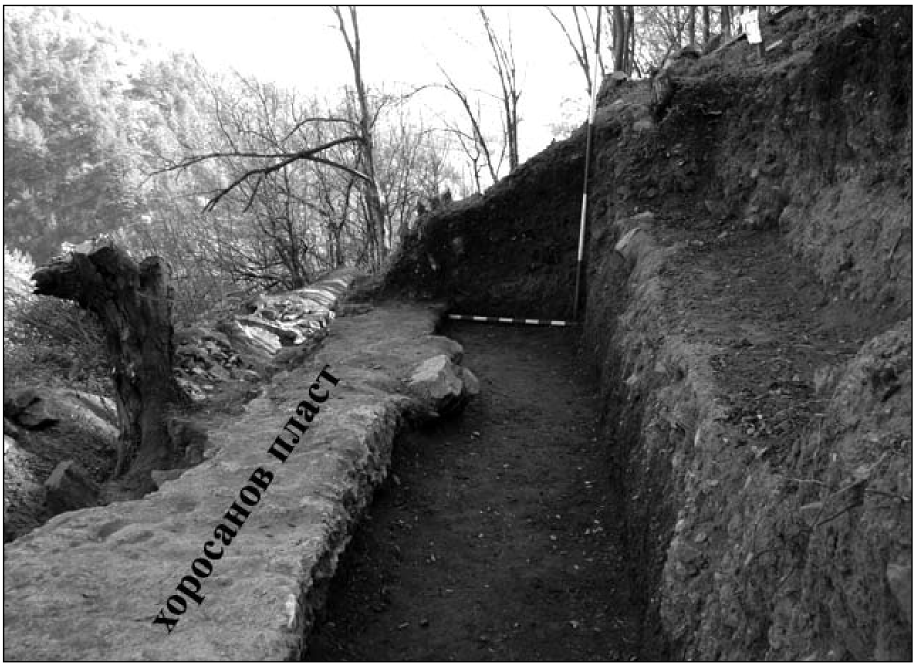

Обр. 3. Хоросанов изравнителен пласт на крепостната стена, квадрат С/70

че към основата на стената, до вътрешното ѝ лице, е оформен цокъл с дължина – 2,40 м и ширина – 0,30 м. Той е изграден от един ред средно големи камъни, долепен на фуга към крепостната стена. При 53-тия метър стената се стеснява стъпаловидно от вътрешната страна и дебелината ѝ става 1,40 м. В следващите квадрати С/55 – С/70 крепостната стена е дебела 1,40 м. В квадрат С/70 е запазен хоросанов пласт (дебел 8 см), с който е изравнен градежът на стената (Обр. 3). Подобно оформяне на изравнителни хоросанови пояси е регистрирано също в квадрати С/80 и С/85. Тази технология на градеж е наложена, за да се компенсират неудобствата на стръмния терен и употребата на разноформатни камъни.

След 75-ия метър трасето на крепостната стена беше зачистено от горската растителност. В този участък са разкрити двете лица на стената и са проучени само горните културни пластове. Външното лице на стената е разкрито на височина между 0,40 и 0,95 м, а вътрешното лице – на височина между 0,30 и 0,50 м. Дебелината на крепостната стена варира между 1,30 и 1,50 м. Разкопките в сектора ще продължат през следващия археологически сезон.

Установихме, че стратиграфските напластявания в проучваните квадрати са много идентични. Във всички участъци най-отгоре лежи дебел горял насип със сиво-кафяв цвят смесен с пепел, дребни въглени и ломени камъни. Под него (в квадрати С/45 – С/70) следва насип със светлокафяв цвят, който на места има керемиденочервен цвят с примеси от ломени камъни и чакъл. Втори горял сиво-кафяв пласт (дълбочина 0,80 – 1,20 м) е установен в квадрати С/45 – С/70. В квадрати С/95 – С/100 (дълбочина 0,90 – 1,40 м) е натрупан наносен пласт с жълто-кафяв цвят наситен с глина. В квадрат С/100 до вътрешното лице на стената се разкри петно от глинена замазка със светлокафяв цвят. Замазката е положена върху неподредени едри ломени камъни. Установените във всички изкопи дебели горели пластове до вътрешното лице на крепостната стена предполага, че те са образувани от големи пожари, при които е унищожена дървена палисада, на която е била издигната бойната пътека на куртината.

Резултатите от археологическите проучвания през 2008 г. дадоха нови данни за технологията на изграждане на крепостната стена. То е ставало на сектори. В зависимост от особеностите на терена крепостната стена в отделните сектори има различна характеристика и параметри. Въпреки установените специфики, прави впечатление, че навсякъде технологията на зидане е еднаква

– камъните са редени в относително нивелирани редове, обилно залети с хоросан. За двете лица са използвани по-големи камъни, а ядрото е запълнено с дребни и средно големи камъни. За подравняване на редовете строителите са изливали дебели хоросанови пояси, които са позволили по-устойчивото надграждане на стената във височина. В разкритите участъци няма следи от измазване на фугите с хоросан. При планирането и изграждането стената е трасирана много прецизно, като са използвани в максимална степен предимствата на стръмния терен.

Стратиграфските наблюдения и анализът на находките от новоразкрития участък на крепостната стена позволяват да се направи извода, че стената е била разрушена в края на XII в. Установи се, че зидовете са били умишлено разбити и съборени до определено ниво по цялото трасе. Камъните са сваляни методично от вътре навън, което е довело навсякъде до скосяване на горната плоскост на стената навън.

№45. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ ПОРОС“, РАЗПОЛОЖЕНА НА НОС ФОРОС И СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ В М. ПОДА В КВ. КРАЙМОРИЕ КРАЙ БУРГАС

Цоня Дражева

Древната крепост и пристанище са отбелязвани в старите италиански и каталунски морски карти от XIII – XVI в. като такива под името Поро (проток) или Порос, която пазела оттока на Мандренското езеро (Скеф). Византийските исторически извори го предават на гръцки като „Пиргос“, което има същото значение.

В търсене етимологията на името, което на латински звучи в буквален превод Бургос се анализира и един много важен паметник от експозицията на Бургаския музей. Това е посветителен надпис от II век, в който се казва, че по времето на Римската империя по границите на римската колония Деултум са изградени бурги (крепости). Няма спорове сред историците, че именно на оттока на Мандренското езеро е било разположено пристанището на големия център, което е било пазено от крепост.В историко-географските изследвания на археолога Константин Господинов от РБМ тук е локализирана и пътната станция „Пудизо“, която е отбелязана в Певтингеровата карта през IV в.

От втората четвърт на XX век територията на нос „Форос“ е използвана за военни цели и до края на 90 години не е достъпна. В североизточната половина на зоната е изградено военно поделение със зенитна батарея, погреби и радиолокационна станция. В изкопите на техните разрушения личат останки от антични и средновековни структури и находки, което предполага, че при строителството на военните сгради и укрития са унищожени неизвестно количество паметниците на културата. Много поражения са нанесли и изградените в югозападната половина селскостопански постройки на АПК – Бургас и къщи на рибари.

С представянето на инвестиционното намерение от фирма „Форос Дивелъпмънт“ – АД, от Министерство на културата и НИПК към РБМ беше поставена задачата да се установи наличието на археологически паметници, за да бъдат изготвени режимите на ограничение при строителство, опазване и консервация според листата на паметниците с национално значение от 1989 г.

При обхождането на зоната установихме наличието на две самостоятелни късноантични укрепления от IV – VI в. от фортификацията на най-важните зони на полуостров „Форос“, както и свързани с тях много отделни постройки. Открито беше значително количество строителна и битова керамика от IV – VI в. каменен блок с част от надпис на гръцки език от Римската епоха е ползван като сполия в градежа на крепостната стена.

Тъй като през тази година инвестиционното намерение на „Форос Дивелъпмънт“ ЕАД на н. Форос не бе реализирано и поради голямото значение на известните паметници, в съответствие изискването №1 на Директора на НИПК от писмо №10414 / 27.12.2007г. до Регионалния Бургаски музей, научното ръководство на разкопките взе решение да проучи сондажно северозападната част на полуостров Форос.

Резултати от сондажните проучвания:

1. Правоъгълна кула в м. Пода при стария мост

Тя се намира в най-югозападната част на полуострова при оттока на Мандренското езеро (Скеф). Там до преди 120 години е бил запазен старият „римски мост" свързан с Черноморския път. Кулата е на втората тераса по линия на скалистия бряг, сега на 0,8 м над нивото на морето. Днес обаче линията и височината на брега е различна от времето на изграждане ѝ, тъй като с преграждането на езерото през 60-те години значително се вдига нивото на водния стълб в оттока и се засилва напора на вълнолома от североизток. Поради това е извършено брегоукрепване при основите на кулата – има насипване на чакъл и риф от едри камъни. Така е заличена оригиналната среда около кулата и нейната връзка с линията на оттока. Няма възможност да се добият данни за връзка с крепостна стена по линията на брега.

Размери на кулата: зап. вис. 3,2 м, дължина на страните – дълга (изток – запад) 6,4 м и къса (север – юг) 5,2 м; дебелина на стената 1 – 1,2 м. Градежът е от местен пясъчник с грубо обработени лица, споен с бял хоросан, примесен много нарядко едри късове тухла. Лицето е запазено само в 1-2 реда от субструкцията. На височина 2 м по външната част в емплектона на се виждат правоъгълни отвори на сантрачи. От вътрешната страна стените в горната част са обмазани с хоросанова мазилка. Пълното проучване предстои.

2. Югоизточна крепостна стена.

При настоящите проучвания установихме продължението на стената на запад с дължина около 190 м. Разкрихме външното лице на стената на дължина 15 м. В два участъка с дължини 2 и

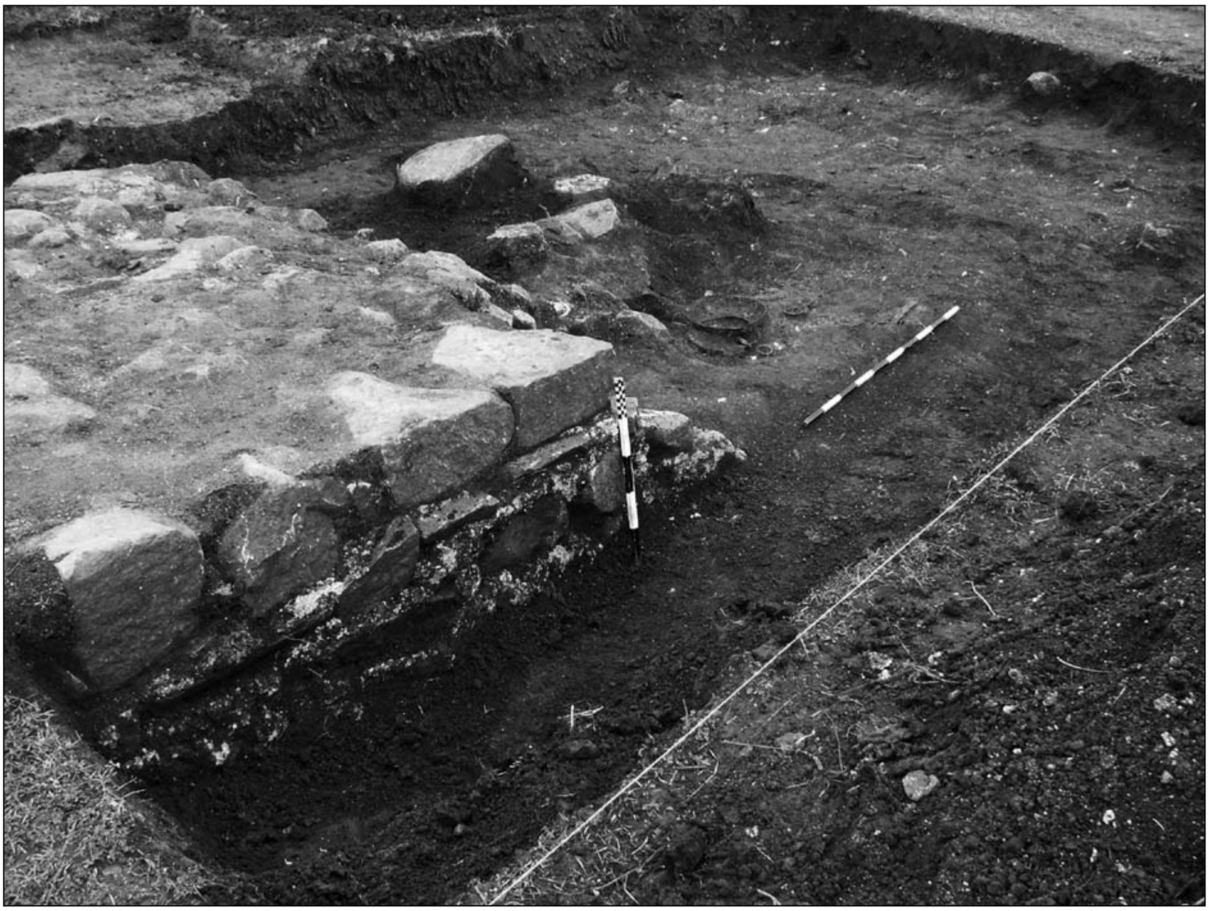

Обр. 1. Кула №1 при югоизточната крепостна стена

2,5 м се откри и източното ѝ лице. Ширината на стената е 2,90 м. Установихме наличието на правоъгълна или полигонална кула, от която са запазени единствено частите от страниците, които се свързват с крепостната стена. Те са с дължина 0,9 и 0,5 м. Ширината на страниците е 2 м. Вътрешната ширина на кулата е 4,20 м. В този участък стената е дебела 3,4 м, понеже съдържа в себе си и вътрешната стена на кулата. Запазена е субструкцията на височина до 0,5 м, както и един ред от суперструкцията. Градежът е от ломени камъни на бял хоросан. На североизток крепостната стена е унищожена в по-късно време и от нея е запазена единствено хоросановата подложка на субструкцията.

3. Северозападна крепостна стена.

При обходите на северозападното крайбрежие на н. Форос установихме в профила на брега наличие на градежи. При проучването беше открита крепостна стена на 3 – 3,5 м от линията на морето. Стената е изградена по първата скална тераса и следва нейната линия и денивелация. Открити са челата на две кули от укрепителната система на крепостта, които са издадени до 2 – 2,8 м към морето. Състоянието им е тежко, те са силно обрушени от напора на вълнолома и ерозията

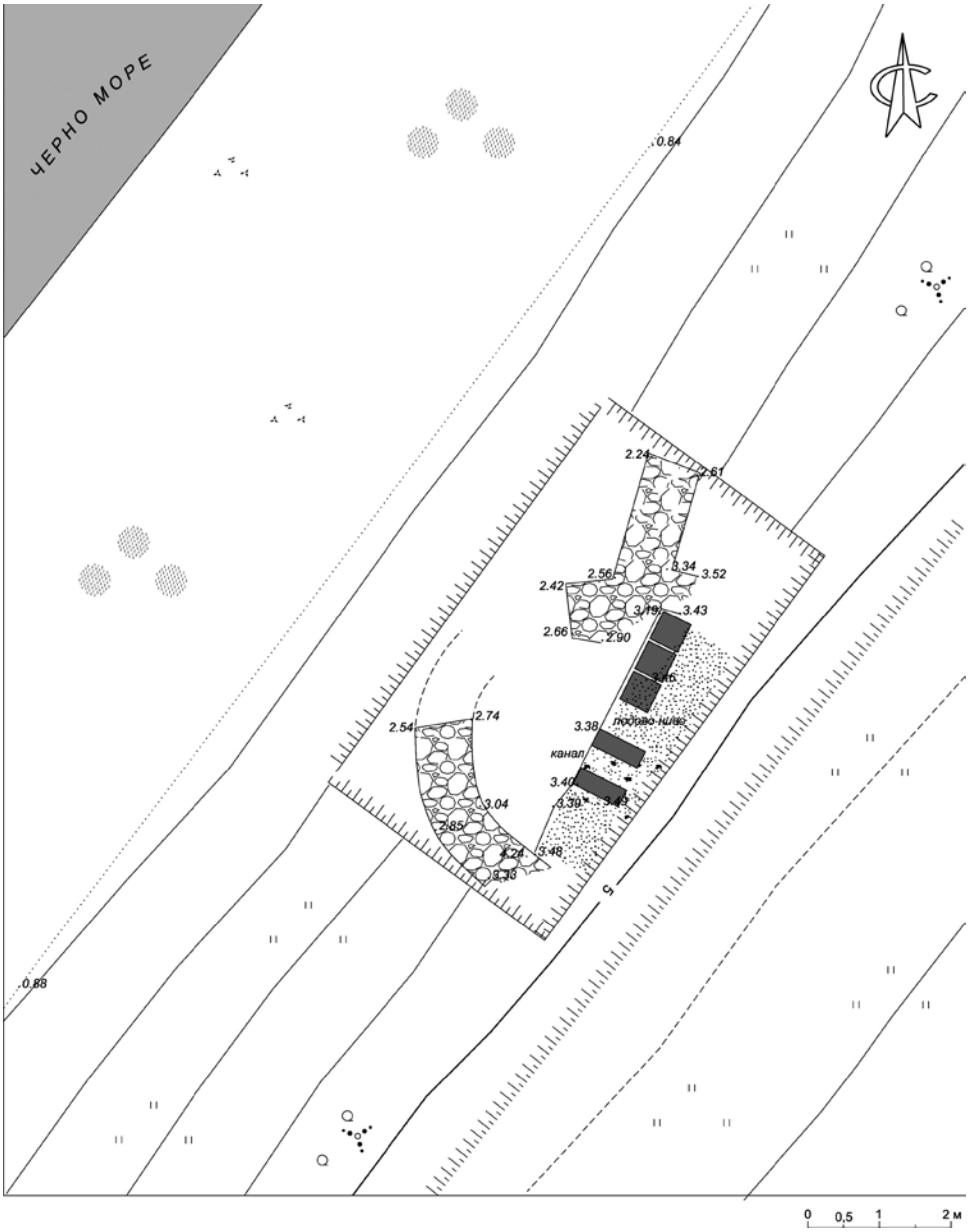

Обр. 2. Геодезичен план на кула №2 при северозападната крепостна стена

на морския бряг. Югозападната кула №1 е полукръгла или U-видна. Челото на кулата е срутено в морето и от него са запазени само части от субструкцията. Използвана е скалата, върху която е положена дебела хоросанова замазка с различна дебелина (от 0,4 до 0,12 м), за да нивелира скалата Дебелината на стената на кулата е 0,73 м. Вътрешната ѝ ширина е 3,10 м. Градежът е от ломени камъни, с оформени външни лица, на бял хоросан, в широки фуги, До подовото ниво има обмазване с червен хоросан. В запазената част от вътрешността на кулата се разкри подово ниво от тухлена настилка с две подложки с обща дебелина около 0,25 м. Приблизително в средата на кулата разкрихме канал с вътрешна ширина 0,60 м, чието покритие е на принципа на фалшивия свод. Тухлите от подовото ниво са различни, като преобладават тези с размери 0,29 х 0,29 х 0,06 м. На една от тухлите има графит OV.

Кула №2 се намира на 15 м североизточно от №1 и е с правоъгълна форма. Вътрешната ѝ ширина е 3,8 м, и се издава на 2 м пред лицето на крепостната стена. Напълно е запазена югозападната ѝ страница. Дебелината на страниците е различна: югозападната – 0,85 м; североизточната – 1,05 м. Градежът е аналогичен на първата кула. В профила при първата кула разкрихме малка част от тухлени зидове, които продължават навътре в брега. Между двете кули са били изградени съоръжения, от които проучихме малка част от зид и подово ниво.

Между двете крепостни стени, на повърхността на терена, на няколко места се забелязват останки от зидове на други вътрешни постройки, вероятно казарми, жилищни и стопански сгради.

4. „Църква".

До най-високата точка на н. Форос, на повърхността, установихме наличие на останки от зидове, и голямо количество строителна керамика. Местен жител назова това място като „Църквата". В заложените два сондажа открихме основите и апсидната част на изток от култова сграда. Планът и датировката на находките (мраморни детайли от архитектурна украса, част от купел за светена вода и др) дават основание да се приеме, че е възможно това да е църквата на средновековния манастир „Св. Георги", за който има сведение от византийски извори от XIII в.

5. Нос Кабата (Кафката).

На североизточния бряг на н. Форос, в свлачищен район, силно се издава по-малкия нос Кабата. По цялата му повърхност се открива голямо количество керамика от IV – VI в. На терена и в профилите на брега се забелязват останки от градежи на крепостни съоръжения. В югоизточната част на основата на полуострова заложихме сондаж с размери 2,50 х 2 м. На дълбочина 0,20 м открихме пласт дялани камъни от срутени субструкции на зидове, строителна керамика и фрагменти от долиуми за вода, зазидани в подовото ниво с подложка от бял хоросан. Конфигурацията на терена и градежите в профилите дават основание да допуснем, че сме попаднали на силно разрушена част от крепостно съоръжение – бастион и напречна стена, преграждаща шийката на н. Кабата.

Археологическите проучвания показаха, че почти цялата северна и североизточна част на полуостров „Форос" е била укрепена, като първите крепостни съоръжения са създадени през късно-римската епоха (IV в.) и са възстановявани многократно в по-късни епохи до средата на XVI в. Тези данни безспорно очертават един значим исторически обект, пряко свързан с историята на град Бургас. Предстоящото строителство прави наложително продължаването на проучванията му и поставя много въпроси за условията на съхранение, реставрация и представяне на паметника.

№46. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА РАННОВИЗАНТИЙСКАТА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ РУСОКАСТРО В М. РУСИН КАМЪК КРАЙ С. РУСОКАСТРО, ОБЩИНА КАМЕНО, БУРГАСКА ОБЛАСТ

Цоня Дражева, Милен Николов

През 2008 г. продължи проучването на ранновизантийската и средновековна крепост Русокастро. Разкопките бяха финансирани от община Камено и фондация „Русокастрон" и ръководени от екип на Регионалния Бургаски музей. Работи се със работници по национална програма „ОСПОЗ".

През изминалите две години основните цели на проучванията бяха свързани с проучването на крепостната система, хронологията на нейното изграждане и използване. Най-добре бяха проучени западната крепостна стена, входа на крепостта и средновековната църква с некропол.

Поради големите разрушения в южната част на платото от работата на каменните кариери до 1967 г. и разораване с булдозери при военни учения състоянието на крепостните съоръжения в тази част е много тежко. Затова проучванията през 2008 г. бяха изцяло съсредоточени в този сектор в две приоритетни зони:

I. Масивна сграда, частично проучена през миналата година. Тя се локализира на 60 м югозападно от некропола при средновековната църква.

II. Изясняване на укрепителната система в този участък.

III. Пълно геодезическо заснемане на крепостта.

Заснимането беше извършено от инж. Атанас Каменаров. Установихме, че укрепената площ е 45 дка.

I. Сграда А

През 2008 г. установихме, че това е едноделна четириъгълна постройка с ориентация север – юг, с леко отклонение на югозапад. Запазени са основите и първият ред от суперструкцията, изградени от големи добре обработени камъни на глинена спойка, без отстъп. Северният зид е изцяло запазен и е с дължина 6,7 м, а западният е запазен до 8,4 м. Част от него е разрушена през средните векове от кариера. От източния зид разкрихме вътрешното лице в протежение на 5,2 м. Ширината на зидовете е от 0,68 до 0,71 м. Южната страна на сградата е изцяло унищожена. Основата е с височина 0,3 м и е изградена от по-дребни камъни, споени с обилно количество кал. Тя лежи върху нивелираната скала. Върху последната е насипана и трамбована кафява глина, образуваща пласт с дебелина до 0,1 м. На дълбочина 0,2 м в северозападния ъгъл разкрихме наредени на ребро фрагменти от тухли, които вероятно са ползвани при изготвянето на хидрофобен хоросан. Дъното на хоросаново бъркало беше проучено в кв. S48. Под тухлите културния пласт е хомогенен, със сиво-кафяв цвят с дебелина 0,3 – 0,35 м. Керамиката, с изключение на четири фрагмента ранносредновековна керамика, е от VI – нач. на VII в. Приблизително в средата на сградата се разкри и малко хоросаново бъркало с диам. средно 1 м. То е било ползвано за изграждането на малка цистерна, разположена в североизточния ъгъл на сградата. Тя е с диаметър 1,35 м и дебелина на стените 0,15 – 0,17 м.

II. Сграда Б

С цел да се открие южната стена на сграда А заложихме траншеи в квадрати Т49 и Т50. И в двата на дълб. 0,3 м открихме масивна стена. След цялостно разкриване установихме, че това е северната стена на сграда, ориентирана по посоките на света. Тя е с дебелина 1,6 м, изградена от добре оформени каменни блокчета, споени със здрав хоросан с керамични ядки. Запазен е първият ред от субструкцията. Разкрихме и ъгъла с източната стена. Последната е с дебелина 1 м и от нея също е запазен един ред от субструкцията. Градежът е еднотипен, като върху скалата е бил положен хоросанов пласт, върху който са наредени камъните на зида. През XI-XII в. стените са почти напълно разрушени с цел добиване на строителен материал. Запазени са 7,15 м от северната стена и 3,2 м от източната. На юг и запад открихме единствено хоросановите подложки на зидовете.

До ъгъла на сградата, в началото на северната ѝ стена от изток, открихме фрагмент от зид на кал, долепен челно до стената. Запазен е един ред от градежа. Той се проследява в дължина 1,55 м и има ширина 0,9 м. Начинът на градеж е много сходен с този на градежа на сграда А.

Анализът на находките и съпоставянето на сградите показва, че сграда Б е по-ранна и е изградена може би в самото начало на VI в. Сграда А е значително по-късна и въз основа на находките засега се датира най-рано от нач. на VII в. Тук е имало и по-ранна от сграда А постройка на кал, която е ползвала северната стена на сграда Б като своя южна стена. От нея е запазен посочения по-горе малък фрагмент от зид.

III. На 25 м от сграда В се стигна до вътрешното лице на южната крепостна стена.

В квадрати W49 и W50 тя се разкри на височина 1,2 м. Не се работи на по-ниско ниво поради силното ѝ обрушване и големия наклон на север, което създаваше възможност от срутването ѝ. В кв. V50 се достигна до скала, което даде възможност за стратиграфски наблюдения на културните пластове.

На запад, в съседните квадрати, разкрихме вътрешното лице на стената в участък с дължина 6 м. Установихме, че то е изградено от еднолицево оформени блокчета от местен камък с различна големина на калова спойка. Стената е преправена като е изравнена и надградена с хоросанов градеж, от който са запазени 2 реда. Стената е с наклон на север, поради което е укрепена с пилон. Той е широк 1 м и дълъг 1,5 м, като градежът е със здрав бял хоросан, еднакъв с този от надградената част на стената. Външното лице на стената с част от емплектона на стената на кал и надградената част е отцепена и се е срутила на юг по склона.

На дълбочина 1,5 м открихме зид, който е долепен до северния край на пилона, който е ползван за западна стена на малка постройка. Зидът е широк 0,5 – 0,6 м и от него на изток са запазени 3,4 м. В самия му край, от юг и от север, открихме два гроба – на млада жена и дете. Погребани са по християнски обред в добре оформени трапецовидни гробни ями, без инвентар.

Покрай стената не се достигна до скала. До ниво 2,1 м керамиката е от XI-XII в., като преобладава тази със златиста ангоба.

IV. Външна южна крепостна стена

При външната южна крепостна стена се заложи сондаж с размери 5 х 4 м. Разкрихме вътрешното и външното ѝ лице и получихме следните резултати:

Стената е била изградена като върху скалата е излята дебела хоросанова подложка, върху която са положени камъните. Последните са със средни размери, с добре оформени лица, споени със здрав бял хоросан с керамични ядки. Отстъп липсва. Запазената височина е до 1 м. Ширината на стената е 1,9 м. Емплектонът е от дребни камъни, заляти с хоросан.

Между два скални откоса се зачисти външното лице на друг фрагмент от стената. Градежът е същият, но камъните при основата са със значителни размери, някои са дълги до 0,8 м. Наблюденията показват, че тази стена е изградена в самото начало на VI в. и е аналогична като характеристики и техника на изграждане със стената от югозападната част на крепостта, разкрита през 2006 г.

V. Находки

В горните пластове са намерени бронзови монети на Констант, Юстин I и Юстин и София. Открити са няколко стени от амфори с врязани графити, както и едно напълно запазено малко гърне от VI в.

От периода на ранното българско средновековие е значително количество керамика, дъно от съд с релефен знак, бронзов пръстен, бронзов коланен накрайник и керамичен амулет с врязани знаци. Амулетът е с трапецовидна форма и е изработен от стена на керамичен съд. На задната страна диагонално е врязана буквата N, а на предната са врязани три знака. Централният е характерен за знаците от ранното средновековие, като подобни са намерени по западната крепостна стена на Плиска, Малкия дворец (Дончева-Петкова 1980, 151, №6а), килия №4 от скалния скит в м. Кокарджа край с. Цар Асен (Атанасов 1984, табл. III, №3) и др. Знакът е фланкиран от двете си страни от две вертикални хасти.

От периода XI – XIV в. бяха реставрирани три цели съда, единият от които е покрит с рядка златиста ангоба. Открити са многобройни фрагменти от луксозни и кухненски съдове от това време, оръдия на труда от желязо и кост и др. Сред врязаните знаци върху дръжки от съдове (главно кръстове) се откроява един, който е характерен за ранното средновековие. Подобен е известен от Плиска, врязан върху блок от крепостната стена (Дончева-Петкова 1980, 152, №32). Интерес представлява и странично рамо на масивен бронзов кръст. То е украсено с точков пунктир, който изобразява в краищата на рамото два кръста и свързва пет кръгли легла – вероятно за медальони, които са паднали.

Открит беше и кирилски надпис-графит. Той е бил врязан върху стена от керамичен съд, като от него са запазени един цял ред и част от втори.

Резултатите от разкопките през 2008 г. показват голямото значение на крепостта Русокастро като значителен център не само през ранно-византийската епоха и XI – XIV в., но и през ранното средновековие от края на IX – X в.

Литература:

Атанасов 1984: Г. Атанасов. Средновековни скални църкви в Силистренски окръг. – ИНМВ 20 (35), 1984.

Дончева-Петкова 1980: Л. Дончева-Петкова. Знаци върху археологическите паметници от средновековна България VII – X в. С., 1980 г.

№47. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ В ААР СОЗОПОЛ ПО ПРОЕКТ „РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ГЛАВЕН ВХОД НА КРЕПОСТТА СОЗОПОЛ” В УЧАСТЪКА НА УЛ. АПОЛОНИЯ И УЛ. КУЛА И СЕВЕРОЗАПАДНАТА ЧАСТ НА ПЛОЩАД „ХАН КРУМ”

Цоня Дражева, Димитър Недев

През 2008 г. по съвместен проект на Министерството на културата, Община Созопол и РИМ – Бургас започна археологическо проучване в участъка на ул. „Аполония” и ул. „Кула” и северозападната част на площад „Хан Крум”. Целта е да се разкрие напълно крепостната стена и прилежащи кули, други археологически структури, да се установи състоянието им и извърши подготовка за проектиране и реализиране на проект за реконструкцията на стената и крепостната порта при пл. „Хан Крум”. Автор на проекта е арх. Пламен Цанев. Финансирането е от Министерство на културата и Община Созопол.

Обща дължина на разкритата стена в четирите сектора е 45 м, запазена височина от 1,2 до 3,4 м. Проучени са две правоъгълни кули: №1 (западна) изцяло, №2 (източна) – частично.

Крепостната стена в сектори 1 и 2 има обща дължина 16м в този участък, ширина 1,8 м, макс. зап. вис. – 4 м.

Градежът е масивен, с добре обработено външно лице с квадрова зидария и емплектон с хоросан. Основата стъпва на изсечена и подравнявана скала върху дебела хоросанова подложка от розов хидрофобен хоросан. Квадровият градеж е запазен до 5 реда и е свързан с първия строителен етап на стената, аналогично на други проучвани в предишни години участъци. Датира се в края на IV в. Над височина 1,8 м има поправка на стената, която се датира V-VI в. Направена е с по-дребни каменни блокове от бигор и сиенит от местни кариери, споени с червен хоросан. Няма тухлени пояси до запазената височина от 2,2 м. Горе стената е унищожена от стъпили върху нея две сгради от началото на XX в. В източния ѝ край, до линията на площад „Хан Крум" (в най-тясната част на шийката на полуострова), беше открита част от правоъгълна кула с изнесено чело на 7,30 м южно пред стената. Ширината на кулата е 4 м, но не беше разкрита цялата, защото попада под електро- и ВиК-трасета. Вътре кулата е запълнена с ломен преизползван камък, без хоросан. Разкритата западна страна на кулата е с квадров градеж, стъпила върху аналогично подравняване на скалата. В горния ред бяха открити преупотребени архитектурни детайли: архитрав и корниз от ранноелинистическа сграда. В този участък денивелацията е много голяма в посока север – юг и разликата в нивата на крепостната стена при основата и на южния край на кулата е почти 2 м. Находки – ранно-византийска керамика, монети и др.

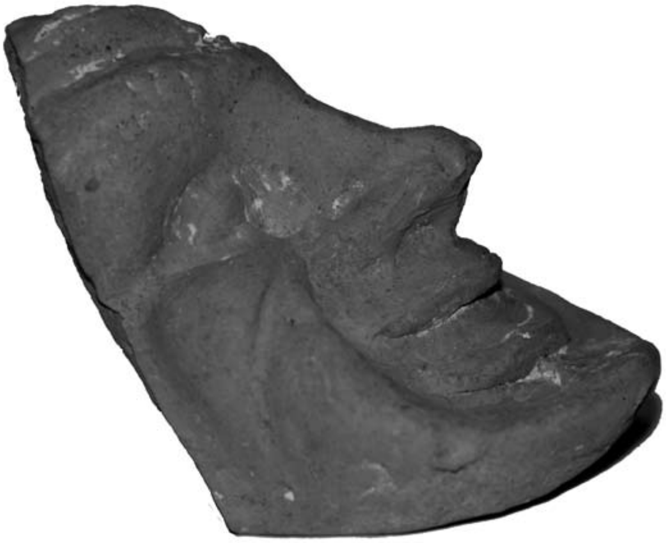
Обр. 1. Комична глинена маска IV в. пр. Хр. от ритуална яма в сектор 3

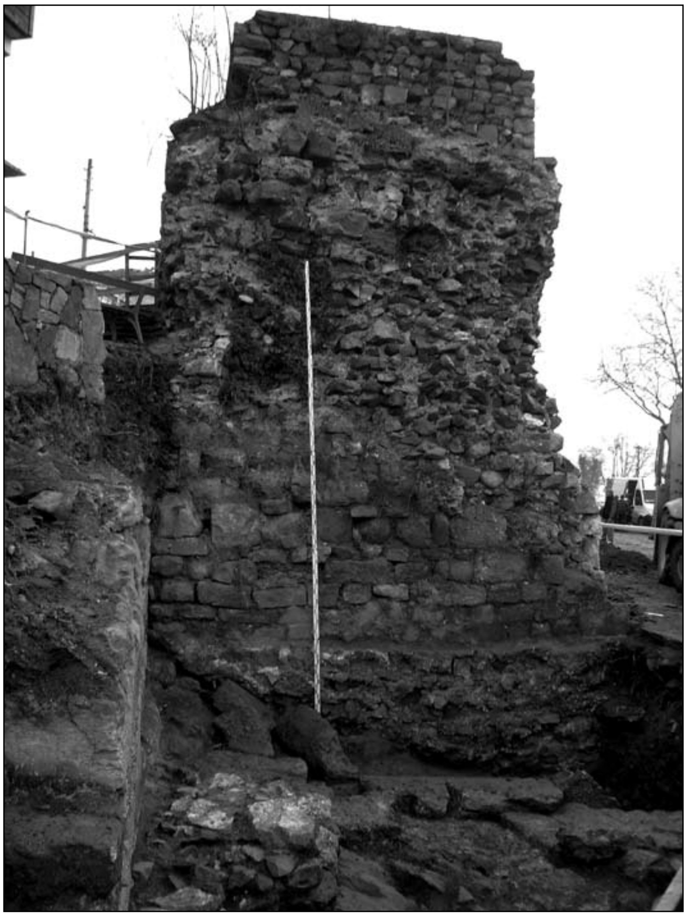
Обр. 2. Кула №1 между сектор 3 и сектор 4

Сектор 3

В този участък стената е най-разрушена. Върху нея имаше 3 м насип от най-ново време и 1,2 м строителен насип от XIV-XV в. Дължината на стената там е 12 м, а от запад стига до кула №1. И тук скалата е с наклон на юг, изсечена и подравнявана в пространството пред стената до съвременната улица. На дълб. 1,2 под нивото на настилката, бяха открити 5 гроба от IV в., два от които – детски, по християнски обред, с ръце край тялото. Единият от детските гробове има зидани с камък стени и е покрит керемиди. Находки от този гроб – бронзова обеца със стъклена висулка и 2 пробити монети IV в. Тези погребални структури са синхронни с откритите през 1979 г. в мазето на читалището (и църква) датирана от Тотко Стоянов IV – VI в.

В източната част под нивото на гробовете беше разчистена изсечена в скалата елипсовидна ритуална яма „*ботрус*" с размери 5,2 х 1,2 м и дълб. – 0,9 м. Тя съдържаше натрошени амфори с

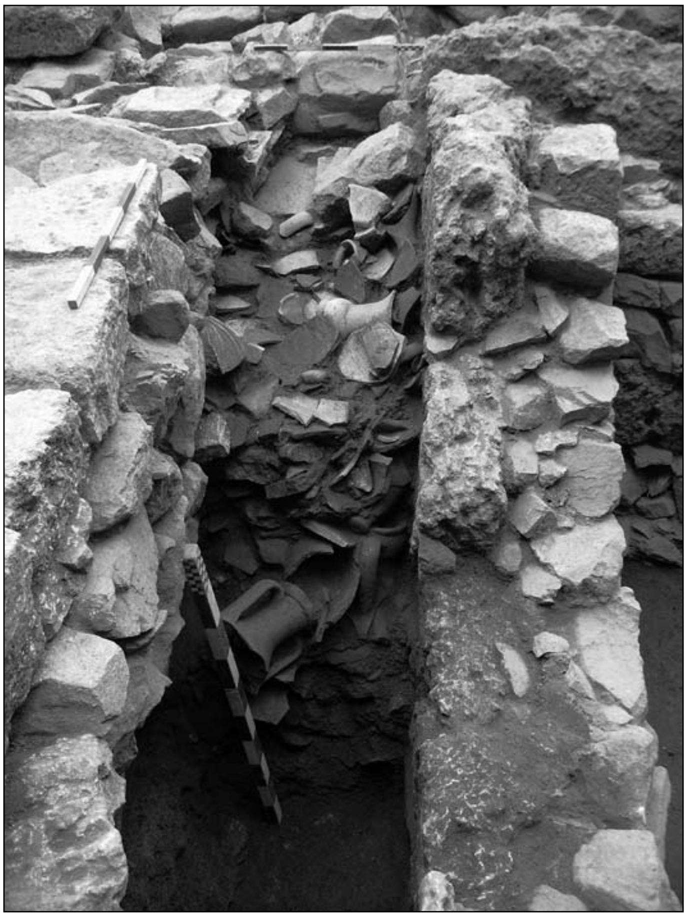

Обр. 3. Антична сграда от III-II в. пр. Хр. под нивото на крепостната стена в сектор 4

печати на Хераклея, Тасос, Менде, фрагменти от местна сива тънкостенна, чернолакова и импортна червенофигурна керамика. На дъното се откриха 15 броя кръгли керамични жетони *„псефиси"*, комична маска и фрагменти от две теракоти. До нея бяха разчистени 2 изсечени в скалата архаични ями с дълб. 1,7 м от нивото на площада, запълнени с медна шлака с голямо съдържание на метал от лоша флотация. Вероятно това са остатъци от рударска дейност от III-та четвърт на VI в. пр. Хр. в близост до старото пристанище при подготовка на полуфабрикатна мед за износ.

Кула №1 Квадратна кула със страна 5,80 м, зап. вис. 5,4 м

Аналогичен на стените градеж, много преизползвани антични стели и блокове от по-ранна, вероятно антична обществена сграда. Изграждането на кулата следва това на стената, затова тя я припокрива с леко издаден зъб, за да преодолее отклонението на стената в посока изток-запад. Във височина личат поправки – запълване с ломен камък на хоросан с едра тухла до 5,4 м. В емплектона се виждат кръгли отвори на дървени сантрачи. Две надгробни стели с гръцки надписи са вложени в лицевия градеж, а на върха – надгробна стела с латински надпис.

Сектор 4 – западно от кула №1

Крепостната стена е унищожена така, че са запазени от 2 до 5 реда от лицето. Градежът и хронологията са аналогични на тези в останалите участъци. Основата е залепена върху скалата с дебела хоросанова подложка. Следва наклона на скалата на юг. Между крепостната стена и западната страна на кулата е разкрита част от антична сграда: стена, настилка (улица) от масивни широки плочи, част от зид (периболос – ограден). Върху настилката е разкрит християнски гроб на възрастен индивид от IV в.

Съдейки по находките, е възможно античната сграда да е била култова. Вероятно при строителството на кулата античната постройка е била застъпена от нея, а пластът от III-II в пр. Хр. е бил изцяло унищожен. Под елинистическата каменна настилка и зида на кулата има остатъци от керамично струпване – натрошени амфори от Тасос, Хиос, Менде, Хераклея и др., чернофирнисова и червенолакова керамика. Възможно е това да е култова яма и вероятно има връзка с култовия характер на съоръжението от другата страна.

Крепостната стена е изградена монолитно и едновременно в тази част на полуострова в края на IV в. През V в. има поправка и тогава е изградена допълнително кула №1, а вероятно и други съоръжения. При разчистването на профила при най-западния участък на крепостната стена бяха открити останки от църква, датирана в XIII-XIV в. Тя е била прерязана от строежи от XIX-XX в., но има запазени основи на апсидата и дори части от стенописната украса.

№48. РЕЗУЛТАТИ ОТ АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ ГРАД АНХИАЛО

Методи Даскалов

Разкопките се проведоха през м. юли-август с финансиране от община Поморие в м. Палеокастро, западно от съвременния кв. „Св. Георги". В тях участваха К. Трендафилова, И. Коцев, К. Кръстев. Керамичният материал бе обработван от д-р М. Манолова и Е. Тодорова. Нумизматичната колекция бе обработена от ст. н. с. В. Пенчев, печатите – от проф. И. Йорданов.

В рамките на пет нови квадрата, заложени в работния Сектор III от 2007 г. бяха разкрити останки от жилищни сгради и помещения, като в някои случаи те се застъпват и това даде възможности за някои стратиграфски наблюдения и хронологични изводи за обитаването на конкретния терен през средновековието. Стратиграфски бе констатиран голям изкоп за вадене на строителни материали за вторична употреба през средновековието (в дълбочина достига до банкетите на сгради от IV в.). Върху обратния насип на този изкоп през XIII в. се разполагат част от сградите. Те се регистрират непосредствено под чима и с тяхното използване се свързва добре отделящ се сивокафяв пласт с голямо количество средновековна керамика, монети, наситен с фрагментирана строителна керамика (късноатична и средновековна). С този период се свързват останките от сгради с поредни № 1, 2 и 4. Поради стратиграфската ситуация за относително поранна може да бъде определена сграда 3, както и останки от домакински пещи и огнища, бележещи по-ранно ниво на обитаване. На места (кв. 9, северната част на кв. 8, ивица от около 1 м покрай източния край на кв. 7) се достигна също до по-ранна своеобразна „настилка" – пласт (до 0,20 – 0,24 м) от фрагментирана строителна керамика, дребни и средни камъни, буци хоросан, затъпкани с жълто-кафява глинеста пръст.

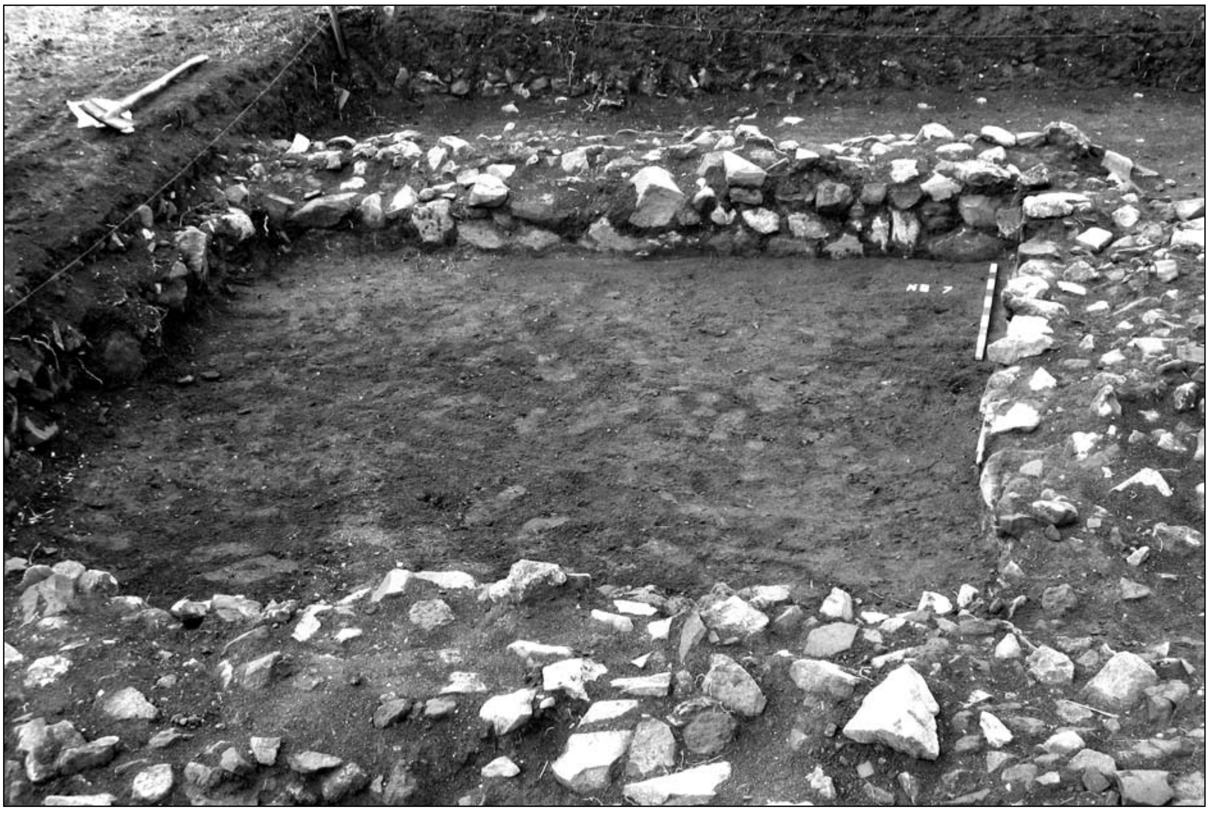

Обр. 1. Основите на Сграда №1 (поглед от север)

В резултат на наблюденията при разкопките през 2008 г. и обработените монети могат да бъдат направени изводи за периодите на обитаване в рамките на сектора през средновековието:

1. Монетите на Лъв VI Философ (886 – 912 г.) със сигурност индикират обитаване в последните десетилетия на IX – началото на X в. Към този период се отнасят и характерни, но за съжаление – силно фрагментирани амфори. Засега с него не могат да се свържат конкретни структури на терена. Любопитно е какво е хронологичното съотношение между тези монетни находки и керамиката на бавно колело (двете групи, характерни за територията на Североизточна България: от песъклива глина с врязана украса и от пречистена глина със сива повърхност и излъскани ивици). Отсъствието на монети на владетелите след Лъв VI, насочва към предположение за прекъсване на монетните постъпления от Константинопол във връзка последствията от известната от изворите битка при р. Ахелой. Споменатата керамика и монетите се намират на еднаква дълбочина и в еднаква среда – в описаната своеобразната „настилка” и под нея. На този етап на проучване не може да се каже нищо повече за времето и характера на българското присъствие.

2. Явно властта на Константинопол е възстановена след войните в самия край на 60^{те} и 70^{те} години на X в. Доказателство за това е редовното монетно обръщение (над една трета от анонимните фолиси са от клас A_2). Анонимното монетосечене е представено с екземпляри от почти всички класове. Дълбочината на намиране на част от тях съвпада с дълбочината на регистрираната в три от квадратите „настилка” и може да се предположи, че тя е „направена” и използвана в хронологическия отрязък от края на X до края на XI в. Възможно е нейното използване в отделни участъци да е продължило и по-късно, за което може да се съди от монетите на Йоан II Комнин и Мануил I Комнин (съответно: 1118 – 1143 и 1148 – 1180 г.), намерени върху нея.

3. След края на XI в. върху изследвания терен вероятно се обособява жилищен квартал, като строителството на жилищни (?) сгради е следвало едно след друго. Сградите не са особено масивни и не са имали продължителен период на съществуване (в рамките на едно, най-много на две поколения). С най-ранния строителен хоризонт от този период могат да се свържат останките от зид (с ъгъл на сграда) в кв. 8, стратиграфски разполагащи се под основата на сграда 3. Това е основа (?) на зид с използване на големи камъни, проследена (с посока север – юг) на дължина повече от 4 м. Хронологически индикатор за нейното използване е монета на Мануил I Комнин (1148 – 1180 г.). В рамките на предположение с този период могат да се свържат останките от масивна сграда на границата на кв. 3, 4, 5, 6. 4. Следващият строителен хоризонт може да се датира като цяло в XIII в. Това се потвърждава от монетата (Латинска константинополска имитация клас C от 1 – 6 десетилетия на XIII в.), намерена в сигурна среда – под останките от каменна настилка в

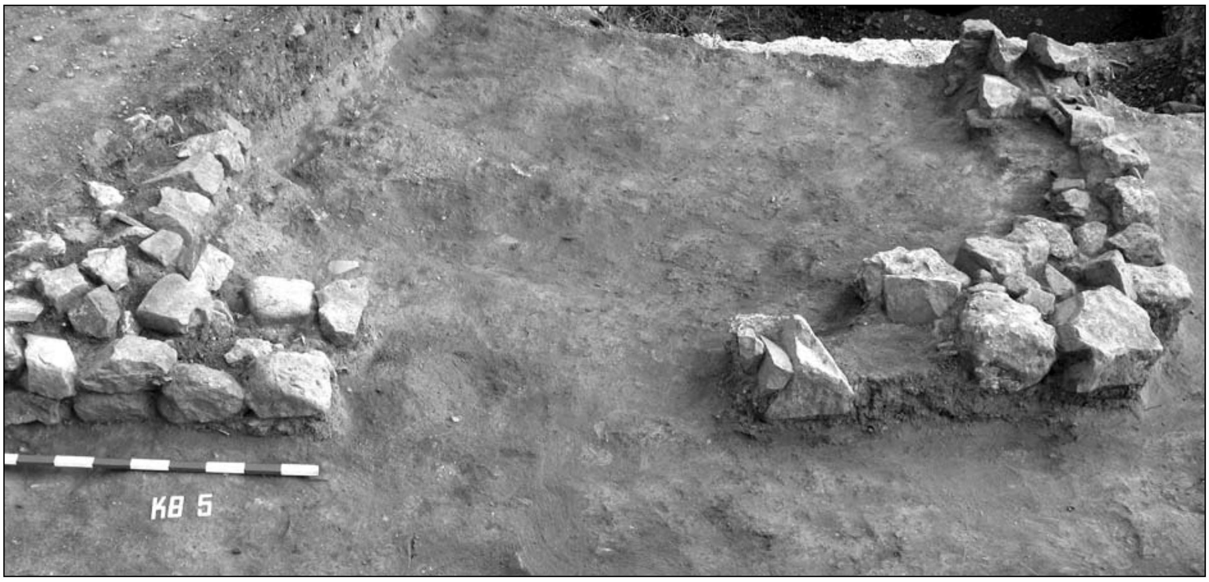

Обр. 2. Останки от Сграда №2 (поглед от юг)

северозападния ъгъл на сграда 3. Нейната северна стена в източния край засяга домакинска пещ, която принадлежи към по-ранно строителство.

5. На терена най-добре е регистриран последният средновековен строителен хоризонт (сгради 1, 2 и 4). Сградите през този период са градени от ломени камъни и кал, като са използвани парчета от късноантични и средновековни тухли и керемиди. Основите им са плитки (един, най-много два реда от ломени камъни). В някои от тях са разрити останки от подови замазки, огнища или дъна на битови пещи.

Стратиграфски този хоризонт се разполага най-високо, засяга останките от сграда 3, използвана също в рамките на XIII в. Сграда 1 остава недоразкрита. Възможно е останките от тези, означени с 2 и 4 да са части от по-голяма – състояща се от няколко помещения, свързани помежду си. Двете най-късни монети от обекта са на цар Константин Асен (1257 – 1277 г.). И двете са намерени в пласта, съответстващ на времето на използване на най-късните сгради и въпреки че не са от ясно изразени контексти са сигурен хронологически индикатор. Към монетите на българския цар може да бъде добавен и грошът на френския крал Людовик IX (1226 – 1270), като горната дата на тази група монети да бъде приета в рамките на работна хипотеза за **terminus ante quem** за обитаването (в този сектор на средновековния град ?). Налага се извода за два строителни хоризонта в рамките на 1 – 6/7 десетилетия на XIII в. (в рамките на две, максимално – три генерации).

Друг въпрос, възникнал при разкопките през 2008 г., е кога е направен изкопа за вадене на строителни материали и е увредил част от оригиналните средновековни и по-ранни пластове и градежи. Във всички случаи това е станало **преди** двата последни строителни хоризонта – вероятно в десетилетията около границата на XII и XIII в. Резултатите от анализа на теренните наблюдения и обработения нумизматичен материал намират потвърждение в писмените извори. Според сведенията на Никита Хониат и Теодор Скутариот, василевсът Исак Ангел укрепил с кули Анхиало (през лятото на 1193 г.), след като преди това отредите на братята Асен и Петър разграбили града (през есента на 1190 г.: Гюзелев 1981, 369). В рамките на работна хипотеза може да се допусне, че именно при тези ремонти се е изпитвало нужда от строителни материали и се е стигнало до добиването им от по-ранните градежи. Монети императора-инициатор на строителството са идентифицирани сред намерени при разкопките.

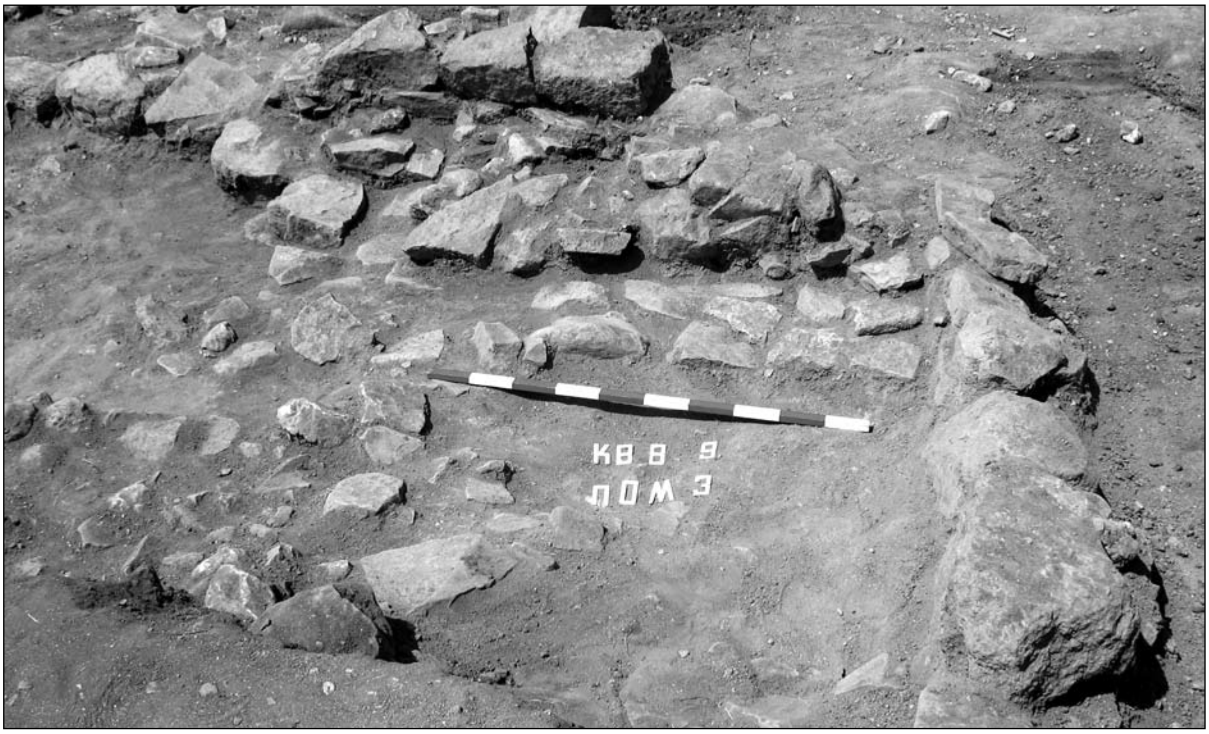

Обр. 3. Останки от еднолицевите зидове и настилката на Сграда №3 (поглед от запад)

Средновековният керамичен материал е многоброен и разнообразен: кухненска и тара, представени са почти всички групи луксозни керамични изделия от периода X – XIII в. Деформирано при изпичането и бракувано гърне насочва към извод за упражняването на грънчарство. Сред керамичните находки се открояват светилниците (някои със златисто ангобно покритие) и части от „дестилационни” съдове. Другите находки са накити: стъклени (рисувани и вити гривни) и метални – наушник, ажурен гранулиран кръст, коланни токи и други ремъчни украси. Намерените при разкопките оловни печати потвърждават изразеното вече становище, че в периода X – XIII в. Анхиало е един от най-важните административни и духовни центрове на Западното Черноморие (Йорданов 1993, 36 и сл.).

Литература:

Гюзелев 1981: В. Гюзелев. Анхиало. – В: Български средновековни градове и крепости, I, 356 – 387.

Йорданов 1994: И. Йорданов. Анхиало според данните на сфрагистиката. – Археология, XXXV, 1993, 3, 36 – 50.

№49. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КРЕПОСТТА УРВИЧ, С. КОКАЛЯНЕ

Бони Петрунова

Крепостта Урвич се намира на 20 м от София, в поречието на р. Искър по пътя за Самоков. Тя е спомената в историята на Паисий. Има хипотези, че под името цар Ясен във фолклора е представен образът на най-малкия син на цар Иван Александър, брат на цар Иван Шишман – Иван-Асен V.

През 1965 г., без да са провеждани археологически проучвания, крепостта е определена като ранновизантийска (VI-VII в.). Оправданият интерес към този паметник довежда до публикуването на популярни очерци, в които фактите се преплитат с преданията.

През 1969 г. под ръководството на проф. Димитър Овчаров е проучена част от крепостната стена и една бойна кула. След голямо прекъсване, през 1979 г. разкопките са подновени. Изследвана е крепостната църква, разположена в центъра на площта, оградена от крепостните стени. Въпреки изключителните резултати, други археологически проучвания на това място не са правени.

През 2008 г. беше разработен съвместен проект на НАИМ – БАН и Столична програма „Култура” „Урвич – последната крепост на Асеневци”. Основна цел на програмата беше да се свържат изследването и облагородяването на крепостта Урвич с 1200 годишнината от присъединяването на Сердика към България от Крум през 709 г. Съобразено с финансирането бяха извършени следните основни дейности:

1. Почистване на крепостта от треви и храсти, оформяне на пътеки и места за отдих, осигуряване достъп до стените, кулите и по-атрактивните останки. Към началото на реализацията на програмата (м. ноември 2008 г.) заварихме паметникът без видими следи от грижи през последните 30 години. Първата дейност беше да се възстановят пътеките, които осигуряват достъп до крепостните стени, до запазените кули, до църквата „Св. Илия”. Работата беше разпределена в споменатите сектори, като те бяха цялостно почистени от растителността. Поставени бяха указателни табели.

2. Направен беше обход на цялата крепост. На много места (в цитаделата, при църквата, при крепостната стена и при югоизточната кула) бяха регистрирани изкопи от иманярски набези. Включително са установени и съвременни разрушения в суперструкцията на градежите. След разчистването на пространството около и в кулата беше установено, че тя е с неправилна правоъгълна основа и във височина е запазена на 5 м. Въпреки разрушенията личи, че е била

Обр. 1. Югоизточна кула на крепостта

изградена върху куртината, което дава основание да се предположи, че на това място стената е правила някаква чупка или е била разрушена. Тази кула е и доказателство за един късен период в строителството на крепостната стена, както и свидетелство за водените там драматични сражения. Сондажи бяха заложени над източната крепостна стена, единият е с размери: 16 х 3,80 м с ориентация север – юг. Целта на този сондаж беше проследяването на вътрешното лице на съоръжението. В процеса на работа се установи, че това не е възможно, тъй като този насип се състои от рушевини на самата стена. Открити бяха множество съвременни материали (найлони, стъклени бутилки, капачки и др.).

При югоизточната кула (Обр. 1) са заложени два сондажа. Сондаж №1 отстои на 12 м от северната стена на кулата. Той е с размери: 1 м (север – юг) и 2 м (запад – изток). На дълб. 0,40 м от съвременния терен се разкри струпване от строителна керамика и хоросан. Сондаж №2 е ситуиран на 10,60 м западно от северната стена на кулата. Той е със същите размери като на сондаж №1. На дълб. 0,38 м от съвременния терен се разкри струпване от фрагменти битова керамика и животински кости, както и бе регистрирана малка стена изградена от средно големи необработени камъни, без спойка.

При сондажите и разчистванията, направени около църквата беше установено, че тя е в доста по-тежко състояние, отколкото при проучванията на Д. Овчаров през 1979 г. От двете ѝ страни и в апсидата бяха регистрирани огромни иманярски изкопи. В относително по-добро състояние се намира северната стена на сградата. От нея личи, че градежът е сходен на този на крепостната стена, от грубо одялани камъни със спойка от бял хоросан, без изравнителни редове и сантрачи, които са изгнили.

3. Заснемане плана на крепостта (Обр. 2). Направено е заснемане с GPS и е установено, че площта на крепостта Урвич е около 17,2 дка. Крепостната стена (Обр. 3) следва конфигурацията

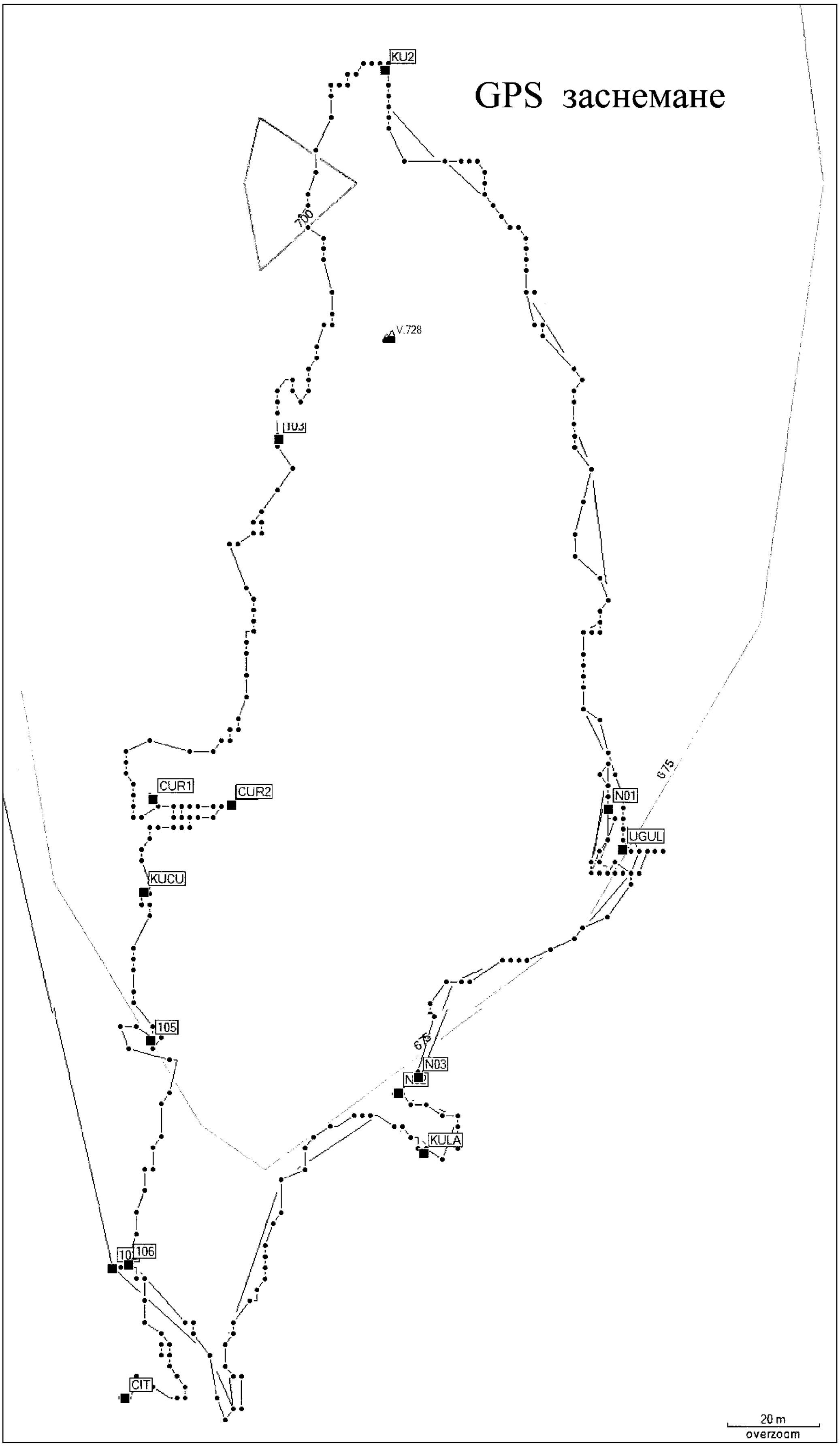
GPS заснемане
KU2
700
V.728
103
CUR1
CUR2
N01
675
UGUL
KUCU
105
675
N03
N02
KULA
106
CIT
20 m
overzoom

Обр. 2. План на крепостта – заснемане с GPS

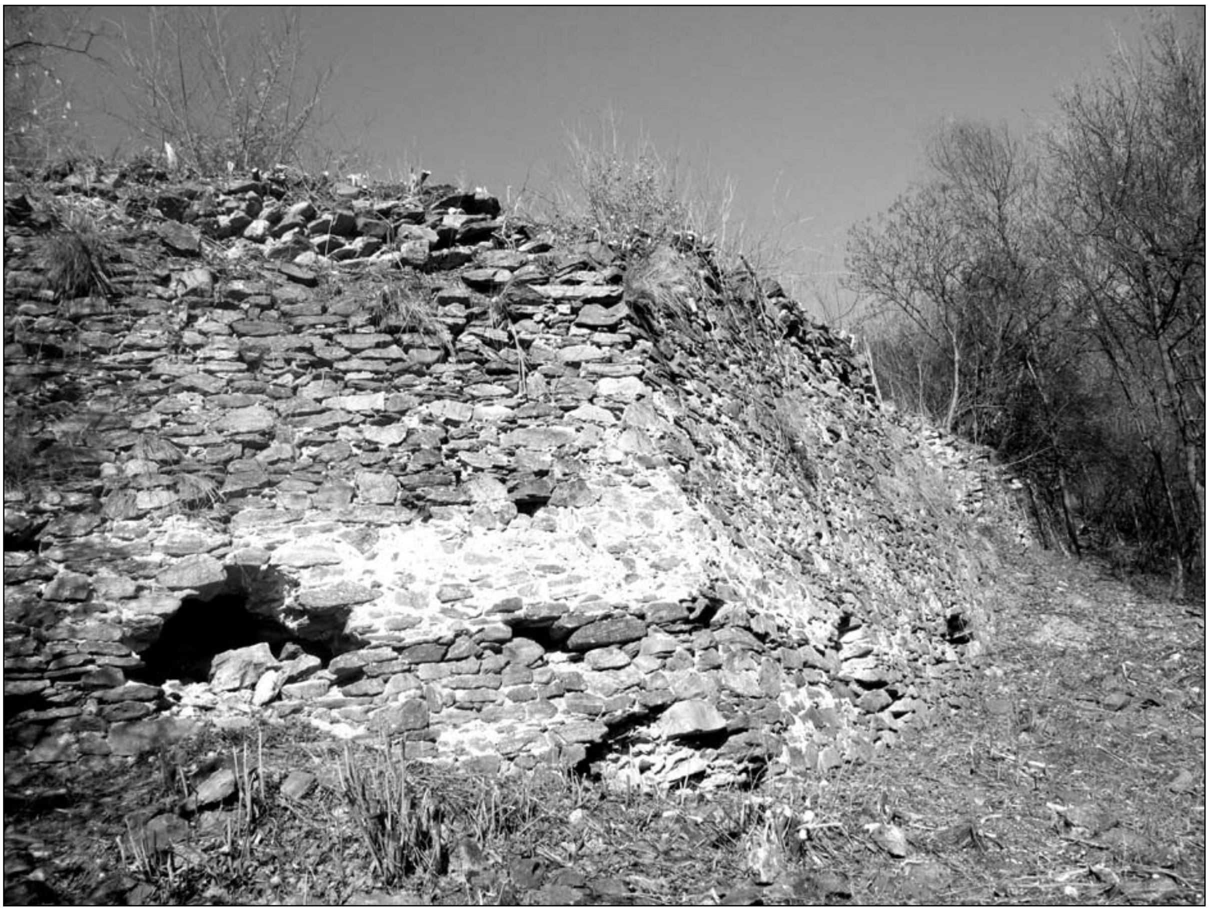

Обр. 3. Източна крепостна стена

на терена и оформя елипса с обща дължина 849 м, като може да се предположи, че единият от входовете ѝ се е намирал от югоизток, като съвременният път минава през него. Пространството, оградено от крепостни стени е неравно със силен наклон на юг, като най-високата точка се намира в северната част на укреплението, където вероятно е била и цитаделата.

4. Публикуване, популяризиране и реклама на резултатите от изпълнението на проекта. Събрани са легендите и преданията, свързани със съществуването на крепостта и превземането ѝ от турците. Чрез тях е уточнен характерът на топонимите в района (Царичина, Видена и др.). Екипът участва и реализира документален филм за Урвич, който е излъчен по сателитния канал на БНТ на 07.12.2008 г. от 19 часа. Дадена е нарочна пресконференция на 10.12.2008 г., в резултат на която медиите са запознати с целите и резултатите от проекта, направена е презентация.

В резултат на изпълнение на този проект, крепостта Урвич е включена в програмата за честване на 1200 години от присъединяването на Сердика към България, където в специална публикация ще бъдат обобщени резултатите от всички досегашни археологически изследвания.

Поради намаляването на средствата и значителното им закъснение, някои от предвидените дейности, като сондажи при цитаделата, не бяха осъществени цялостно.

При проучването бяха открити малко находки, което може да се обясни с неподходящия сезон за провеждане на археологически разкопки, с активната иманярска дейност на този изоставен обект, както и поради факта, че основните сили по проекта бяха насочени не толкова за разкриването, колкото за социализирането на обекта. Независимо от това, те дават допълнителна информация за живота в крепостта, като един от най-любопитните материали са слитък за изработване на бронзови накити и монети, както и наличието на находки, по-ранни от XIII в., което опровергава, че мястото е било обитавано само през средновековието.

№50. РАННОСРЕДНОВЕКОВНИ СЕЛИЩА В М. „БЕШИК ТЕПЕ” И ДВОРА НА ВИНПРОМ, ЗЕМЛИЩЕТО НА ГР. НОВИ ПАЗАР

Христина Стоянова

През есента на 2008 г продължихме с изпълнението на вторият етап на проекта, започнат през 2007 г.[1] и имащ за цел да провери дали има останали непроучени гробове от ранносредновековния некропол, проучен през 1948-1949 г. и да локализира прилежащото му селище. През 1985-1986 г. при теренни обхождания, направени в района на град Нови пазар от експедиция, ръководена от Георги Атанасов – РИМ – Шумен и Тодор Балабанов – НАИМ Филиал Шумен са локализирани множество средновековни селища в землището на града.[2] Според публикуваните резултати, най-ранното и близко до местността Бешик тепе е ранносредновековното селище в района на Винпром, където насочихме и своите усилия и заложихме основните си сондажи. В двора на Винпром бяха заложени 10 сондажа с размери 1,20 х 5 м. Те бяха разположени основно около трите площадки с цистерни, тъй като информацията беше, че е открита ранносредновековна керамика при строежа им, без да се отбележи точно до кои. Трите площадки са на различни места в двора, като най-старите са в западната част, вторите са разположени източно от тях, а третите в североизточната част. Освен това беше заложен сондаж при северната ограда, за да бъде обхваната цялата свободна територия на предприятието където има много застроена площ. В сондажите, разположени в западната и северната част се оказа, че има много дебел слой от съвременни насипи, които на места се оказаха с дебелина 1 – 1,20 м. В някои от сондажите насипите бяха много сбити и трамбовани, което затрудни тяхното пробиване. Сондажите, разположени в източната част на двора са на незасегнат терен, разположен и на по-голяма надморска височина. При тях, на дълб. от 0,40 до 0,60 – 0,80 м се достига жълта пръст с примес от малки камъчета и без следи от вкопани съоръжения. Находки и керамика не бяха открити в нито един от 10-те сондажа.

Три сондажа бяха направени извън двора на Винпром, но в непосредствена близост до него. Южният беше разположен на левият бряг на Крива река. Теренът се намира по-близо до проученият некропол. Другите два сондажа разположихме в западна посока. За този район получихме информация, че при засаждането на лозята са открити монети, разбира се, без да може да се каже на кой период принадлежат. За сега и тези сондажи не дадоха никакви резултати и находки. Този терен ще бъде проследен в бъдеще, когато земята бъде обработена и по достъпна за теренни обхождания.

Направихме обхождане и по достъпния терен разположен югозападно от мястото на новопазарският некропол в местността Бешик тепе. Сондажи тук не са залагани тъй като не бяха открити следи от живот.

---

[1] Рашев, Стоянова 2008: Р. Рашев, Хр. Стоянова. Ранносредновековен некропол в землището на гр. Нови пазар. – Археологически открития и разкопки през 2007 г, София, 2008, 607.

[2] **Балабанов 1989:** Т. Балабанов. Новооткрити ранносредновековни селища в околностите на Плиска. – Проблеми на прабългарската история и култура, София 1989, 282; Балабанов 2003: Т. Балабанов. Археологически свидетелства за поселищния живот в новопазарска община (праистория и средновековие). – Плиска-Преслав, 9, Шумен 2003, 88.

№51. СТАРОБЪЛГАРСКИ ЦЕНТЪР ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА МЕТАЛОПЛАСТИКА ПРИ С. НОВОСЕЛ, ШУМЕНСКО

Ст. Бонев, С. Дончева

Проучванията на производствения център за художествен метал от X в. в м. Баблец, южно от с. Новосел, Шуменско продължават вече пет сезона, обикновено по един месец, рядко по два. През това време, както редовно сме докладвали, бяха разкрити два производствени комплекса – единият (№I) напълно, с трите работилници включени в структурата му, другият (№II) само с началното му южно работно помещение. Изследвани бяха всички компоненти в тяхното устройство, както и етапите от живота и функционирането им. От работилниците, както и от заобикалящия ги терен, постъпи голямо количество материали, които са безусловно свидетелство за активно производство на място или пък са негови завършени творби.

Разкопките през 2008 г. се проведоха от 1 септември до 4 октомври и се финансираха от бюджета на Регионален Исторически музей Шумен. Те бяха съсредоточени последователно в два пункта, по един за всеки от производствените комплекси.

Първият обхвана най-северната част на комплекс I (т. нар. изкоп 19), където след разкриването на крайната му работилница №4 през 2007 г. останаха неизяснени няколко струпвания или по-скоро неправилни редици от дребни камъни, добре видими в брега на изкопа. След разширяването му в тази посока се стигна до окончателното фиксиране на северната граница на комплекса, където той и завършва. Сега тя се установява по прокарана по цялата му ширина от изток

Обр. 1. Панорамен изглед към производствения комплекс

към запад траншея, широка 0,40 м и дълбока 0,25 м, мерено от подовото ниво на работилницата. В тази траншея са били забити отвесно дървени талпи или греди и по този начин е издигната затваряща, тилна стена. На равнището на пода на ателието гредите са укрепени двустранно от плътно долепени към тях камъни с различна големина. Тези от юг са подредени във вид на няколкоредова суха зидария и тъй като остават вътре, близо до горивните съоръжения и най-вече до огнището, по тях днес се виждат следи от обгаряне. Съществуват податки, че от външната северна страна дървената стена е била допълнително укрепена с дървени паянти, забити под наклон и стъпили върху вкопани в терена различни по големина камъни, един от които със значителни размери. Затворен по такъв начин производственият комплекс достигна дължина по посока север – юг 20,80 м.

Много повече и по-значими са резултатите, които се получиха при проучването на производствен комплекс II, попадащ в изкоп обозначен под №14, на 100 м източно от първия. Той беше регистриран още през 2005 г, когато беше разчистена и една от работилниците в него, която се оказа първата погледнато от юг. Разпространението на старобългарския културен пласт показа, че тя не е единствена и че северно от нея са били разположени и други. Там обаче се появи обстоятелство, което възпрепятства системното археологическо проучване. Става дума за преминаващ коларски път с направление запад-изток, единствената връзка с навлизащите дълбоко в лоното на планината обработваеми земи. Този път не можехме в никакъв случай и под никакъв предлог да нарушим и да възпрепятстваме преминаването на коли и селскостопанска техника.

При това положение разкопките се прехвърлиха непосредствено северно от пътя на близо 7 м от края на засвидетелстваната вече работилница. В този сектор се попадна на още една работилница, в линия с тази от юг. В рамките на времето, с което разполагахме, при много лоши метеорологични условия, тя можа да бъде проучена частично по отношение на структурните ѝ компоненти, но за сметка на това предостави възможност за детайлно изследване на начина на оборудването ѝ и на устройството на част от съоръженията в нея.

В разкопания участък северно от пътя, нивото на терена през X в е на дълбочина 0,50 м от сегашния. Подът на новоразкритата работилница се фиксира на дълбочина 0,80 м от него, т.е. от автентичното средновековно равнище и спрямо него са ситуирани горивното съоръжение и вътрешните вкопавания.

Изтеглена към северния край на помещението е изградена пещ, която е по-различна от известните ни пещи, с които са снабдени по-рано проучените работилници. Има кръгла форма на основата, очертана на нивото на пода от дребни варовикови камъни, сега силно обгорели. Диаметърът ѝ е 1 м. За разлика от другите пещи камъните не съставляват само едноредова рамка на глинестата приземна замазка на пещта, а с тях са изградени твърде масивни стени, които в завареното им състояние се издигат до 0,20 м над пода. Отворът, широк 0,30 м, сочи югозапад. Градежът на срещуположната му страна е дебел 0,40 м, а по двете дъги към него 0,30 м. Незаетата от камъни кръгла вътрешност има диаметър 0,40 м. Тя беше запълнена с насип дебел 0,20 м със съдържание на много въглени, недоизгорели животински кости, дървесна пепел. Пред отвора, извън пещта, се попадна на масивен пласт от такава пепел, останала след последното ѝ изтегляне от горивната камера. С изчерпването на вътрешния насип съоръжението се разкри изцяло. Под дребните камъни, началният ред от неговия градеж е съставен от големи продълговати камъни с дължина 0,40 – 0,50 м и ширина 0,15 – 0,20 м, вкопани в здравата пръст. По такъв начин дъното на пещта слиза с още 0,20 м, което означава, че е вкопано на 1 м от заобикалящия съвременен на работилницата терен. С големите камъни не само е поставено началото на стените, за които е било необходимо фундиране, но с тях още в основа е постигната кръгла форма, с тях е проектиран и отворът, като за целта единият от камъните, които го фланкират е подходящо издялан, за да се получи отвесна стена. В общ план, по отношение на това горивно съоръжение, може да се твърди, че в тази работилница са налице останки от изградена изцяло от камъни пещ. При нея не е използвана арматура, върху която се лепи глина над крехка едноредова подложка от малки камъни. Тя е снабдена с основа от големи варовикови отломъци, вкопани в подовото ниво, а корпусът, вероятно и при нея куполообразен, е иззидан с по-дребни, употребени с естествената си форма, без допълнителна обработка. Каменният градеж отличава тази пещ от всички останали

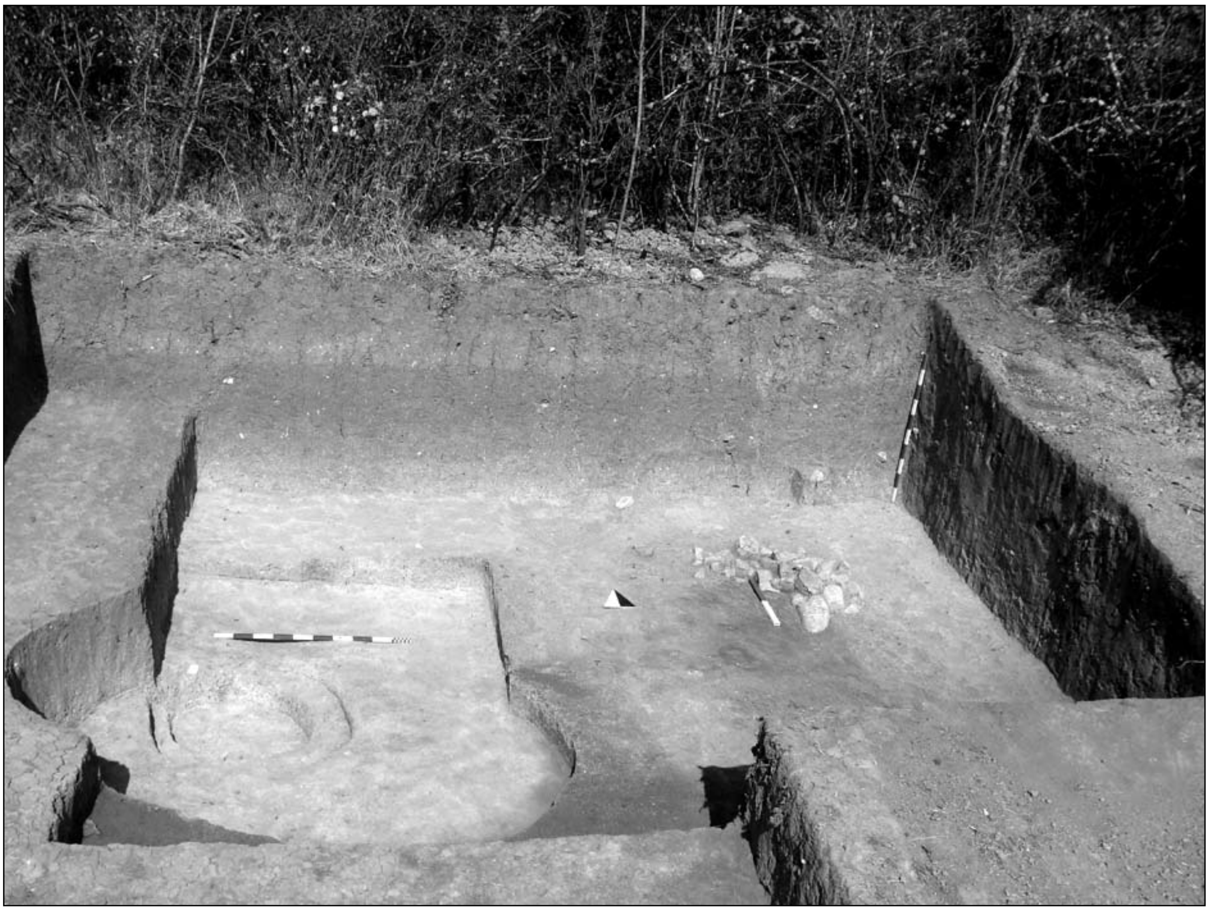

Обр. 2. Работилница в производствен комплекс II

и е без аналог в целия производствен център. На 2 м от югозапад на пещта, точно срещу нейния отвор, в здравата пръст, грижливо е вкопана яма, която оформя предпещното пространство. Тя е с правилна кръгла форма с диаметър 0,70 м и дълбочина 0,20 м или дъното ѝ е на дълбочина 1 м от терена извън работилницата. Ямата е била предназначена да поеме отпадъците от горенето след изтеглянето им от пещта и затова беше заварена запълнена с въглени, пепел и парчета от употребени и разпаднали се леярски съдове. В процеса на продължителната работа обаче тя се е оказала недостатъчна и е била разширена като диаметърът ѝ достигнал 1 м. Разширението е направено след 15-сантиметров отстъп спрямо първоначалното вкопаване и достигайки пода на работилницата се явява с дълбочина 0,10 м. Работата в това ателие изглежда е била доста интензивна, защото майсторите не винаги са се съобразявали с очертанията на предпещната яма или пък тя е била запълвана бързо. Това е причината отпадъци от горенето сега да се откриват като 15-20 сантиметров слой върху пода на цялото помещение, като най-голямата им концентрация е в близост до самата яма. Като цяло от насипа в работилницата постъпиха материали, които категорично свидетелстват за активен живот и производствена дейност. Прави впечатление изобилието на фрагменти от битова керамика с характерната за Х в. врязана украса – устия, стени и дъна, на едното от които има релефна окръжност. Откриха се и части от съд със зелена глазура и украса от пояси нанесени с бяла ангоба или друга някаква паста. Намират се много животински кости от добитък и дивеч. От бита на обитателите е и едно костено шило, както и желязна халка от ведро или от панта за врата. За техните занимания пък говорят многобройните късове от тигели и голямата наситеност на културният пласт с въглени, някои от които поради недоизгаряне са запазили размерите и формата на дървото. Към тези находки следва да се прибавят и десетината произведения на дребната металопластика, предимно бронзови апликации, пръснати по повърхността и до дълбочина 0,20 м в очертанията на работилницата – картина добре позната от всички други вече проучени производствени помещения.

Тази новооткрита работилница остана недопроучена, поради което за други елементи от структурата ѝ може да се каже малко. Наблюденията върху профила на изкопа обаче, особено по източния бряг показват, че на североизток от пещта е поместена отпадъчна яма. С нея кръгът се затваря и обликът на ателието добива завършен вид. Ясно е обаче, че то е третото по ред във верига развита по юг-север и с него завършва в тази посока целия производствен комплекс, който обозначихме като №II. Задача на бъдещите разкопки ще бъде пълното разкриване на това работно помещение и сигурното локализиране на трети производствен комплекс, за съществуването на който има сигурни данни.

№52. ЦЕНТЪР ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА ХУДОЖЕСТВЕН МЕТАЛ ПРИ С. ЗЛАТАР, ШУМЕНСКО

Стела Дончева

Проучването на производствения център за металопластика при с. Златар през м. август продължи и през 2008 г. под ръководството на н. с. Стела Дончева и уредника в Отдел Средновековна археология при музея в Шумен Тихомир Тихов. Поради липса на достатъчно работна ръка на местно ниво бяхме принудени да наемем девет души на граждански договор към музея, като пет от тях бяха от Новосел и вече имаха опит в проучването на такъв вид обекти.

В началото трябва да припомним, че през 2007 г. бяха разкрити и проучени две работилници, които ни дадоха ясна представа за техните основни елементи и тяхното разположение. Пред-

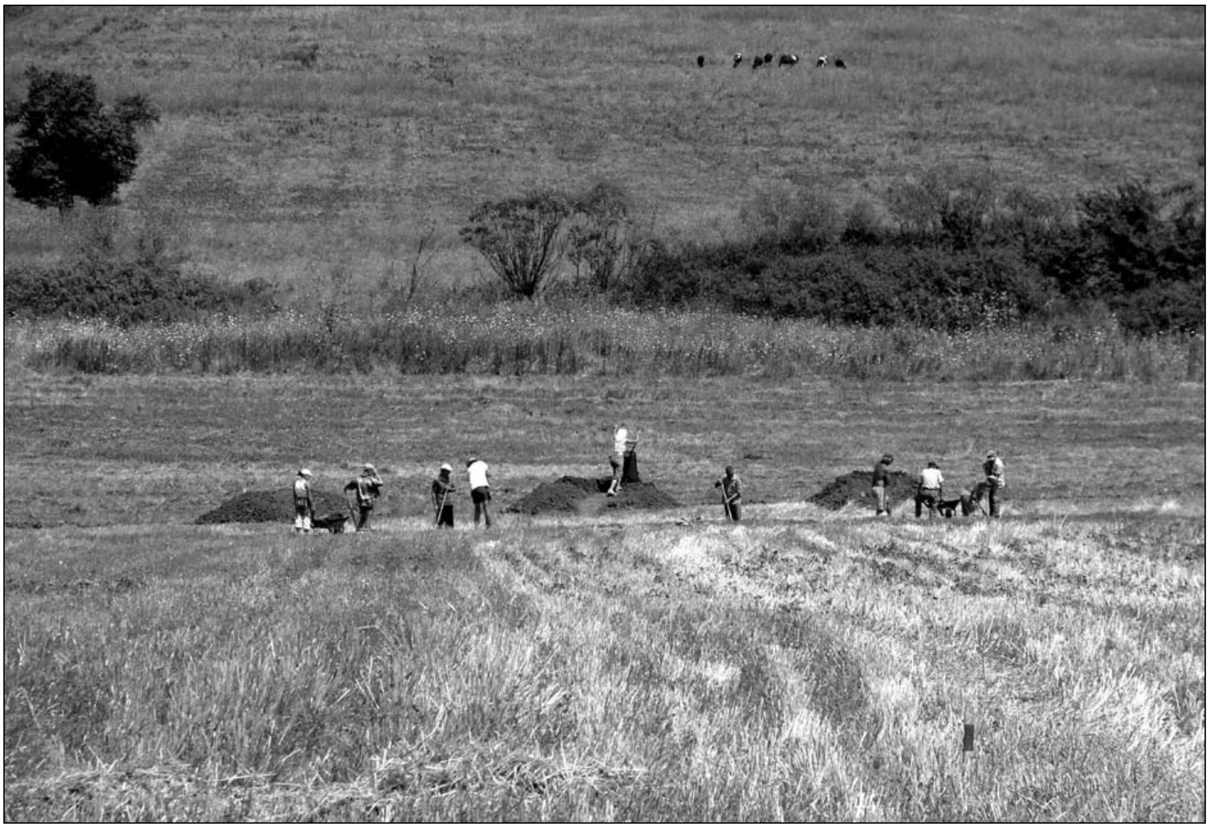

Обр. 1. Производствен център при с. Златар, Шуменско. Панорама

става добихме и за стратиграфията на терена, както и за богатото разнообразие на изготвяната тук продукция. Намерени бяха над 200 метални изделия.

През първите две седмици на настоящия сезон последователно се заложиха над 10 изкопа с размери 5/5 м северно от разкритите преди това съоръжения, където се откриваха фрагменти от керамика, леярски съдове и метални предмети. Във всеки от изкопите се работи до достигането на 0,30 – 0,40 м дълбочина – нивото от което започва средновековният културен пласт. При регистрирането на липса на такъв се пристъпваше към проучването на нов сектор. Така постепенно се очерта и обхвата на целия производствен комплекс, който засега достига до 800 м^2. Целият този процес беше затруднен и от останките на прибраната, буквално дни преди започването на разкопките реколта от ечемик. За съжаление теренът е обработваема земя и това налага както постоянно съобразяване при планирането на проучванията, така и необходимостта от засипване на изкопите и съоръженията в края на сезона.

На деветия ден заложихме поредния изкоп в северната част на комплекса. Още в самото начало се регистрира изобилие от керамика. На ниво от 0,20 м вече се намериха няколко бронзови стопилки, апликации, монета и три оловни модела. Концентрацията на материалите беше в източната част на проучвания терен, което наложи разширение в тази посока с цел да се обхване петното с керамиката, фрагментите от тигели и бронзовите стопилки. Без съмнение бяхме попаднали на нова работилница. Само през първия ден на това място се намериха общо 24 находки – апликации, кръстове, коланни краища, няколко перфектни оловни модела и множество отпадъчни продукти – шлаки, стопилки, фрагменти от леярски съдове.

В процеса на работа през следващите няколко дена на ниво от 0,40 м се откроиха границите на цялото съоръжение и се пристъпи към изчерпването на насипа в него. Едновременно с това проучването на околния терен продължаваше, като целта ни беше откриването на нови работилници. Така постепенно се очертаха основните елементи на новото ателие – пещ, предпещно пространство, яма за отпадъчна продукция. Поради малката дълбочина и голямата денивелация на терена, на която се намираха съоръженията, по-голямата част от пещта не беше запазена. Нейната горна част на основата се разкри едва на 0,30 м от повърхността на терена, което е предрешило и последвалото разрушаване. Площадката, на която е била изградена се състои от няколко нива, което личи от фрагментите керамика и частите от натрошени тигели в нейния профил.

Предпещното пространство е вкопано на дълбочина от 0,80 – 0,90 м, като горното запазено ниво на пещта е едва на 0,15 м над вкопаната площадка. Насипът в него изобилстваше от фрагментирана керамика и големи части от тигели. Намерени бяха и няколко железни инструмента, много бронзови предмети, оловни модели и бронзови стопилки. Северно от пещта се достигна до дълбочина от 0,70 м, на която се намериха 5 цели тигела, множество животински кости и разнообразна по своята украса керамика. Между отделните вкопавания имаше пластове от 0,10 – 0,20 м. Трябва да се отбележи и струпването от камъни в източната част на предпещното пространство, ограничено от два големи камъка изправени на ребро. Разчистването тук потвърди, че те маркират огнището в източната част на работното съоръжение. Неговото дъно е настлано с дребни камъни, между които се откриха фрагменти керамика, леярски съдове и един много добре запазен железен инструмент. В хода на проучването се намериха над 50 материала, които говорят за продължителна и интензивна дейност.

Третият основен елемент на съоръжението – отпадъчната яма отстоеше на 5,5 м от пещта. Поради голямото разстояние първоначално предполагахме, че това е друга работилница, но впоследствие се оказа, че става въпрос за едно съоръжение. Самата яма се оказа с шест нива на вкопаване, в насипа на които се намериха осем цели тигела и множество фрагменти от такива. Сред сивата пръст, примесена с въглени, големи фрагменти керамика и кости се откриха няколко железни инструмента. Достигнатата дълбочина на вкопаване тук е 1,15 – 1,20 м.

След разкриването на цялото съоръжение се пристъпи към неговото заснемане, както и на всички проучени участъци. Взети бяха и немалко коти, които потвърдиха голямата денивелация на терена, достигаща до 15 м. Това обяснява голямото свличане на материали и керамика в подножието на обработвания терен.

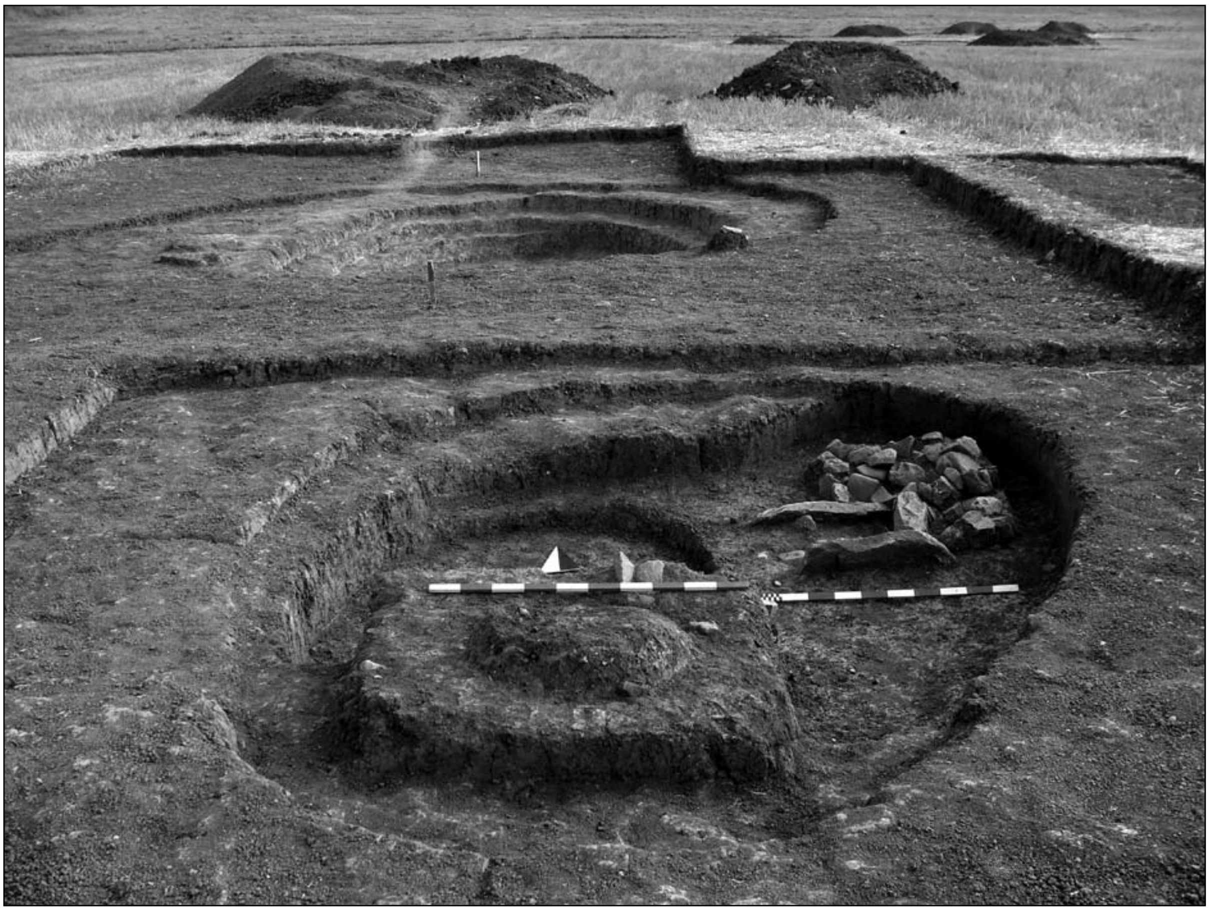

Обр. 2. Производствен център при с. Златар, Шуменско. Работилница 3.

За да изясним докрай ситуацията с отделните нива при основата на пещта към края на разкопките се пристъпи към тяхното поетапно отнемане. В процеса на работа се намериха 3 цели тигела в най-горното ниво на основата, отстоящо на 0,40 м от повърхността на съвременния терен. След прекъсване от 0,20 м следва второ ниво – на 0,60 м от първото. То е маркирано от средно големи камъни, сред които се намери един цял тигел. Най-долното – трето ниво се оказа на 0,80 м и се регистрира с два средно големи камъка, множество въглени, животински кости и фрагменти керамика. Проучването на пещта доказа, че тя има три нива на експлоатация, отстоящи на 0,20 м едно от друго, като цялото съоръжение се намира на 1 – 1,20 м дълбочина.

Откритите метални предмети за двата сезона работа досега са общо 524 броя, като тук не се включват бронзовите стопилки, оловните изрезки и шлаките. Само през настоящата година бяха намерени 309 материала, сред които преобладават най-вече бронзовите апликации. Не са малко и оловните модели, както и железните инструменти, някои от които макар и фрагментирани говорят за продължителната и интензивна дейност тук. Намерените фолиси на Лъв VI и Роман I прецизират датировката на целия комплекс в 30-60 – те години на X век.

№53. АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНОТО СЕЛИЩЕ В М. „ПЕТРОВА НИВА”, ИАР „СБОРЯНОВО”

Елена Пенчева, Мария Николаева

Археологическите проучвания през 2008 г. се проведоха в периода 15.07 – 07.08.2006 г. Финансирането беше осигурено от СУ „Св. Кл. Охридски” и ИМ Исперих. В разкопките взеха участие студенти от III курс, специалност Археология при СУ „Св. Кл. Охридски”. Работата беше съсредоточена в централния участък на селището, означен като сектор А.

Основната ни задача беше да завършим трасирането на оградните зидове на проучвания от нас в предходните сезони двор.

В тази връзка беше отнет повърхностния чимов пласт в Кв. 34/13, 14, 15, 19, 20; 35/11,12, 16, 17, 21, 22; 42/1, 2, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 16, 17. Беше завършено трасирането на ЮЗ и СЗ стена на съоръжението и беше трасирана изцяло в този сезон СИ оградна стена (Обр. 1). Разкрити бяха и С и И ъгъл на двора, чиято вътрешна площ възлиза на 0,684 дка.

Оградните зидове са с ориентация изместена с 45^0 от посоките на света. Наблюденията ни относно градежът им не се отличават от тези от предходните години. Стените са градени от ломени камъни, вероятно със спойка от глина. Правят впечатление множеството хромели преупотребени в градежа. Не разполагаме с данни за фундиране на зидовете. Те са били издигнати направо на нивото на тогавашния терен. Ширината им е около 1,50 м. Вероятно във височина са били надграждани с дърво или друг нетраен материал. За сега не разполагаме с данни за входа към дворното пространство.

Проучваното от нас жилище в (Кв. 41/4, 5, 9, 10) предишните сезони се намира приблизително в средата на ограденото пространство.

И през този археологически сезон продължи и проучването на жилищната сграда (Обр. №2). След изчерпването на културния пласт от източната половина на жилището до подовото ниво, беше направено графично заснемане на двата профила при срязването на културния пласт в жилищната яма. Вкопаната част на жилището е запълнена с пръст със сивопепеляво оцветяване и рохка структура с много въглени, затрупана от деструкциите на надземната част на жилището. Камъните и глинената спойка от тези деструкции достигат до подовото ниво само в централната част на жилището, където беше регистрирана яма.

Изчерпването изцяло на пълнежа на жилищната яма показа, че подовото ниво на жилището е от трамбована жълта глина. Северната стена на жилището също е била с каменна облицовка. Дължината ѝ е 2,50 м. Сега запазената височина на този зид е приблизително 0,90 м. Трябва да се отбележи, че камъните от най-високата му част бяха демонтирани, за да се разкрие изцяло лицето. Градежът ѝ обаче, се отличава от този на южната облицовъчна стена. Преди всичко прави впечатление вертикалната фуга в средата на северния облицовъчен зид. Има известни различия и в подбора на строителния материал – камъните от източната му половина са по-големи по размери за разлика от тези от западната. Нивото, от което започва облицовката на северния край на жилищната яма е същото като това в южния край, поради което нямаме основания да смятаме, че става дума за преустройство. По-вероятно е фугата, както и известните разлики в градежа да се дължат на предварителен замисъл. В предишните години имахме възможност да отбележим, че тук, наземната част на жилището е била осигурена с две зидани подпори, за разлика от южния край на жилището, където една зидана подпора се захваща в средата на южния облицовъчен зид и се явява носеща за наземната конструкция.

За сега единственото обяснение на този факт предлага долепената до източния край на северния облицовъчен зид зидана печка. Ориентирана е изток – запад, като отворът ѝ е на запад. Южната ѝ стена е изградена от голям камък с размери 0,80 х 0,40 м. Ширината на пещта е

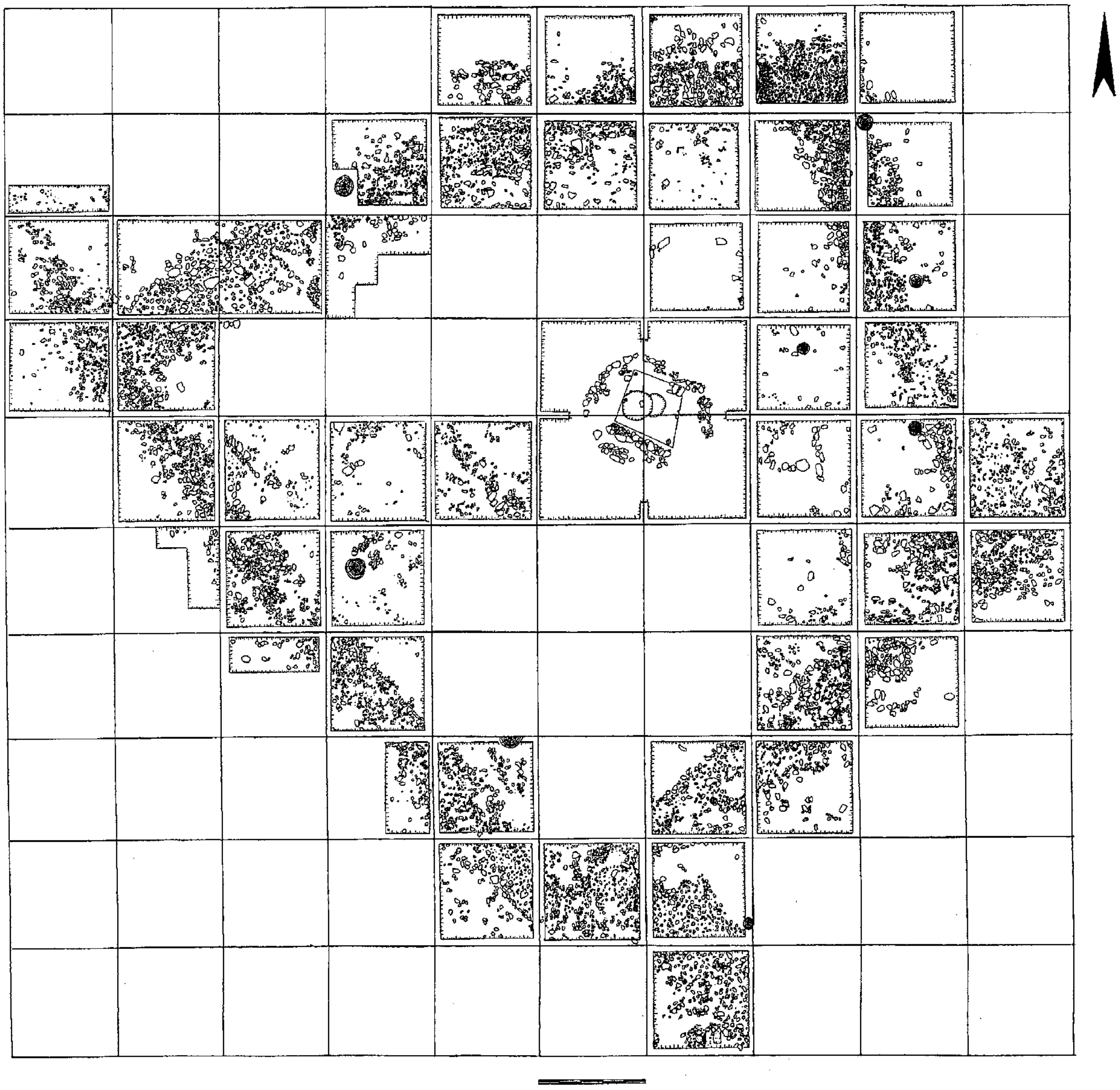

Обр. 1

0,60 м. Дължината и е съответно 0,80 м (вътрешна) и 1 м (външна). Висока е 0,50 м. Покритието ѝ е градено от старателно подбрани плочести камъни, споени с дебела 0,10 м глинена обмазка, като фугите между тях са старателно попълнени с каменни отцепи. В северозападния край на пещта, в покритието е използван един сегмент от хромел. Пред входа на пещта се разкри половин хромелен камък с диаметър 0,43 м. Пещта беше запълнена с рохкава сивожълта пръст, в която се откриват незначителни като количество и размери керамични фрагменти. На дъното на пещта – малко чиста пепел. Замазките на пещта са с жълто-оранжев цвят. Пещта не е особено силно опалена – използвана е относително кратко време. По камъните от северния облицовъчен зид, над пещта – следи от опушване и горене. Възможно е това да се свърже с използването на пещта, както и с опожаряването на жилището. Дълбочината на замазката на дъното на пещта – 232,07.

На пода на жилището се разкриват две ями, вкопани една в друга. По-ранна е по-малката – с диаметър 1,10 м. Тя е вкопана на дълбочина 0,60 м от пода на жилището. Запълнена е с деструкции от сградата. Пълнежът е от сивожълтеникава пръст, съдържаща въглени, сравнително

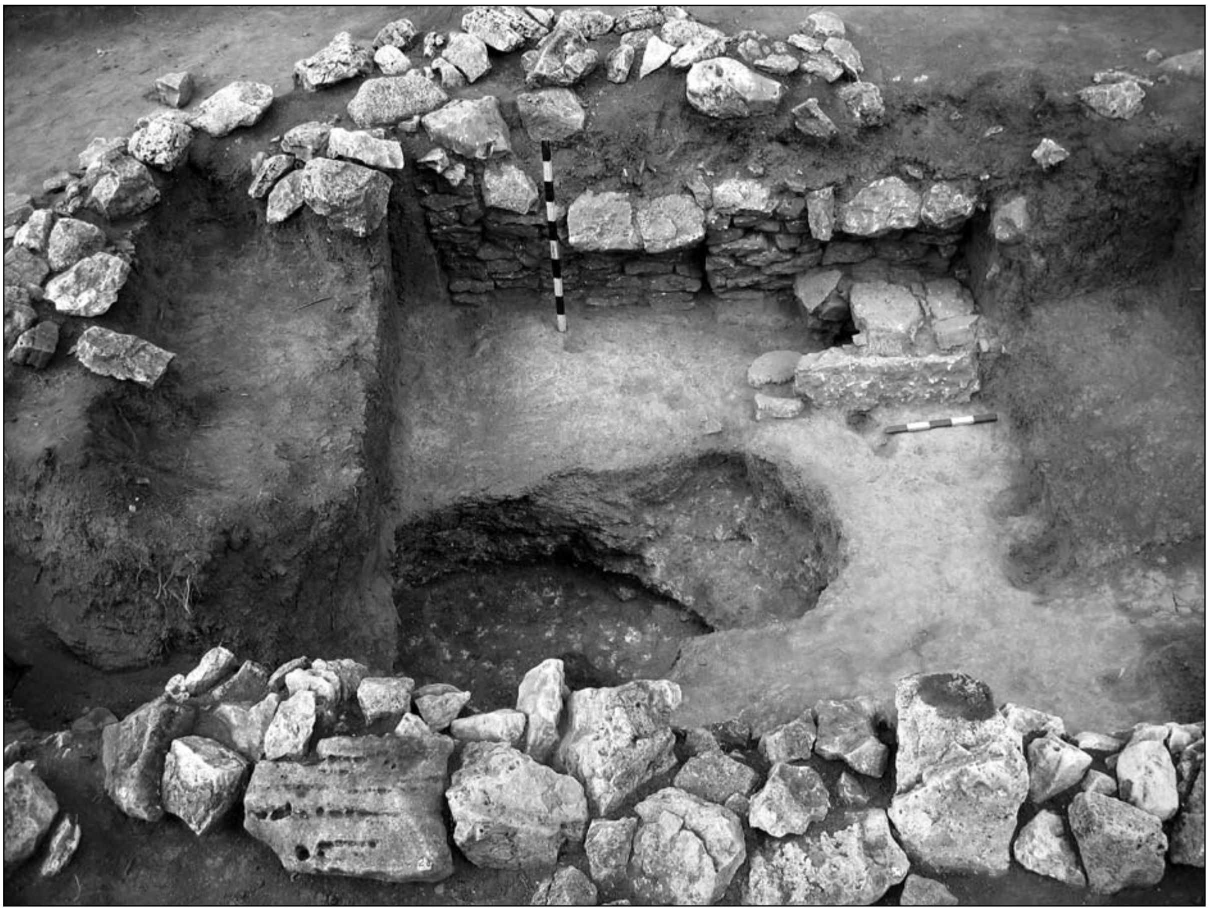

Обр. 2

малък брой керамични фрагменти с незначителни размери. Тази яма е разположена приблизително в центъра на вкопаната част на жилището, в непосредствена близост до зиданата печка. Тази по-малка яма е нарушена от втора, с по-големи размери. Диаметърът и на повърхността е приблизително 1,40 м. В дълбочина се разширява (диаметър на дъното 1,90 м), като обхваща почти цялата площ на пода на жилището. Ямата е вкопана в материковия пласт, който тук е кафяво-бял, с много варовикови включения. Около стените на ямата – следи от обмазването ѝ с жълта глина. В пълнежа на ямата, освен камъни от конструкцията на сградата се виждат и овъглени житни семена. Вероятно ямите са били използвани като зърнохранилище.

На дъното на голямата яма, в материка се очертава едно тъмно петно с размери – 0,20 м (ЮЗ – СИ) и 0,40 м (СЗ – ЮИ). Вероятно е остатък от дървен кол, свързан с конструкцията на сградата. Изчерпването на тъмната пръст показва, че дълбочината е 0,19 – 0,20 м под дъното на ямата, т. е. достига до кота 231,05.

Ако се отчете застъпването на двете ями те обхващат общо около 7 м^2 от общата площ на вкопаната част на жилището, която възлиза на около 9 м^2. Можем да сме сигурни, че ямите са имали дървено покритие, отпечатъци от гредите на което личат при западния профил на жилището. То е позволявало от една страна, пълноценното използване на жилищната площ и от друга – е осигурявало едно студо- и влагоизолиращо подово покритие, което от своя страна е осигурявало постигането на по-високи температури в студените зимни месеци.

Освен гредите, покриващи пода на жилището и ямата, разкрита тук, има следи и от дървени колове, забити в ъглите и по границите на жилищната яма, които явно са осигурявали покритието и наземната част от жилището.

№54. ТЕРЕННО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ЮГОЗАПАД ОТ „ПИСАНАТА ЦЪРКВА” В М. „КРУШЕ”, ЗЕМЛИЩЕТО НА ГРАД РАЗЛОГ

Цветана Комитова

Археологическото проучване на Писаната църква в м. Круше, землището на гр. Разлог е извършено през 2006 – 2008 г. с финансови средства, осигурени от Община Разлог и по Програма ФАР „Трансгранично сътрудничество България – Гърция” в изпълнение на спечелен от Община Разлог проект (BG 2004/016-782.01.06.) „По пътя на ранното християнство”. При сондажното проучването на терена на югозапад от църквата, в търсене на най-подходящото място за изграждането на предвидения в проекта по Програма ФАР информационен център, се попадна на градежи, което наложи проучването на целия терен.

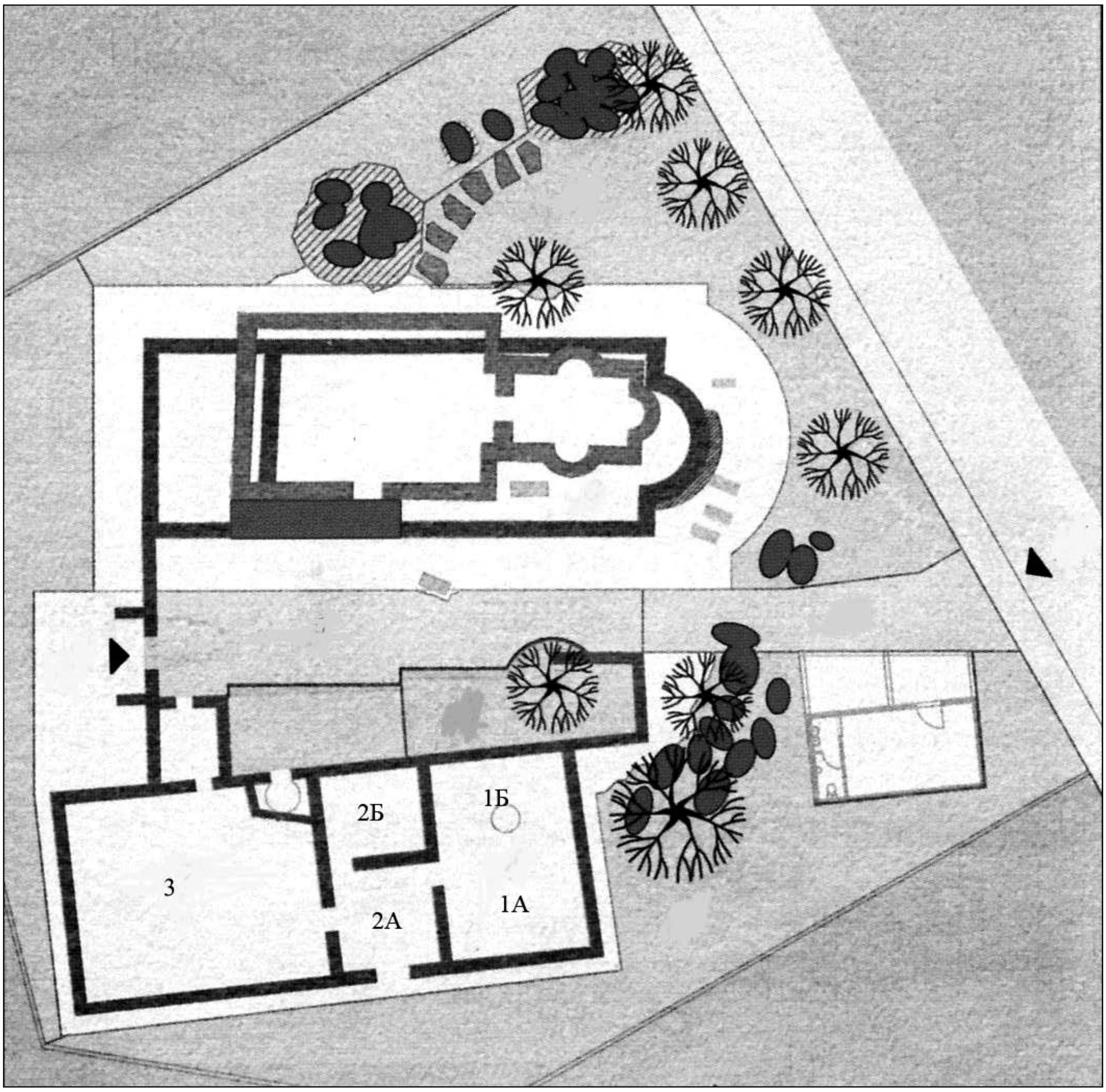

Обр. 1. Общ план на църквите с разкритата част от сграда от юг

В резултат, е разкрита част от архитектурен комплекс – манастир, чието изграждане е свързано с църквата от V-VI в. Разкрити са 4 помещения. Зидовете са изградени от речни и цепени камъни със спойка от кал. Северният зид на манастирската сграда е почти успореден на южния зид на късноантичната църква, като служи и за ограден зид на дворно пространство между тях с размери 10 х 21 м. Зидът, затварящ двора от запад, е продължение (на фуга) на западния зид на късноантичната църква в южна посока. В този зид е отворен вход към двора с ширина 1,60 м. Пред входа е оформена площадка, настлана с големи плочести камъни. В югозападния ъгъл на двора е разкрито малко помещение, за чийто западен зид служи оградният зид на двора. В североизточния му ъгъл има вход с ширина 0,80 м. Прагът е оформен с плочести камъни. Срещу този вход, в югоизточния ъгъл на помещението е отворен втори с ширина 0,75 м, който води към помещенията на манастирската сграда. Предвид месторазположението на това помещение и малките му размери – 3,32 м по надлъжната ос север – юг и 2,45/2,15 м (помещението леко се стеснява на юг) по напречната ос изток-запад, най-вероятното му предназначение е охрана на входа към манастира. Над подовото ниво са регистрирани следи от силен пожар.

От сградата са разкрити три помещения с верижен план, две от които почти до подово ниво, при което се оказа, че последните са преградени и са оформени още две помещения. По реда на разкриването, условно са обозначени с номер 1, 1А, 1Б, 2, 2А и 2Б (Обр. 1). Зидовете са изградени от речни и цепени камъни със спойка от кал. От север на места са запазени до 1,20 м височина (Обр. 2). В помещение 2А има три входа – в североизточния ъгъл вход с ширина 1,15 м към помещение 1Б; в северозападния ъгъл – вход с ширина 1 м към помещение 2Б и вход с ширина 1,15м – към помещение 3. Във всички помещения са регистрирани следи от пожар. Помещение 1Б най-вероятно е свързано с производствена дейност, съдейки по струпаните в едно кръгло пространство до южния преграден зид различни по големина отпадъчни метални шлаки между горял слой от пръст и хоросан, примесени с много въглени и пепел. В същото помещение, в северозападния ъгъл, е намерена монета на Юстиниан I (527 – 538) от недатирана серия. В помещение 2Б е намерена още една монета от първата половина на VI в. Тя е на Юстин I (518 – 527), сечена в Константинопол. Монетите потвърждават времето на изграждане на манастира, съвпадащо с това на късноантичната църква, т. е. края на V – първата половина на VI в. Материалите, намерени в помещение 2 (А и Б) – прешлен за вретено, два капака, дикел, косер, брава и панта за врата

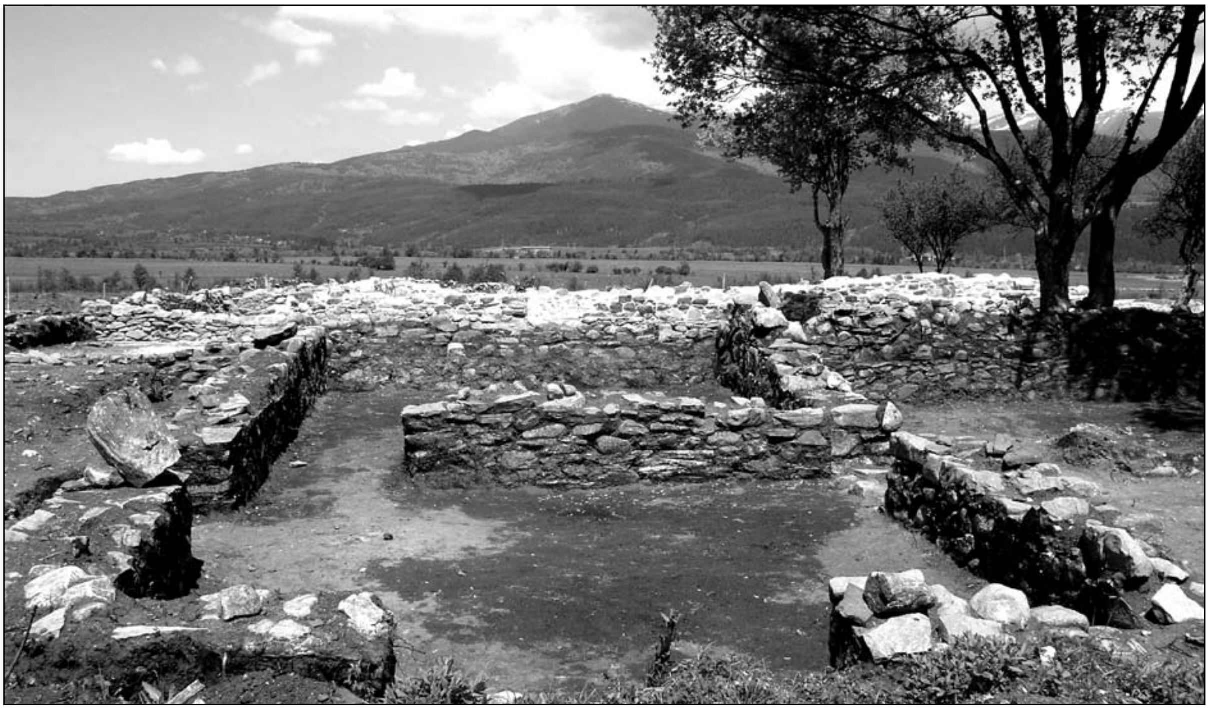

Обр. 2. Поглед към сградата от юг

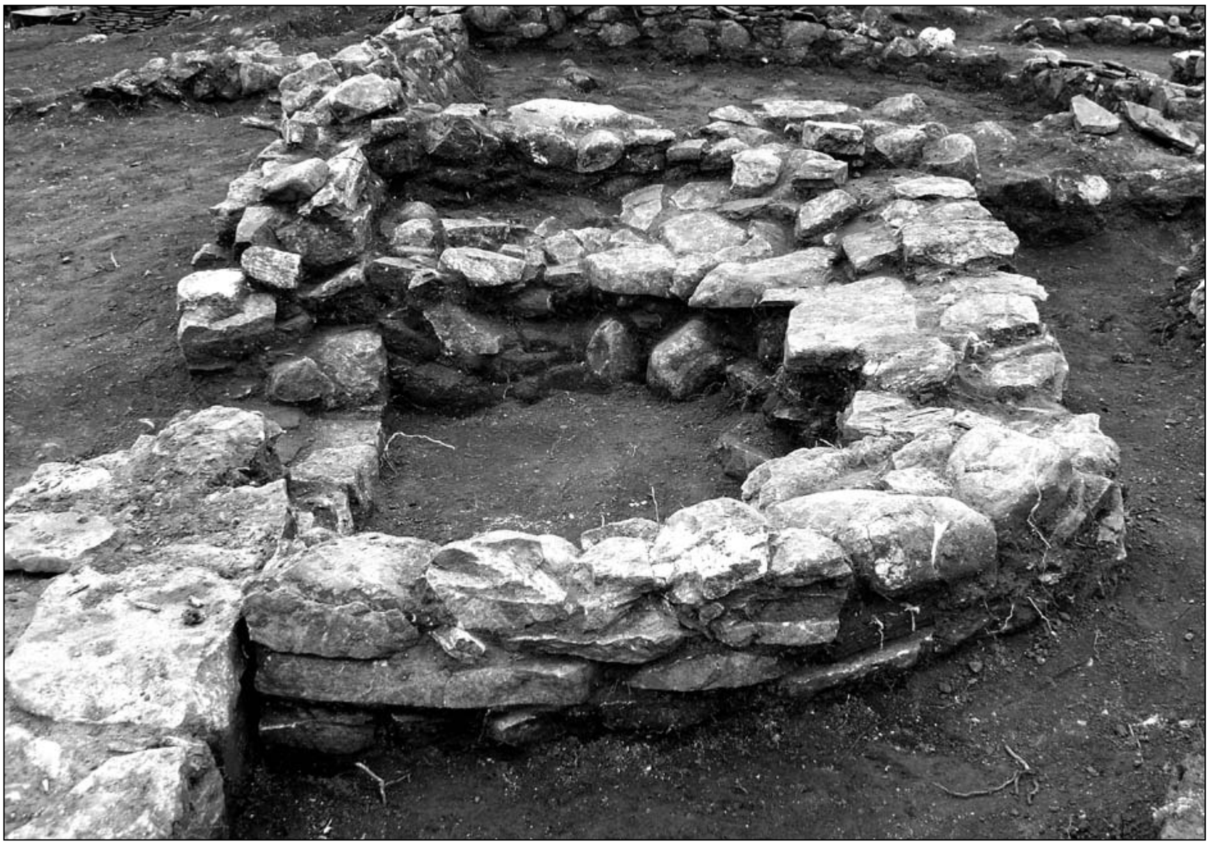

Обр. 3. Съоръжение в североизточния ъгъл на помещение 3

са от първия период на обитаване на манастира. Помещение 3 само е очертано с траншеи покрай вътрешното лице на зидовете. В североизточния ъгъл на помещението е разкрито съоръжение с размери 2,25 х 1,60 м, като зидът в югозападния ъгъл е заоблен (Обр. 3). Малко под нивото, на което са запазени източния и северния зидове (0,20 – 0,30 м от съвременното ниво), пред източния зид е разкрита настилка от каменни плочи. На места камъните са хлътнали или разместени. От север е разчистен силно обрушен вход, с трудно доловими страници и праг. По средата, където липсва каменна настилка или запазен сектор от паднал покрив, насипът е изчерпан до 1 м от запазената височина на зида от изток. Подово ниво не е регистрирано. Единствения материал от насипа са няколко съвсем малки късчета метална или стъклена шлака. Твърде е възможно съоръжението да е свързано с някакво производство.

Поради невъзможността за изграждане на посетителски център на определеното за това място, се наложи да се потърси вариант за преместването му на североизток от помещение 1. При разчистване на терена на изток от зида на пом. 1 е разкрит вкопан питос.

При оформяне на терена около църквите и подравняване на дворното пространство са разкрити 6 гроба от средновековния некропол на изток и юг от църквите. Два са на възрастни индивиди и четири на деца. На таза на единия от погребаните е намерена средновековна корубеста монета, силно корозирала, в следствие на което се разпадна. Втора монета, намерена в насипа над един от детските гробове е латинска константинополска имитация – тип А, малък модул от II-ро – V-то десетилетие на XIII в. В единия от гробовете над възрастния индивид, в областта на таза и надолу е разкрит детски скелет, обърнат на страни и с леко свити в коленете крака. Прави впечатление, че гробовете са на малка дълбочина – най-плиткият е на 0,30 м от съвременното ниво. Най-често са обикновени гробни ями, понякога маркирани с по един изправен камък при главата и краката. Рядко е оформена гробна камера от плочести камъни. Доста голям е броят на детските скелети – от разкритите четиринадесет, шест са на деца. При единият от гробове главата е отделена на 30 см от тялото. В гробовете липсва инвентар.

В резултат на теренното археологическо проучване в местността Круше, в землището на гр. Разлог, в продължение на три сезона са разкрити две вписани една в друга църкви, изградени по различно време – едната в V – началото на VI в., втората – не по-късно от началото на XIII в. И при двете са регистрирани два строителни периода, без да е възможно да се определят точните им хронологически граници.

Сградата от юг принадлежи на манастир, изграден едновременно с късноантичната църква, обитаван и през Средновековието. Доказателство за това са преправките и надзиждането на северния зид на помещение 1, маркирано на вътрешното лице с един ред фрагменти от керемиди. В потвърждение на такава датировка са двете монети от първата половина на VI в., както и останалия материал – натрошени керамични съдове и метални предмети, свързани с ежедневния бит на обитателите на сградата. Пълното проучване на манастира ще предостави повече данни за времето на възникване и разпространението на християнството в този район.

№55. ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ: „ГОТСКИ ЕПИСКОПСКИ ЦЕНТЪР В АУЛА НА ХАН ОМУРТАГ” ДО С. ХАН КРУМ

Кремена Стоева, Пламен Славов

Археологическите проучвания в аула на хан Омуртаг се провеждат за седми пореден сезон. Цел на проучванията през 2008 г. бе доразкриването на южната част на Базилика 4, решаването на въпроса за оформлението на фасадите, мястото на входа и допроучването на регистрирани в предходния сезон структури, които попадат в наоса и непосредствено южно от църквата.

На 1,5 м западно от базиликата, на дълб. 0,25 м от сегашния терен, бе разкрита тънка хоросанова подложка с отпечатъци от подови тухли, която маркира ходовото ниво пред църквата. Южната част на подложката е разрушена от по-късна пещ, изградена от ломени камъни и глина. Податки за точното местоположение на входа не се откриха, но наличието на подложката показва, че към него е водела пътека или е имало площадка, настлана с керамични плочи.

При западната фасада бе установено, че зидът не е бил разчленен. Проучванията до този момент показват, че южната фасада е била разчупена само при югозападния ъгъл, където бе разкрит пиластър, излизащ от основата с 0,50 м. Тъй като през 2007 г. в профила, южно от последния не бе достигната здрава пръст, през този сезон изкопът бе разширен за допроучване на терена в южна посока. Аналогичната ситуация в профила при северозападния ъгъл на базиликата, където се очерта леглото на лек зид, както и солидните пиластри при северната основа, които предполагат поддържане на тежка конструкция, дадоха основание да се предположи, че е възможно западно от крилата на църквата да са съществували странични галерии. Подобно архитектурно решение има базиликата в м. Дели Душка край гр. Преслав, датирана в V век, при която западно от страничните крила са разкрити стъпки за колонада, поддържаща покривната конструкция на галериите и свързваща източните крила със западната фасада (Иванова 1948, 65 – 70). След изчерпването на насипа в южния край на сондажа бе установено, че южно от югозападния ъгъл на базиликата не е имало зид или друга конструкция. В непосредствена близост до пиластъра, в здравата пръст е била оформена рампа с плавен наклон от юг към север, улеснявала преноса на материали за строителния процес.

За да проверим дали при базилика 4 са съществували стъпки за колонада, западно от двете крила и успоредно на надлъжните фасадни зидове, положихме няколко сондажа.

В изкопа западно от северното крило, срещу първия пиластър на фасадния зид, не се откриха следи от подобна структура. След изчерпването на пластовете от могилния насип, строителния трошляк на базиликата и стария хумус, се достигна естествена структура от големи речни камъни и наносен чакъл, какъвто се наблюдава и в останалите участъци на северния сектор. На нивото на стария хумус, под строителния трошляк от сградите, се откри двуфитилна глинена

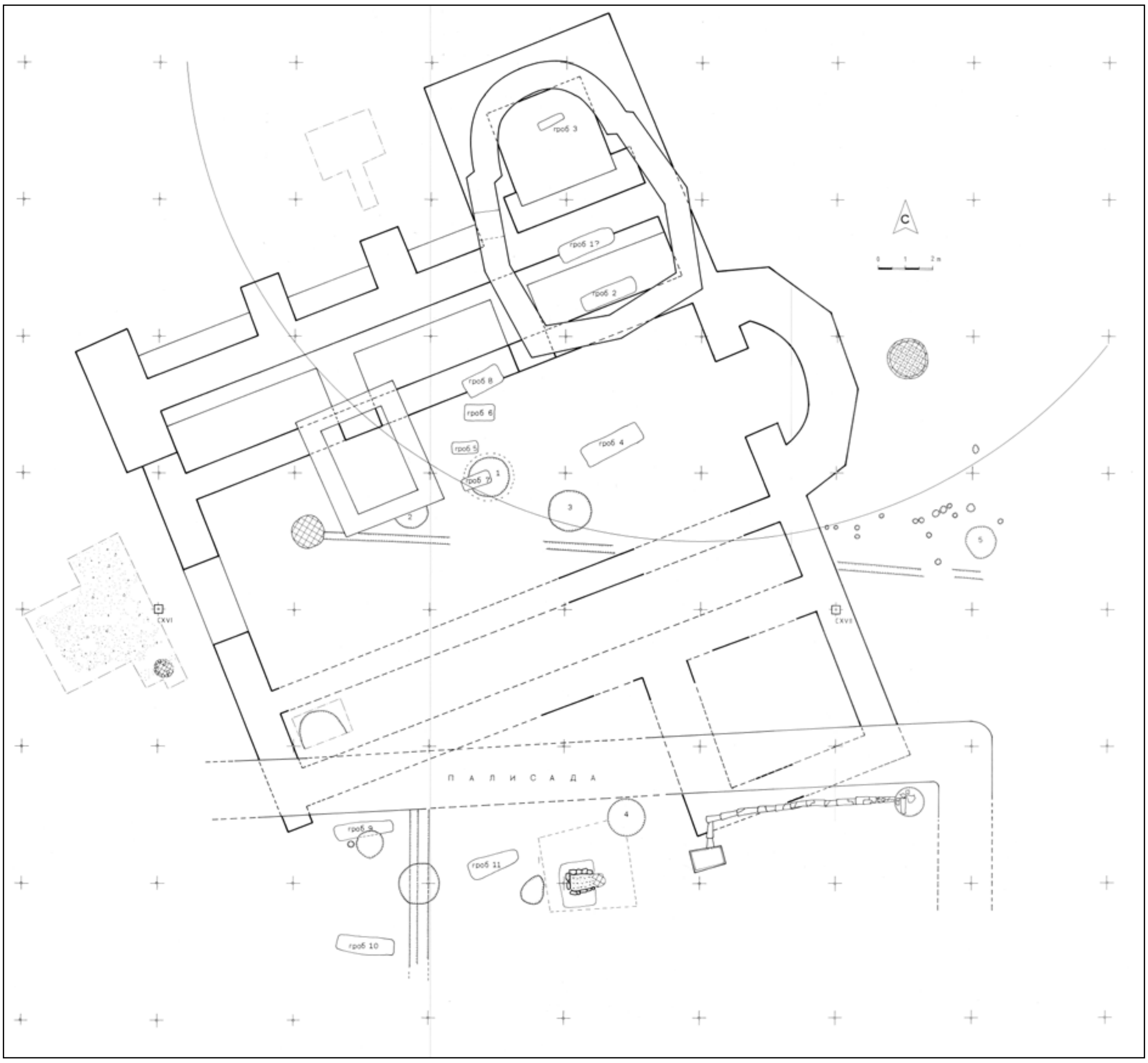

Обр. 1. Базилика 4 (IV-V век)

лампа, чиито технологични белези и формална характеристика насочват към датировка в края на III – средата на V век.

В сондажите в южния сектор следи от стъпки за колонада също не се откриха. Тези данни показват, че Базилика 4 в аула на хан Омуртаг не е имала странични галерии. Дълбокото фундиране, солидната основа (широка 2,80 м) и пиластрите при северния фасадния зид, трябва да се обяснят с характера на терена в северната част на църквата. Тук стерилният пласт се състои от слоеве речен чакъл и чист наносен пясък, а здравият терен, който определя дълбочината на фундиране, се достига на 5 м от сегашното ниво. На такава дълбочина, в сондаж в югозападния ъгъл в северното крило, през 2003 г. бе достигнат здравият сив мергел.

През настоящия сезон бяха проучени отделни участъци от южния стилобат. Установено бе, че неговата основа е изградена стъпаловидно и е най-дълбока в източната си част, а при връзката със западната фасада и в центъра е вкопана само на 0,40 м от строителното ниво. Разликата в дълбочината на фундиране без съмнение се дължи на необходимостта да бъде разпределена тежестта на покривната конструкция, която е била най-масивна в източната си част.

През 2008 г. продължиха проучванията на югоизточното крило на базиликата. Почти изцяло бе разкрит неговият източен зид, запазен в субструкция. При източната основа също се

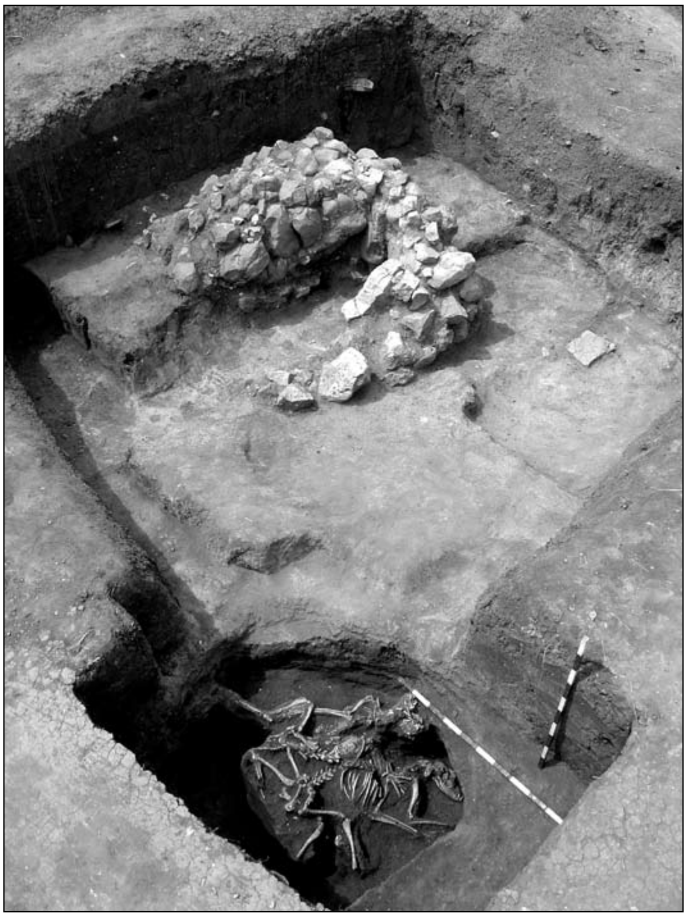

Обр. 2. Печка и култова яма с кучешки скелети от вътрешната страна на палисадата

наблюдава стъпаловидно изграждане. Използването на този прийом тук е продиктувано от необходимостта за преодоляване денивелацията на терена от юг към север. Разкрит бе северозападният ъгъл на помещението, конструктивно свързано с южния фасаден зид. Достигнато бе дъното на основата при външния югозападен ъгъл на помещението, вътрешният е изцяло унищожен от по-късната палисада, датираща от времето на аула. На 0,5 до 1 м южно от палисадата бе разчистен канал с посока изток – запад, който се е оттичал в яма в североизточен ъгъл на дървеното укрепление. Каналът се открива на дълбочина 0,35 – 0,60 м от съвременното ниво и е отчасти вкопан в леглото на южния зид на крилото. В западния си край каналът (с дълж. 7,40 м) прави Г-образна чупка на юг и след 1 м се свързва с масивен варовиков блок, обмазан с фин хидрофобен хоросан. Запазените по надлъжните страни конкавни извивки и откритите върху блока фрагменти хоросан със запазен ръб подсказват, че обмазката е преминавала в невисок бордюр (с височина 0,10-0,15 м), който е образувал плитък басейн. В североизточния край на съоръжението бе запазен in situ тесен улей, чрез който басейнът се е оттичал в канала от керемиди. В пласта под квадрата и в околния терен се откриха единични фрагменти старобългарска керамика, които отнасят съоръжението към времето на аула.

На 5 м западно от канала, бе разкрита правоъгълна печка, изградена от ломени камъни и глина, в чиито рушевини се откри фрагмент от амфоровидна стомна със запазен частично ипсилон, врязан преди изпичането. В профила южно от печката се наблюдава вкопана структура, чиито северни граници не бяха доловени в направения сондаж. В неговия североизточния край, непосредствено южно от палисадата, попаднахме на яма с крушовидна форма, вкопана е на 2,50 м от съвременния терен. На дълб. 0,60 – 0,80 м в ямата, над слой трамбована глина и подсипка от дребни въгленчета, се откриха два кучешки скелета в анатомически порядък.

В съседния квадрат на запад, бе проследена траншея с шир. 1 м и посока север – юг, която се свързва перпендикулярно с южната страна на палисадата. Траншеята е вкопана на 1 м от съвременния терен и на 0,50 м в здравата пръст. Западната ѝ част, широка 0,30 м, е по-дълбоко вкопана, а на дъното ѝ се очертаха кръгли петна, запълнени с черна пръст – вероятно легла от колове с диаметър 0,12 – 0,15 м. Върху трасето на траншеята и в близост до нея са вкопани по-късни плитки ями, в чийто пълнеж се откриха фрагменти старобългарска керамика. Разкритата структура продължава в профила на юг и най-вероятно представлява легло на дървена ограда, заграждала пространство от вътрешната страна на палисадата. Необходимо е цялостно проучване на разкритите в южния сектор структури, за да се изясни каква е била площта на огражденото пространство и дали новооткритите съоръжения и култова яма са били в неговите граници.

През настоящия сезон бе допроучена яма, регистрирана през 2007 г. в централната част на наоса. Ямата е кошеровидна, с дълбочна 3,80 м от нивото на вкопаване. В нейния пълнеж се от-

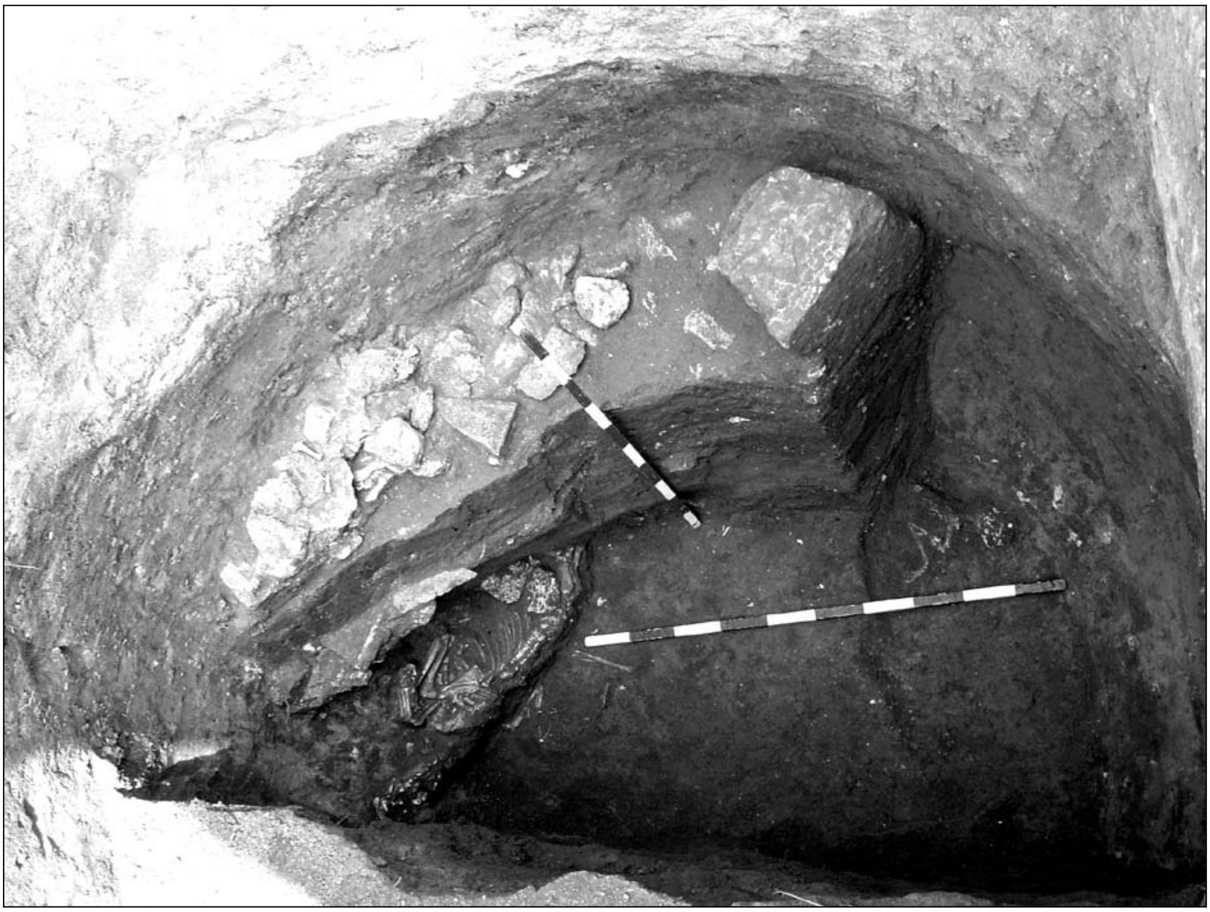

Обр. 3. Яма с животински скелети, вкопана в наоса на базилика 4

криха скелетите на общо шест животни – три кучета и три заека, разположени в три ясно разграничими неравномерни слоя на засипване. В най-долния пласт се откриха скелетите на два заека и куче, във втория – на куче и заек и в хронологически последния слой – скелет на едно куче. Телата на животните са били поставени върху подложка от фрагментирани антични керемиди или ломени камъни, посипани с дребни въгленчета. Пръстта над скелетите е примесена с въглени и пепел, откриват се отделни фрагменти късно-антична керамика и бучки хоросан. Прави впечатление, че шестте скелета са на млади животни с отлично запазен емайл на зъбите. Тяхното групиране в три пласта позволява да изкажем хипотезата за три етапа на запълване на ямата.

Погребването на животни в ями с различна форма е често срещана култова практика по нашите земи през Халщата, Латенския период, Елинистическата, а и през Римската епоха (Нехризов 2006, 546, фиг. 13-15; Георгиева 1991, 1 – 11). От времето на Великото преселение и старобългарската епоха, са ни известни само няколко случая на положени в ями кучешки скелети (Ваклинова 1989, 132-137; Рашев 2008, 207-208, Обр. 78; Балабанов). Тъй като в насипа на ямата се откриват бучки хоросан, а в околния терен няма друга сграда освен базилика 4, на този етап на проучване приемаме за долна граница на вкопаване на ямата разрушаването на църквата и горна граница – насипването на могилата.

Най-важният резултат от проучванията през 2008 г., е разкриването на ями и съоръжения, свързани с езическия култ, чиято интерпретация следва да бъде направена след завършване на необходимите теренни изследвания.

Литература:

Иванова 1948: В. Иванова. Базиликата на „Делидушка" в Преслав. – РП, 1948, 65 – 70.

Нехризов 2006: Г. Нехризов. Ямно светилище от желязната епоха и селище от ранната бронзова епоха при Свиленград. – Спасителни археологически разкопки по трасето на жп линията Пловдив – Свиленгар през 2004 г. ВТ, 2006 г., 397 – 453 и цитираната литература.

Ваклинова 1989: М. Ваклинова. Погребения от периода на Великото преселение на народите при Плевен. – Проблеми на прабългарската история и култура. София, 1989, 129 – 142.

Рашев 2008: Р. Рашев. Българската езическа култура. София, 2008 г.

№56. РАННОХРИСТИЯНСКА БАЗИЛИКА, СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛО, ЦЪРКВА И НЕКРОПОЛ В ШИПОТСКО, БАНСКО

Катя Меламед

През 1989 г. при теренни обхождания в местността Шипотско, Банско, се откриха останките от голяма каменна сграда. Сондажите през 1990 г. я определиха като базилика. Редовните археологически проучвания се проведоха през 1991 – 1997 г., с прекъсване през 1995 г. През 2008 г. разкопките бяха подновени с цел изясняване на детайли и подготовка за експониране на паметника, финансирани от Община Банско чрез Музеен комплекс Банско. Ръководители на проучванията през годините са Катя Меламед и Андрей Меламед (1991 – 1997 г.). Историята на паметника е изяснена въз основа на монети, керамика, накити и други характерни материали.

Теренът представлява тераса, силно наклонена от запад към изток, с надморска височина почти 1000 м. Днес тя е заобиколена от вади от север, запад и изток, като в източната си част е заблатена.

Следва да се отбележи, че географската позиция на това място попада в охранителната зона на един от най-кратките и оживени търговски пътища на юг, към Халкидика. Имаме всички основания да приемем, че районът е бил гъсто населен поне още през първото хилядолетие пр. Хр. Основанията почиват върху обилни материали, добити от землището на Банско и добре датирани с керамика (Добре изследвани са и праисторически културни пластове в Елешница и Добринище: Николов 1992; Николов 1987).

Първоначално върху терасата е устроено тракийско селище, подсказано от каменни градежи и характерна керамика. То се развива на юг от разкритите сгради и проучването му предстои.

Около средата на IV в. е построена базилика. Градена е от естествен камък, без обработка. Използван е ситнозърнест гранит и мрамор от открити морени, които ерозират при замръзване. Избирани са естествени подходящи форми (консултация на Димитър Ив. Дурчов, роден през 1932 г. в Банско, майстор-каменоделец). За спойка е прилагана жълта глина. Липсва хоросан. Постройката е била покрита с тегули местно производство. В местността Свети Иван, на около 3 км в югоизточна посока са проучени пещи за строителна керамика от късната античност. Базиликата е имала стъклени, богато украсени прозорци. Откриха се много голям брой фрагменти от бледозелено стъкло с шупли, някои от тях крайни, с ръб, като оформят правоъгълни пана. Част от фрагментите носят ясни следи от стъклопис – червен кръг и пъпка от цвете; други са обагрени в почти плътен, кървавочервен цвят. Наред с прозоречното стъкло се откриха и фрагменти от стъклени чаши със столче, кандила (?) и други форми.

Това е един от характерните детайли на ранното църковно строителство в Шипотско: градеж, който следва местната традиция, далеч от стандартите на Империята и наред с това – скъпи стъклени прозорци и съдове, най-вероятно внесени от Солун. Този модел намира близки паралели с базиликата от същото време, проучена в Църковен рид, с. Нова махала, Батак (Меламед 1999). Очевидно населението е сродно в материалната си култура и строителни похвати, както и в историческото си развитие. Сходни са и плановете на двете базилики.

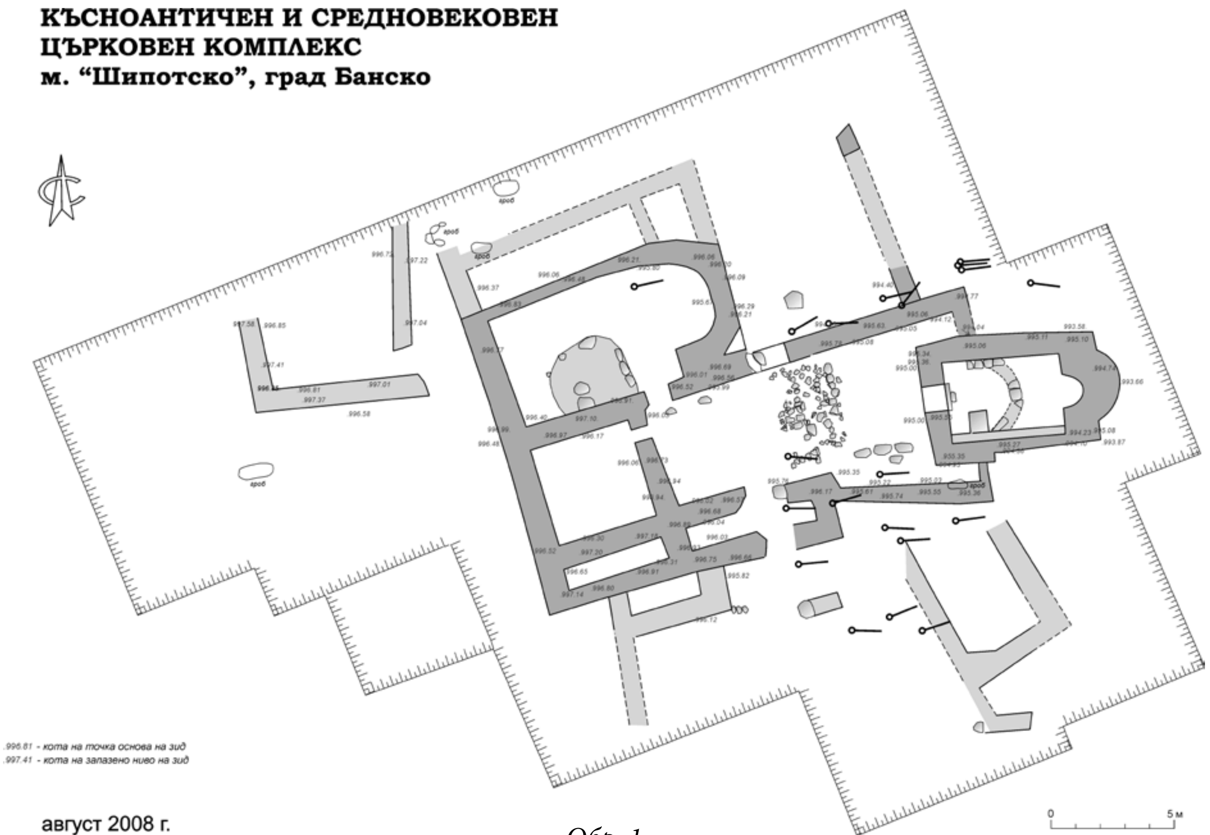
КЪСНОАНТИЧЕН И СРЕДНОВЕКОВЕН
ЦЪРКОВЕН КОМПЛЕКС
м. "Шипотско", град Банско
гроб
.996.81 - кота на точка основа на зид
.997.41 - кота на запазено ниво на зид
август 2008 г.
0
5 м

Обр. 1

Шипотската базилика има силно издължен наос с добре оформена апсида на изток и параклис също с апсида, конструктивно свързан с наоса от север. Почти по средата на наоса личат ясно следите от плочник и стълбище, оформено от големи камъни, което води надолу, към по-ниската предолтарна част. Поради напълно неразличимите по време строителни похвати в района днес е трудно да се каже дали стълбището е част от вътрешната пространствена организация на ранохристиянската базилика или е построено по-късно, във връзка със средновековната църква, издигната върху олтарната част. Склонна съм да приема първата възможност. Наосът е твърде издължен, а денивелацията на терена значителна и стълбището е добро и логично решение за преодоляване на различните нива.

Размери на базиликата: обща дължина 19 м; ширина на наоса 4,40 м. Северен параклис: 8,80 х 5 м. Западно помещение: 4,30 х 4,30 м. Запазена ширина на плочника и стълбището 1,70 м. Дебелина на зидовете 0,80/0,90 м. Запазена височина до 0,80 – 1,10 м.

Най-вероятно тукашната новопокръстена християнска общност е включена в епископията на Никополис ад Нестум (с. Гърмен, Благоевградско).

В края на VI в. базиликата е опожарена. Пожарът добре личи в насипите около зидовете ѝ, както и в обгорените покривни керемиди. Той може да се свърже със славянските нападения по поречието на Места от това време, чиито погроми са установени и в Никополис ад Нестум.

Следва застрояване на къщи. Използва се обилният строителен материал от базиликата, както и някои от нейните зидове, от север и юг. Строителните похвати са същите. Впрочем тази строителна традиция – необработен камък, споен с жълта глина, подравняване на редовете с дървени греди и керемиден покрив, се запазва почти до края на ХХ в. Може да се изучи в много от старинните къщи в Банско. Във височина те се изграждат с дърво или кирпич. Много вероятно средновековните къщи също са имали дървени части, ако съдим по обилието от едри въглени и късове горяло дърво, както и многото железни строителни елементи като разнообразни гвоздеи-за закрепване и декоративни за врата или под, скоби, клинове, резета и пр.

Обр. 2

Със зараждането на това село се свързват фрагменти от керамични съдове от края на VI – началото на VII в., работени на ръка в раннославянска традиция. Откриват се също дребни битови предмети и селскостопански сечива, като преобладават направените от желязо.

В края на X в. селото е изоставено. Причините не са съвсем ясни, много вероятно поради нов пожар.

Върху олтарната част на базиликата е построена малка църква. Използвани са същите необработени камъни, но вече споени с хоросан, примесен със счукани тухли. Църквата има добре оформен вход от запад. Силният наклон на терена е преодолян със стъпала, които водят към наоса.

Размери на църквата: 5,60 х 2,90 м. Дебелина на зида 0,70 м. Запазена височина до 1,50 м.

Около църквата се развива голям некропол. Той е известен още от 1950-те години, когато е строен пътят към планината. Строителните дейности разрушават множество гробове. Археологически са проучени 150 гроба. Те принадлежат към една християнска общност. Датират се между края на X и XIII в. Долната хронологическа граница е колеблива, но горната е добре подкрепена с монета на цар Иван Асен II, сечена след 1230 г. в монетарницата на Солун (Пенчев 1999). Проучената част от некропола е интензивно използвана през XI и XII в. Заключението е направено въз основа на характерните по това време бронзови гривни, както и на монети. Гробовете са разположени върху руините на сградите. Често разрушават дори основите на зидовете или са вкопани в жълтия скалист материк, който тук е сравнително плитко, до 0,60 – 0,70 м от съвременния терен. Гробните ями обичайно са частично оградени с камъни.

Обредът на погребване е християнски, без сериозни отклонения. Телата са полагани по гръб, ръцете са скръстени на гърдите или корема. Ориентирани са с глава на запад. Прави впечатление обилието на едри въглени, обичайно около главата или таза.

Откриват се еднотипни бронзови копчета и токи за колан. Накитите са на обичайните за носене приживе места – обеци, пръстени и гривни. Липсват огърлици. Познат е обичаят Харонов

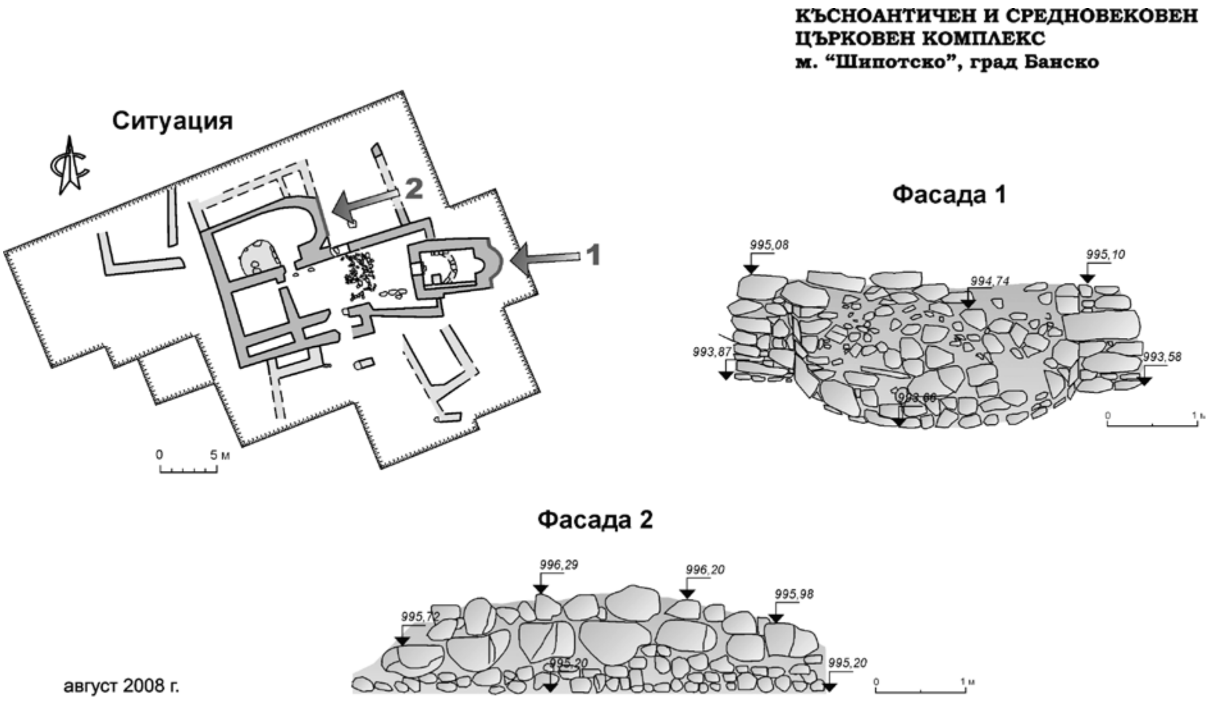
КЪСНОАНТИЧЕН И СРЕДНОВЕКОВЕН
ЦЪРКОВЕН КОМПЛЕКС
м. "Шипотско", град Банско
Ситуация
2
1
0
5 м
Фасада 1
995,08
995,10
994,74
993,87
993,58
993,66
0
1 м
Фасада 2
996,29
996,20
995,98
995,72
995,20
995,20
0
1 м
август 2008 г.

Обр. 3

обол. Повечето монети са силно изхабени и неразчетени. Наред с железни ножчета, една от обичайните лични вещи, откривани в средновековните гробове, се появяват и железни гвоздеи – по един в гроб, както и други железни предмети, често повредени или неочаквани като гробен дар. Няма данни за погребване в дървени ковчези, за да ги свържем с тях. Предполагам, че железните предмети са оставяни заради елемента желязо, като предпазна мярка, вероятно при определен тип социално поведение приживе. Практиката е позната от много други некрополи, както и от етноложки материали.

В гробовете липсват животински кости. В два гроба са открити глинени съдове, вероятно с безмесна храна или течност като попътнина. Липсват данни за огнища, тризни, други структури или дейности, свързани с поменалната обредност.

За антропологически изследвания в Института за експериментална морфология и антропология са предадени останките на 102 индивида.

Литература:

Меламед 1999: А. Меламед. Култов комплекс в землището на с. Нова махала. – Rhodopica, Смолян, 1999/1, 83 – 91.

Николов 1987: В. Николов, К. Масларов. Древни селища край Елешница. София.

Николов 1992: В. Николов, Мл. Радева. Сондажни проучвания на ранонеолитното селище в Добринище, Разложко. – Археология 11 – 13.

Пенчев 1999: Вл. Пенчев. Билонова скифата на чар Иван Асен II, намерена край град Банско. – Нумизматика и сфрагистика 1, 95 – 97.

№57. СРЕДНОВЕКОВЕН КНЯЖЕСКИ МАНАСТИР В М. „КАРААЧТЕКЕ” – ВАРНА

Казимир Попконстантинов, Валентин Плетньов, Росина Костова

Средновековният манастир в м. Караачтеке се намира на 5 км западно от Варна. Разположен е върху висока тераса отворена към Варненския залив и е с приблизително площ 10 дка. Обектът се проучва чрез редовни археологически разкопки от настоящия екип от 1996 г. За 13-ти сезон се подновяват редовните археологически разкопки на обекта „Княжески манастир” в местността „Караачтеке” – Варна. Работим с група от 16 студента от III к. Археология във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, които провеждат задължителна практика по средновековна археология.

Усилията на проучвателския екип и студентите през сезон 2008 г. бяха съсредоточени в квадранти II`, VII` и VIII` и съответно в кв. I`2, I`3, J`2, J`3 и H`3, в които попадат западният и южният сектор на средновековния княжески манастир. Основната ни цел е **изясняване на плановата схема на „скрипториума” и проследяване на откритите през 2007 г. основи и вход на сграда, която се намира в югозападна посока.**

Задачи:

1. Разкриване на западната и южната част на скрипториума и основите на новооткритата сграда, разположена югозападно от него.
2. Проучване на пространството южно от скрипториума.
3. Разчистване на площта югозападно от скрипториума и проследяване на двора западно от манастирския храм.

Резултати:

I. Югозападна част на скрипториума.

При проучването на западната част на скрипториума, през 2007 г., попаднахме на основи на сграда, която се намира югозападно от него. Основите са изградени в същата техника както при скрипториума – opus mixtum. От основите на сградата в западна и южна посока тогава разкрихме едва 2,50 м от южната основа и 2,00 м от западната. Те са с дебелина 0,75 м. Стратиграфията и в този сектор е ясна и отчетлива, както в останалата проучена част от манастира. В пласта до 0,80 м се откриват фрагменти от керамика с характерните особености за периода XVI – XVIII в., животински кости, железни гвоздеи. В следващия пласт до 1,20 – 1,50 м се откриват рушевини с примеси от покривни керемиди (тегули и имбрици), хоросанови слитъци, керамика от XII – XIV в. и от IX-X в. На 2 м дълбочина от съвременното ниво попаднахме на тънък хоросанов пласт, явно от рушевините на основата, която в южна посока е доста разрушена. Интересно е, че на разстояние 3,40 от входа (разположен до югозападния ъгъл на последното помещение на скрипториума) в южна посока попаднахме на „издатък” в източното лице на основата. Той е с размери 0,18 м и ширина 0,75 м и е в конструктивна връзка с основата. Може би се касае за „лизена”? Не по-малък интерес представлява и откриването на 1,30 м от съвременното ниво на една редица правилно поставени покривни керемиди (тип имбрици) покрай западното лице на източната основа на новооткритата сграда (т. е. от вътрешната ѝ страна). Керемидите са поставени една върху друга и подредени „каскадно,”с наклон в южна посока, по протежение на 4 м от североизточния ъгъл на сградата и са на дълбочина 0,50 м от запазената височина на основата. Те са с размери 0,35 х 0,55 м (Обр. 1).

При проследяване на източната основа на новооткритата сграда, в южна посока на разстояние 5,20 м от си ъгъл установихме разрушаване на стената. В този сектор попаднахме на десет безразборно нападали камъни, явно от сградата. Някои от тях са бигорови, с добре обработени стени, а други необработени. Те са от сив плътен пясъчник. В най-южната част на сектора, в който попада източната стена на новооткритата сграда, на дълбочина 3 м от съвременното ниво също

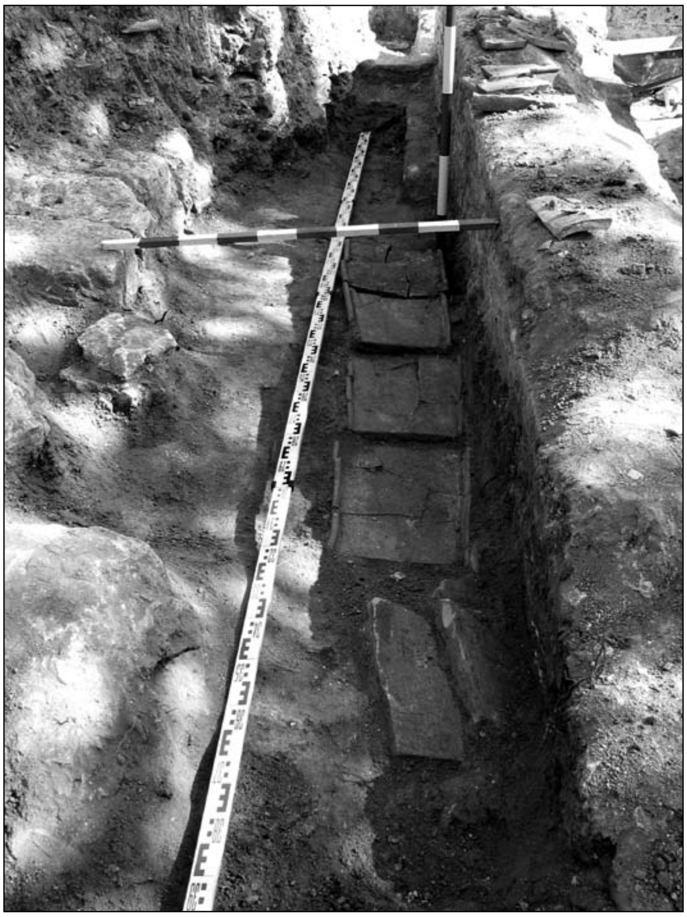

Обр. 1. Новоразкрита сграда западно от скриптория

попаднахме на нападали камъни. На тази дълбочина се откриват фрагменти от керамични съдове от X в., а в по-горните, както вече отбелязахме керамиката е от XII – XIV в.

Разрушаването на основата в южна посока е стъпаловидно. Тук имахме възможност да проследим начина на изграждане на основата. Субструкцията е от 4 реда необработени камъни, вкопани в траншея на дълбочина 0,60 м. Над тях е първият ред от суперструкцията, която е изградена от добре обработени бигорови камъни. Суперструкцията е построена така както и скрипториума – редуване четири реда бигорови камъни, следват четири редов тухлен пояс. Еднаквостта в начина на градеж подсказва едновременност в строежа на скрипториума и новооткритата сграда. Това е видно и от начина на изграждане на входа, оформен между югозападния ъгъл на скрипториума и североизточния ъгъл на новооткритата сграда, който служи като конструктивна връзка между тях и като връзка между дворните пространства в западния сектор на манастира.

През следващия сезон ще имаме възможност да проследим плановата схема на тази сграда, която на този етап не може да ни даде отговор на въпроса за нейното предназначение. Интересно е и това, че тя на пръв поглед изглежда като че ли е на много по-ниско ниво както от скриптория, така и от дворното пространство, оформено южно от скриптория и западно от манастирския храм. При направеното техническо заснимане се оказа, че спрямо скриптория е на 1,60 м по-ниско, а спрямо плочника северозападно от храма е на по-плитко ниво с 0,40 м. Новооткритата сграда затваря от запад двора простиращ се между нея и храма. Може би в южната част на двора е било оформено „аязмото", там където сега се намира каптажа за вода.

II. Проучване на двора южно от скриптория и западно от храма.

Продължаваме проучването на дворното пространство южно от скрипториума. И тук насипите повтарят познатата ни вече стратиграфия в помещенията. Както в тях, така и тук са откриват бигорови камъни от рухналите стени на сградата, керемиди от двата вида, фрагменти от керамични съдове от X-XI в., фрагменти от стенописи; керамика от XII – XV в., животински кости, еленов рог със следи от обработка. Паралелно с това се откриват и частични следи от жилища от този период-полуразрушени основи, в които са използвани бигорови, варовикови камъни на глинена спойка. Едната от основите е с дължина 5 м. Сред строителните материали се откриват сполии от мраморната украса на манастирския храм, тухли (Обр. 2).

В този сектор проследяваме и плочника, част от който бе разкрит преди тринадесет години. Оказа се, че той е продължава в западна посока и вероятно е опирал до южната основа на скриптория. Разкритата част е с размер: дължина 8,60 м и шир. 2,10 м. Подът е застлан с тухли, плочести камъни и мраморни сполии (Обр. 3).

След разрушаването на манастира тук е било построено жилище, което използва южната стена на скриптория в сектора на двете му югоизточни помещения. От юг продължихме проследяването на северната основа на т. нар. „атриум". При демонтирането на два камъка се оказа, че

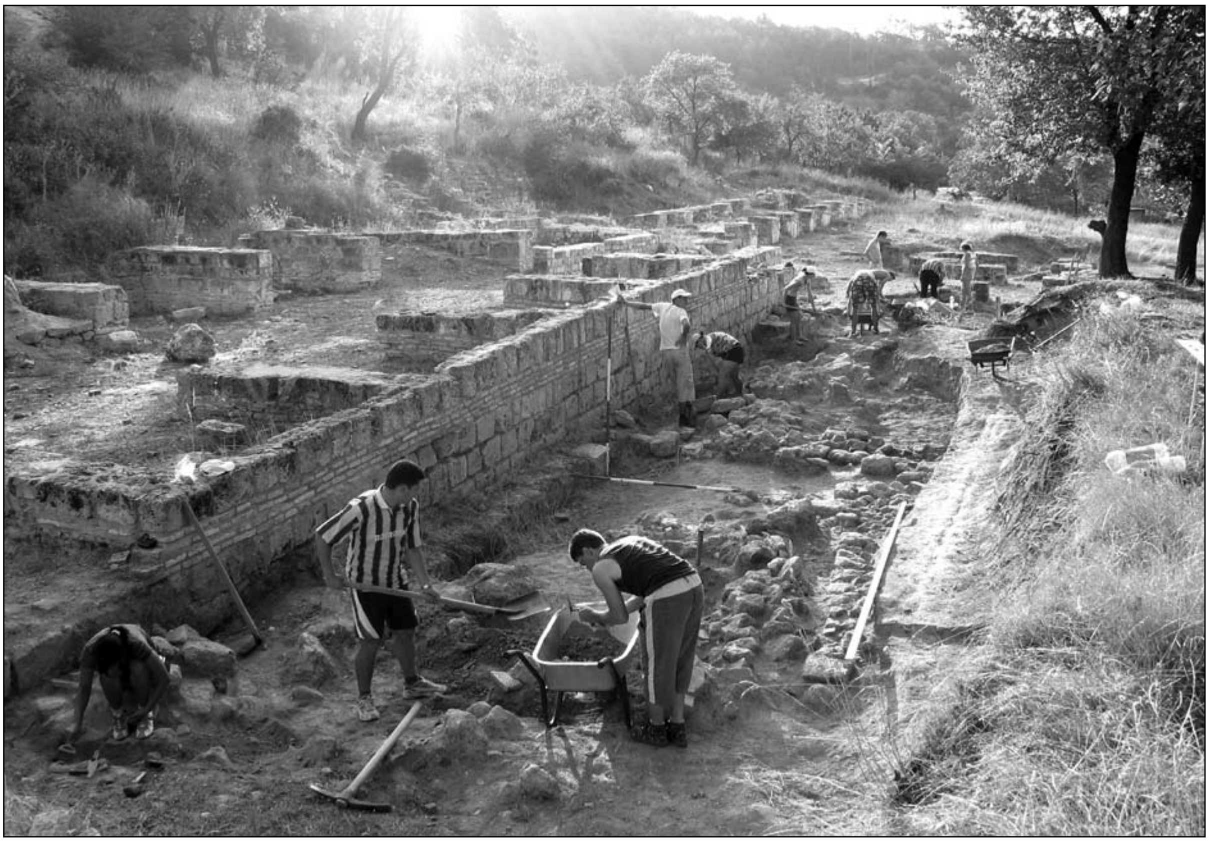

Обр. 2. Жилища южно от скрипториа

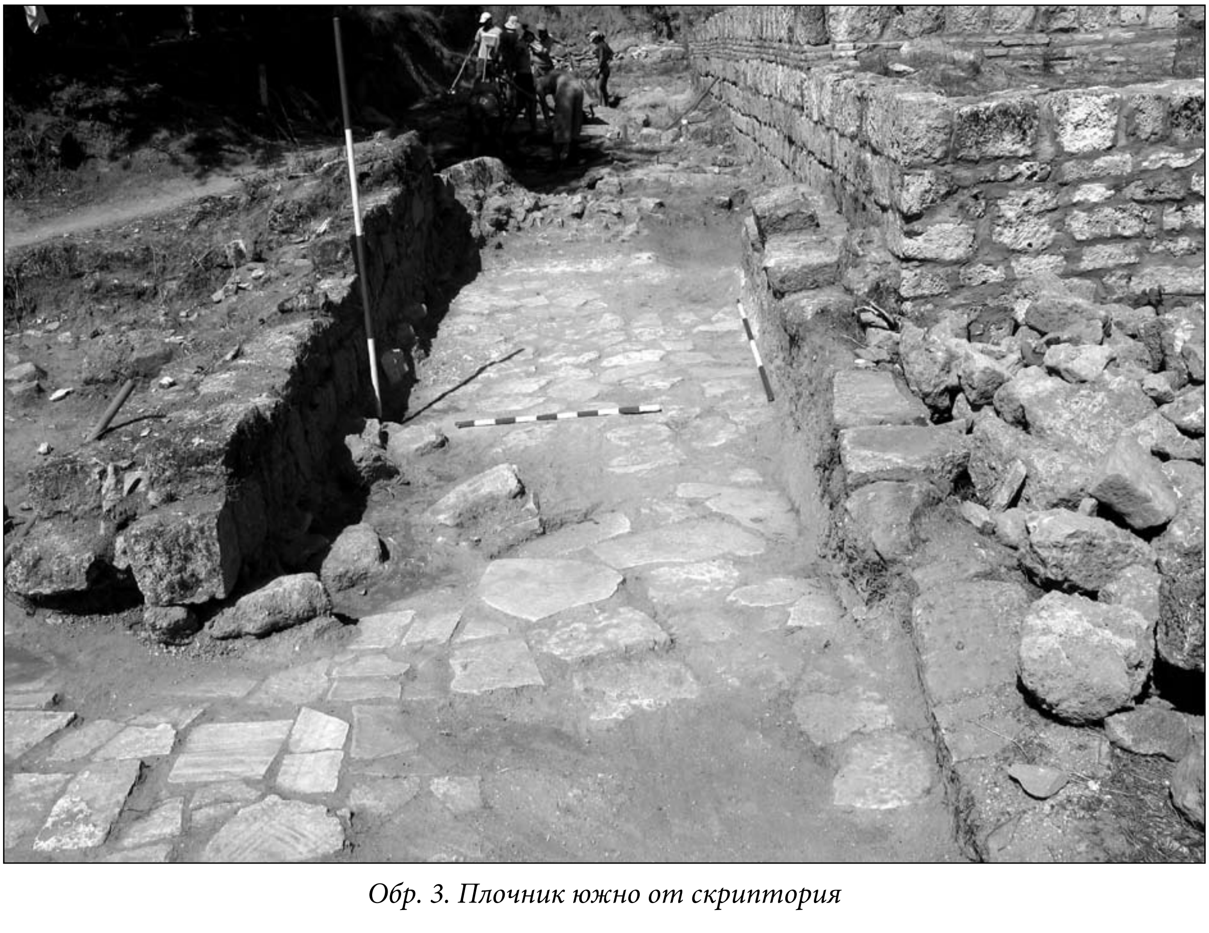

Обр. 3. Плочник южно от скрипториа

основата стъпва върху плочника. Под тях се откриха двадесетина фрагмента от стенописната украса на храма. Това е още едно доказателство, че храмът не е имал атриум. Заедно със стенописите се откриха няколко фрагмента от амфора с врязана украса от хоризонтални линии.

Трудният терен, триметровите насипи и рампата с пръст от разкопките ни в продължение на 5 г. в този сектор на манастира не ни позволиха да доразкрием основите на новооткритата сграда. За следващия сезон остават за доизясняване част от въпросите свързани с изясняване на топографията на сградите в западната част на манастира:

- Разкриване на основите на новооткритата сграда в южна и западна посока и изясняване на функциите ѝ.
- Установяване на западните граници на манастира.
- Разчистване на рампата с пръст, за да се освободи терена за проучване на сградата в южна посока.

В заключение ще отбележим, че внушителните размери на манастира, построен върху площ близо 10 дка, на скрипториума и сградите източно от него, на манастирския храм, който е стенописван, видно от намерените в насипите близо 3,000 фрагмента от стенописната украса, изисканата архитектура като цяло, показват предварителен замисъл и влагане на значителни средства и енергия, които биха могли да дойдат от най-високите среди на българското общество-княжеския двор. Както манастирът при Равна, така и проучвания от нас манастир, който също е посветен на св. Богородица-покровителката на княз Борис-Михаил и неговия род, са първостепенни книжовни средища и княжески манастири където, с изключителната подкрепа на княз Борис и цар Симеон, някои от учениците на Св. братя Кирил и Методий и обучените от тях български духовници превеждали, преписвали и украсявали книги, част от които са били необходими за богослужението в българските църкви.

Литература:

Попконстантинов, Костова, Плетньов 2005: К. Попконстантинов, Р. Костова, В. Плетньов. Манастирите при Равна и Караачтеке до Варна в манастирската география на България през IX-X в. – В: ACTA MUSEI VARNAENSIS III-2. Българските земи през средновековието (VII – XVIII в.). Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Александър Кузев. Варна, 12 – 14 септември 2002 г. Варна, 2005, 107 – 119.

Попконстантинов, Костова, Плетньов 2007: К. Попконстантинов, Р. Костова, В. Плетньов. Средновековният княжески манастир в м. Караачтеке-Варна.-Археологически открития и разкопки през 2006. София, 2007, 569 – 571.

Попконстантинов, Костова, Плетньов 2008: К. Попконстантинов, Р. Костова, В. Плетньов. Средновековен княжески манастир в м. Караачтеке – Варна. – Археологически открития и разкопки през 2007. София, 2008, 645 – 648.

№58. СРЕДНОВЕКОВЕН МАНАСТИР „СВ. ЙОАН ПРОДРОМ” НА О. „СВ. ИВАН” – СОЗОПОЛ

Казимир Попконстантинов, Цоня Дражева, Росина Костова

Остров „Св. Иван” е най-големият от петте острова по българското черноморско крайбрежие и един от трите в созополския залив. Намира се на една морска миля от Стария Созопол и е с площ 260 декара.

Началото на първите археологически проучвания на остров „Свети Иван” е поставено през 1985 г. от екип на НИМ – ст. н. с. дин Виолета Димова, ст. н. с. д-р Божидар Димитров. По-късно в екипа са включени Кристина Капелкова, Иван Петрински. Вниманието на екипа е съсредоточено в южната част на острова, където се намира манастира, посветен на „Св. Йоан Продром”. Според проучвателите тук се намира тракийско светилище от VII – IV в пр. н. е., посветено на Аполон Лечител с прочутата бронзова статуя на Каламис. Около светилището възниква огромен комплекс от сгради, защитен от каменна стена, който заема цялата югоизточна четвърт на острова. След налагането на християнството във Византия, в края на IV – началото на V в. върху неговите руини е построена базиликата „Св. Богородица". Тя е претърпяла няколко преустройства през IX и X в. Кога е построена обителта „Св. Йоан Продром" засега е неизвестно.

Според Мануил Фил манастирът е бил възобновен от византийския пълководец Михаил Глава Тарханиот през 1263 г., след победоносния му поход. Това сведение подсказва, че началото му трябва да потърсим в началото или най-късно средата на X в. Той е бил любимо място за пребиваване на константинополските патриарси. Манастирът е разрушен от турците в 1629 г., тъй като в продължение на няколко години сградите му са служели за убежище на пирати-казаци. За разлика от другите манастири, за този имаме най-много писмени свидетелства, видно от изследванията на гръцките учени Й. Сакелион, А. Пападопулос-Керамевс, на Н. Джемеренов, Б. Димитров, посветени на императорски грамоти и патриаршески сигилии от XIV-XV в.

Средновековният манастир „Св. Йоан Продром" е разположен върху тераса отворена към Созополския залив и е с приблизителна площ 5 дка. След близо 15 годишно прекъсване редовните археологически разкопки на манастира се подновяват във връзка с реализиране на проект на НИПК и Фондация „Созопол"за консервация и реставрация. Във връзка с реализиране на проекта бе наложително проучване на основите, стратиграфията и прилежащата инфраструктура с цел изясняване на състоянието им и подготовка за консервация и реставрация.

Поради дългогодишното прекъсване на проучванията на манастира и липсата на поддръжка проучените останки се намират в много лошо състояние-обрасли с тръни и затрупани с нападали от стените камъни. Затова предприехме разчистване на двете църкви и проучените сгради в южната част на манастира, изсичане на храстите в границите на манастира и отчасти извън северната оградна стена.

Усилията на екипа бяха съсредоточени в северозападния и южния сектор на средновековния патриаршески манастир.

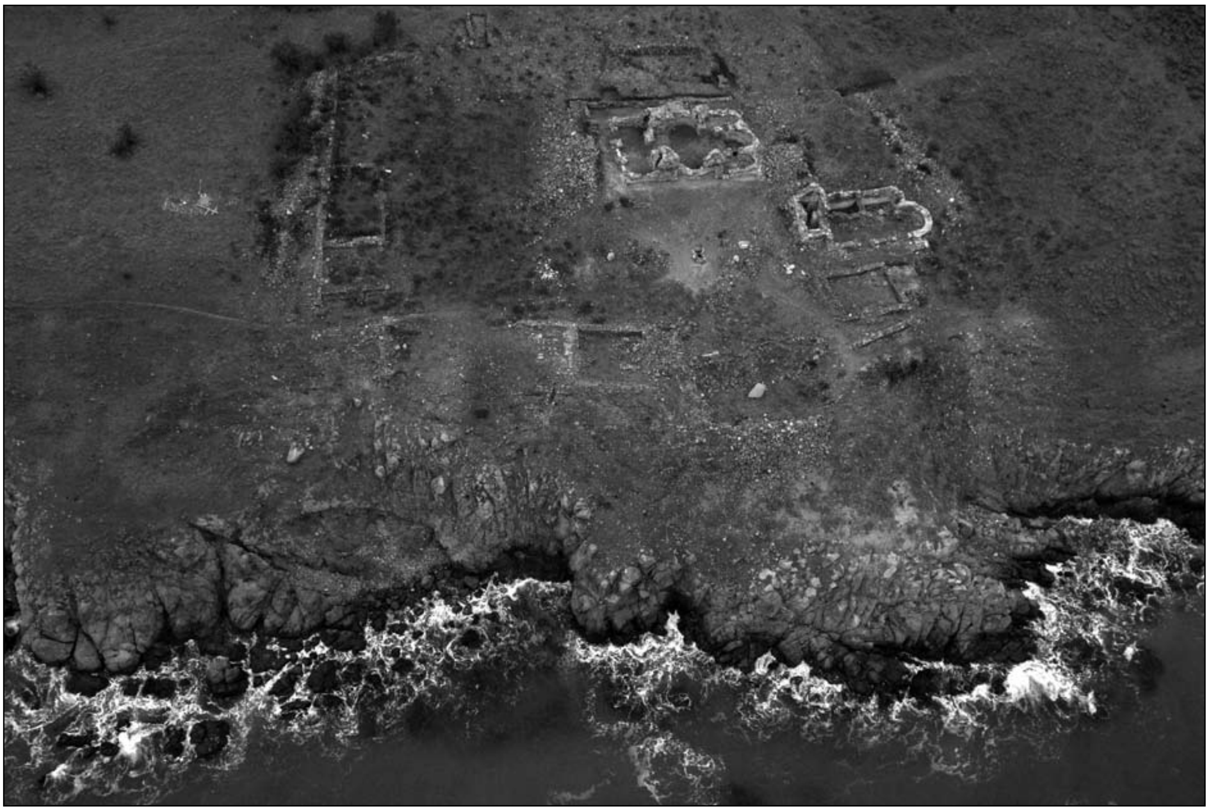

Обр. 1. Самолетна снимка на манастира „Св. Йоан Продром" (ВМС)

ЗАДАЧИ:

1) Изясняване на строителната история на ц. „Св. Йоан".

2) Изясняване на комуникациите между ц. „Св. Йоан" и „Св. Богородица".

3) Проучване на пространството между ц. „Св. Йоан" и северната оградна стена и изясняване на подхода към манастира от северозапад.

4) Уточняване на границата на манастира от север и изток.

В изпълнение на поставените цели за този археологически сезон бяха изсечени всички храсти в границите на манастира и извън него и извършени сондажни проверки в: олтарната част на църквата; притвора; северно от църквата „Св. Йоан Продром"; източната оградна стена; при северната оградна стена.

1) Изясняване на строителната история на църквата „Св. Йоан Продром"

В своята книга „Църквите в България през XIII-XIV в. С., 2008 г. В. Димова подробно публикува този изключително важен за средновековната българска архитектура паметник. Именно поставените от В. Димова въпроси ни подтикнаха да проверим начина на фундиране на основите на храма и дали е построен върху „чист" терен или върху сгради от предходните епохи, какъвто е случаят с църквата посветена на „Св. Богородица".

Сондаж №1

Заложен е в южната част на притвора и по-точно, по цялата дължина на южната стена от ЮЗ ъгъл на притвора до нишата в ЮИ стена на притвора. Размери: 3 м дълж. (З – И) х 1 м шир. (С – Ю). На дълб. 0,20 – 0,40 м открихме керамични фрагменти – глазирани (XIII-XIV в. ?). На дълб. 0,80 м от подовото ниво попаднахме на разрушен гроб като само част от костите (ребра, надлакътна кост) са в наличност и до силно изтлели. Под костите и около тях има въглени и вар.

На дълб. 0,90 м от първия ред на 4-редовия тухлен опус на южната стена на притвора бе установен първият отстъп на субструкцията. Отстъпът е граден от 3 реда грубо обработени камъни (местни сиви) на хоросанова спойка – вис. 0,45 м, отстъп от южната стена на притвора 0,15 – 0,20 м. Вторият отстъп (0,20 – 0,25 м) е на 1,40 м дълбочинна от суперструкцията. При сключването на ъгъл между южната и източната стена на притвора, ъгълът е уширен и оформен дъговидно на нивото на втория отстъп – дъговидната част е 0,40 м от ЮИ ъгъл на притвора. В дебелината на втория отстъп има гнездо от греда (0,15 х 0,15 м) и дълж. 1 м (почистена във вътрешността на стената), която продължава по цялата дължина на основата с посока З-И. Под гредата липсват камъни от външното лице на първия отстъп. В насипа на достигната дълбочина от 1,60 м намираме фрагменти от гърнета и амфори (гребенчата повърхност) от IV – VI в.

Сондаж №1: в олтарното пространство на ц. „Св. Йоан"

С цел проверка на начина на фундиране на стените на олтарната част и на стратиграфията на църквата заложихме сондаж в олтарното пространство между северната и южната стена на абсидата. В пласта на дълб. 0,20 – 0,60 м попаднахме на фрагменти от стенописната украса и керамични фрагменти (тънкостенна керамика, белоглинена с разноцветна глазура – XI, XII – XIV в.), от елинистическа и римска епохи, стени от амфори. Основата на южната стена на абсидата е изградена по следния начин: 0,00 – 0,30 – два реда плочести камъни; третият ред от горе на долу е от големи камъни с добре обработено лице-размери от 0,30 до 0,70 м. Под него следват 2 реда камъни – средно-големи и плочести. Именно в тези редове, които са на дълб. 0,80 м от подовото ниво попаднахме на 2 отвора, от легла на вградени греди, разположени напречно на основата (в нейната дебелина). Отворите са с правоъгълна форма (0,10 х 0,15 м), дълбочина в стена (1,30 м). Двете легла са на 0,80 м едно от друго. В едно от гнездата открихме гвоздей с остатъци от дърво. Всички редове на основата са споени с хоросан. На дълб. 0,10 м под леглата на гредите попаднахме на хоросанов пласт с дребни камъни с шир. 0,65 м. При направената проверка на западния край на този хоросанов пласт бе проследена дълбочината на основата, върху която е оформен вход от презвитерия към диаконикона и ЮЗ стълб. Трябва да се отбележи, че основата на южната стена на абсидата (на предолтарното пространство) прави лека извивка в източна посока на 0,20 м след западната страница на прохода между протезиса и диаконикона. На дълб. 1,10 м от подовото ниво край южната стена на абсидата попадаме на основа от средноголеми камъни (сив местен), някои от които са с обработени лица. Всъщност тези камъни са покрити от хоросановия пласт, описан по-горе. След като снехме още пласт на дълб. 1,40 м от подовото ниво установихме, че основата е само от един ред камъни на калова спойка наредени върху пласт с хоросанови бучки и най-вероятно е основа от по-ранна сграда. Основата е с шир. 0,60 м от основата на южната стена на абсидата. В пласта се откриха няколко фрагмента от устие на съд с черен фирнис. Вероятно сме попаднали на по-ранна структура, която е преизползвана при фундиране на църквата.

В източния и западния профил на сондажа се очертава следната картина:

- Хоросанова подложка (3 – 5 см) за последния тухлен под на църквата,
- Насип с фрагменти от тухли и хоросанови бучки (0,16 м)
- Хоросанова ивица (деб. 3 см), което съответства на най-горния ред от субструкцията на южната стена на абсидата
- Пласт, наситен с фрагментирани тухли, въглени, хоросанови буци и фрагменти от стенописи (0,90 м)
- Пласт с малко въглени, тухлени фрагменти и малки хоросанови петна (0,20 м)

Ако съдим по начина на изграждане на основата на южната стена на абсидата на храма, тя ще има същата дълбочина като южната стена на притвора.

Сондаж №4

Чрез него искаме да проверим **стратиграфията и фундирането на източната оградна стена** с посока С – Ю, която се намира на 16 м източно от СИ ъгъл на ц. „Св. Йоан". Сондажът е заложен пред външното (източно) лице на стената с шир. 1,50 м и дълж. на този етап 2 м. Има за цел да проучим стратиграфията и на пространството между тази стена и стена №2, която се намира

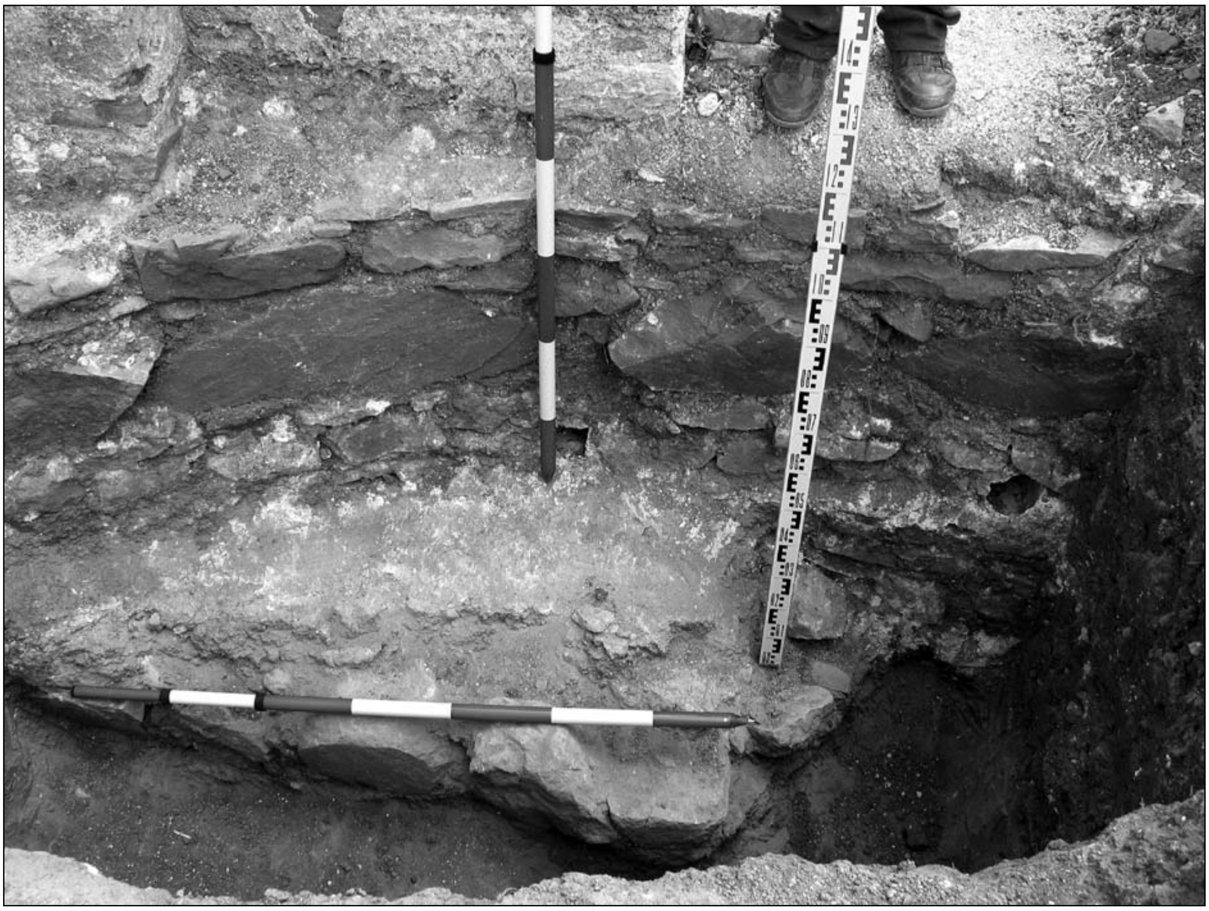

Обр. 2. Сондаж в олтарната апсида

на 16 м източно от нея. В горния пласт разчистваме нападали камъни с обработено лице (сив местен), покривни керемиди-имбрици. Насипът е песъчлив. На дълб. 0,40 м от съвременния терен попадаме на 5-6 см хоросанов пласт (в северния профил на сондажа). На 0,20 м източно от стената в северния профил се наблюдава горял пласт с деб. 0,30 м. На дълб. 0,25 – 0,30 м от запазената суперструкция попадаме на пласт от покривни керемиди (имбрици), нападали върху хоросанов пласт. В насипа има керамични фрагменти от XI в. и XIII-XIV в. и 1 фрагмент груба керамика (устие и стена), дебелостенна, с много кварцови примеси, близка по тесто до покривните керемиди, железните гвоздеи и черупки от бели миди.

Сондаж №8: северна оградна стена и порта

След изсичане на храстите северно от храма, на 25 м от него, се очерта северната оградна стена на манастира. При проследяването ѝ установихме, че на 20 м. източно от СЗ ъгъл на манастирската ограда се очертава видимо уширение на стената. Предположихме, че тук би трябвало да има вход, тъй като от север е логично да има връзка със северната част на острова. При направените сондажни проверки се очерта проход, оформен от две страници, всяка от тях с дебелина варираща между 0,70 – 0,80 м. След окончателното разчистване на нападалите камъни се установи, че входът е затрупан каменно срутване, горели керемиди и останки от горели дъски и греди. Входът е оформен с правоъгълен праг на цялата ширина 1,30 м с две правоъгълни страници долу, които оформят прехода. Врата се е отваряла навън т.е. дясно на ляво. При лявата страница бяха открити железни елементи за врата: три лагера за оста, пет железни клинове, железни обкови и менгешета. Проходът е със следните размери: дълбочина 6 м, ширина в южната част 1,7 м, в средата се променя до1,95 м, а в най-северния край достига максимална ширина 2,1 м. С откриването на портата от северната стена се оказа, че манастирът е имал връзка с острова и пристаните от север, запад и юг. От тях най-представителна е била портата от юг, която се намира между магерницата и т. нар. представителна сграда. Тя е оформена с калдаръм от добре обработени плочи, с наклон на юг и връзка с пристана, посредством дървена платформа.

Сондажни проверки северно от храма

С цел изясняване на застрояването в северния сектор на манастира предприехме проучването на сграда, чийто основи успяхме да очертаем на повърхността на терена северно от северното „помещение" (галерия) на ц. „Св. Йоан". Очертаването на основите е доста трудно поради многото разпилени камъни и каловата спойка на самите основи. Една от основите е с посока З – И и е успоредна на северната стена на църквата. Започваме проверка покрай нейното външно (южно) лице. Приблизителна дебелина на основите 0,60 м. Проследяваме я в западна посока на дълж. 3 м от ъгъл, който сключва с друга основа с посока Ю – С. Пластът е наситен с много фрагментирани керемиди и тухли, кухненска керамика – глазирана и сграфито (XIII-XIV или XV-XVI в.), железни гвоздеи.

До СЗ ъгъл на северното помещение се очертава основа с посока „запад", долепена на фуга от варовикови камъни и местен сиенит и сив хлорид на калова спойка-вероятно късно преграждане. Плочникът край северната стена ще бъде проследен и на запад-вероятно е галерия. Разкрит е северозападният ъгъл на стената, където се установява уплътнена вътрешна правоъгълна структура изградена от ломен камък на калова спойка. Структурата е сравнително лека, състояща се от средна големина камъни с преизползвани тухли за изравняване на фугите. Нейната функция може да се определи като платформа носеща дървена постройка във височина – възможно късната камбанария, която е направена след опожаряването на старата в средата на притвора.

В заключение ще отбележим, че внушителните размери на манастира, построен върху площ близо 6 дка, с два храма стенописвани, видно от достигналата и все още частично запазена стенописна украса в храма „Св. Богородица", изисканата архитектура като цяло, показват предварителен замисъл и влагане на значителни средства и енергия. Както е известно и от изворите, в един период от време този манастир е бил патриаршески. Тук са отсядали и били заточвани някои от константинополски патриарси още през XI в. В отделни периоди от своето съществуване той е бил под патронажа на българските царе, както през X век, така и през XII – XIV в. Независимо под чий патронаж е бил манастирът „Св. Йоан Продром” в отделни периоди, той е играл важна роля в културата на две империи със своя скрипториум, видно от огромното книжовно богатство. Част от него е достигнало до нас и макар „разпокъсано” в различни хранилища, то е съхранено. Затова си заслужава да се посветят и време, и средства, за да се продължи неговото допроучване, експониране и доизясняване на историята на единствения в този регион патриаршески манастир.

Литература:

Димитров 1980: Б. Димитров, Созополските средновековни манастири. – Векове, 1980, 1, 79.

Димова 1992: В. Димова, Църквата „Св. Иван Предтеча” на манастира при Созопол. – Известия на Националния исторически музей, 1992, IX, 53 – 65.

Димова 2008: В. Димова, Църквите в България през XIII-XIV в. София, 2008, 341 – 345.

Джемеренов, Димитров 1994: Н. Джемеренов, Б. Димитров, Документи за манастира „Св. Иван Предтеча” край Созопол. – Известия на Националния исторически музей, 1994, X, 9 – 15.

Петрински 2000: Ив. Петрински, Манастирът „Св. Иван Предтеча и Кръстител” на о. Св. Иван (1467/71 – 1629). – Известия на Народния музей – Бургас, 2000, 3, 9 – 15.

№59. МЕЛНИК. РАЗКОПКИ НА МАНАСТИРА „СВ. БОГОРОДИЦА ПАНТАНАСА”

Виолета Нешева, Цветана Комитова, Оленка Миланова

През 2008 г. продължиха за четвърти сезон разкопките на манастира „Св. Богородица Пантанаса” в гр. Мелник, по време на които беше проведена археологическа практика на група ученици от НГДЕК „Константин-Кирил Философ”, с ръководител П. Евтимов, преподавател от НГДЕК. Финансовите средства бяха осигурени от НГДЕК. Съдействие ни оказа АМ в гр. Сандански и Филиалът му ИМ в гр. Мелник.

Работата беше съсредоточена в западния манастирски двор (Обр. 1). В централната му част през 2007 г. попаднахме на част от основи на сграда, условно обозначена като сграда II. През 2008 г. я разчистихме изцяло. Архитектурните ѝ останки са много оскъдни, защото тя е пострадала не само при свличанията на скалата от север при земетресение в началото на XX в., при което е разрушен целият манастир, но и камъкът от градежа е извлечен, а теренът е бил залесен с акации през 50-те години на XX в. след предварително подравняване и терасиране.

Поради значителната денивелация от север към юг сградата е била решена на две нива, с разлика 1,80 м. Планът ѝ е сложен. На първо ниво е приземният етаж. Той се състои от две помещения, едно до друго, различни по големина, които вероятно са били свързани помежду си с вход, днес неуловим сред останките. Задната стена на етажа е опирала в ската и е играла ролята на подпорна. На II ниво се очертава правоъгълен план. Сградата е с дължина по надлъжната ос 11 м.

Най-добре е запазено помещението в южната половина на приземието (Обр. 2). То е и по-голямо от съседното. Външните му размери са: 7 x 5 м, при дебелина на зидовете 0,60 – 0,65 м. Градежът е от едри речни камъни на кал (без контрафорса от юг, който е с бял хоросан). В северната стена на помещението е включен голям фрагмент от вертикално изсечената скала. В северозападния му ъгъл е имало огнище или пещ. Подът му е бил настлан с калдаръм, от който е запазена малка част.

Съдейки по находките, сред които и една монета от I-II десетилетие на XIII в., то е било изградено, както и цялата сграда, в началните десетилетия на XIII в. Три сребърни акчета заедно с други находки, главно керамика, датират последвало разрушение и възстановяване на помещението. Разрушението трябва да е станало при земетресение в края на XVI в., при което, според археологическите данни, е пострадал целият град.

Обр. 1. Манастир „Св. Богородица Пантанаса". Общ изглед от юг

Обр. 2. Сграда II, пом. 1. Поглед от юг

Същата картина се констатира и в помещение 2, чиято зидарията е силно обезличена. Тук в насипа се разкри фрагмент от покривната конструкция на началната сграда, срутил се при разрушението през XVI в. Керемидите са от т. нар. комниновски тип, датиращи от XII – XIII в.

От сградата на второ ниво са запазени само очертания на част от зидовете върху бигора (скалата), благодарение на които може да се каже, че планът е бил с форма на правоъгълник. Насипът е с дебелина 0,40 – 0,50 м и сред находките също има керамика от XIII, XVI и XIX в. (последната – филджанчета тип Кютахия).

Разкрити са последните 12 м от трасето на разделителния манастирски зид. Той чупи в северозападна посока под ограждащата манастира от север скала. Една част от него е изградена с хоросанов разтвор (XIII в.), друга – с кал, в която са положени парчета от хоросан (кр. на XVI в.). Покрай този зид отвътре е имало постройки, може би от нетраен материал или от камък, които са разрушени. От тях в насипа е останал многоброен керамичен материал, разкрит при заложените сондажи по трасето му, между голямата стълба и чупката. В чупката се оформя сграда III, най-вероятно правоъгълна по план. За съжаление, не успяхме да я допроучим – това ще направим през 2009 г.

Находките от разкопките през 2008 г. показват дълготрайния живот в тази част на манастира, от началото на XIII в. до края на XIX в. Прави впечатление, че сред керамиката от различните периоди преобладава трапезната. Сравнено с други обекти в Мелник, тук се намериха най-голямо количество фрагменти от керамика с червена ангоба, която се датира в XII – началните десетилетия на XIII в. Тя може да се раздели в две групи: местно производство и импорт.

Важен въпрос е функцията на сграда I, а с това – и на този двор на манастира, тъй като тя заема централната му част. Архитектурните ѝ останки не позволяват засега по-категорични заключения. Находките са битови и култови, като към последните ще прибавим още две лъжички за причастие. Предположението ни от м. г. за църква, която би могла да се е намирала на второто ниво, не се потвърждава поради липсата на следи от стенописи, каквито – знаем от П. Пердризе, са покривали стените ѝ до нач. на XX в. Този въпрос ще уточним при разкопките през 2009 г., с които, надяваме се, ще приключи теренното проучване на целия ансамбъл. Те ще се проведат във връзка с предстоящите консервационно-реставрационни работи на обекта и адаптацията му за туристически цели до края на годината, съгласно програма „Мелник” на Министерство на културата и Община Сандански.

№60. МЕЛНИК. РАЗКОПКИ НА ЦЪРКВАТА „СВ. СВ. ПЕТЪР И ПАВЕЛ”

Виолета Нешева, Цветана Комитова, Оленка Миланова

В изпълнение на 3-годишна Програма за консервационно-реставрационни работи и социализация на културно-историческото наследство в гр. Мелник на Министерството на културата и Община Сандански през 2008 г. беше извършено теренно археологическо проучване на църквата „Св. Св. Петър и Павел”, паметник на културата с национално значение. Тя е единствената сред известните ни над 70 старинни мелнишки църкви, оцеляла до наши дни в цялостен оригинален архитектурен обем, функционирала до 60-те години на XX-то столетие. Разположена е в централната част на дн. Мелник, срещу градския площад, на левия бряг на дерето – главна улица, в подножието на някогашната Цитадела на Славовата крепост, с пряка пътна връзка със старата митрополитска църква „Св. Никола”.

През 70-те години на XX в., във връзка с аварийни консервационно-реставрационни работи са извършени разкопки от южната ѝ страна от ст. н. с. д-р Дора Димитрова от НИПК, при което е установен вече напълно разрушен средновековен некропол около нея. В насипа са намерени глинени купички, датиращи от XIV в. и това е основание началното строителство на църквата да

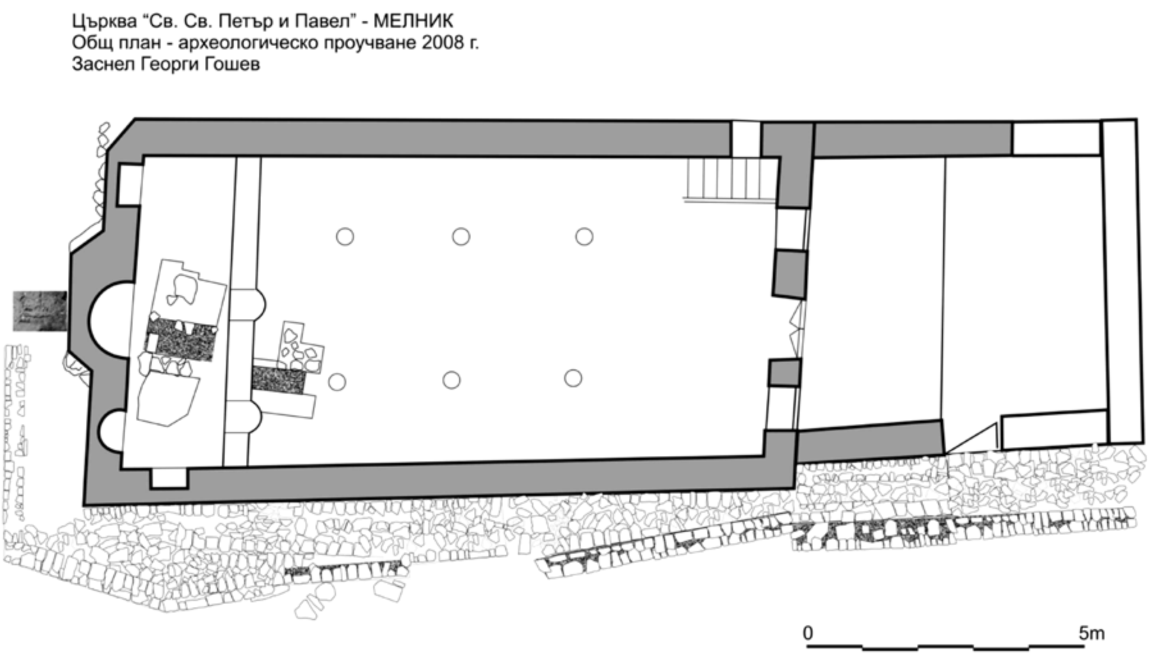
Църква "Св. Св. Петър и Павел" - МЕЛНИК
Общ план - археологическо проучване 2008 г.
Заснел Георги Гошев
0
5m

Обр. 1. Църква „Св. Св. Петър и Павел". Общ план (по С. Стоянова и Г. Гошев)

се отнася към същото време. От началото на 90-те години е архитектурното ѝ заснемане от арх. С. Стоянова в план и разрез.

Църквата е доста представителна трикорабна псевдобазилика. Два чифта от по 3 колони разделят вътрешното ѝ пространство. Над притвора има галерия, женско отделение (Обр. 1). В църквата има дървен архиерейски трон, според гръцки надпис, от 1893 г. Той е изработен от дърво и е с живописна украса. На облегалото му е изписан ликът на мелнишкия митрополит по това време – Александър (ΆλΫ́ζανδρος), управлявал сравнително кратко мелнишката епархия (1891 – 1894) и починал в Мелник (Нешева 2008, 220). Облегалките за ръцете на трона са оформени като змейове. С изящна дърворезба се отличава дървеният иконостас, с позлатени грифони и със запазени живописни пана. В олтара има фрески, които са възрожденски. Фрески има и по дървения таван. Подът на църквата е покрит с мраморни плочи и с тухли. Запазени са дървените седалки покрай стените. В наоса има дървено скеле от 1970 г., поставено във връзка с неосъществени досега реставрационни работи.

Гръцки строителен надпис върху мраморна плоча на входната врата свързва възстановяването ѝ през 1840 г. с мелнишкия митрополит Дионисий. Най-отгоре са показани в плосък релеф апостолите Петър и Павел, държащи модел на църква. Митрополит Дионисий Антонио – Дионисий III (Διονύσιος Γ') е известен от още един строителен надпис от Мелник, намерен при разкопките в църквата „Св. Никола", датиращ от 27 март 1841, след смъртта му (Нешева 2008, 220; Герасимова-Томова 1989, №28, 175-176, Обр. 28).

Вниманието на археологическия екип беше насочено преди всичко към изясняване на строителната хронология на църквата и при възможност на плана преди разрушението и възстановяването ѝ. Разкрити и проследени бяха основите на храма отвън, от север и от изток, където това беше възможно, а във вътрешното пространство бяха направени сондажи, там, където беше възможно – в олтара и в наоса, пред иконостаса от север (Обр. 2а, б).

Оказа се, че възстановената през 1840 г. църква лежи върху основите на по-ранната църква, които личат под долния край на бялата мазилка, покриваща стените ѝ. Те бяха засипани с тънък насип от разрушението, разстлан около тях и покрил по-ранна, ответна на църквата калдъръмена настилка върху тесни улици покрай фасадите ѝ от изток и север. Върху този насип от север е бил

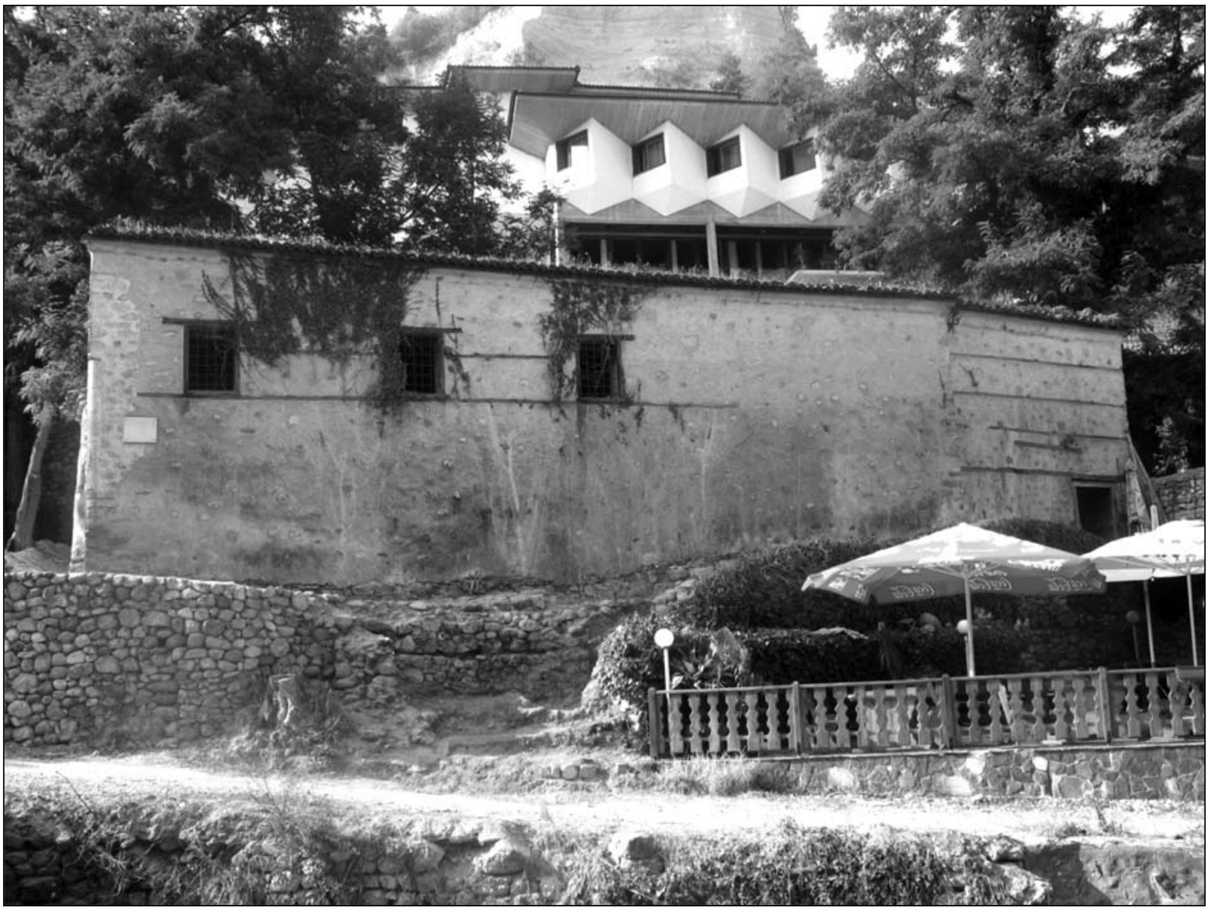

Обр. 2. Църква „Св. Св. Петър и Павел". Изглед от север, след разкопките

положен втори калдаръм, като нивото на улицата е повдигнато, приравнено към долния край на стенната мазилка.

Първоначалната църква е имала също като възрожденската една апсида от изток, отвън тристенна. Тя е пострадала при разрушение в първите десетилетия на XIX в. При оформянето на новата църква апсидата е умалена, като долната част на старата апсида от югоизток е включена в обема ѝ като укрепваща зидария. Източната стена на ранната църква е била изградена върху нисък каменен цокъл, останки от който се откриха при разкопките. Поради наклона на терена от юг към север е изграден малък контрафорс в североизточния ѝ ъгъл за подпора на стената, запазен и при новата църква. Основите на първата църква са от едри и по-дребни речни камъни, със спойка от здрав бял хоросан – характерен градеж за Мелник през XII – XIV в. Не е ясно до каква височина са запазени в новата църква старите стени, заради покриващата ги мазилка. От изток те са на не повече от височината на старата апсида, т. е. 1 – 1,20 м.

Изглежда че ранната църква е разрушена при земетресение, което е било съпроводено с пожар. Затова е нарушен некрополът, разпростирал се и от изток, където открихме in situ само гръден кош от един скелет и отделни, разхвърляни из насипа човешки кости. Подобна ситуация констатирахме при църквата „Св. Параскева". Някъде около 30-те години на XIX в. в Мелник е имало доста унищожителен земен трус, засвидетелстван и в манастира „Спилеотиса".

Близо до църквата от север е била изградена къща, с фронт към север. Тя е съществувала до 60-те години на XX в., когато е разрушена при стихиен пожар. Сега е останала само задната ѝ стена, в която се разчитат три строителни периода: XII – XIII, XVI – XVII и XIX в. Къщата, решена на две нива заради денивелацията на терена, е подпирала от юг ската, върху който се е намирала църквата. В задната стена на къщата се очертава вход, свързал я по тясната улица непосредствено с църквата. Не е изключено постройките да са били свързани и функционално при изграждането им.

По план средновековната църква е била еднокорабна. Псевдобазиликите са характерни за Възраждането. Размерите ѝ не са променени при възстановяването ѝ. Запазените стари основи потвърждават това. Като се основаваме на установения консерватизъм в мелнишката църковна архитектура, допускаме, че няма промени и в оформянето на олтара. Промяната във възрожденската църква е само в оформянето на олтарната трапеза в конхата на апсидата. При сондажа в пространството пред нея разкрихме много голям камък. Той най-вероятно е от основа на олтарна трапеза като самостоятелно тяло в тази най-свещена част на църквата. Значителната му дълбочина – на 1,20 м под сегашната подова настилка подсказва, че може би под този престол е имало съкровищница. Възможно е намерените в насипа две човешки кости – от череп и от крайник на голям, едър индивид да са от пазени тук някога мощи на светец. В подовата настилка и на олтара, и на наоса са преизползвани антични тухли и мраморни плочи, и средновековни тухли.

Олтарът е бил отделен от наоса със зидана олтарна преграда, останки от която личат под сегашния дървен иконостас. Стените на църквата са били украсени със стенописи, дребни фрагменти от които открихме при разкопките в сондажите в олтара и пред него, от север. Технологическите им особености (грунд, цветове) показват сходство с известните ни мелнишки стенописи от началото на XIII в.

Проследената значителна дължина на ранната стена от север показва, че средновековната църква е имала притвор. През Възраждането е оформен и външен притвор с едноскатно покритие, и двор с каменна ограда, аналогично на църквата „Св. Параскева".

Ранната църква на Светите апостоли е построена най-вероятно през втората половина на XII в. или към края на XII – началото на XIII в., свързано с находките, главно керамиката, сред която има фрагменти от характерните за това време съдове с червена ангоба. Знаем, че Мелник през този период бележи значителен просперитет, като Епископията, известна от писмени сведения от втората половина на XII в. при деспот Алексий Слав прераства в Митрополия на Мелник и Серес.

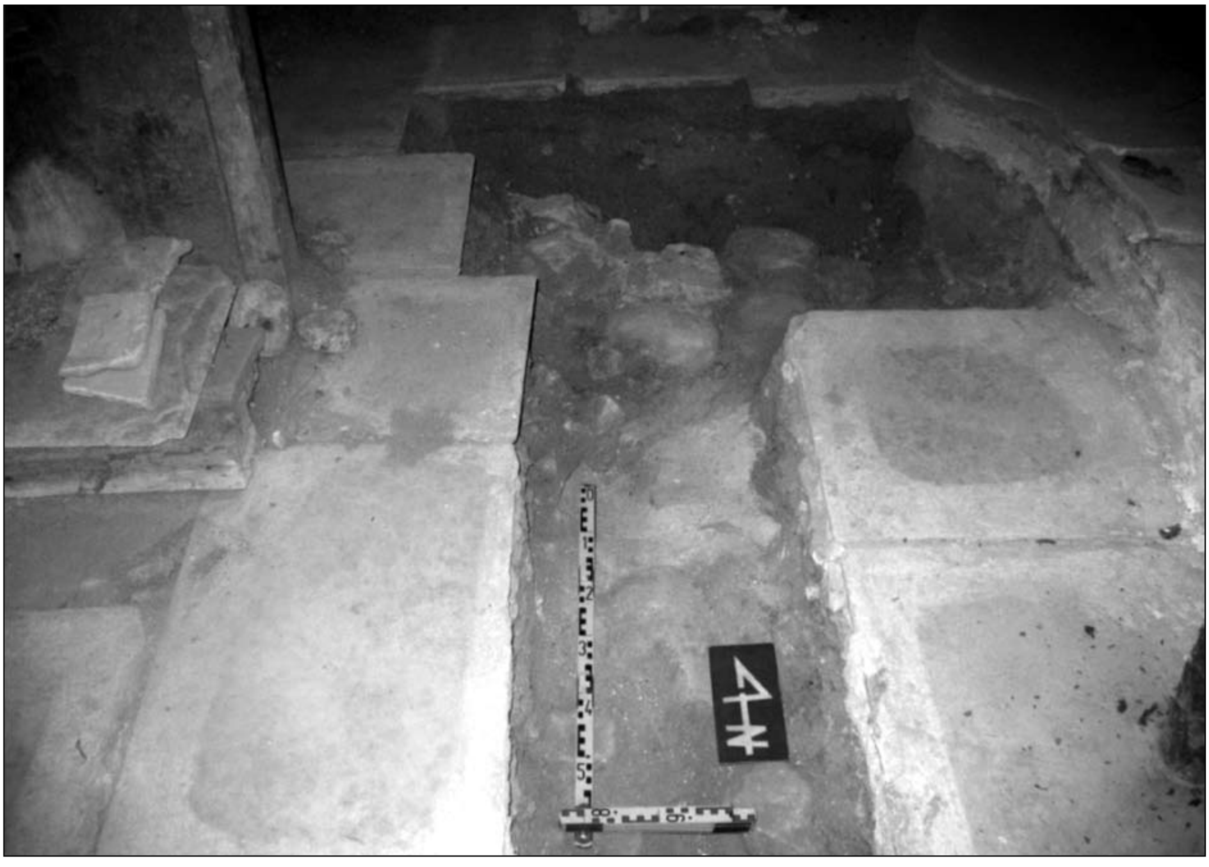

Обр. 3. Църква „Св. Св. Петър и Павел". Сондаж в олтара

Така, проучената от нас църква се явява най-ранната сред многобройните известни досега средновековни църкви на територията на града в подножието на крепостта (средновековното подградие). Не изключваме да е била по начало митрополитски храм. От писмени сведения от XIV в. е известно, че освен катедралната църква, в Мелник имало и други митрополитски храмове.

Църквата е изградена на мястото на по-ранна постройка. В сондажа в олтара ѝ разкрихме част от по-стар зид с посока изток – запад, от едри камъни на хоросан с дебелина 0,80 м, запазен в 3-4 редова зидария. Мазилката му от едната страна (1 см) с каменен банкет (едноредов, от едри камъни на кал) с шир. 0,40 м показват, че той е бил външен за тази постройка. Не можем да кажем нищо за нейния план и функция. Градежът на зида със свързващата смес – хоросан със сиво-жълтеникав цвят, поради стрита в него местна скала (мел) и намерените при разкопките антични тухли (три цели и фрагменти) я отнасят към VI в., свързано с ранновизантийската крепост. Като имаме предвид традицията на култово място, спазвана и дори съзнателно търсена при средновековното църковно строителство, можем да предположим, че сградата е имала култов характер.

При строежа на църквата от постройката е извлечен годният за преизползване строителен материал (камъни и тухли), а насипът – заравнен. Но разкритият от нас зид е бил оставен очевидно съзнателно, според нас по две причини – от една страна, за приемственост със старото свято място, а от друга – за допълнително укрепване на олтара.

След „Св. Никола” и „Св. Параскева” църквата на Светите Апостоли е третата възрожденска църква в Мелник, в която има останки от ранновизантийската епоха и от средновековието, и с това тя отразява многовековната история на църковното строителство в града (Нешева 1996). Тази църква се явява и поредният паметник, който го представя и като един от центровете на разпространение на псевдобазиликата през XVIII – XIX в.

Литература:

Герасимова-Томова 1989: В. Герасимова-Томова. Каменна пластика. – В: Мелник, 1. София, 1989, 160 – 183.

Нешева 2008: В. Нешева. Мелник. Богозиданият град. София, 2008

Нешева 1996: В. Нешева. Мелнишките църкви (по данни от археологическите проучвания). – Годишник на Департамент Археология, 2-3. София, 1996, 326 – 339.

№61. СОНДАЖНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ В ДВОРА НА ЦЪРКВАТА „СВ. ПЕТКА” ГР. ТВЪРДИЦА

Кр. Велков, В. Игнатов

Град Твърдица е разположен в Твърдишката котловина в подножието на Елено-Твърдишкия дял на Средна Стара планина, при излаза от Твърдишкия проход. През града протича Твърдишка река. Средната надморска височина е 300 м. Североизточно от града на 1500 м от центъра му се намира крепостта Градището. Крепостта е идентифицирана от ст. н. с. Атанас Попов със споменатата от Мануил Фил в изворите Вердитца. Още К. Иречек в коментара си за „Българските градове” у Мануил Фил свързва името Вердитца с Твърдица. В. Златарски, проследявайки военните действия на византийците срещу Ивайло, заявява „Дошъл в Твърдица – Вердитца, при сегашното село Твърдица”.

През месец март на 2008 г. административният секретар на Община Твърдица г-н Пламен Курумилев ни информира, че са извадени човешки кости при изкопни работи в двора на църквата „Св. Петка”. Оказа се, че при изкопни работи за отходна яма, в източната част на църковния двор на дълбочина около 1 – 1,20 м, работниците са попаднали на човешки кости. След консултации с Кмета на Община Твърдица г-жа Катя Дойчева, за осигуряване на средства и благословията на Негово Високопреосвещенство митрополита на Старозагорската епархия – Галактион, решихме да започнем спасителни сондажни проучвания.

Проучванията бяха проведени от средата на месец март (13.03.2008 г.) до средата на месец април (11.04.2008 г.). Те се водеха на първоначално заварената площ от 12 м^2 и в контролен сондаж западно от отходната яма с площ от 6 м^2. В площта на отходна яма, условно назована сондаж изток на дълб. 1,80 – 2 м от повърхността бе разчистено част от каменно съоръжение. Върху камъните, в близост до северния профил, бяха открити фрагменти от амфора и дъно от нея с датировка IV-Ш в. пр. Хр. Самото каменно съоръжение е изградено от големи речни и ломени камъни с размери от 0,60 х 0,40 м до 0,10 х 0,10 м на калова спойка. Разкритата част от каменното съоръжение продължава в дълбочина до материкова сивочерна песъчлива скала на дълб. до 1 м. В близост до източния профил бе разкрито вкопаване, което приемаме за яма с откритите в нея животински кости, въглени и фрагменти керамика. На повърхността има неправилна форма с размери: ЮЗ – СИ – 1 м и СЗ – ЮИ – 0,70 м и дълб. 0,80 м от нивото на засичане. Откриват се отделни фрагменти средновековна керамика, работена на бързо колело. Датировка XI – XШ в.

Контролният сондаж с размери 3 х 2 м наречен сондаж запад, показа същата стратиграфия до дълб. 1,80 м, както и сондаж изток:

1. Пласт със сив цвят и съвременни наслаги – деб. 0,50 м.
2. Пласт със светлоохрава до жълта на цвят пръст, с песъчлива структура. с деб. 0,30 – 0,40 м.
3. Пласт от сива на цвят пръст, обилно примесена с въглени, дребни и средни по размер ломени и речни камъни, строителна и битова керамика. с деб. 0,90 – 1 м.

След изчерпването на този пласт се очертават археологически структури. Такава бе регистрирана в северозападния ъгъл на сондажа. В проучваната част тя е с размери: радиус – 0,70 м. Продължава в западния и северния стратиграфски профил. Пълнежът на ямата е от много рохкава сиво-черна пръст, с обилно количество въгленчета, животински кости, фрагменти от тухли, шлака. Керамиката е представена от стени с украса от врязани линии в съчетание от вълнообразни – датировка IX-X в, дъна на съдове на бързо колело, рязани с конец, фрагменти от голямо тънкостенно гърне, работено на бързо колело, фрагменти от глинен свещник. Пълнежът на ямата в дълбочина не е изчерпан. Достигната дълбочина 0,70 м от нивото на засичане. Датировка XII-XШ в.

Археозоологическият материал показва, че хората, обитавали мястото през средновековието, са използвали за храна дребни преживни животни кози и овце, свиня. Като ловни обекти са установени кости от сърна, вълк и чакал.

В сондаж запад бяха установени 4 погребения, като напълно бе разкрит гроб №1, а останалите поради попадане в стратиграфските профили и ограничените сондажи не бяха разкрити. Проученият гроб №1 принадлежи на дете. Погребението е извършено по християнския погребален обред с ориентация запад-изток и скръстени ръце.

Тук е съществувало християнско гробище през Османския период. Северно от църковния двор все още съществува един надгробен паметник с името и година на погребване през XIX в.

№62. НОВИТЕ ЕПИГРАФСКИ ПАМЕТНИЦИ ОТ БОЯНСКАТА ЦЪРКВА

Коста Хаджиев

В процеса на реставрационните работи по западната фасада на църквата „Св. Никола и Св. Пантелеймон" в Бояна през пролетта на 2008 г. се откриха надпис автограф, няколко рисунки и остатъци от други, които не могат да се разчетат. В медиите шумно бе съобщено, че в дясно от вратата е открито името, а вляво автопортрета на неизвестния боянски майстор и портрет на младо момче, вероятния помощник на зографа.[1] Името бе разчетено като Вълкан или Вълчан,

---

[1] Откритията в Боянската църква, както и възникналата около тях дискусия, бяха отразени и коментирани практически във всички печатни издания и другите медии, което прави невъзможно тяхното цитиране.

Обр. 1. Надпис с името Василие

малко по-късно се появи новото четене като Василий, намери се името му в Боянския поменик, оттук се появи и родното място на боянския майстор.

Според реставраторите проф. Григори Григоров и Владимир Цветков надписът автограф е нанесен с въглен върху все още влажната изравняваща мазилка в лявата страна на вратата на височина 160 см.

Под последните се виждат следи от други букви, но не могат да се разчетат със сигурност. Понеже текстът е следвал гладката страна на прадварителната мазилка, може да се приеме, че долу е изписано продължението на втората дума в надписа. Дължината му е 14 см с букви високи от 1 до 3,6 см. Въпреки че е надписът е избелял много, четенето е: **аꙁъ василиє пи**[**сахъ**].

Паметникът е типичен представител на средновековните надписи автографи, най–популярните епиграфски паметници от средновековието. Интересното в този случай е, че надписът е нанесен с въглен, за разлика от повсеместното издраскване на този тип надписи. Знае се, че през средновековието „писа” има значение на писах и рисувах. В случая по-вероятно е, че авторът е оставил своя автограф, а не е имал предвид рисуването. През средновековието подписи на зографи не са често явление. Грамотността и талантът – в случая умението да рисува, са дар от Бога, а изискванията на християнския морал за скромност и смирение са се изразявали със запазване на анонимността и възхвала на Бога. Единични са случаите, когато има запазено име на зографи или участници в процеса на стенописване. У нас има подпис на зографа на Бачковската костница, но той е с друг характер (Бакалова 1977, 133). Известно е името на зографа на църквата „Св. Георги” от Старо Нагоричино, Македония (Иванов 1931, 132). Подписи на участници в стенописването са намерени в Киев (Высоцкий 1976, 254 – 256), в Новгород (Медынцева 1978, 58) и др. В нашия случай изпълнението и местоположението на надписа говорят недвусмислено, че това е автограф на участник в процеса на стенописване, но дали е главният зограф или друг остава само предположение.

На височина 190 – 200 см от пода и вляво от надписа се намират две рисунки: лъв, обърнат на ляво, и над него кон в ход на дясно. За последната рисунка бе изказано мнението, че е ослица (от сцената „Влизането в Йерусалим”), но на рисунката е отбелязан пола на животното, което изключва предположението.

От дясно на вратата на височина 160 и на 175 см са нарисувани образите на възрастен мъж с брада, а под него – на младо момче.

Всички рисунки са нанесени от сигурна ръка, предадени са индивидуални подробности, както при животните, така и в човешките лица. Характерът и изпълнението на рисунките показват, че те могат да бъдат изпълнени само от професионалисти, при това много добри художници, които с няколко движения да могат да придадат убедителните образи.

По западната фасада се намират фрагменти и от други рисунки, но не е възможно да се възстановят. Остатък от такъв фрагмент е покрит от средновековния стенопис „Кръщение Хри-

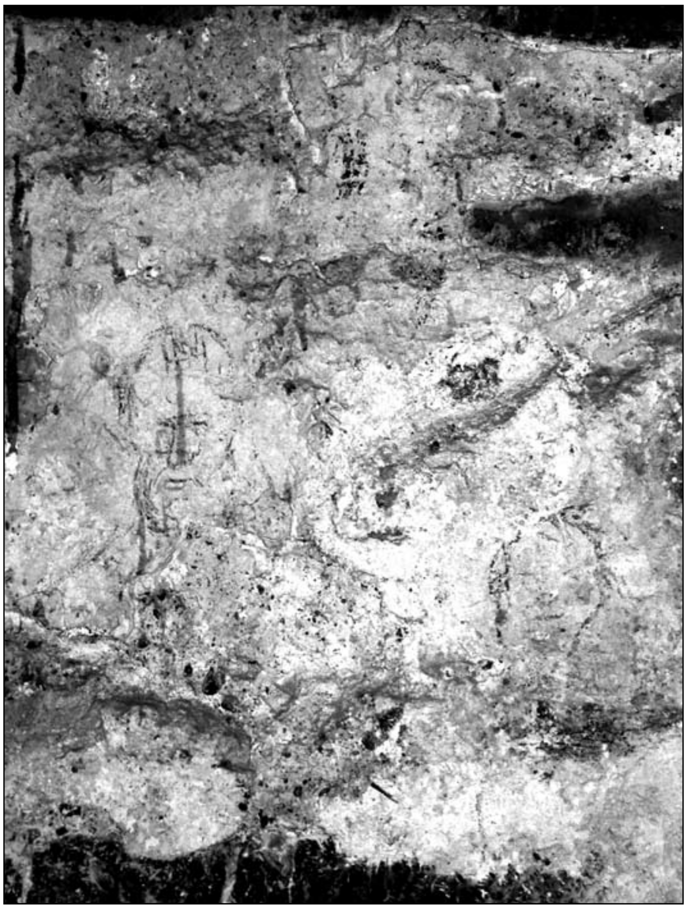

Обр. 2. Рисунки на възрастен мъж и младеж

стово", което недвусмислено доказва, че надписът и рисунките са правени преди нанасяне на мазилката за стенописа. Рисунките несъмнено са предварителни скици, или по-вероятно упражнения за ръката преди започване на работата в храма. Такива случаи не са изключение в практиката на средновековните зографи. Типичен пример, макар и от по-късно време, е църквата в Мисловицкия манастир „Света Богородица", където всички сцени предварително са скицирани по стените преди нанасяне на основната мазилка. Според нас надписите и рисунките върху западната фасада на Боянската църква са оставени от участници в зографисването на храма – вероятно и Василие е рисувал върху предварителната замазка. В този случай може да се предположи, че надписът се отнася до рисуване, но примерно на рисунките над името му.

Името „Василие" е предадено в тази форма, в която са представени и другите имена в стенописните надписи в църквата. Звателната форма при имената е характерна за западнобългарските говори, дори и до наши дни. По този начин те са представени имената в стенописите от Земенската църква (Смядовски 1998) и други паметници от по-късно време (Кремиковци, Орлица, Драгалевци, Бобошево и т.н.). Явно е, че участниците в зографисването произхождат от западните части на българските земи. Стенописните надписи в Боянската църква са едноерови, използван е само малък ер **ь** (Гълъбов 1963), но в автографа е изписан голям ер **ъ**. Това идва да покаже, че Василие не е участвал в изписването на надписите по стенописите, иначе би се проявила тази особеност в текстовете. Графиката на надписа е характерна за XIII в., но с някои архаични елементи при части от буквите.

При снемане на късната стенопис от нишата на западната фасада се откри стенопис от средата на XIII в., който е част от живописта, покривала западната фасада.

Представената сцена е „Кръщение Господне". Към сцената има текст от Мт. 3: 17 (И ето, глас от небесата, който казваше: Този е Моят възлюбен Син, в Когото е Моето благоволение) и обяснителни надписи за сцената и за Христос. Старата стенопис е със силни начуквания, направени преди полагането на късния живописен слой, които са засегнали голяма част от буквите. За щастие възстановяването им не създава трудности:

а) От двете страни на гълъба, разделен от спускащите се от небето лъчи: **[с]ї҃е с҃нь| мои вь| ꙁлюбе| ны ѡ н҃е же| бл҃гоиꙁв| олихь**. В лигатура са **н** и **ь**. В Банишкото евангелие: **сь̏и ѥͨ с҃нь мои вьꙁлюблены ѡ нем же бл҃говолихь**. (Банишко евангелие 1981). В Лондонското четвероевангелие: **съи ѥстъ с҃нъ мои въꙁлюбленны ѡ нем же благоиꙁволихъ**. (Живкова 1980).

б) Под гълъба над нимба на Христос, разделен от лъчите: **крьщение г҃не**.

в) Вдясно от нимба на Христос: **ı҃с хр**. Лигатурата едва се забелязва и е обща за двете части.

В долната част на южната външна стена на Боянската църква, върху мраморен блок е издълбан графит с дължина 7,5 см с букви високи 0,5 – 0,7 см. Той леко се издига нагоре в дясната си част, което се е получило от естественото движение на ръката при неудобно положение на писане. Изписан е със сигурна ръка с графика, характерна за XIII-XIV в. Четенето е: **писа илиꙗ**.

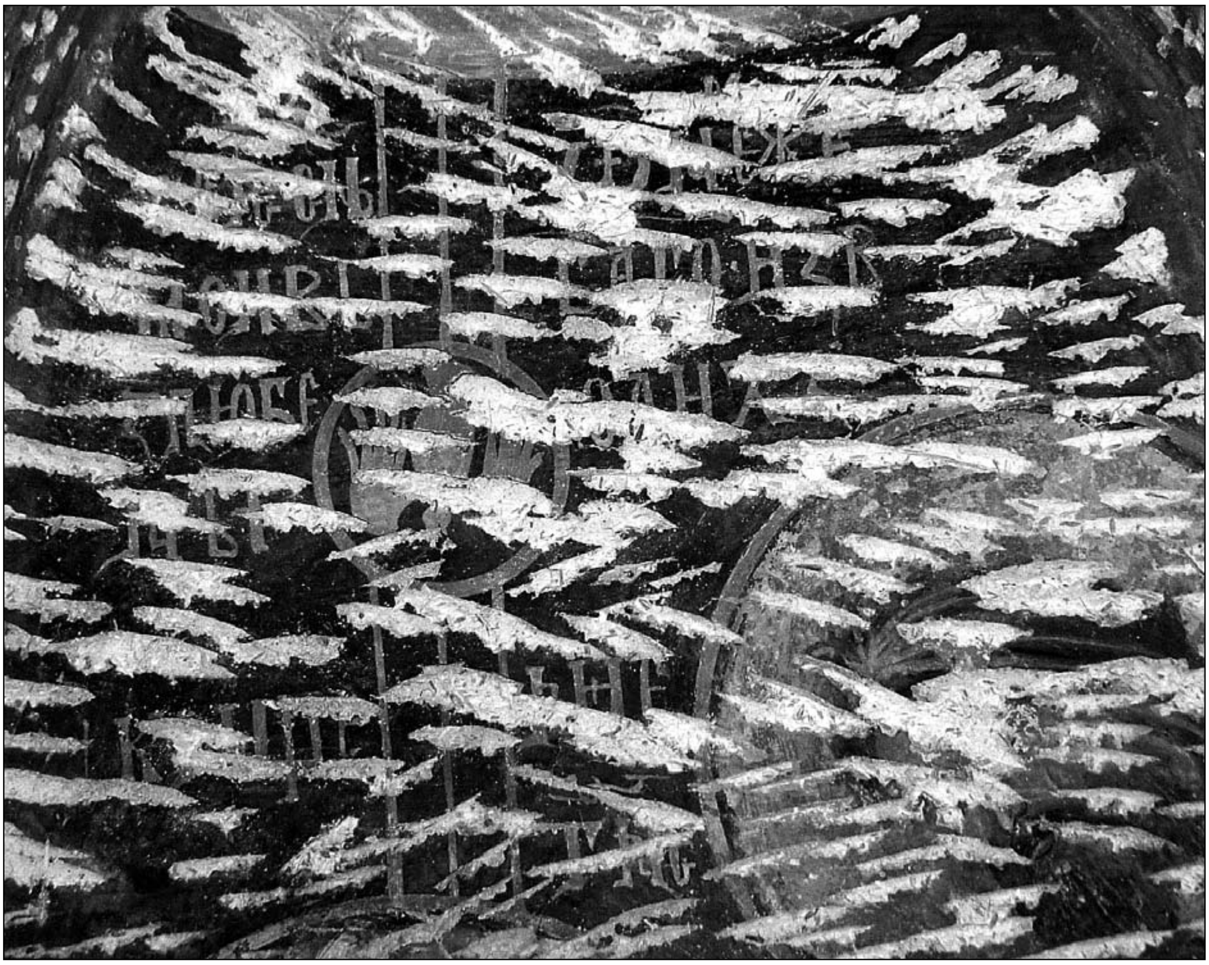

Обр. 3. Надписът към стенописа

Последните две букви **И** и **ІИ** са в лигатура. В българската епиграфика съединението на тези две букви не е познато. Надписът е познат отдавна, най-малкото на писателя Стоян Загорчинов,[1] но не ми е известно да е публикуван до сега.

В средата на същата стена на височина около 2,50 м, върху един от големите камъни на зидарията, се вижда сравнително дълбоко издълбана рисунка, наподобяваща кръст. При внимателно вглеждане става ясно, че това може да е скица на плана на църквата. Такива скици не могат да се нарекат архитектурен план, а са по-скоро като помощна работна скица, се срещат в различни варианти в редица паметници от различно време. Такава скица в един много по-ранен от нашия паметник виждаме в Сборяново, в старата черква в Банско, Рилски манастир и пр. През вековете при строителството на сгради строителите са използвали и други помощни средства, като изображение на храма – Преслав, или модел на храма – средновековния Червен.

Има ли връзка на схематичния план с издялания подпис на Илия ? Дали не е оставил името си строителят на църквата, или по-точно строителят на притвора с параклиса над него, които поръчал севастократор Калоян? Днес не можем да дадем отговор на тези въпроси, а и отговорът едва ли ще промени съществено значението на паметника.

Разчитането на името от автографа върху западната фасада на църквата провокира появата на редица нови мнения. Откри се името на втория зограф на Боянската църква, който оставил подписа си на меча на Св. Димитър – „Димитър писа тия художества" (Ждраков 2008). Това иначе примамливо разчитане можем да приемем само в първата му половина. За втората половина на разчитането според нас няма реални основания, още повече, че след името има известни разрушения на живописния слой. Друг въпрос в тази връзка е, че върху меча на стоящия вляво на Св. Димитър военен светец – Св. Теодор Стратилат, също има следи от надпис. Може би следва да очакваме името на трети майстор, работил в Боянската църква. Отговор няма и на въпроса, защо главният зограф Василие се е подписал върху изравнителната мазилка на фасадата, а помощникът е избрал централно и видно място.

---

[1] Издаденият през 1950 г. и преработен през 1966 г. роман „Празник в Бояна" е финален акт на дългогодишния интерес на Загорчинов към Боянската стенопис, материализиран преди това в драмата „Ръка Илиева" (1943) и в есето „Боянският майстор" (1948).

Василие от автографа в Боянската църква бе идентифициран със зограф Василе, споменат в Боянския поменик – ръкописен паметник от средата на XVI век (Станчева, Станчев 1964). Тук на втория и третия ред с доста небрежен почерк е написано „Зографа Василе град Сяр село Субоношо” (Станчева, Станчев 1964, 22). От тук и отъждествяването на родното място Субоноша на зографа с днешното село Неосуни, турското му название е Субашкьой. Твърдението е твърде прибързано и необосновано.[1] Появата на името на боянския майстор в поменика четири века след работата му в селото е повече от необяснима. Не издържа и доводът, че Боянският поменик е преписван от по-стар образец. Нима в първообраза няма да се споменават благородните ктитори, а ще намери място името на зографа, колкото и прекрасни да са сътворените от него стенописи. Изследователите на Боянския поменик коментират, че той е писан от много ръце, а споменатият Василе принадлежи на „XVII ръка” (Станчева, Станчев 1964, 22). Писачът не се отличава с калиграфски стил, изписал е само няколко реда, а графиката на писмото насочва по-скоро към XVIII в. И накрая, колкото и да са близки формите на двете имена, те все пак са различни.

Във връзка с двете лица, изобразени върху западната фасада на църквата вдясно от врата, първоначалното мнение, лансирано в средствата за масова информация, бе, че това са портрет и автопортрет на зографите, рисували в църквата. Скоро възникна нова версия, че чудесната рисунка на възрастен мъж представлява рисунка на образа на цар Давид от сцената „Слизане в ада”, разположена във втория регистър на северната стена на наоса. Основание за това твърдение е разчитането на монограм, изписан върху челото: „Свети Давид Цар”.[2] Изображението в дясната си част наподобява характерното за това време съкращение на „ЦАР”, но само дотолкова. Много добре се вижда, че хоризонталата хаста на мнимата буква Ц пресича „монограма” от началото до края. Но защо Давид ще е означен като светец, когато е пророк? И освен това, мъжът от рисунката няма корона и нищо общо с рисунъка на цар Давид от композицията. Рисунката има много по-близки аналогии с други образи в църквата (св. Николай, Св. Сава и др.). Според нас в рисунките върху фасадата не би трябвало да търсим конкретни образи от стенописите, а да ги приемем като предварителни зарисовки, упражнения за ръката на зографите. Затова и рисунката е оставена без нимб и други подробности, което не ѝ пречи да бъде един пример за превъзходно майсторство.

Боянската църква е паметник, който винаги изненадва. Така е и с последните разкрития: автограф на Василие, участник (зограф) в изписването на църквата, и друг надпис от неизвестен Илия, откриха се прекрасни образци на предварителни рисунки, стана ясна част от процеса на работата при изографисването на църквата, намери се не толкова срещан работен план за строежа на храма.

Литература:

Бакалова 1977: Бакалова, Е. Бачковската костница. С., 1977.

Банишко евангелие – среднобългарски паметник от XIII век. Е.Дограмаджиева и Б. Райков подготвили за печат с увод и коментар. С., 1981.

Высоцкий 1976: Высоцкий, С. А. Средневековые надписи Софии Киевской XI – XVII вв. Киев, 1976.

Гълъбов 1953: Гълъбов Ив. За надписите към Боянските стенописи. С., 1963.

Живкова 1980: Живкова Л. Четвероевангелието на цар Иван Александър. С., 1980.

Иванов 1931: Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1908, 1931.

---

[1] Трябва да отбележим, че тезата бе оспорена от Иван Петрински във в. Сега от 04.6.2008 г.

[2] Константин Събчев, Боянският майстор рисувал с шест ръце. Трима зографи изписали църквата, единият остава неизвестен. – в. Стандарт от 8 април 2008 г.

Медынцева 1978: Медынцева, А. А. Древнерусские надписи Новгородского Софийского собора XI – XIV веков. Москва, 1978.

Смядовски 1998: Смядовски, С. Надписите към Земенските стенописи. С., 1998.

Станчева, Станчев 1964: Станчева, М., Ст. Станчев, Боянският поменик. С., 1964. „Казимир Попконстантинов: Боянският майстор може да е зограф от Търновската школа.” Двери на православието: http://www.dveri.bg/content/view/6372/172/ (10.07.2008).

№63. АВАРИЙНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА МАНАСТИР И ОБРОЧИЩЕ „СВ. БОГОРОДИЦА”, С. ДРЕН, ОБЩИНА РАДОМИР

Милен Камарев, Дамян Дамянов

Първото описание на манастира „Св. Богородица” е направено в 1910 г. от свещеника на с. Дрен Михаил Христов Попов (Попов ?).

Обектът се намира в м. Средна кория, на 1km югоизточно (ЮИ) от селото в посока към западния (З) склон на Верила планина. Разположен е в средата на склон между две стъпала, с надморска височина до 1000 м. Зидове от църквата, запазени в суперструкция, са от дясната страна на ерозионен дол, върху склон с южна експозиция и наклон 30°.

Църквата попада в активната зона на свлачище. Според геоморфоложкото проучване, в следствие на тектоничните въздействия и ерозията, поддава хоризонта, в който е вкопан фундамента и сградата извършва движението салтация. Данни за нейното първоначалното местоположение липсват.

Църквата е с триконхален план, зидана от ломен камък на бял хоросан. Дебелина на стените: от 0,60 до 0,80 м. Запазени са сектори от апсидата (вис. 1,20 м) и северната (С) конха (вис. 2,40 м). При движението ѝ, ставало на два – три етапа, останалите части са свлечени в дерето и отнесени от пороите. За най-близки до реалните размери на храма считаме дадените от свещеник М. Христов: 8,9 м (И – З) х 4,5 м (С – Ю).

При апсидата и С конха са запазени in situ части от подовата настилка на църквата: по две шестоъгълни плочи – теракоти, с дължина на страната 0,18 м. Разполагат се върху пласт от ломен камък и пръст с дебелина 0,20 м, без да е сигурно, че това е реалната дълбочина на фундамента. От подовото ниво и вътрешното храмово пространство други останки не се разкриха.

Върху стените, над подовото ниво, в С конха и апсидата са запазени фрагменти от стенната украса на църквата – фриз с височина 0,50 м, от групирани по четири, редуващи се зиг-заг линии, изпълнени с кафява и тъмно синя боя върху бяла основа. Хастарът е от хоросан, примесен с нарязана на ситно слама. Стенописите са еднослойни. Събраните фрагменти от живописната украса разкриват цветовата гама и стиловите особености на образите, датиращи църквата в XVI в.

В пространството между апсидата, С конха и рухналите на З – ЮЗ сектори от църковните зидове, където би трябвало да се простира наоса, се разкриха останки от две перпендикулярни едно на друго каменни съоръжения:

– Двулицев зид от ломени камъни на кал, два реда. Ориентация: С – Ю; дължина 4м, ширина от 0,50 м (Ю) до 0,80 м (С). Основан върху деструкциите от църквата. Разположение: на 1,50м южно от С конха, на И – покрай рухналите стени, застъпвайки от Ю един фрагмент от стените на църквата. На места зидът е начупен в следствие от свлачищните процеси;

– Каменно струпване с правоъгълна форма. Ориентация: И – З; дължина 2,20 м, ширина 0,70 м. Разположение: 0,70 м на З, перпендикулярно на апсидата; 0,40 м на И от двулицевия зид.

Изглежда двете каменни съоръжения са изпълнявали ролята на каменен цокъл, преграждащ от Ю и З църковните останки. Вероятно са синхронни с една късна преправка в разкъсаната на две части апсида. Пространството между двата сегмента, дълго 2 м, е запълнено с ломени камъни на кал – оформящи двулицев зид, три реда; широк 0,65 м.

Части от овъглени греди бяха регистрирани при С конха. Голямото количество керемиди и железни пирони с квадратно сечение, в „наоса", предполагат наличието на навес, крепен от каменните съоръжения. Покривната конструкция, издигната над останките от църквата, според материалите открити в пласта е от кр. XIX – нач. XX век. Датира се с монетни емисии от Третата българска държава, сечени в периода 1881 – 1943 г. Останалите находки са предимно лични вещи: пробити сребърни османски монети (наниз), мъниста, копчета, катарами и др. От местни хора научихме, че е съществувал обичай да се поставят монети и др. върху зидовете от църквата.

Гроб №1: намира се на ок. 1 м И от външното лице на апсидата. Запазени са двете вертикални надлъжни каменни плочи от облицовката; дължина 0,92 м (И) и 0,78 м (З). Липсват покривните и напречните плочи. Ориентацията: С – СИ – Ю – ЮЗ – възможно следствие от свличане. Погребение: вероятно на дете – малко костен материал. В пълнителя: дребни въглени; част от куха висулка на обеца – полусфера, бронз. Датировка: Второ българско царство – османски период.

В м. Средната кория бяха заложени и няколко контролни траншеи, в различни участъци с цел да се разкрият останки от манастирските сгради и за изясняване на стратиграфската ситуация, в която се намира църквата.

Траншея 4: на 5 м С – СИ от църквата. Размери: 7 м (И – З) х 0,30 м. В западната ѝ част, на дълбочина 0,30 – 0,40 м се разкри двулицев зид от ломени камъни на кал, два реда; ориентация: С – Ю; проучена дължина 2,20 м, ширина от 0,90 м до 1,20 м.

Траншея 6: на 5м северно от Траншея 4. Размери: 4 м (И – З) х 2 м (С – Ю). Цел: да се проследи на С трасето на проучения в Траншея 4 двулицев зид. Фрагмент от него, дължина 1,50 м, ширина 0,70 м, в два реда камъни, се разкри в западната част на проучваната площ. Непосредствено на И се разполагат отделени една от друга две глинени цилиндрични тръби. Размери на тръбата: дължина 0,36 м, ширина 0,12 м, дължина на втулката за снаждане 0,03 м.

Възможно е фрагментите от тръбопровод да са част от дренажна система. Полагането ѝ северно над църквата цели да се предотвратят следващи свличания чрез извеждане на грунтовите води.

Зидът от Траншеи 4 и 5 и глинения тръбопровод се разполагат в пласт с фрагментирана покривна (керемиди-имбрици) и единични фрагменти битова керамика от XIX – нач. XX в. Функцията на тези съоръжения за сега остава неустановена.

Траншея №5: разширение на Ю в И край на Траншея 4; на 8 м И – СИ от църквата. Размери: 4 м (С – Ю) х 1 м (И – З). В южната му част – фрагмент от стената на църквата (дълбочина 0,65 м) и каменен цилиндричен барабан от колона (дълбочина1,45 м) с размери: диаметър 0,37 м, височина 0,22 м. Изглежда тази ситуация оказва трасето при свличането на църквата.

В Траншея 5, на дълбочина 1,90 м до 2,30 м – двулицев зид от ломени камъни на кал, три реда. Ширина до 1,10 м. Ориентация: И – З. Зидът се разполага в слой от пясък, под пластове с материали от XIX век. На този етап датировката и функцията му остават неизяснени.

От началото на XXI век местността е оброчище. Всяка година на 15 август, празника на Св. Богородица, тук се прави водосвет и общоселски курбан.

Център на култовата дейност е един мраморен капител (0,80 х 0,55 х 0,30 м) служещ за олтар, върху който се полагат цветя и палят свещи. В горната му част има малък улей за поставяне на монети. Върху широките страни: в плосък релеф – акантови листа. От тесните страни: „голготски кръст", обрамчен с акантови листа. Датировка: V-VI век, вер. преизползван в църквата. В миналото от него са чупели частици с лечебна цел. Днес той се намира върху специално излят бетонен постамент, на високата тераса СИ от църквата.

Проучването до този етап, усложнено от вторичното разместване на пластовете и несигурната стратиграфска позиция на археологическите материали, оставя множество отворени въпроси.

Според етнографските данни манастирът „Св. Богородица" функционира до към средата на XIX век. В училището към него за свещеници били обучавани момчета от селото.

Литература:

Протоиерей Михаил Христов Попов. Паметна летописна книга при храм-паметник „Св. Петка", с. Дрен.

№64. ПРОУЧВАНИЯ НА БИРИТУАЛНИЯ НЕКРОПОЛ ПРИ БАЛЧИК

Л. Дончева-Петкова, К. Апостолов, Е. Коматарова-Балинова, М. Христова, К. Клисуранов, Д. Ставрев

През отчетната 2008 г. продължихме проучванията на биритуалния некропол при Балчик. Разкопките се проведоха от 7 юли до 15 август благодарение на отпуснатите от Община Балчик средства и на Военното министерство, което ни разреши да ползваме помещения на авиобазата за спане. Участваха: проф. д. и. н. Людмила Дончева-Петкова – ръководител, К. Апостолов – зам. ръководител, докторантите Е. Коматарова, М. Христова, К. Клисуранов, магистър-археолог Д. Ставрев. Антропологическия материал е изследван от н. с. д-р В. Русева. Проучена бе площ от 425 кв. м до льоса на дълбочина средно 1 м. Открихме нови 16 гроба. С тях общото число на разкритите досега от нашия екип гробове достигна цифрата 206. Работихме в различни части на некропола, направихме и сондажни проверки и почти със сигурност можем да твърдим, че сме установили източната, северната и южната граница на некропола. Остава да изследваме все още малка площ в западната част.

През тази археологическа кампания числото на гробовете е по-малко – 16. Преобладават гробовете с кремация – 12, докато тези с инхумация са само 4.

Погребенията с кремация, както сме установили и през предишните години, са извършвани в камери и в ями. Интересни са резултатите в източната част на некропола, където на малка площ от 6-7 м^2 открихме, в два съседни квадрата, 6 почти еднакви детски гроба с кремации в *каменни камери*. Камери № 275, 276, 280 са в една редица на разстояние 0,30 – 0,60 м една от друга.

До №280 от запад е гроб №281. На 3 м северно от тази група са гробове № 277 и 278. Сред тези камери с кремации има един много малък детски гроб с инхумация – №279 и гроб на възрастен индивид с кремация, но в обикновена яма – №282. Най-вероятно става въпрос за семейни гробове, възникнали в близко време. Камерите са паралелепипедни или кубични, градени от грубо одялани варовикови камъни, а №278 от тухли. Ориентирани са С – Ю с отклонение на изток до 20 – 23°, но №278 е с отклонение 40° на запад. Размерите на камерите са малки от 0,30/0,32 до 0,44/0,49 м. Вътрешната им дълбочината е 0,15 – 0,20 – 0,25 м. Разкритите гробове не са съ-

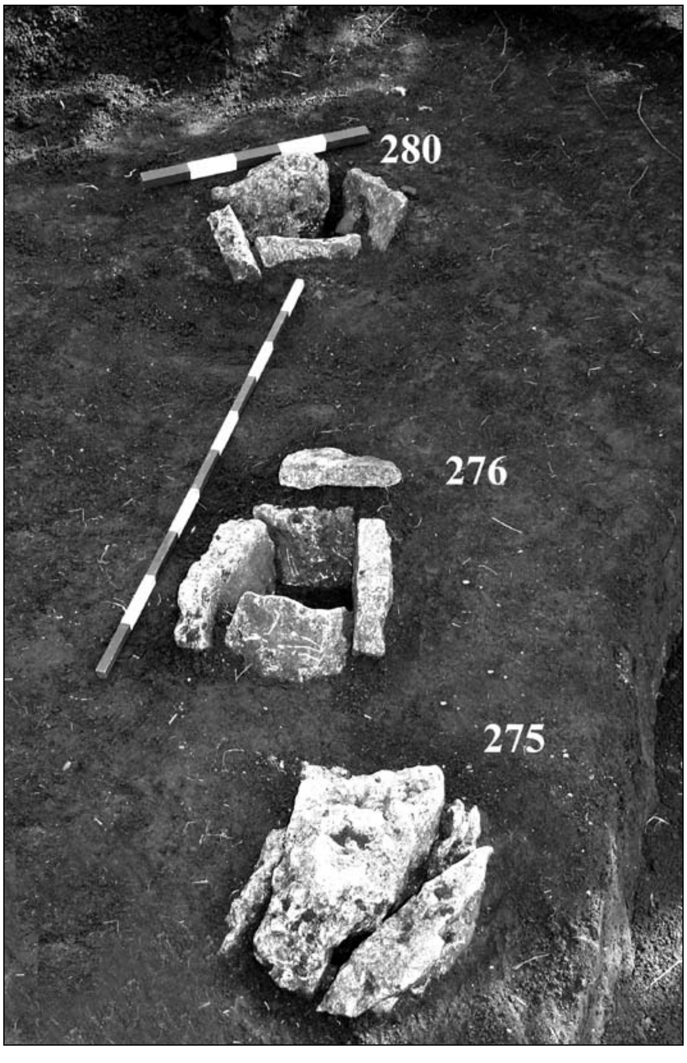

Обр. 1. Кремации в камери

щински камери. Гроб №281 е заобиколен с камъни от две страни. Само № 275, 276, 277 и 278 са покрити, но липсват подови плочи. При №276 и 277 горелите кости продължават с 0,05 – 0,10 м под ограждащите камъни. Изглежда след издълбаването на малки ями, са били поставяни костите, а ограждащите варовикови плочи са полагани след това. Тухлената камера №278 е покрита с две счупени половинки от тухли. Керамични съдове се откриха само в гроб №278 – гърне от песъчлива глина с врязана украса и в №280 – гърне от чиста глина с две дръжки. Поставени са в югоизточната част на камерите. В №275 имаше 5 обгорели агнешки астрагала, в №276 – счупено с прегъната дръжка желязно ножче. В гробове №275 се откриха отделни негорели животински кости, в № 276, 280 – въглени, в №280 – фрагменти от счупени при тризни съдове. Интересен е гроб №272 в западната част на некропола. Той представлява яма, дълбока 0,20 м, но покрита с голяма 0,66/0,42/0,10 м каменна плоча. От югозапад и от север на плочата имаше 3 малки камъка, подобно на някои гробове с инхумация. В южната част на гроба се откри силно напукана кана и дълъг 0,20 м, добре запазен нож. В гроба се разчистиха и негорели пилешки кости.

Гробовете с *кремация в ями* са пет – № 267, 269, 271, 273, 282, като 4 са в западната част на некропола, (Обр. 2) а петият №282 – в източната сред камерите. Вкопани са в чернозема на различна дълбочина от съвременния терен – от 0,30 до 0,60 м. Самите ями са дълбоки 0,10 – 0,30 м. Ориентирани са С – Ю с отклонения от 5 – 10° на изток или 15 – 20° на запад. По форма, като се съди по разпръснатите горели кости, повечето са правоъгълни с размери 0,30/0,60 – 0,50/0,75 м. Някои са маркирани с малки камъни. Интересен е гроб №269, при който се установи процесът на погребване – на дъното на ямата, дълбока 0,30 м, са изсипани въглени и недогорели от кладата дървета. Върху тях са положени кремираните човешки останки, покрити в северната част на гроба с още въглени. Фрагментирана и силно напукана долна половина на кана е поставена след полагането на костите, тъй като горният слой въглени попада и в съда. Тя прави изключение, тъй като е в северната част на гроба. Отделни керамични фрагменти от тризни, се откриха в гробове № 267,

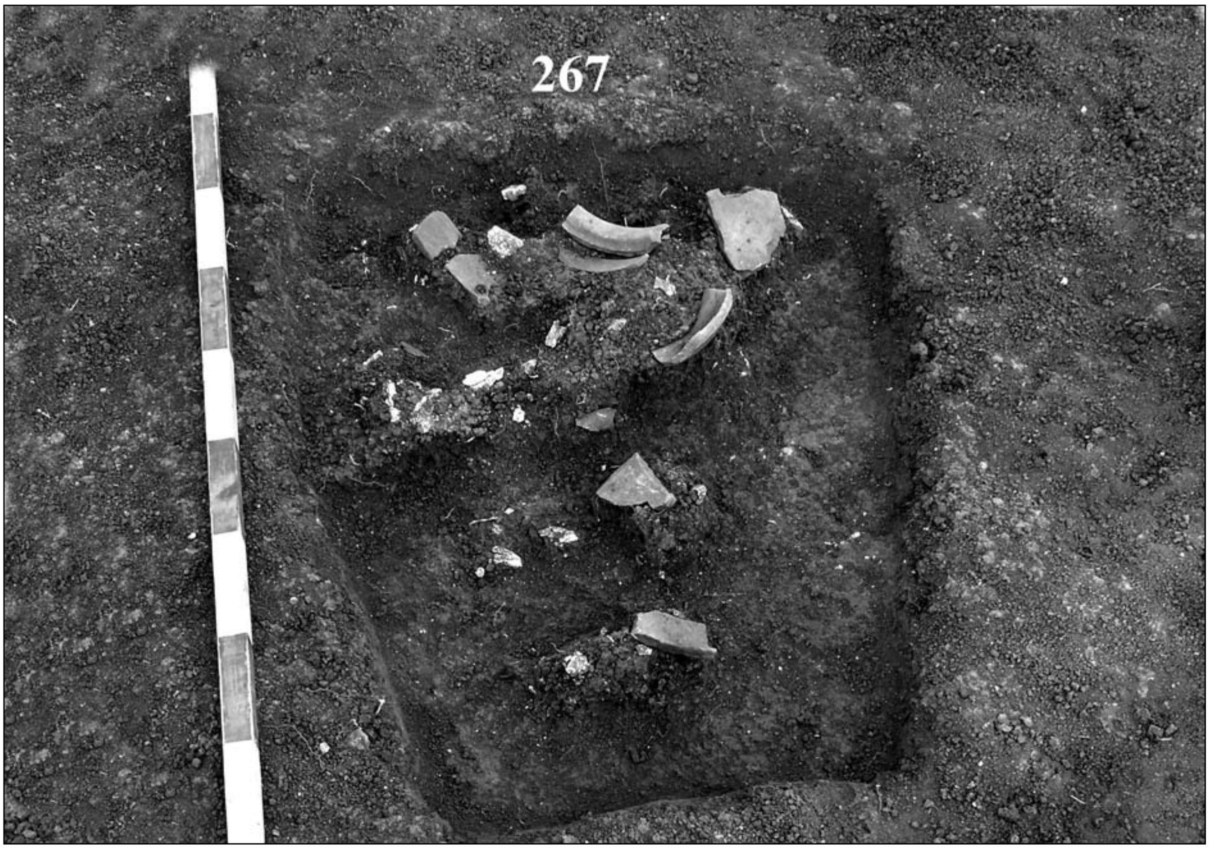

Обр. 2. Кремация в яма №267 или 271

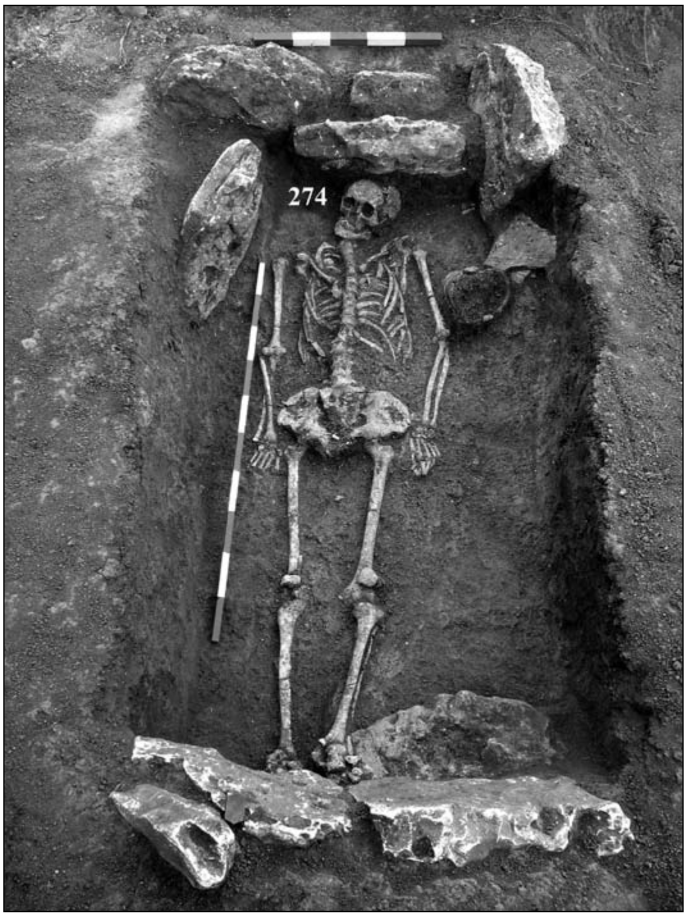

Обр. 3. Гроб №274, ограден с камъни от север и юг

271, 273. Гроб №282, както се посочи, се намира в източната част, непосредствено до камери № 277 и 278, но за разлика от тях, горелите кости са значително и вероятно са на израснал индивид. От южната част на гроба произлиза силно напукано, повредено гърненце. Този гроб е също едно от изключенията, тъй като най-горе е отчасти покрит с няколко разпръснати камъка. В гроб №267 бе намерено малко пробито еленово рогче, в №271 – корозирала и повредена желязна тока. Сред човешките кости в гробовете се попада на буци отухлена пръст и негорели животински кости.

Гробовете с *инхумация* са само четири, като три са в западната част на некропола и един в източната. Два № 268 и 279 са детски и два № 270 и 274 – женски. В №268, трапецовидна яма, от североизток до черепа на детето е поставен камък, а източно от черепа – гърне от песъчлива глина, украсено с врязани прави линии. Върху него е разчистихме челюст на животно. До черепа се откриха 5 стъклени мъниста. Другият детски гроб №279, в източната част на некропола, е покрит с 3 камъка в посока С – Ю. В южната част гробът е застъпен от по-късната камера №277. След вдигането на покритието се очерта правоъгълна яма, фланкирана от север с вертикално забит камък и един до него в северозападния ъгъл. До почти изгнилия череп от запад имаше черупки от 2 яйца. Женският гроб №270 е обикновена правоъгълна със заоблени ъгли яма, ориентирана С – Ю с 20° отклонение на изток. Погребаната е положена по гръб с опънати ръце. Цялата долна половина на скелета от таза е покрита с животински кости, които заемат гробната яма от дъното до повърхността ѝ. Отгоре е положена разчленена крава, а под нея второ животно – агне. Непосредствено до човешкия череп от изток е поставено гърне, сега силно повредено, а между раменната и лъчевата кост на лявата ръка – сравнително добре запазен косер, потвърждаващ земеделския характер на населението, оставило некропола. Другият женски гроб №274 се намира в северната част на некропола и е ориентиран изток – запад. Този гроб е голям с размери 1,07/2 м и е необичайно широк, като от изток и запад е ограден с камъни. Погребаната е с опънати ръце и крака. До лявата ѝ раменна кост е оставено сравнително голямо ведро, върху таза – тока, между таза и лявата длан – нож.

Ориентацията изток – запад се среща рядко. Прави впечатление, че само на 1 м южно се намира разкритият през 2007 г. детски гроб №251, ориентиран също И – З. На изток попаднахме на две ями, проучени от М. Димитров, също в посока И – З.

Направихме сондажи в северната и южната част на некропола, където не открихме гробове.

№65. АВАРИЙНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА СРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ В ДВОРА НА УЧИЛИЩЕ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ” В ГРАД ОРЯХОВО

Нарцис Торбов, Георги Ганецовски

Аварийните археологически разкопки на ранносредновековния некропол в центъра на град Оряхово бяха реализирани през периода 11 – 22 февруари 2008 г. с финансовата подкрепа на Община Оряхово. Проучванията имаха сондажен характер и бяха проведени от екип в състав ст. н. с. д-р Нарцис Торбов (ръководител), Георги Ганецовски (заместник ръководител) от РИМ – Враца и н. с. д-р Валери Григоров (научен консултант) от НАИМ – БАН. Изследвана бе площ от 100 м^2 при крайно неблагоприятни климатични условия. В очертанията на изкоп за основи на спортна зала бе разпъната план-квадратна мрежа, ориентирана по посоките на света. Изкопните работи бяха извършени в два сондажа, ориентирани север-юг с дължина по 15 м и ширина 1,5 м, като тяхното трасе минаваше през отделните квадрати. Разстоянието между сондажите бе 1,5 м за да бъдат засечени гробовете, извършени чрез трупополагане с ориентация изток – запад.

Разкрити бяха 6 гроба.

Гроб 1. Скелетът бе разкрит в гробна яма с овална форма с дължина 1,2 м и ширина 1 м, запълнена с жълта пръст със слаба плътност. Костите са на млад индивид (вероятно момиче на около 10 – 12 години) с ориентация глава на запад. Запазени са част от черепа, ключиците, едната лопатка, части от ребрата, тазовата кост, бедрените кости и подбедрицата на десния крак. Липсват ръцете и стъпалата. Някои кости са разместени, вероятно в следствие на биоторбация. Между краката бе открит бронзов накит (две обеци от тънка тел, скачени една с друга). Обеца, изработена от бронз бе намерена на около 0,2 м над тазовата кост.

Гроб 2. Разкрита бе долната част на човешки скелет – от лакътната кост до стъпалата, с ориентация СИ – ЮЗ и запазена дължина 1,21. Той принадлежи на възрастен индивид. Горната му част (от таза на горе) е прерязана при строежа на основите на старото училище.

Гроб 3. Разкрити са костите на мъжки индивид с обща дължина 1,7 м. Тялото е положено по гръб с глава на запад с отклонение около 10°. Ръцете са кръстосани с областта на корема, като дясната е поставена върху подлакътника на лявата ръка. Запазени са повечето от дребните кости, включително ребрата и фалангите на пръстите. Тялото е поставено в овална яма.

Гроб 4. Ориентацията на скелета бе аналогична като тази от гроб 3 (тяло по гръб с глава на запад и слабо отклонение към югозапад). Вероятно скелетът принадлежи на женски индивид и има дължина 1,5 м. Ръцете са кръстосани в областта на корема. Липсва дясната половина на гръдния кош. В областта на дясната му половина беше открита бронзова обеца (халка), силно корозирала и счупена на две части.

Гроб 5. Разкрита бе долната половина на възрастен индивид ориентиран в посока СИ – ЮЗ и погребан в овална яма. Лявата ръка е запазена и лежи с китка положена върху корема. Горната половина на скелета е разрушена от зида и запазената част има дължина 1,25 м.

Гроб 6. Разкрита бе долната половина (от таза на долу) на възрастен индивид, положен по гръб в овална гробна яма Горната половина е разрушена от зида на старото училище. Ориентацията на скелета е СИ – ЮЗ. Дясната подбедрица е счупена. Запазената част на скелета има дължина 0,96 м.

Вследствие на проучването е локализиран неизвестен до сега ранносредновековен некропол. Проучени са шест гроба (четири мъжки, един женски и един детски) от ранното българско средновековие. Те са разположени на дълбочина 2,4 м от съвременното ниво на терена. В овални ями са положени индивиди по християнски обичай по гръб с глава на запад (с известни отклонения на югозапад). Гробен инвентар има само при женския и детски индивиди. Намерените обици са характерни за ранното българско средновековие (IX-X в.) (Въжарова 1976, 355 – 360, табл. 18).

За първи път в Северозападна България временно са преустановени строителните работи за провеждане на археологически разкопки. След тяхното приключване работата по продължаването на изграждането на спортна зала до училище „Св. Св. Кирил и Методий" е възобновена. Двата най-добре запазени скелета са прибрани в ИМ – Оряхово. Останалите са затрупани на място.

Литература:

Въжарова 1976: Ж. Въжарова. Славяни и прабългари (по данни на некрополите от VI – XI в. на територията на България). София, 1976.

№66. АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОСРЕДНОВЕКОВЕН НЕКРОПОЛ ДО С. НИСОВО, РУСЕНСКО

Николай Овчаров, Бони Петрунова

Археологическото проучване се проведе през месеците септември – октомври 2008 г., по проект „По дирите на тамплиерите в Българските земи", който бе осъществен с финансирането на Великия Приорат на Ордена на тамплиерите в България. Научен ръководител на разкопките е ст. н. с. II д. и. н. Николай Овчаров, зам. ръководител ст. н. с. II ст. д-р Бони Петрунова, членове на екипа Елена Василева – докторант към ССА при НАИМ-БАН, Филип Петрунов – студент по история и археология в НБУ.

Село Нисово се намира в източната част на Дунавската равнина, на 28 км от гр. Русе и попада в границите на Природен парк Русенски Лом, по поречията на реките Мали и Бели Лом.

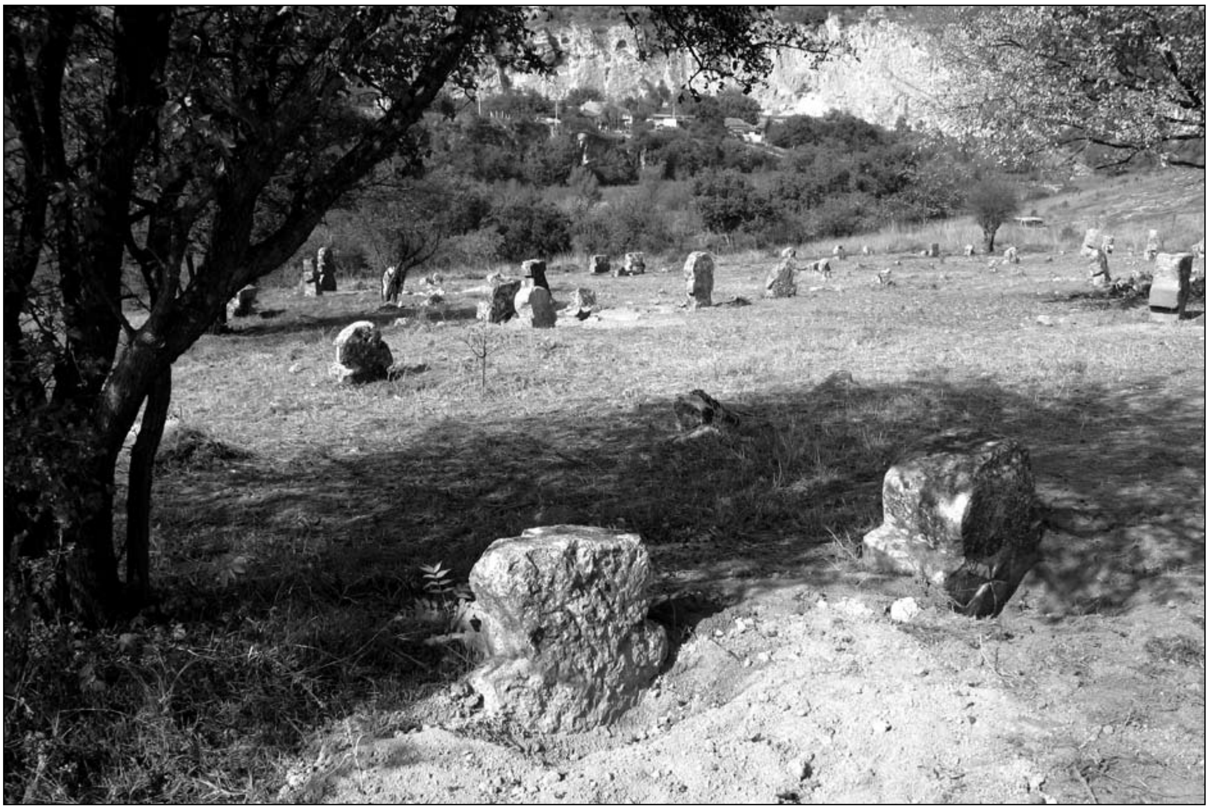

Обр. 1. Каменни надгробия

Некрополът е разположен на естествено възвишение, на около 1 км източно от селото. Сред местното население той е известен като *Конското* или *Чумавото гробище*.

В началото на проучването на терена са регистрирани 60 каменни надгробия (Обр. 1), представляващи големи кръстове, чийто основи са вкопани в земята. В хода на изследването те са описани, заснети и нарисувани. Анализът на формата и иконографията им показа, че най популярен е мотивът ***„кръст вписан в кръг"***. Това е един добре познат символ, който се използва масово в различни исторически епохи. В една своя статия Т. Герасимов публикува оброчен кръст от с. Вълчедръм, Ломско, който е датиран в XVI в. Върху оброка е изобразено колело с вписан кръст, а надписът е посвещение на Св. Кирик и Юлита. С тези светци авторът свързва семантичното съчетаване на слънчевите символи-кръга и кръста, тъй като те се честват през лятото, в един от „горещниците".

От некропола са проучени 29 гроба. В 15 от тях са открити скелети на възрастни индивиди, в 9 – на деца, в 3 има само черепи и в един – двойно погребение на възрастен индивид и дете. Всичките са ориентирани запад – изток, като при някои са регистрирани леки отклонения на север или юг, което по-скоро е наложено от размерите и формата на гробните ями. Скелетите са положени изпънати по гръб, като положението на ръцете не се различава с нищо от проучените досега средновековни некрополи. Регистрирани са само някои от позициите-ръце свити в лактите и поставени в областта на корема, свити в лактите на гърдите, едната свита в лакътя и поставена на гърдите, другата в областта на корема, двете ръце свити и положени на таза. При 17 от скелетите е регистрирано изместване на черепа – извит на север или юг, или опиращ в гръдния кош. Най-често това изместване се дължи на изтляването на тялото, но трябва да се отбележи и характерния за късното средновековие обичай, под главата на покойника да се поставя възглавница от нетраен материал.

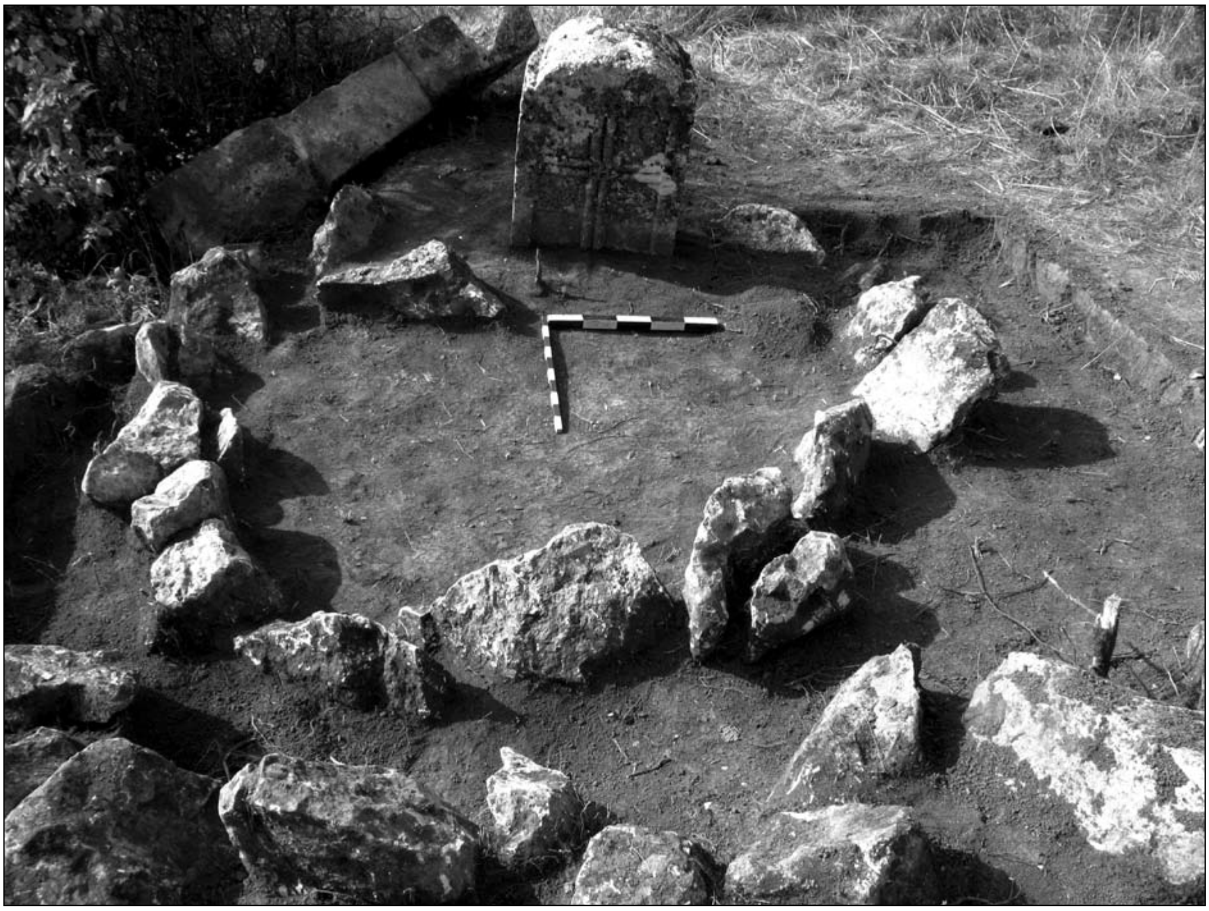

Обр. 2. Гроб №3 с каменно ограждение

Гробните съоръжения най-често са правоъгълни или трапецовидни ями, вкопани под основите на кръстовете. В 6 от гробните ями са открити останки от дърво-ограждащи дъски. При 4 гроба е регистрирано ограждане с големи и малки необработени камъни на повърхността, което не засяга ямата (Обр. 2).

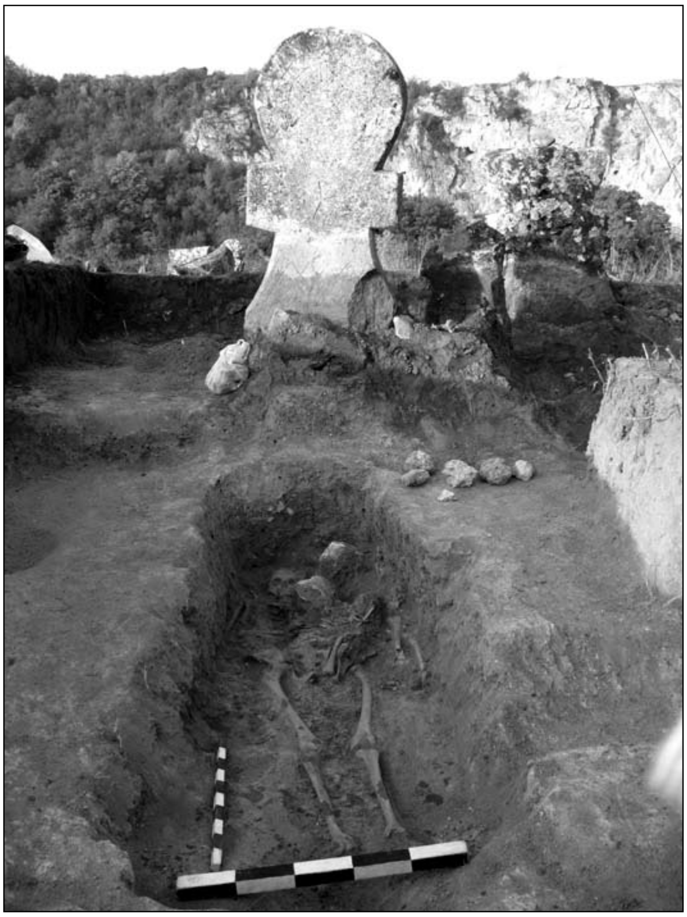

Обр. 3. Гроб №27

Най-голям интерес представлява двойното погребение от гроб №27 (Обр. 3). При него скелетът на детето е положен върху лявата половина на този на възрастния индивид. Черепът е леко обърнат на юг. И двете ръце са свити в лактите и поставени в областта на корема, като дясната е положена върху китката на дясната ръка на възрастния индивид. Черепът на възрастния индивид е леко повдигнат. Дясната ръка минава под дясната ръка на детето и е положена върху ребрата му. Лявата минава под таза на детския скелет. При разчистването на скелетите са открити: 2 стъклени гривни – на двете ръце на детския скелет, обеца и мънисто – от лявата страна на черепа, бронзови пайети с дупки за пришиване – около лявата ключица. При скелета на възрастния индивид бяха открити тъкани с пришити пайети-в областта на таза и при ребрата, от дясната страна.

При проучването са открити 38 сребърни монети – акчета и парета. 13 от тях са сечени по времето на султаните Ахмед III (1703 – 1730), Махмуд I (1730 – 1754), Мустафа III (1757 – 1774), Абдул Хамид I (1774 – 1789). 23 са обезличени или с полепнала тъкан и обща датировка – 1730 – 1780/1789 г., 1 билоново акче на Сюлейман I Кануни (1520 – 1566), 1 е на Сигизмунд III Васа (1587 – 1632) – цар на полско-литовската общност. Освен монетите са открити: 1 бронзова игла, 4 железни бръснача (всичките открити под черепите на погребаните), 2 пръстена, 2 стъклени гривни, 2 обеци, 1 мънисто, голям брой бронзови пайети, шпатулка, 2 кремъка. В много от гробовете са открити части от тъкани. Направеният анализ показа, че това са вълнени, памучни и конопени платове. Всичките са в сплитка лито.

Анализът на открития материал дава основание некрополът да се датира в периода XVII – XVIII/XIX в.

№67. СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ТРАКИЙСКА ГРОБНИЦА (ОБЕКТ „КАМЕННО СЪОРЪЖЕНИЕ”) В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ГЕЛА, ОБЩИНА СМОЛЯН

Маргарита Ваклинова, Николай Бояджиев

Каменното съоръжение се намира на около 3 км южно от с. Гела, община Смолян, на полегат рид, обрасъл с гъста иглолистна гора. Надморската височина на терена е около 1650 м. На 2 км западно се намира връх Турлата, на който лечат руините на крепост, а може да се предположи и наличие на скално светилище. На юг, нагоре по същия планински склон, е разположена тракийската крепост Градище, проучвана сондажно през 70-те години на XX в. и датирана в ранножелязната епоха.

Каменното съоръжение е открито случайно от местен жител при разходка с кон, който пропаднал в купола и предизвикал събаряне на камъни. След получения сигнал в НАИМ – София и РИМ „Ст. Шишков” – Смолян е взето решение за незабавно провеждане на спасителни археологически разкопки.

Вътрешността на съоръжението е кръгла, с размери 3,05 х 3,10 м. Отвън е със сърцевидна форма.

Градено е от големи дялани камъни (квадри) и по-малки камъни, също подбирани и обработвани. Покривът е с форма на купол, част от който е паднал. Камъните са споени с глина с червен цвят. Входът е трапецовиден. В основата му личи камък от праг, който сега е наклонен навътре.

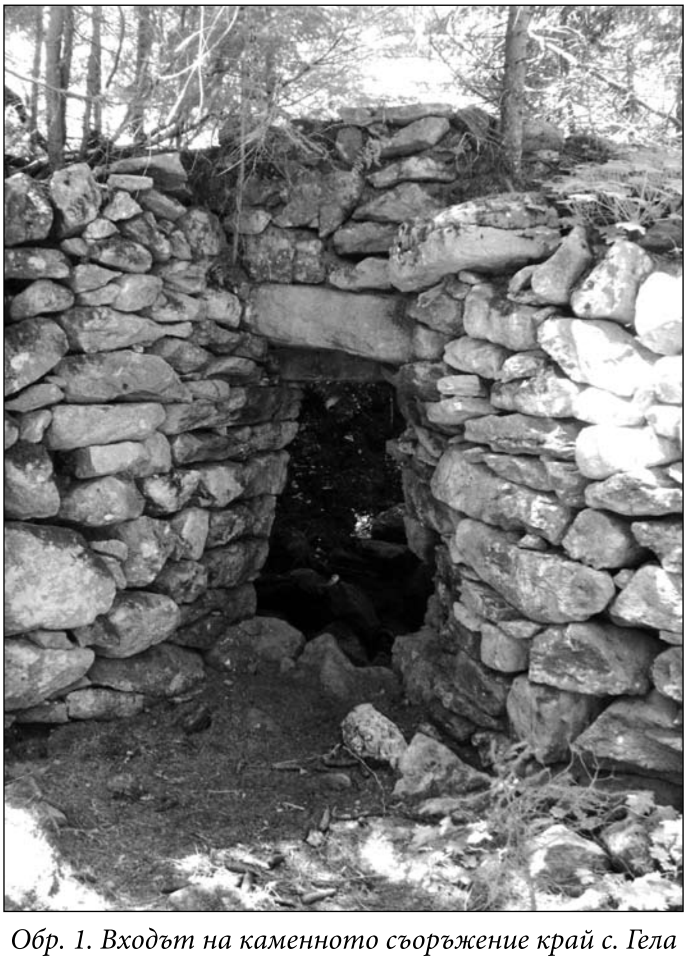

Обр. 1. Входът на каменното съоръжение край с. Гела

Цялото съоръжение гледа на североизток. Пред входа му е изградена площадка, чрез 5-6 реда от същите камъни, градени без спойка (суха зидария). Площадката е с размери 2,5 х 5 м.

Във вътрешността на съоръжението се откриха единствено нападали от купола квадри и по-малки камъни с различни размери. Част от тях са опушени от огън, а външните страни на други са остъклени от наличие на висока температура. Глинената спойка е придобила керемиденочервен цвят, също вследствие на висока температура. Дъното на съоръжението бе достигнато на 1,20 – 1,30 м дълбочина, където се стигна до плътен пласт вар. Пространството непосредствено около основата в южната част от съоръжението не бе разчистено поради опасност от срутване. Във вътрешността не бяха открити никакви керамични фрагменти, нито археологически находки или други предмети.

При проучването на площадката пред входа се установи, че веднага под чимовия пласт започва плътен слой от вар.

И тук не бяха открити никакви находки или керамични фрагменти. Вляво от входа (гледано отвътре) се почистиха два реда наредени камъни, без пряка конструктивна връзка със съоръжението.

Пространството външно около купола и лицето на стените отвън не бе разчистено, поради много голямата опасност от срутване на съоръжението, ако се премахнат държащите камъните корени и ниски дървета.

В резултат на проведените спасителни археологически разкопки на обекта може да се заключи следното:

1. Каменното съоръжение представлява тракийска куполна гробница, която според начина на градеж може да се отнесе към края на къснобронзовата – началото на ранножелязната епоха (XIII-XII в. пр. Хр.).

2. Впоследствие тя е преизползвана (според местните жители – през XVIII-XIX в.) като варница за изпичане на вар.

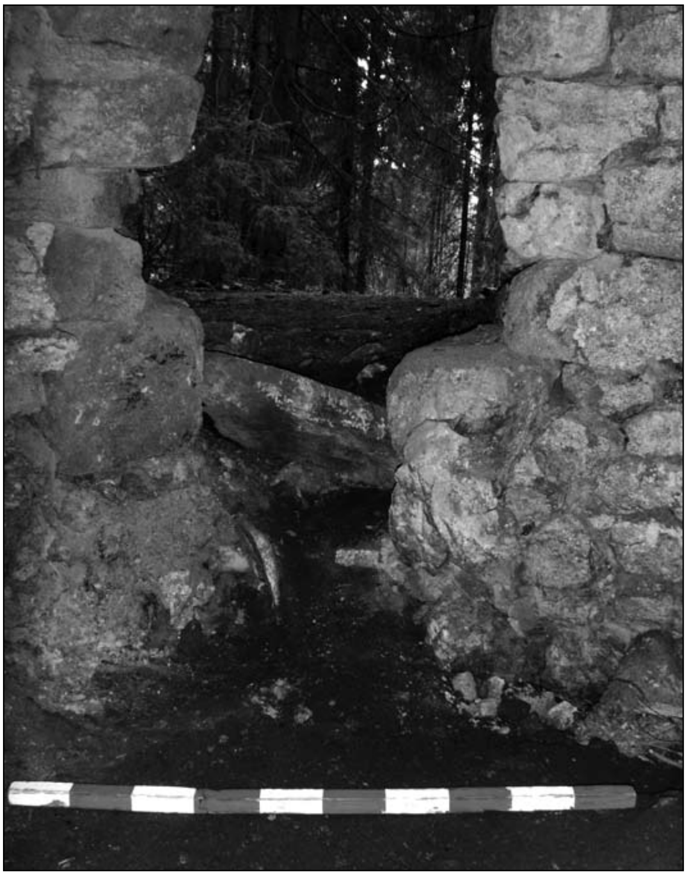

Обр. 2. Входът на каменното съоръжение с прагов камък

Обр. 3. Площадката пред каменното съоръжение

№68. СОНДАЖНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ „ЦЪРКВИЩЕ” В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ИСКРА, ОБЩИНА ПЪРВОМАЙ, ОБЛАСТ ПЛОВДИВ

Иван Джамбов, Стоян Попов

В периода 27.07 – 23.08.2008 г. бяха проведени археологически проучвания на обект „Църквище” в землището на с. Искра, общ. Първомай. Те се извършиха под ръководството на доц. д-р Иван Джамбов с екип – гл. ас. д-р Стоян Попов (ПУ „Паисий Хилендарски”) и д-р Иво Топалилов (РАМ – Пловдив). В разкопките взеха участие студенти от Пловдивския университет от специалности История, Български език и история и Балканистика, а също и студенти от Брянския държавен университет, гр. Брянск, Русия.

Проучванията през този сезон бяха насочени към изясняване на археологическата ситуация в западната част от останките на църковната сграда и долепения до нея параклис (Обр. 1).

В южната част на притвора беше открито помещение с размери И – 2,72 м; С – 2,57 м; З-2,50 м; Ю-2,42 м. Градежът на стените е изпълнен посредством камъни споени с кал. На едно място е използвана голяма буца хоросан. При построяването на зида е използвано и устие на питос. Стените са небрежно построени и разкривени. За западна стена е използвана западната стена на църквата. Няма данни за вход. В помещението са открити три железни ножчета, фрагменти от битова и сграфито керамика и няколко фрагмента от цветни стъклени гривни. Беше потвърдено наличието на притвор на църквата – бе открит зидът, разделящ наоса от притвора. Този зид е построен от ломени камъни, споени с бял хоросан. Градежът му е същия като този на църквата и е конструктивно свързан с южния зид на храма. Върху разделителния зид ляга източният зид на кал на помещението в притвора.

Параклисът е разполовен от преграден зид на кал с деб. 0,60 м. Запазен е в няколко реда като лицева зидария и има само на западното (вътрешно за образуваното помещение) лице. Западната стена отвътре е измазана с хоросан. Над измазаната част зида е подравнен с един ред тух-

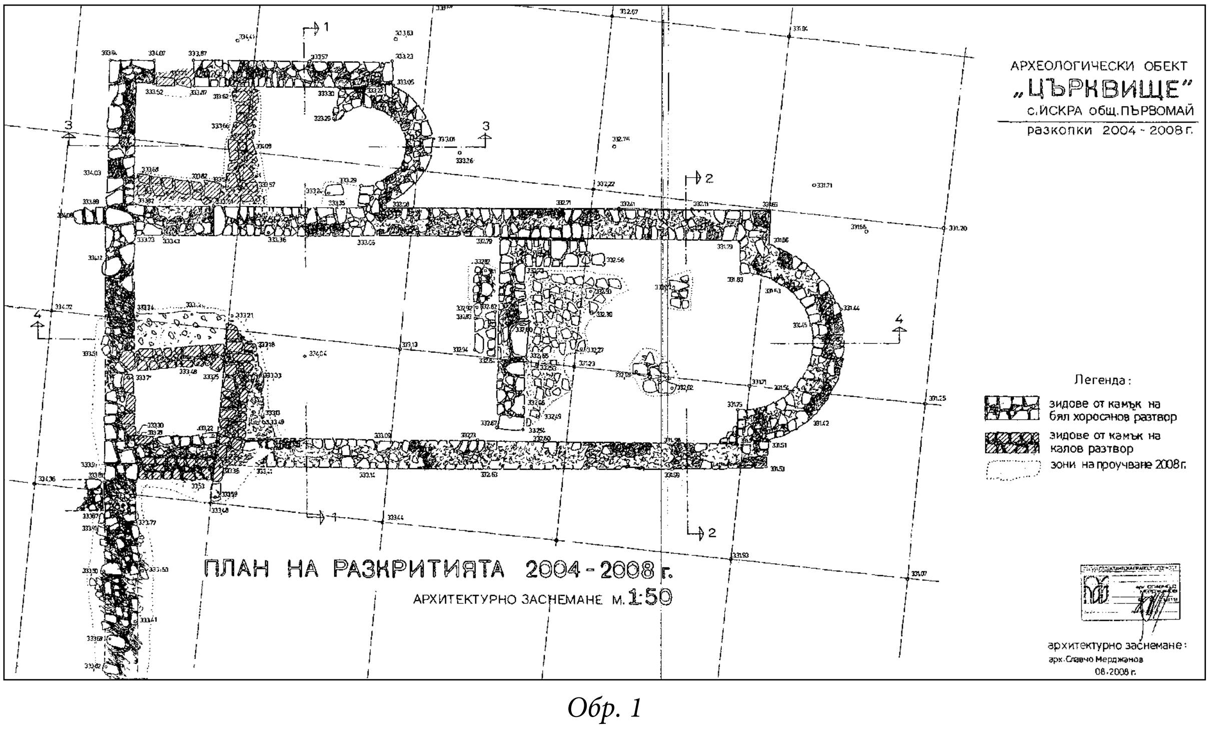
АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТ
„ЦЪРКВИЩЕ”
с. ИСКРА общ. ПЪРВОМАЙ
разкопки 2004 - 2008 г.
Легенда:
зидове от камък на бял хоросанов разтвор
зидове от камък на калов разтвор
зони на проучване 2008 г.
ПЛАН НА РАЗКРИТИЯТА 2004 - 2008 г.
АРХИТЕКТУРНО ЗАСНЕМАНЕ М. 1:50
архитектурно заснемане:
арх. Славчо Мерджанов
08.2008 г.

Обр. 1

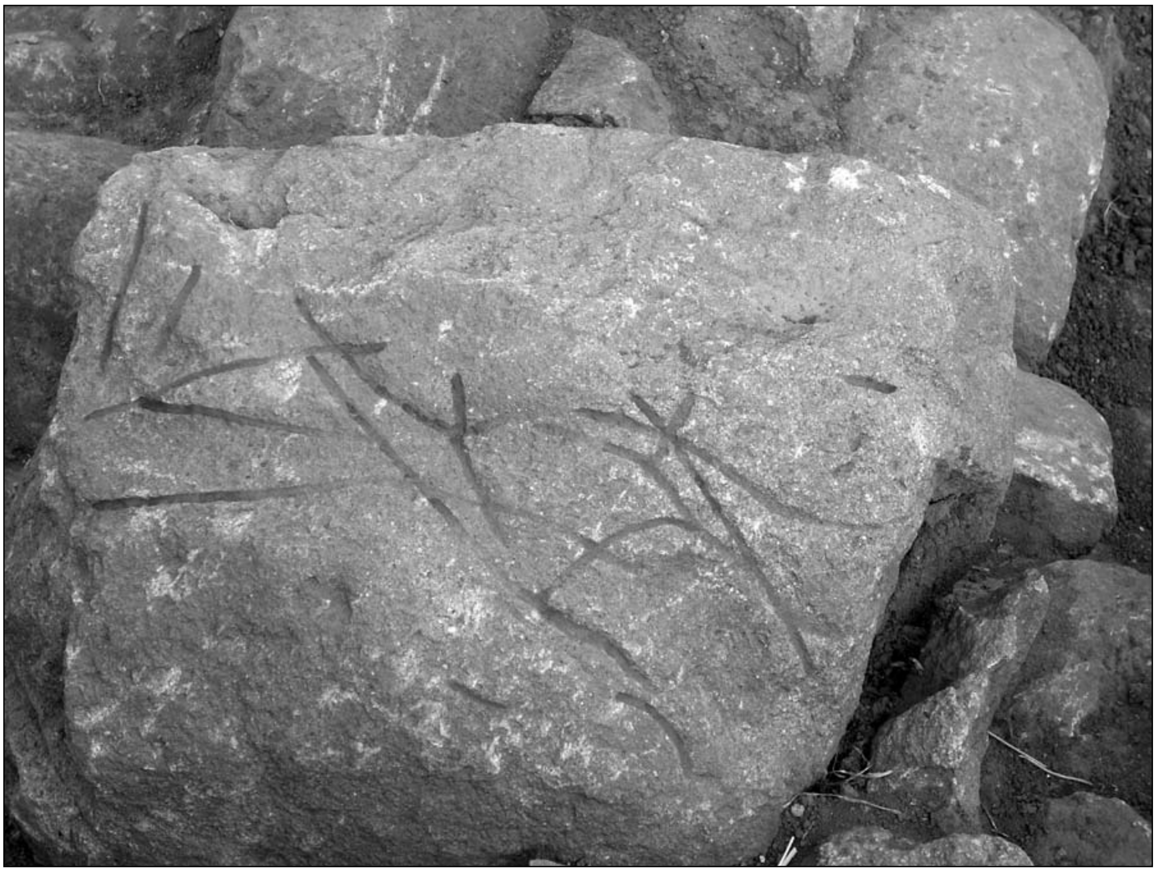

Обр. 2

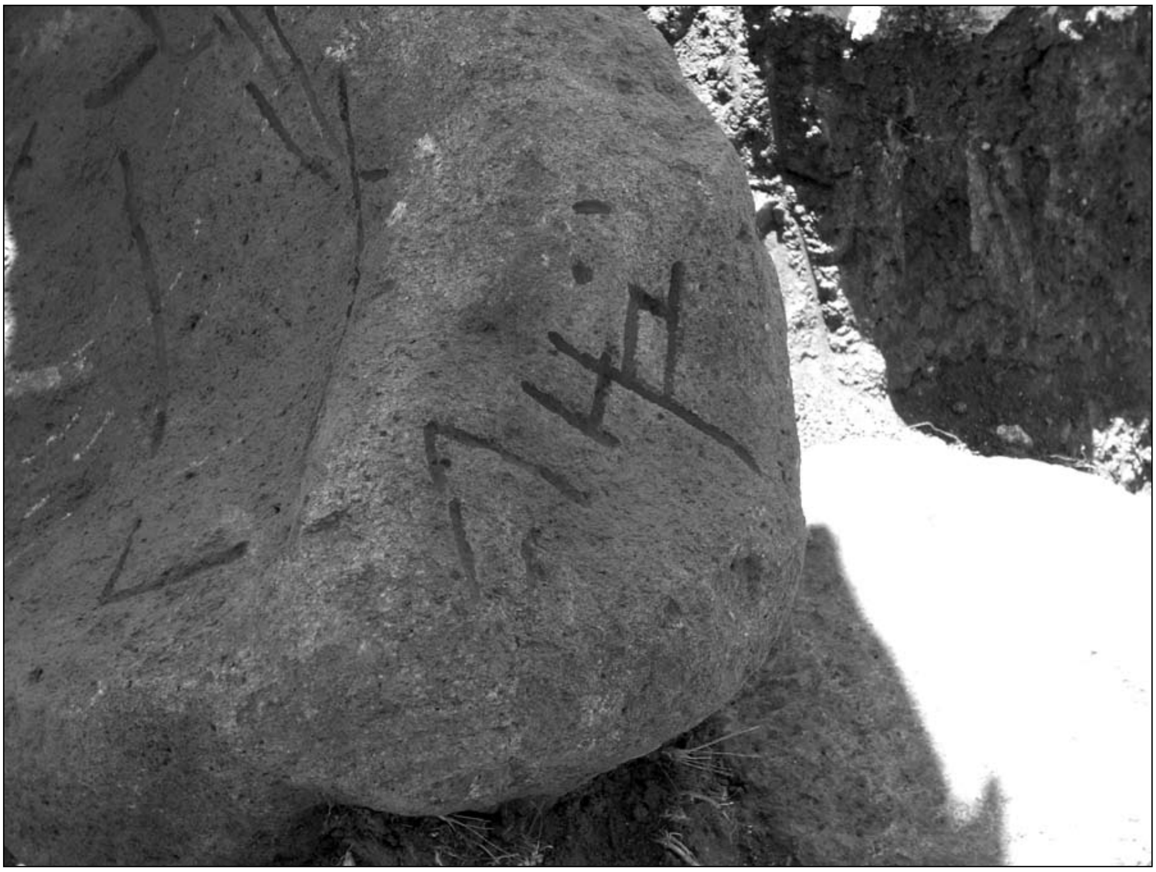

Обр. 3

ли. Образуваното помещение в параклиса е с вътрешни размери: И – 2,90 м; С – 2,80 м; З – 2,80 м; Ю – 2,56 м. Вероятно за вход е бил използван входът на параклиса в северната му стена.

По камъните от най-горния запазен ред от зидарията на западната и южната стени на помещението в притвора се откриха множество рисунки-графити. Има композиция, изобразяваща орач и рало, на друг камък е издълбан по особено изящен начин галопиращ кон (Обр. 2), на трети е изобразена къща с двускатен покрив, а от другата му страна – комбинация от букви, наподобяваща „цр” (Обр. 3).

Върху други камъни са издраскани само отделни букви.

Помещенията в притвора на църквата и в параклиса са функционирали след прекратяване на използването на църквата (или поне на притвора) и параклиса. Те са били използвани за жилищни или за складови нужди.

След прекратяване на проучванията за сезона, обектът бе зазимен чрез покриване с полиетилен на зидовете и засипването им. При зидовете на кал и с графити бе извършено подзиждане посредством суха каменна зидария.

№69. СОНДАЖНИ ПРОУЧВАНИЯ В МЕСТНОСТТА СВЕТИ ИВАН, БАНСКО

Катя Меламед

Сондажните проучвания се съсредоточиха в охранителната зона с обща площ 6 500 кв. м, между светилище Свети Йоан Предтеча, I хил. пр. Хр. – края на XX век и пещи за строителна керамика, IV – VI век, определена с Протокол от 10 май 1995 г. на Междуведомствена комисия, назначена със Заповед №13/04.05.1995 г. на Директора на НИПК, арх. Ема Москова.

Охранителната зона покрива отчасти имот, собственост на Банско Пропърти Партнърс и общински път. Целта на проучванията е да се установи дали има археологически структури, които да попречат на планираните строителни дейности. Финансираха се от Банско Пропърти Партнърс.

Следва да отбележа, че между двата паметника няма културна връзка. Те са създадени независимо един от друг и са функционирали едновременно само в периода IV – VI век. Светилището е проучено чрез редовни археологически разкопки през 1989 – 1991 г. от К. Меламед, а пещите – от А. Меламед и Вл. Баряков.

Теренът представлява обширна тераса със силен наклон от запад към изток, използвана напоследък като ливада. На изток опира в две дерета, едното днес безводно и коларски път. От запад и север също е ограден от пътища. Всички пътища опират в жълт глинест слой, примесен с разложена материкова скала и не представляват археологически интерес.

Терасата е разделена от много големи овални изкопи, с ребра между тях. Бяха заложени 12 сондажа с размери 2,5 х 5 м (някои с разширения), които равномерно покриха охранителната зона. Направиха се и два профила с дължина по 5 м по ребрата. И сондажите, и профилите показаха една и съща картина: чим, кафява и сива горска почва, жълт глинест слой, на места с наносен пясък и материкова скала, с обща дълбочина до 0,25 м.

Липсваха камъни или други следи от структури. Откриха се много незначително количество фрагменти керамика на колело. Фрагментите са малки, обмити, влачени, очевидно транспортирани. Не могат да се свържат със структури и фрагментите тухли и керемиди, също предимно незначителни по големина, разпръснати от производството на пещите, източно от охранителната зона. Значително количество са съвременните фрагменти от съдове, керемиди и други предмети.

Анализът на резултатите от направените сондажи, профили и открити материали води до заключението, че на тази тераса липсват археологически структури. Очевидно тя е използвана като източник на суровина от античните керамици. Впрочем, районът е служел за добив на глина и в наши дни. В резултат на това са образувани и големите падини по терена.

Археологически обект „Свети Иван“ - град Банско,
частен имот и общински път

ПЛАН НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИТЕ ПРОУЧВАНИЯ

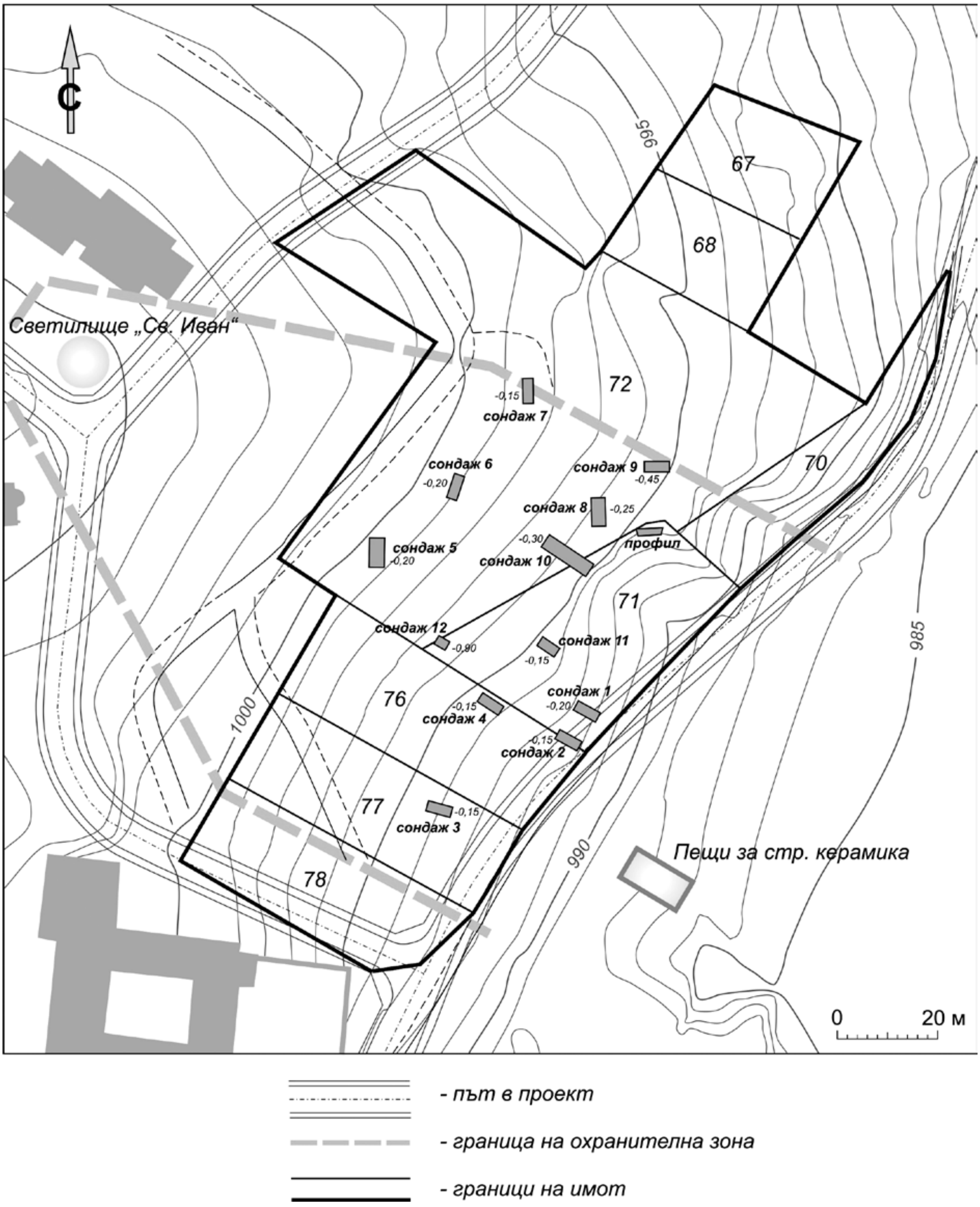
С
995
67
68
Светилище „Св. Иван“
72
-0,15
сондаж 7
сондаж 6
-0,20
сондаж 9
-0,45
70
сондаж 8
-0,25
сондаж 5
-0,20
-0,30
сондаж 10
профил
71
сондаж 12
-0,90
сондаж 11
-0,15
985
сондаж 1
-0,20
76
-0,15
сондаж 4
-0,15
сондаж 2
1000
77
-0,15
сондаж 3
990
Пещи за стр. керамика
78
0
20 м
- път в проект
- граница на охранителна зона
- граници на имот

По тези причини не виждам основателни пречки за извършване на строителни дейности в описания терен, планирани от Банско Пропърти Партнърс и Община Банско.

№70. МЕЛНИК. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ „ТЕРЕН ЗА НОВО СТРОИТЕЛСТВО В УПИ I, КВ. 11, ПАРЦЕЛ ПИ-127” ПО ГРАДОУСТРОЙСТВЕНИЯ ПЛАН

Цветана Комитова

Въз основа на писмена молба от Илия Манолев, собственик на имот ПИ-127 в гр. Мелник и РАЗРЕШЕНИЕ за теренно археологическо проучване № 319/09.04.2008 г., издадено от Съвет за теренни проучвания при НАИМ – БАН, през 2008 г. са извършени спасителни археологически разкопки на обект – Терен за ново строителство в УПИ I, кв. 11, парцел ПИ-127 по градоустройствения план на Мелник с научен ръководител н.с. Цветана Комитова (ИМ – Благоевград) и научен консултант ст. н. с. д-р Виолета Нешева (НАИМ – БАН).

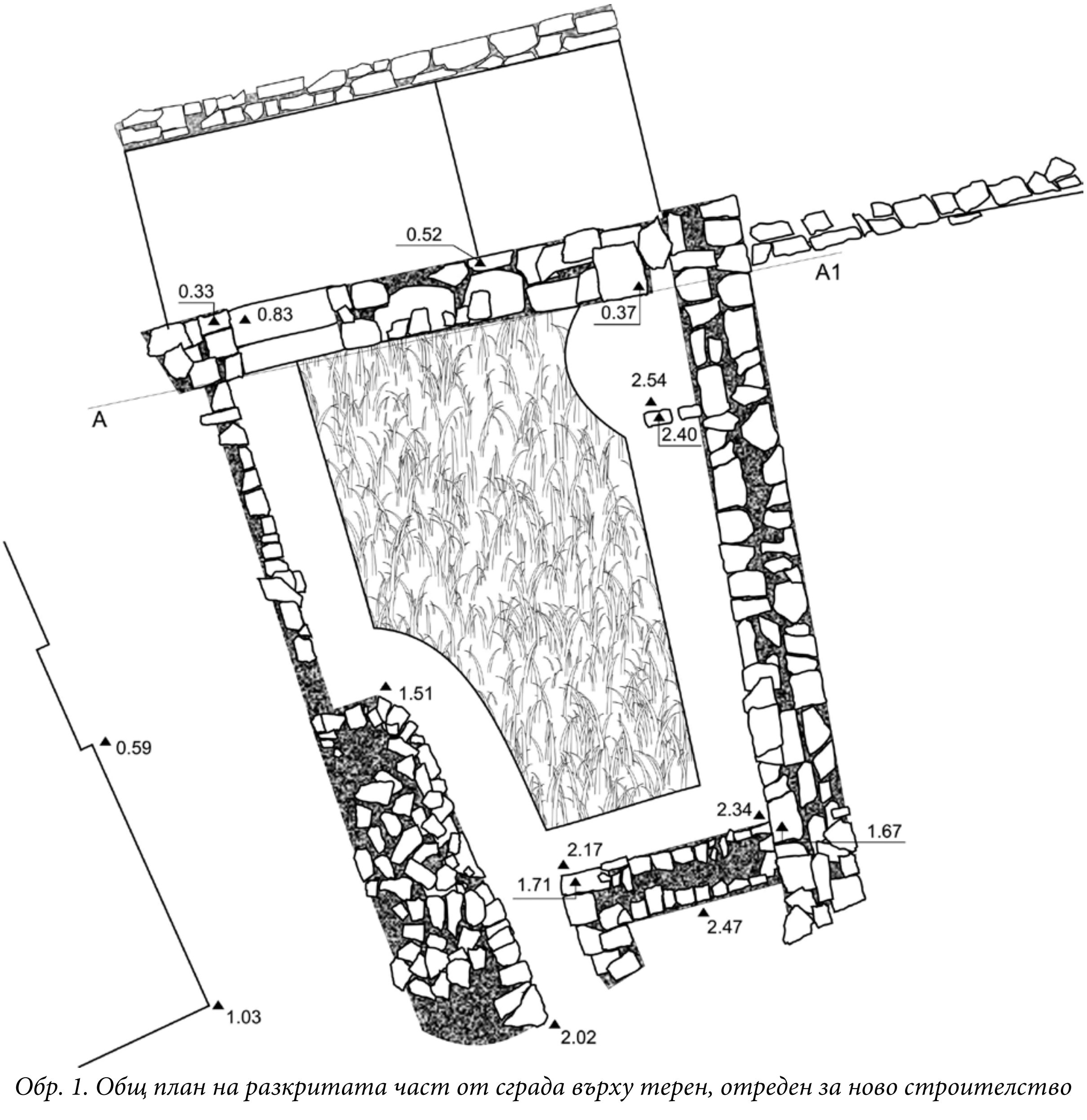

Обр. 1. Общ план на разкритата част от сграда върху терен, отреден за ново строителство

Теренът за ново строителство се намира в най-източната част на града в близост до Кордопуловата къща, от която го дели една улица. В част от имота е построена жилищна сграда – паметник на културата с местно значение. Собственикът е с намерение да разшири къщата в югоизточна посока, което налага изготвянето на проект за изменение на ПУП – ПРЗ за ПИ №127 в УПИ I, кв. 11 по плана на Мелник. Съгласно изискванията на НИПК, преди издаване на виза за проектиране е задължително да се извърши пълно и подробно археологическо проучване на петното, върху което ще се извърши новото строителство.

Теренът, отреден за разширение на съществуващата къща е дворно място на югоизток от къщата, настлано с каменни плочи, а на места и със замазка от цимент. Границата от югоизток е зид, изграден от камъни с хоросанова спойка, запазен на 0,80 м над настилката. От североизток е изграден нов зид със суха зидария, зад който минава тясна уличка. Следва висок каменен зид – граница на имота от север и в същото време, ограничаващ улица, водеща към Кордопуловата къща. Границата на проучвания терен от югозапад е калдъръмена улица – подход към Манолевата къща.

Разкрит е сектор от сграда – едно помещение, вход към второ помещение и малка част от последното (Обр. 1). Зидовете, запазени на различна височина – от 0,70 м до 2,50 м, са изградени от камъни със хоросанова спойка. В най-голяма степен е запазен източният зид на сградата с дебелина 0,65 – 0,70 м, в който на височина 1,35 м от разкритото ниво се вижда гнездото на дървена греда (от 5 до 8,5 см) от сантрачна система. В цялата запазена височина на зида се наблюдават пукнатини.

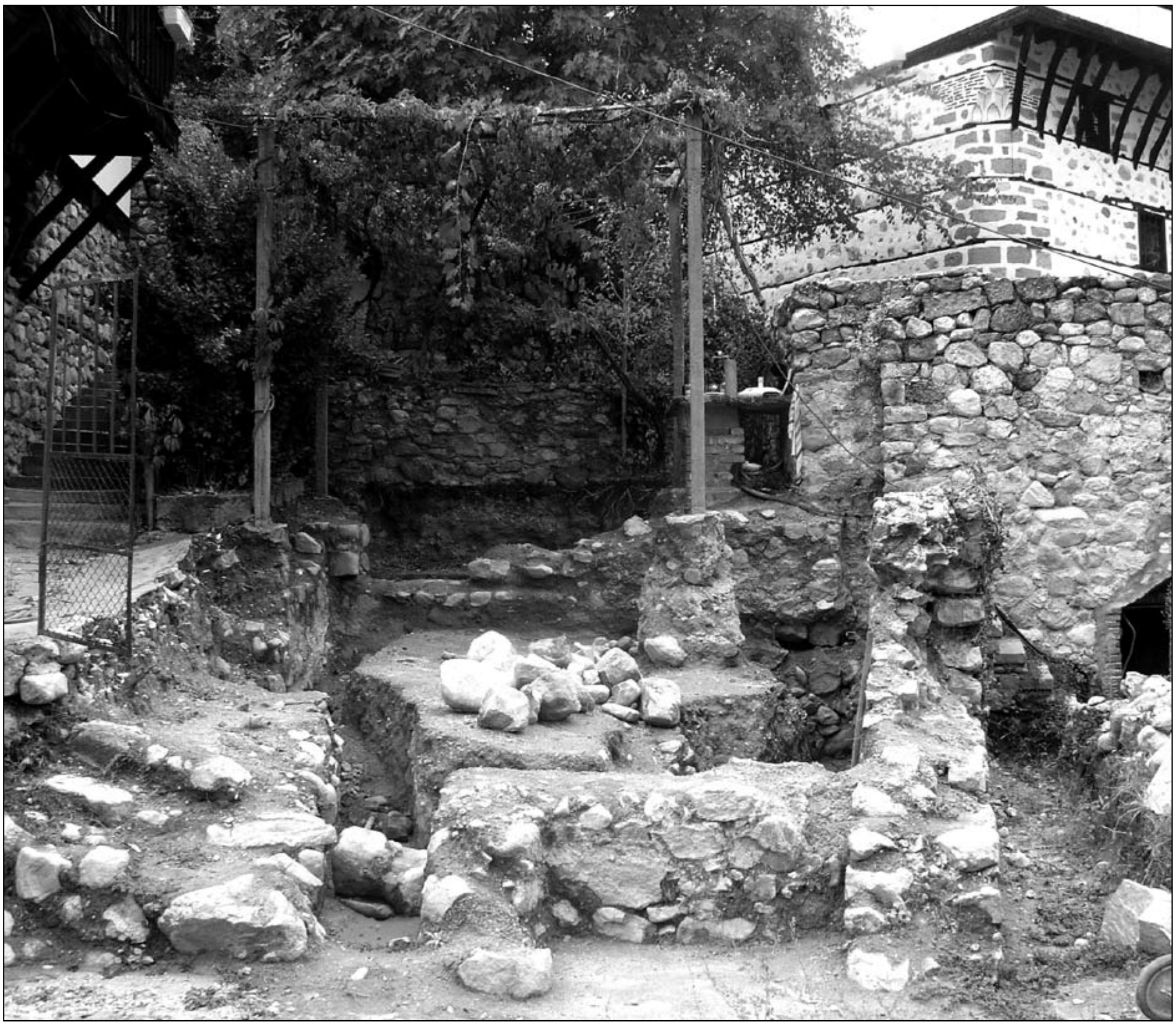

Обр. 2. Разкрити архитектурни структури – част от разрушена къща

Разкрит е сектор от северния зид (дебелина 0,70 м) с отворен в него вход към следващо помещение на по-високо ниво, типично за мелнишкото средновековно и възрожденско строителство, наложено от голямата денивелация на терена, в случая от север на юг. Зад този зид има малко свободно пространство – част от второ помещение на разкриваната къща, в което по оста изток-запад е изграден нов зид със суха зидария за оформяне на дворното пространство. Под този зид, крайна северна граница на проучвания терен, е оформен стратиграфски профил.

По-нататъшно проучване на север не се налага, защото не се предвижда разширяване на съществуващата къща в тази посока, още повече че зад новия зид минава улица за Кордопуловата къща.

На запад е разкрит преграден зид по напречната ос на по-ранната къща, т.е по оста север – юг. В северозападния ъгъл на оформеното приземно помещение е разкрито хоросаново бъркало с размери 1,25 х 1 м и дебелина на хоросановия слой 30 см, вероятно свързано с преправки в градежа. Второ такова бъркало е разположено почти по средата на помещението и трето в южната му част.

В югоизточния ъгъл отвън е разкрито малко помещение, чиито източна и западна стена са само частично запазени, а южната изцяло е разрушена. В насипа на това помещение са намерени голямо количество фрагментирана обикновена и художествена керамика, която се датира в XV – XVIII в.

Като краен резултат от проведените спасителни разкопки е разкрит сектор от жилищна сграда, чийто преграден зид на приземния етаж, подпорен за ската, продължава в западна посока, най-вероятно под съществуващата сега къща на Манолеви (Обр. 2). В тази посока не е възможно да продължи проучването. Източният, възрожденски зид, е изграден върху средновековен и включва запазени сектори от него. Той най-вероятно се явява западен за следваща разрушена възрожденска къща, която е продължавала на изток.

При проверка за начина на фундирането му, в дълбочина са намерени и фрагменти керамика от XIII – XIV в. Теренът на север от високия каменен зид, изграден при оформяне подхода към Кордопулова къща и покрай който минава улица към последната, е проучен сондажно и резултатите са публикувани (Стоянов 1989, 67, Обр. 32 а, б; 68, Обр. 35).

Разкритото помещение вероятно е част от по-ранна къща, която продължава под сега съществуващата Манолева къща.

Литература:

Стоянов 1989: Георги Стоянов. Сектор при Кордопуловата къща. Мелник. Градът в подножието на Славова крепост, 1, С. 1989 г.

№71. НИАР „МАДАРА“. ОБЕКТ „КИРИКА“. ТРАНШЕЯ ЗА КАБЕЛНА ЛИНИЯ ВИСОКО НАПРЕЖЕНИЕ

Георги Майсторски

Обектът представлява кабелно трасе за захранваща линия високо напрежение с обща дължина около 2500 м, прокопавано от „Космо мобайл България“. Археологическото проучване беше извършено с разрешение №1028/18.09.2008 г. Теренът върху платото над м. „Кирика“, засегнат от траншеята за кабелната линия, не показва наличие на археологически структури, като почти по цялата дължина на трасето се установява плитък (0,30 – 0,80) хумусен слой и наносна пръст, отложени върху мергел и пясъчник.

Основните проучвателни работи бяха съсредоточени в подножието на венеца, където каналът се спуска край скалната гробница и от там-между изследвания езически храм с манастир и бунгалата на лагера, след което пресича асфалтовата алея и от трафопоста се спуска до въздушната линия високо напрежение при шосето за мотела.

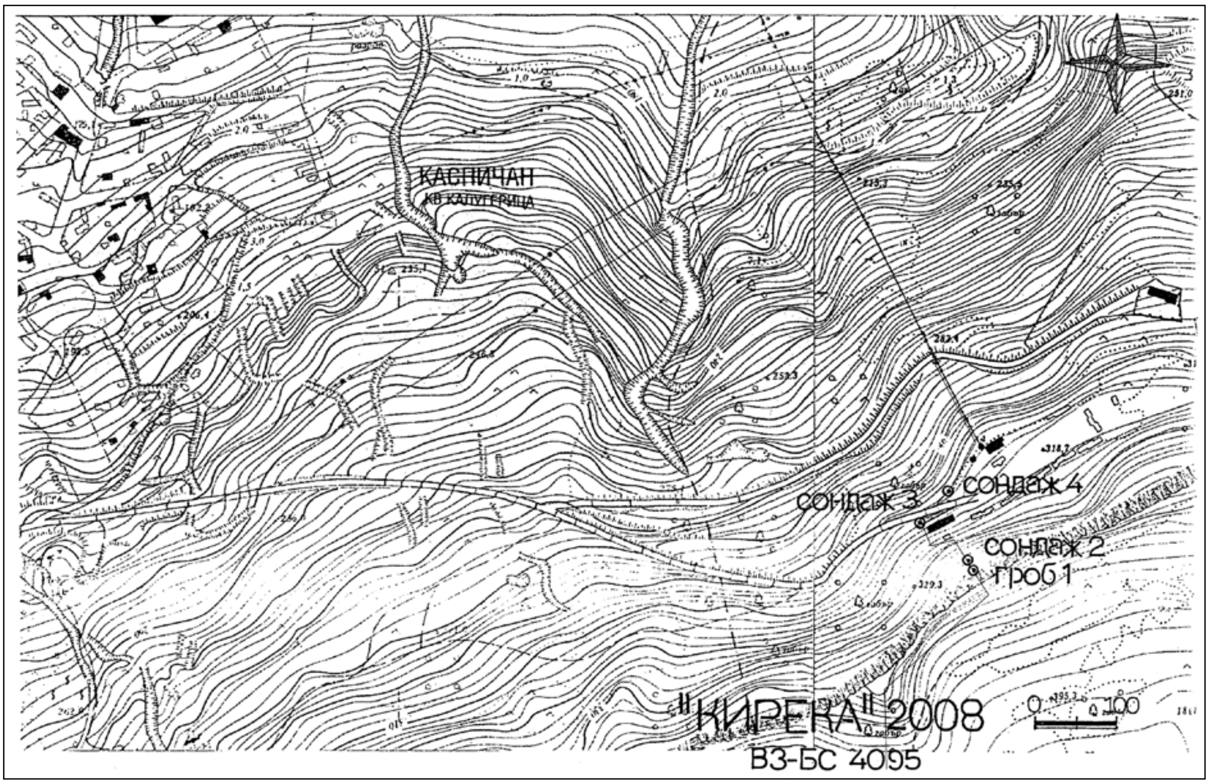

Обр. 1. Карта на местността „Кирика" с последните сондажни проучвания

Тук бяха регистрирани и проучени по археологически път следните структури (от юг към север):

1. **Сондаж №1 – каменна площадка –** на 7 м западно от входа на гробницата, на дълб. 0,80 м от съвременното ниво. Представлява плочест скален къс с Г-образна форма и размери 0,75 х 1,40 х 0,35 м. Плочата е добре хоризонтирана, но не може категорично да се свърже с ходовото ниво пред гробницата. Срещат се единични фрагменти битова керамика от късната античност и XII-XIV в., сред които дръжка със зелена глазура и чучур от чайник със златиста ангоба.

2. **Гроб №1** – на 2,5 м северно от площадката и на 8 м северозападно от входа на гробницата – XIII в.;

Гробната яма е изкопана в дебел пласт вариков трошляк, запълнил пространството между два огромни скални къса. Дъното на ямата е укрепено с дребни до средноголеми варовикови камъни, а посоката и е З – И, с незначително отклонение към север. Размери на ямата: дължина 2,05 м; дълбочина 1,20 м от съвременния терен и 0,90 м – от древния; ширина 0,65 м от запад и 0,55 от изток. Костите са в правилен анатомичен порядък, като краката са изпънати, главата е обърната наляво, а дясната и лявата ръка са положени съответно върху гърдите и коремната област. Липсва инвентар, но в гробния насип открихме фрагмент от гърло на тънкостенна стомна със зелена глазура в горния край, под устийния ръб.

3. **Сондаж №2 – каменен зид**-отстои на 15 м северно от Сондаж №1.

Има двулицево оформление и посока запад – изток (около 10° отклонение към север). Използвана е калова спойка. I-ви ред е оформен от по-едри блокове и стъпва на подложка с дълбочина 0,20 м, запълнена с трамбована черна пръст и дребни варовикови бучки. Тук бяха открити три фрагмента от груб съд с прищипана шнуровидна украса. Глината е с неорганични примеси и след изпичането е придобила кафяв цвят отвън и сив-в сърцевината на чирепа. Размери на разкрития участък от зида: дълж. 1.65, вис. 0.60, шир. 0.85 /при основата/ и 0,70 (при 2-ри ред). Проекцията на зида по ската видимо бележи едно терасовидно образувание пред скалния венец, което ни кара да предполагаме, че той е имал подпорни функции или и част от дълга верига сгради, разположени успоредно на скалата.

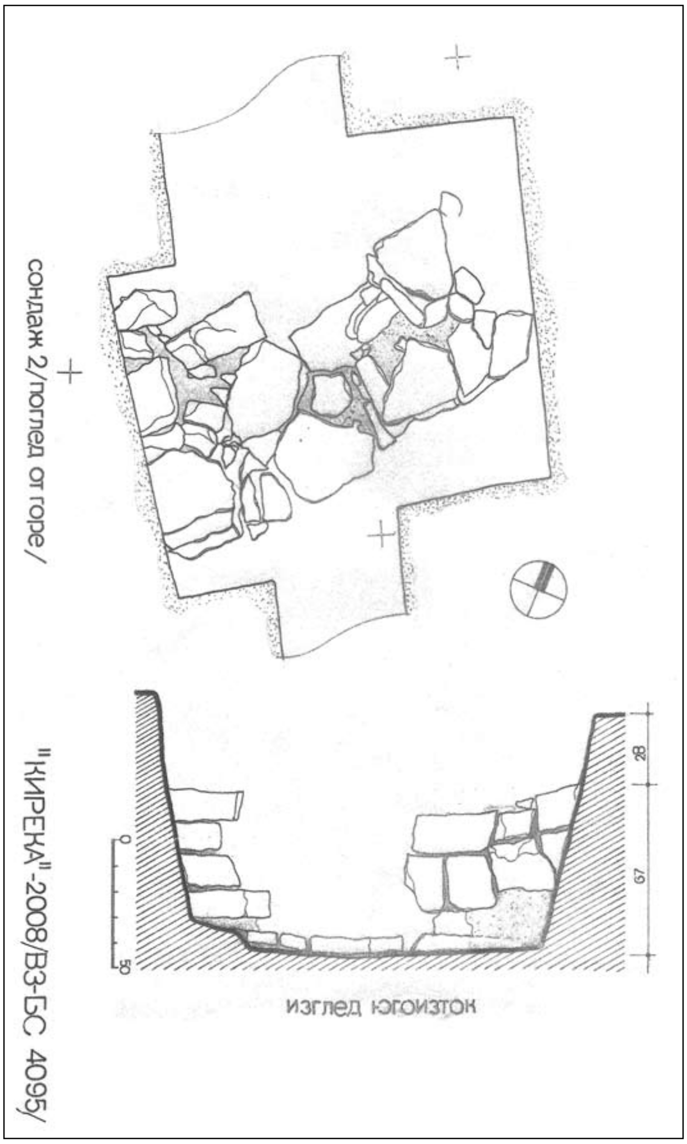

Обр. 2. План на зида в Сондаж №2

4. **Сондаж №3 – долиум**-находящ се непосредствено в южния бряг на асфалтовата алея към Лагера и на 35 м западно от неговия вход – XIII-XIV в.

Съдът има конична форма и дебелина на стената 0,04 – 0,05 м, при запазена височина 0,70 м и максимален диаметър 1,10 м. Глината е с едри опостнителни примеси от варовиково брашно и е придобила червен цвят след изпичането. Непосредствено над съда насипът е с черен цвят и е наситен с фрагменти строителна керамика (тухли, тегули и имбрици), дребни късове битова керамика от късната античност и средновековието, както и съвременни отпадъци.

От насипа във вътрешността на долиума преобладаваха фрагменти от собствените му стени, между които и два отломъка от устието – с обърната капковидна форма в сечението и дебелина до 0.10 м. Открити бяха също керамичен прешлен и медна пластина /възможно-рязана корубеста монета?/, както и стопилка от желязо с висока чистота.

5. **Сондаж №4 – пещ за готвене** – в северното подножие на входа на лагера, на 40 м западно от трафопоста – XIII-XIV в.

Диаметърът на пещта достига 1,10 м, височината – 0,40 м. Стените ѝ са добре опалени, достигащи до отухляване с дебелина 0.06 м. Дъното е равно, а свода – сплеснато-кошеровиден. Дъното на пещта е придобило твърда сива кора, вследствие на многократно опалване. В ЮЗ периферия на съоръжението установяваме наличие на димоотвод с диам. 0,12 м, който излиза почти хоризонтално от камерата, а дълбочина му достига 0,11 м. Няма следи от онази негова част, която е излизала над пещта, което отдаваме на силната ерозия на терена.

При почистване вътрешността на този по същество „затворен археологически комплекс", се натъкнахме на дъно от тънкостенно гърне (XII-XIII в.), придобило червено-кафяв цвят и на малък фрагмент от имбрик с жълт цвят. Пак от тук произхожда и стена на тънкостенен съд с червен цвят и излъскани диагонални ивици, както и долна челюст на гризач-вероятно късен обитател на изоставената пещ.

Входът на пещта е от север-североизток, като е бил оформен от плочести камъни, които открихме в различна степен разместени от местата им. Не бе възможно да се определи неговата ширина, но тя може да се приеме в границите 0,60 – 0,70 м. Открити бяха запазени части от обмазката и на самия вход, които оформят своеобразна гърловина, достигаща дълбочина 0,15 м, а с предпещния камък – и до 0,40 м.

Обект „Кирика" е многопластов и сложен в стратиграфско отношение. От гледна точка на археологическите проучвания, наслагването на култури по този склон на Мадарското плато от най-дълбока древност до Късното българско средновековие, има засега повече култово изражение. Шарапани, скални гробници и ниши, старобългарски езически и християнски храмове, некрополите формират представата ни за ролята на това място в живота на околното население. Данните от спасителните разкопки през 2008 г. обаче ни карат да считаме, че е уместно подновяването на редовните археологически проучвания, които да спомогнат за доразкриване на вече известните структури и да дадат по-пълна информация за характера им, за периодите на съществуването им и техните обитатели.

Литература:

Балабанов 1992: Т. Балабанов. Проучване на старобългарския комплекс „Кирика” край с. Калугерица /предварително съобщение/. Приноси към българската археология, I, 1992.

Фехер 1936: Г. Фехер. Разкопки в местността Кирика над с. Калугерица. Мадара, II, 1936, 107 – 154.

Шкорпил 1905: К. Шкорпил. Памятники в окрестностях Абобской равнины. ИРАИК, X, 1905, 397 и следващите.

Обр. 3. Пещта в Сондаж №4

№72. СПАСИТЕЛНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ В С. ОВЧАРЦИ, ОБЩИНА РАДНЕВО

Пламен Караилиев, Рени Петрова

Спасителните археологически проучвания се проведоха от 14.09.2008 г. до 18.10.2008 г. с 20 души пенсионери и безработни от гр. Раднево. Финансирането е по договор между Мини „Марица-изток” ЕАД и Археологически музей „Марица-изток” – гр. Раднево. В разкопките взеха участие и студентите от ШУ „Епископ Константин Преславски” Ивайло Иванов и Десислава Йовчева. Целта на разкопките беше да се допроучи изцяло терена около частично разкритата през миналия археологически сезон средновековна стопанска сграда, а също така и селището развито около нея (Караилиев 2008). За прегледност разделихме обекта на сектори.

Сектор 1. **Стопанска сграда.** Допроучи се изцяло, както външния периметър, така и цялата вътрешност на сградата. В план представлява правоъгълник, ориентиран с дългите си страни югоизток – северозапад, с размери 41,20 х 23 м, който затваря площ от около 950 м^2. В четирите ѝ ъгъла има отвори с размери от 1 до 4 м. В затвореното пространство на сградата няма следи от покривна конструкция. Дебелината на стените е 0,70 м. По дъното на основата няма следи от дупки за дървени колове.

Сектор 2. **Жилище №1,** което се допроучва, е вкопано в терена на 0,40 м. В план е неправилен правоъгълник. Има равен под от трамбована пръст. По дъното на жилището проучихме четири ями.

На североизток от Жилище №1 и на юг от Стопанската постройка се разкриха частично две големи постройки, ориентирани по посока север – юг. Първата е с размери 18,30 х 5 м. Непосредствено и успоредно на нея, разделени от ивица материкова пръст, е втората постройка с размери 17 х 6 м. От изток двете постройки имат обща основа, запълнена с тъмнокафява пръст и ясно различима на околния терен. Дебелината и е 0,60 м. При направените контролни сондажи във вътрешността на постройките, на дълбочина 0,40 м се попадна на равно дъно. Има средна концентрация на фрагментирана керамика от средновековната епоха. На този етап на проучванията не може да се определи тяхното предназначение. Може само с известно основание да твърдим, че подобно на Стопанската сграда и стените на новоразкритите сгради във височина стените са били иззидани с кирпич.

От направения анализ на животинския костен материал, придобит от разкопките през 2007 г., предимно от сондажното проучване на Стопанската сграда, има 68 броя говеда и 36 броя коне. Това впечатляващо количество ни кара да мислим, че нейното предназначение е обор за едри рогати и еднокопитни животни. Въз основа на керамичния комплекс датировката на селището не надхвърля границите на XII в.

Литература:

Караилиев 2008: П. Караилиев. Спасителни археологически проучвания на средновековно селище в м. „Бахча бунар” край с. Овчарци, Община Раднево. В – Археологически открития и разкопки за 2007 г. С. 2008, 666.

№73. СПАСИТЕЛНИ РАЗКОПКИ НА СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИЩЕ В С. ГЛЕДАЧЕВО, ОБЩИНА РАДНЕВО

Пламен Караилиев, Рени Петрова

Целта на разкопките е да се допроучи максимално терена около частично разкритите през миналия археологически сезон средновековни структури и да се прецизира хронологията им (Тонкова, Караилиев 2007). Обектът е разположен в южния край на селото, върху леко наклонена на запад речна тераса, отчасти заета от разрушени вече, съвременни жилищни и стопански постройки. От запад теренът е ограничен от изкуствен водоем, запълнил коритото на р. Селската река. Явно средновековното селище е разположено в компрометиран терен от вкопани, съвременни жилищни и стопански постройки, и от непрекъснатата стопанска обработка на дворните парцели.

В процеса на разкопките, на площ от около 2 дка, са разкрити следните археологически структури: 12 жилища, 9 стопански постройки, 34 ями, 2 ямни комплекса и част от основа в негатив на голяма стопанска постройка.

От тях непроучени, но маркирани на терена и плана са 12 ями, единия ямен комплекс и част от голямата стопанска постройка. За основен критерий при определяне на предназначението на постройките е избрано наличието на отоплително съоръжение, според който те са жилищни и стопански.

В площта, незаета от археологически структури, след хумусния слой с дебелина до 0.40 м. следва светложълт на цвят материк. Липсва ясно изразен културен пласт. Извън археологическите структури в хумусния слой има минимално количество фрагментирана съвременна строителна и средновековна кухненска керамика. Проучените жилищни и стопански помещения се отнасят към два типа – вкопани и наземни. Преобладаващ е първият тип, като от нивото на регистриране те са вкопани на дълбочина от 0,20 до 0,60 м. От втория тип са разкрити две помещения – жи-

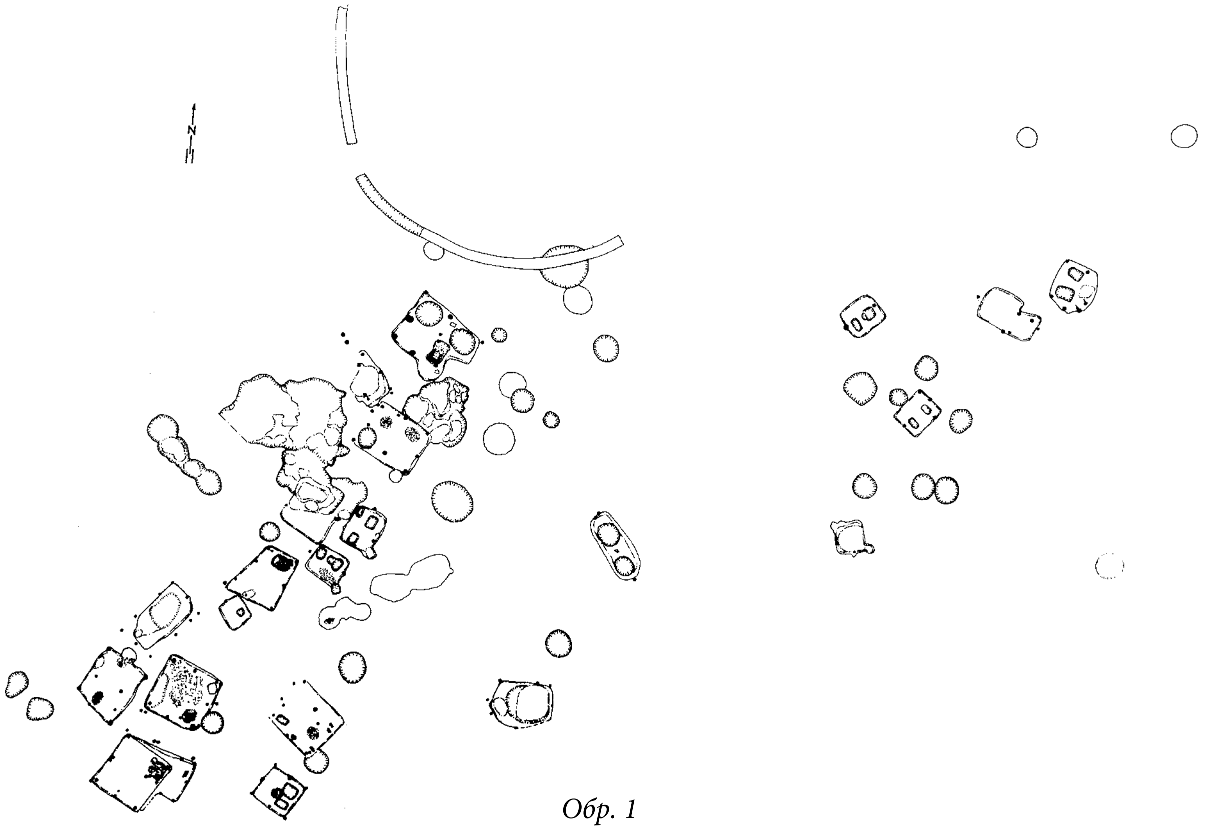

Обр. 1

лищно и стопанско. Подовете на всички съоръженията са от трамбована глина, като само едно е с глинена замазка. Разкритите кръгли дупки за дървени колове, в ъглите и по протежение на стените, свидетелстват, че във височина стените са изградени от лека конструкция. За покривите няма запазени данни от проучването на терена. Възможна е само условна реконструкция въз основа на диаметъра на запазените дупки за дървени колове.

В жилищните помещения отоплителните съоръжения са от два типа – каменни печки и огнища. Печките са иззидани от ломени камъни, споени с кал. Горивнате камери са правоъгълни, вкопани в пода на помещенията. Дъната им са от отухлена глина или замазка, а в пълнежа на камерите се откри дебел слой пепел, въглени и фрагментирана кухненска керамика. Огнищата са разположени върху подовете на жилищата, със или без замазка, като някои от тях имат бордюр от един ред дребни или средни по размер ломени камъни и фрагментирана строителна керамика. Във всяко жилище има по едно огнище.

Броят на вкопаните в пода на жилищата ями варира от една до три, като преобладават правоъгълните, плитко вкопани. Това се отнася и до стопанските помещения, като при малка част от тях затвореното пространство е почти заето от една или две големи по размер ями. В нито една от проучените ями не открихме обмазване на стените. Някои съдържат минимално количество фрагментирана керамика. Вероятно те са използвани като хранилища, за разлика от септичните ями, в които се наблюдава висок процент керамика и запечатки от стерилна пръст. В затворените жилищни и стопански комплекси не са регистрирани следи от отухляване, което би се получило при пожар. Вероятно селището е напуснато доброволно, за което свидетелства и отсъствието на запазени цели керамични форми. При разкопките са открити неголям брой предмети, свързани с живота на обитателите. Преобладават керамичните прешлените за вретено, тежести за рибарска мрежа, железни ножчета, гвоздеи и костени шила. Сред накитите имат превес фрагментите от стъклени гривни, намерени предимно в ями.

Керамиката е основният датиращ материал. Тя се дели на две основни групи – изработена на бавно и на бързо колело. Към последната група отнасяме и тази със златиста и червена ангоба, и художествената керамика.

При керамиката на бавно колело глината е с примес от пясък, дребни камъчета, нерядко слюда, което придава груба фактура на ломовете. След изпичане тя е придобила предимно тъмнокафяв, сивокафяв или светлосив цвят. Процентът керамиката, работена на по-бързото ръчно колело е по-голям, спрямо керамиката на бавно колело, като съставът на глиненото тесто е сходен. Изпичането е осъществено при невисока и неравномерна температура, за което свидетелства тъмната ивица в средата на лома. При предварителната обработка на фрагментите не се възстанови цял съд, но в някои случаи може да се реконструира формата им. Тези съдове имат силно извит навън, косо срязан или заоблен устиен ръб, ниски шийки, които преминават в заоблени полегати плещи. За сега няма данни за наличието на дръжки. Телата са с издължени пропорции. Дъната обикновено са подсипани с пясък, равни или с малък релефен ръб по периферията. Изключително рядко се среща релефен знак в средата на дъното. В някои случаи при дъната се наблюдава притискане с пръсти за по добро сцепление с работната повърхност. Дебелината на стените варира от 0,5 до 0,9 мм. От вътрешната страна при дъното и гърлото се наблюдават коси или вертикални следи от заглаждане с пръсти. При някой от фрагментите от вътрешната страна добре личат успоредни радиални линии направени с помощта на някакъв заглаждащ инструмент. Украсата е от прави, успоредни или вълнообразни линии, самостоятелно или в съчетание, разположени върху плещите. Понякога успоредните линии достигат почти до дъното. Украса от коси насечки и ямки има и непосредствено под шийката или на ръба на устието.

Най-масово срещана е керамиката на бързо крачно колело. Тя е изработена от сравнително добре пречистена глина, добила след изпичането сив, светлокафяв или тъмнокафяв цвят. Съдовете имат сложно профилирани устия, високи шийки и среднополегати плещи. Задължително имат дръжки. Дъната са равни, срязани с конец. Срещат се и допълнително загладени дъна, а така също и с тънък периферен ръб. Украсата е оскъдна врязана и предимно от коси излъскани ивици. Представени са следните съдове: гърнета, кани, стомни, чаши, паници и капаци. В художествената керамика превес имат вносните конусовидните паници с прав устиен ръб и пръстеновидно столче на дъното. Тази керамика е бледорозова или кремава на цвят, с фино златисто покритие. Сред местната керамика, покрита със златиста ангоба, има и рисувана с червена боя. Много рядко се срещат фрагменти рисувана и глазирана керамика. Процентното съотношение на вносната керамика със златисто покритие и сграфито керамиката е почти еднакво.

Проученият ямен комплекс е на площ от около 15 м^2, разположен между жилища № 8а и 9 и съдържа 11 на брой различни по големина ями, отчасти вкопани една в друга. Една от тях е нарушила югоизточната част на Жилище №9. Керамиката от ямния комплекс носи белезите на изработка на бавно и на бързо грънчарско колело. Хронологически по-късен е ямен комплекс №2, разположен на запад от Жилище №8а и заемащ площ от около 40 м^2. Той частично разрушава Жилища 8б и 16. На този етап от проучването в него не е открита керамика, формувана на бавно колело. И двата ямни комплекса са вкопани в бледозеленикава материкова глина, която вероятно е използвана за суровина.

Частично е проучена и стопанска сграда с приблизителна елипсовидна форма. Основата ѝ е вкопана в материка на дълб. 0,40 м и има дебелина 0,60 м. Проследена е в негатив на дължина 40 м. От юг е оставен отвор с ширина 2 м. Ширината на основата и отсъствието на дупки за дървени колове дават основание да мислим, че стените във височина най-вероятно са били кирпичени.

Специален интерес предизвиква керамичният материал от затворените жилищни и стопански комплекси. Според направената статистика на материала от няколко жилища, керамиката се разпределя по следния начин:

Украса **Локация**	**На бавно колело**	**На бързо колело**	**Със златиста ангоба**	**Сграфито**
Жилище №8а	153	186	2	3
Жилище №9	56	210	6	7
Жилище №18а	31	276	9	1
Жилище №18б	51	52	-	-
Жилище №19	613	370	6	4
Стопанско помещение №22	17	932	20	8

Битуването едновременно на различни типове керамика в един затворен комплекс позволява хронологически да определим долната граница на съществуване на средновековното селище най-рано в самия край на XI в., докато горната граница не надхвърля края на XII в. и се маркира с открития солунски тетратерон на Мануил I Комнин (1143 – 1180).

Литература:

Тонкова, Караилиев 2007: М. Тонкова, П. Караилиев. Ямно светилище от късножелязната епоха и средновековно селище и некропол (Обект Двора) в центъра на бившето с. Гледачево, Община Раднево. В – АОР за 2007 г. С. 2008, 168 – 170.

№74. СПАСИТЕЛНИ СОНДАЖНИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ 1, ЛОТ 3 ПО ТРАСЕТО НА АМ „ТРАКИЯ“, ОТ КМ 243+000 ДО КМ 243+300, В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. ДЯДОВО, НОВОЗАГОРСКО

Борис Борисов, Д. Рабовянов

Обектът се намира на около 1 км североизточно от с. Дядово, община Нова Загора и отстои на около 1,3 км североизточно от селищната могила, която е разположена в южния край на селото и на около 300 – 400 м от северозападните склонове на Светиилийските възвишения. Той попада в обработваема земя. Дължината му е 300 м. Западната половина от предстоящата за проучване площ е незасята, докато останалата – източна половина, е засята с пшеница. Теренът върху който е разположен обектът е изключително равнинен, а в близост липсва какъвто и да е водоизточник.

Целта на предварителните сондажни проучвания на обект 1 по ЛОТ 3 на Автомагистрала „Тракия“ от км 243+000 до км 243+300 бе да се изследва участъкът, застрашен от строителството на пътното съоръжение.

Предвид на горните обстоятелства преди започването на предварителните сондажни проучвания бе решено те да се водят по линии от запад на изток и от север на юг. Широчината на сервитута по продължение на обекта в общи линии варира от 40 до 42 м. По време на разкопките бяха залагани траншейни изкопи с дължина 5 м и широчина 0,60 м като отделните линии отстоят на разстояние 5 м. Във всеки от отделните изкопи се копаеше до достигане на стерилен пласт.

Преди започването на проучванията теренът бе щателно обходен, при което бе установена изключително слаба концентрация на фрагменти от глинени съдове, които се отнасят към съвсем ново време и по всяка вероятност датират към средата на XIX и първата половина на XX в.

Разкопките започнаха на 16.IV и продължиха до 16.V.2008 г. Те се проведоха под научното ръководство на доц. д-р Борис Д. Борисов. В тях взеха участие още Д. Рабовянов, В. Георгиева, Г. Денчев и Пл. Дойчев. Финансирането бе осигурено от Фонд Републиканска пътна инфраструктура чрез НАИМ при БАН.

В резултат на проведените предварителни проучвания бяха заложени общо 68 сондажа, 67 от които с ориентация север – юг, а последният – изток – запад. Този сондаж е с широчина 0,60 м и дължина 100 м. В отделните изкопи дълбочината варираше от 0,60 м до 1 м. В нито един от споменатите сондажи не бе установен културен пласт. Единствените материали са представени от минимално количество силно фрагментирана битова керамика, която хронологически се отнася към XIX и първата половина на XX в. Единствените находки, намерени по време на разкопките са волски подкови и кремъци от дикани, които датират към посочения по-горе период. Поради липсата на каквито и да е археологически останки и материали обектът бе предаден за строителство.

№75. СПАСИТЕЛНИ СОНДАЖНИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ 1, ЛОТ 3 ПО ТРАСЕТО НА АМ „ТРАКИЯ“, ОТ КМ 255+100 ДО КМ 256+200, В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. БИКОВО, СЛИВЕНСКО

Борис Борисов, Веселина Георгиева

Обектът се намира на около 1 – 1,5 км западно от с. Биково и попада в изключително равнинен терен. През най-източната му част преминава напоителен канал. При започване на спасителните сондажни проучвания се оказа, че около 200 м от източния му край са заети от засята с пшеница нива, която бе във фаза на изкласяване, а цялата останала част попада в засети със слънчоглед ниви. Поради изключително голямата дължина от 1,1 км бе решено сондажните изкопи да се залагат в линии с посока север – юг, през 20 м, като само между линии 39 и 40 разстоянието е 60 м. В най-източната част на обекта в продължение на 200 м не бяха заложени никакви сондажни изкопи, тъй като междувременно пшеницата узря, а до приключване на проучванията все още не бе пожъната.

Още при започването на проучванията бе направено обхождане на предстоящата за проучване площ. За голямо съжаление и тук бе установена изключително слаба концентрация на керамични фрагменти, по-голямата част от които са с твърде късна хронология – XIX – първата половина на XX в., макар и изключително рядко, се срещат и съвсем дребни фрагменти от средновековни съдове.

Спасителните археологически проучвания се проведоха от екип от ВТУ „СВ. Св. Кирил и Методий“ в състав доц. д-р Борис Борисов – ръководител, В. Геогриева – зам. ръководител, Георги Денчев и Пламен Дойчев. Те започнаха на 23. V. и продължиха до 3. VII. 2008 г. Финансирането бе осигурено от Фонд Републиканска пътна структура, чрез Исторически музей – Нова Загора.

В проученото трасе бяха заложени общо 97 сондажни изкопа с дължина 5 и широчина 0,60 м. Във всички изкопи се копаеше до достигане на здрав стерилен пласт. По този начин дълбочината в отделните траншеи варираше от 0,50 м до 1 м.

По време на проучванията в нито един от сондажите не бе установен културен пласт и не бяха открити никакви съоръжения. Липсват и каквито и да е било находки. Намерени бях абсолютно незначително количество напълно обезличени фрагменти от глинени съдове, които се отнасят към втората половина на XIX и началото на XX в. Поради изложените по-горе причини обектът е предаден на строителя.

№76. СОНДАЖНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ РАЗКОПКИ НА ОБЕКТ №14, КМ 294+000 – 294+500 ПО ТРАСЕТО НА АМ „ТРАКИЯ“ ЛОТ 4, В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА ЗИМНИЦА И ЧАРДА, ОБЩИНА СТРАЛДЖА, ЯМБОЛСКА ОБЛАСТ

Бони Петрунова

Във връзка с договор между НАИМ – БАН и ФРПИ и на основание Разрешение за теренно археологическо проучване № 295/24.03.2008 г., през март-април 2008 г. бяха направени сондажи на обект №14 по трасето на АМ Тракия, ЛОТ 4. По данни от извършения предварително ОВОЗ, обектът е определен като късноантично и средновековно селище, застрашено от унищожаване при строежа на магистралата. То е локализирано на км 294+000–294+500 от трасето на пътя, в

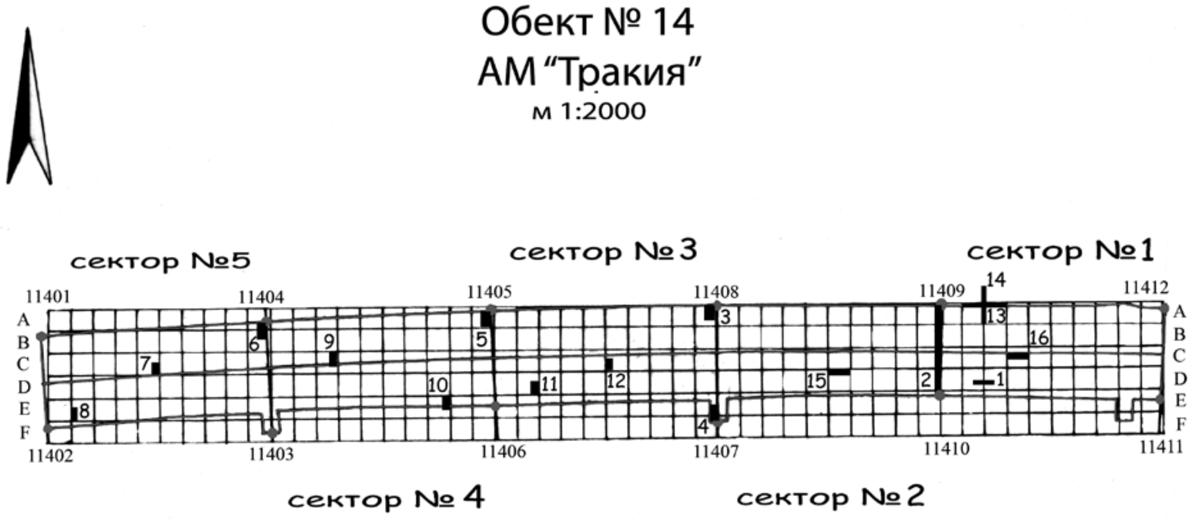
Обект № 14
АМ "Тракия"
м 1:2000
сектор №5
сектор №3
сектор №1
сектор № 4
сектор № 2
11401
11402
11403
11404
11405
11406
11407
11408
11409
11410
11411
11412
A
B
C
D
E
F
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16

Обр. 1. План на обекта

землищата на селата Зимница и Чарда, Община Стралджа, област Ямбол. Предварителният обхват на обекта е с дължина 500 м по посока изток-запад и ширина 40 м в посока север – юг (Обр. 1). Местността, в която е разположен обектът е известна сред местното население с топонима „Трите могили".

Още в началото бяха констатирани два важни за бъдещето на обекта факта: първо, че по цялото трасе е се открива голямо количество битова и строителна керамика, като концентрацията ѝ в централната част на обекта е най-голяма, и второ, че в най-източната част на обект №14 (най-високата) ясно се очертава могила с диаметър 50 м и височина спрямо съвременното ниво на терена около 1 м.

При проучването бяха заложени 16 археологически сондажа, чрез които беше обхваната цялата площ на трасето. В сондажи 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10 и 15 бяха открити 8 средновековни ями и три гроба – два християнски и един хокер. Най-интересна е ситуацията, регистрирана в яма 1, сондаж 7. Там е разчистен скелет на куче (Обр. 2), положено в ямата с глава на юг, около него са подредени камъни и са поставени цели съдове. Очевидно става въпрос за обредна яма. Данните за извършваните на това място ритуали, находките – монета, обеца, стъклени гривни, железен боздуган, голямо количество ковани гвоздеи и други железни предмети (оръдия на труда и части от интериора), както и керамиката, от която бяха възстановени някои цели форми (Обр. 3) дават основание да се направят следните констатации и препоръки:

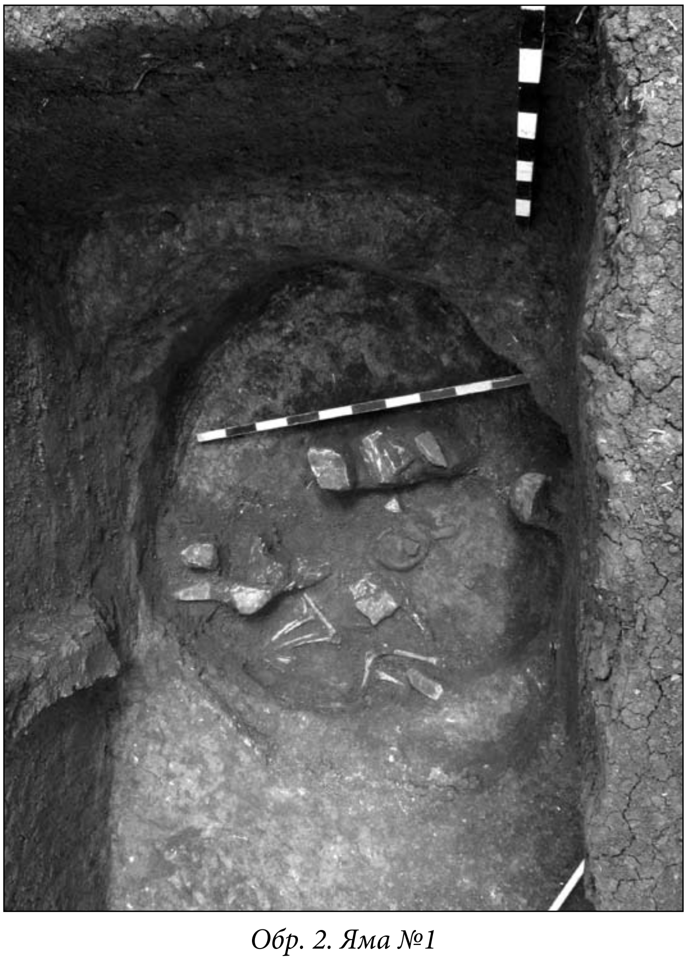

Обр. 2. Яма №1

Обр. 3. Керамичен съд

1. Върху предвидената територия от трасето, обозначена като „Обект 14" е извършено цялостно сондажно проучване, като е изпълнена целта на сключения договор.
2. Сондажите показаха, че на този участък от трасето се намират два обекта. По-ранният е могила, която се намира в източния край на обект 14, между т. 11409, 11410, 11411 и 11412. Тя изцяло попада в трасето на магистралата.
3. По-късният обект е част от средновековно селище, некропол и култови ями от XII – XIV в. Той обхваща цялото пространство обозначено като обект 14, като някои от структурите се откриват в насипа на могилата. Отделни находки са регистрирани и на около 200 м източно от края на Обект 14 (т. 11412 или км 249+500).
4. Препоръчвам обект №14 да бъде разделен на два отделни обекта: „Тракийска могила" и „Средновековно селище и некропол".
5. Значимостта на откритите структури и голямото количество находки дават основание да се иска цялостно археологическо проучване и на двата обекта.

№77. СОНДАЖНИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ НА ОБЕКТ 16 (КМ 294+850 – 295+400), ЛОТ 4, ПО АМ ТРАКИЯ, ЗЕМЛИЩЕ НА С. ЧАРДА, ЯМБОЛСКО

Стефан Александров, Таня Христова

Обектът се намира в землището на с. Чарда, Община Стралджа. В границите на обекта, с дължина 550 м, са заложени 16 сондажа, всички с размери 10 х 1 м и обща площ 160 м^2.

В участъците от км 294+850 до км 295+000 и от км 295+150 до км 295+400 не са открити археологически структури и материали. По повърхността в участъка от км 295+000 до км 295+150 се откриваха керамични фрагменти работени на колело, сред които и дъна от амфори, поради което именно тук се заложиха най-много сондажи – девет на брой. При проучването им в орницата и на места в пласта под нея, който е с тъмно кафяв цвят и плътна глинеста структура, продължаваха да излизат керамични фрагменти. В шест от сондажите на нивото на материка, който се появи на дълбочина от 0,60 до 0,75 м, се очертаха тъмни петна с овална или с правоъгълна форма и заоблени ъгли, всичките, продължаващи и в профилите. В три от сондажите с номера 6, 8 и 12 на дълбочина от 0,65 до 0,75 м от повърхността, приблизително перпендикулярно или косо на тях, се констатираха правоъгълни вкопавания с ясно очертани прави страни, с ширина 1,50 м, които продължават и в профилите. При проучването на едната структура в сондаж 8 на дълбочина 0,85 – 0,95 м се разкриха керамични фрагменти работени на колело, сред които и една дръжка. На дълбочина 1,10 м се разкри PVC тръба. Такава беше открита и в правоъгълните структури в сондажи 6 и 12. Установи се, че през втората половина на XX век, поради заблатяването на тези обработваеми площи, е изградена иригационна система.

При проучването на една от констатираните овални структури, вкопани в материка, беше открит човешки скелет. При разкопаването на останалите такива, също бяха открити човешки скелети, което позволи локализирането на некропол в тази част на обекта. В общо шест сондажа са регистрирани 11 гроба, от които са проучени осем.

Всички гробове са вкопани в материка. Ясно очертание на гробните ями при повечето от тях не се установи. Пръстта, с която са запълнени гробните ями, е с тъмно кафяв цвят и глинеста структура, каквато е и на пласта над материка и под орницата. В запълнителя има включения от материка. Скелетите са по гръб и са ориентирани изток-запад с глава на запад. Гробен инвентар не беше открит.

Описание на гробовете:

Гроб №1 (Обр. 1, 6). Локализира се в югоизточната част на сондаж 7, като продължава в източна посока. Гробната яма е открита на дълбочина 0,75 м от повърхността. Мъртвият е погребан в правоъгълна яма със заоблени ъгли, вкопана в материка. Скелетът е открит по гръб. Черепът лежи на дясната си страна, като лицевата част е обърната на югоизток. Ръцете са разположени покрай гръдния кош, като и двете са леко свити в лактите (под ъгъл 160° и 155°) в посока юг. Лявата лакътна кост е допряна до таза, а дясната е встрани, на 8 см, от него. Левият крак е опънат, като фалангите на ходилото продължават правата линия на подбедрената кост. Десният крак е свит под ъгъл 150° към левия.

Гроб №2 (Обр. 1, 1). Локализира се в южната половина на сондаж 7, като продължава в западна посока. Гробната яма е открита на дълбочина 0,80 м от повърхността. Тя е с правоъгълна форма със заоблени ъгли. Скелетът е открит по гръб. Черепът е леко обърнат наляво, като лицевата страна е на югоизток. Костите на ръцете са разположени покрай торса, като се леко свити в лактите под ъгъл 150°. Дланите са разположени от двете страни на таза. Краката също са леко свити в колената под ъгъл около 145°. Ходилата са събрани едно до друго, както и фалангите им.

Гроб №4 (Обр. 1, 2). Локализира се в центъра на сондаж 14, като продължава в северна посока. Гробната яма е открита на дълбочина 0,75 м от повърхността. Тя няма ясно очертани контури. Скелетът е открит по гръб. Черепът е леко наклонен на изток-югоизток. Мандибулата е открита встрани, до черепа, долепена до дясното слепоочие. Костите на ръцете са разположени покрай торса, като дланите са встрани от таза. Ребрата са лошо запазени. Десният крак е опънат, докато левият е леко свит в коляното към десния, под ъгъл от 155°. Фалангите на ръцете и ходилата са добре запазени.

Гроб №5 (Обр. 1, 3). Локализира се в центъра на сондаж 12, като продължава в източна посока. Гробната яма е открита на дълбочина 0,60 м от повърхността, а черепът – на 0,65 м. Ямата няма ясно очертани граници. Скелетът е открит по гръб. Черепът е с лицевата си страна нагоре. Костите на ръцете са покрай торса. Те са леко свити, към него в лактите под ъгъл от 150°, като фалангите на дланите са открити от двете страни на таза. Костите на ребрата, тазът и гръбначните прешлени са добре запазени. Краката са леко свити в колената под ъгъл от 135°, като ходилата им са навътре.

Гроб №6 (Обр. 1, 5). Локализира се в северозападния ъгъл на сондаж 6, като продължава в западна посока. Гробната яма е открита на дълбочина 0,65 м от повърхността. Тя няма ясно очертани граници. Скелетът е открит по гръб. Черепът е с лицевата си страна нагоре. Костите на ръцете са поставени покрай торса, като са леко свити в лактите под ъгъл от 160°. Дланите са от двете страни на таза. Костите на ребрата, тазът и гръбначните прешлени са добре запазени. Левият крак е изпънат, докато десният е леко свит в коляното под ъгъл 160° към другия крак.

Гроб №8. Локализира се в центъра на сондаж 15, като продължава в източна посока. Гробната яма е открита на дълбочина 0,65 м от повърхността, а краката – на 0,80 м. Ямата няма ясно очертани граници. Скелетът е положен на границата между черния пласт и материка, като попада на петнадесет см в материка. Скелетът е открит по гръб. Лицевата страна на черепа е на север. Дясната ръка е поставена покрай тялото, докато лявата е встрани на 30 см от таза. Десният крак е изпънат. Левият е свит в коляното под ъгъл от 120°, като ходилото му е долепено до десния крак. Гробът е на дете.

Гроб №9. Локализира се в югоизточния ъгъл на сондаж 15, като продължава в източна посока. Гробната яма е открита на дълбочина 0,65 м от повърхността, а черепът – на 0,75 м. Ямата няма ясно очертани граници. Скелетът е открит по гръб, на границата между черния пласт и материка,

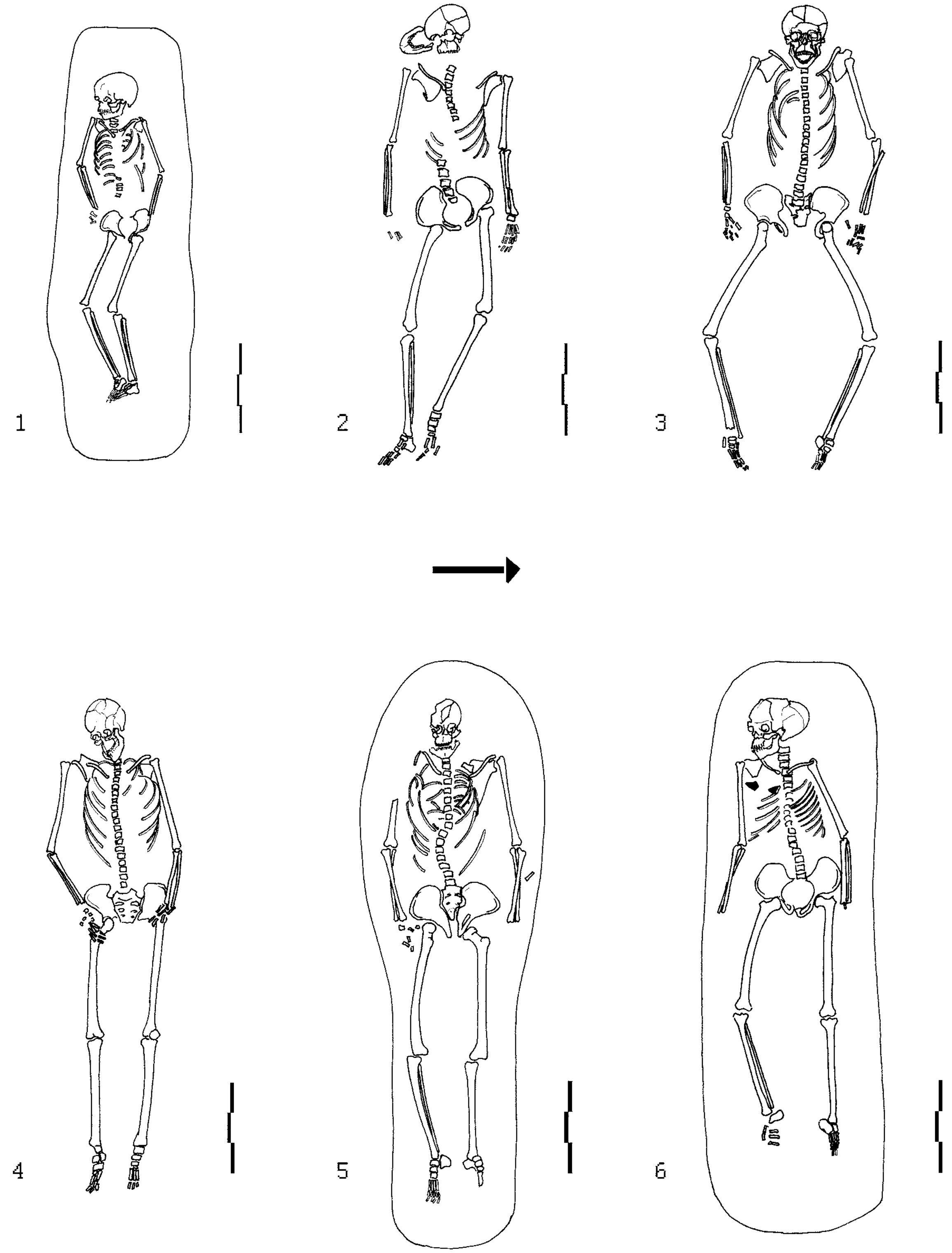

Обр. 1. Гробове. 1: гроб №2; 2: гроб №4; 3: гроб №5; 4: гроб №10; 5: гроб №6; 6: гроб №1

като попада на десет см в материка. Лицевата страна на черепа е на югоизток. Костите на ръцете са поставени покрай торса. Ребрата, тазът и прешлените са много лошо запазени и се забелязват като отпечатъци. Левият крак е изпънат. Десният е свит в коляното под ъгъл 145°, като ходилото му е насочено към левия. Гробът е на дете.

Гроб №10 (Обр. 1, 4). Локализира се в центъра на сондаж 4, като продължава в северна посока. Гробната яма е открита на дълбочина 0,75 м. Ясно очертание на нейните граници не се констатира. Скелетът е открит по гръб. Лицевата страна на черепа е нагоре. Костите на ребрата и гръбначните прешлени са лошо запазени. Ръцете са поставени покрай тялото. Те са свити в лактите под ъгъл от 135°. Дланите са открити върху горната част на бедрените кости – ябълката и долната част на таза. Костите на двата крака са изпънати.

Погребалният ритуал при проучените гробове е извършен в съответствие с мюсюлманската религия, за което свидетелства отсъствието на гробен инвентар, ориентацията на всички скелети: изток-запад, с глава на запад, югоизточната посока на лицевата страна на черепа при повечето погребани, както и позицията на ръцете и краката. Най-вероятно този некропол датира от 15 – 17 век. Въз основа на гъстотата на проучените гробни ями очакваният брой гробове, в участъка от км 295+000 до км 295+150 на магистралата, се предвижда да е около 100.

Гробните ями на некропола от една страна и иригационната система от друга са унищожили почти напълно ями от IV-III в. пр. Хр., от които в орницата се откриват малко на брой керамични фрагменти. Предвижда се пълно археологическо проучване на некропола от Османския период и ями от IV-III в. пр. Хр. в така посочените граници от обекта.

№78. ЕЛЕКТРОСЪПРОТИВИТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ НА КЪСНОАНТИЧНА И СРЕДНОВЕКОВНА КРЕПОСТ КАЛЯТА ДО ГР. ЯКОРУДА

Мариела Инкова, Никола Тонков

В резултат на археологическото проучване на крепостта през 2007 г. бяха разкрити значителни дължини от две фортификации и вътрешна кула, долепена на фуга до северната крепостна стена. Успоредно и перпендикулярно на крепостните стени бяха разчистени отделни участъци от зидове на кал, вероятно от помещения с неизяснени засега функции. Най-високата част от укрепения хълм с приблизителна площ около 1000 м^2 е сравнително равен терен с елипсовидна форма, осеян с иманярски изкопи. От източната страна частично бе проучено четириъгълно помещение, изградено с ломени камъни на кал. Характерът на градеж и откритите артефакти – керамични фрагменти и няколко монети сочат, че двете укрепления са изградени през късната античност и ранновизантийския период. През X-XI в. животът тук е възобновен, а най-интензивен е през XII-XIII в.

В сравнение със стръмните склонове, равният терен предполага именно тук да са били съсредоточени по-значимите постройки в укреплението. За улеснение на бъдещите разкопки, през 2008 г. бе извършено геофизично проучване.

То бе проведено с използването на електросъпротивителния метод, приложен в картиращ режим. Използвана бе двуелектродна схема (twin-probe array). Схемата е разработена специално за археологически цели и е широко прилагана при проучване на различни типове обекти с плитко разположени структури (Clark 1990, 44; Тонков 2006). Тя представлява, всъщност, една електродна конфигурация тип Венер или дипол-дипол, при която едната двойка захранващ-приемен електрод AM е неподвижно поставена в „безкрайността", а измерванията се осъществяват чрез преместване по профилите само на другата подвижна двойка електроди – BN. По този начин може да се постигне ускоряване на процеса на самото измерване, така важно за бързото покриване на големи площи. Теоретичната дълбочинност на схемата при фиксирано разстояние от 0,5 м между двойката подвижни електроди е около 1 м (Clark 1990, 44), но в реални полеви условия рядко надхвърля 50-60 см.

Електросъпротивителните измервания бяха извършени на площ от 900 м^2. Разстоянието между измервателните профили беше 1 м, а разстоянието между измерителната двойка електроди, както и стъпката на измерване по профилите, беше 0.5 м. Това прави гъстота на проучване 0,5 x 1 м. Измерванията бяха извършени с резистивиметър 4P Light HP на фирмата LGM-Lippmann, Германия.

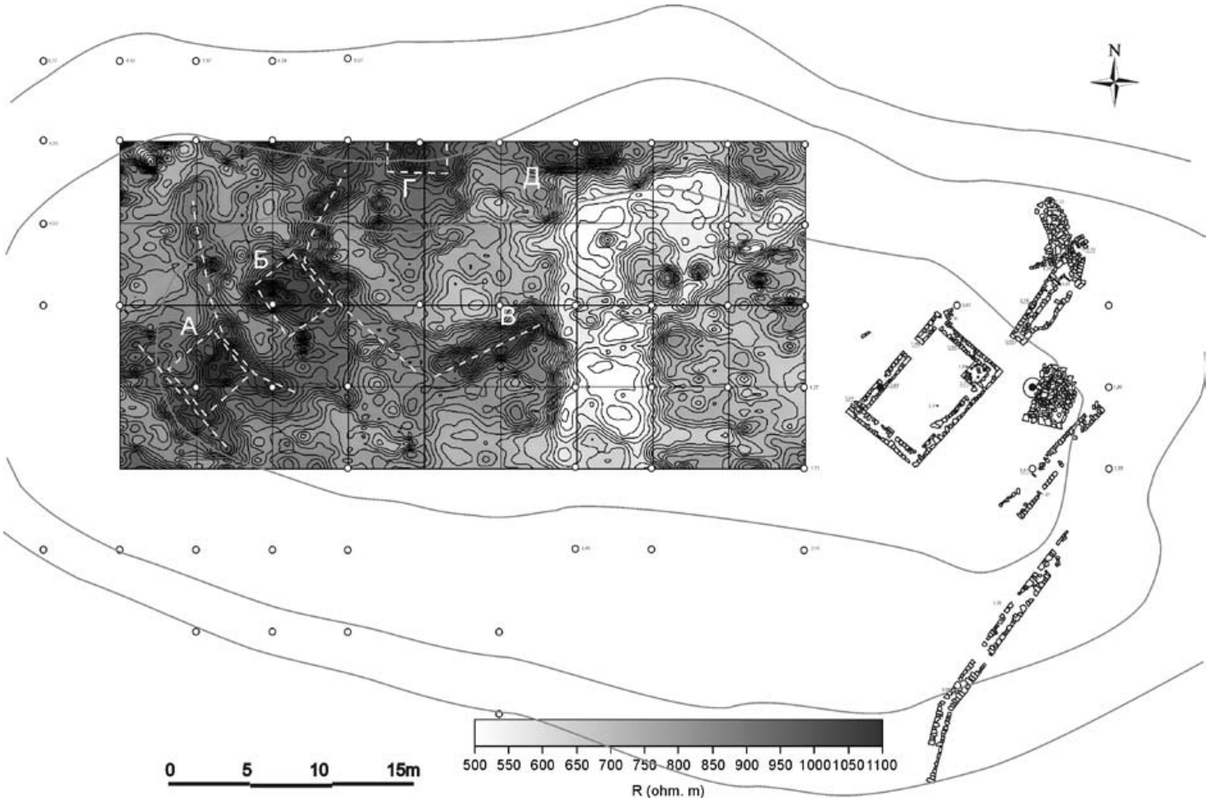

Обр. 1. Калята. План на част от обекта с резултатите от електросъпротивителното проучване

Резултатите от измерванията са представени на Обр. 1. Като цяло, измерените съпротивления са високи, но не много „смутени". Добре се отделят два сектора. Източният сектор (от 28-ия до 45-ия метър) се характеризира с отчетливо по-ниски стойности на съпротивлението в сравнение със западния. Едно възможно обяснение е, че в този участък са извършени късни (не е изключено и иманярски) намеси, при което са разрушени евентуално съществуващите запазени археологически структури, а културния пласт е преотложен. Допълнителен довод за това обяснение е и фактът, че зоната с ниски съпротивления е удивително добре ориентирана по посоките на света, за разлика от разкритите при археологическите разкопки останки от сгради.

Западният сектор (между профили 0 и 28) на проучената площ се характеризира с по-високи стойности на електрическото съпротивление и наличие на отчетливи аномални зони. Те са добре маркирани на приложения план с тъмносив до черен цвят. Аномалните стойности са предизвикани от плитко разположени „смутители", най-вероятно останки от археологически структури изградени от камък. Особено интензивни са аномалиите в югозападната и централната част на площта (аномалии А, Б и В). При някои от тях се наблюдава отчетлива „линейност", което означава, че вероятно са предизвикани от останки от стени. Високи стойности на електрическото съпротивление се регистрират и в северната периферия на проучената площ (аномалии Г и Д). За съжаление, поради наличието на пречеща растителност и големия наклон, както и видими съвременни нарушения на терена измерванията не можеха да бъдат разширени извън този участък.

Литература:

Clark 1990: A. Clark. Seeing Beneath the Soil. London, 1990.

Тонков 2006: Н. Тонков. Геофизично проучване на късноримски обект в м. Гарагашкин чаир (м. Могилите) при с. Помощник, община Гълъбово, през 2006 г. – Археологически открития и разкопки през 2006 г., София, 2007, 386-387.

№79. ЖИВОТИНСКИ ОСТАНКИ ОТ СРЕДНОВЕКОВНИ ПОГРЕБЕНИЯ, КРЕПОСТИ И СЕЛИЩА

Лазар Нинов

През 2008 г са изследвани голямо количество кости от различни средновековни обекти. Повечето от тях са останки от храната на хората. Други са свързани с ритуални действия. По-голяма част от изследванията са от **Плиска – аварийно-спасителни разкопки на строежа на „База на НАИМ"** и секторите на крепостта. Колекцията от базата е голяма и в най-скоро време предстои публикация. Освен традиционните за епохата домашни животни има останки от разнообразен дивеч. Наред с костите на елен, дива свиня и заек се срещат останки от мечка, бобър, язовец и други.

В началото на 2008 г., преди годишните отчети професор Р. Рашев ми предостави за експертиза кости от сграда №32 в Плиска. Отчета за разкопките и остеологичните анализи бяха докладвани съвместно. Материалите са от ями за стълбове. Спецификите на пълнежа даваха основание да се мисли за ритуални действия.

Яма 13 от насипа.

Теле – лява петна кост, втора фаланга, прешлен; свиня – глиг, зъби, ребра; овца – лява лъчева кост.

Яма 14 от леглото на дървения стълб.

Прасенце – резец; кокошка – голям пищял, раменна кост, тръбести кости.

Яма 14 от насипа на ямата.

Прасе сукалче на един месец – лява лопатка и таз; второ прасе сукалче на около месец и половина – лява лопатка, два малки пищяла и ребра; коза – дясна лъчева кост, лява петна кост, прешлени, ребра; теле – фрагменти от дълги тръбести кости; кокошка – голям пищял и метатарзус.

Яма 15 от гнездото на дървения стълб.

Прасе сукалче на около месец – лява лопатка; второ прасе сукалче на месец и половина – лява лопатка и дясна петна кост; прасе на 9 – 10 месеца – зъб, две първи фаланги; млада овца – трета фаланга, дясна петна кост, прешлени, ребра.

Яма 15 от насипа.

Прасе на един месец – ляв голям пищял; второ прасе на около месец и половина – дясна лопатка и десен голям пищял; теле – фрагменти от тръбеста кост и част от прешлен; възрастна овца – части от раменна и лъчеви кости и голям пищял; кокошка – ляв голям пищял.

Яма 16 от насипа.

Млада свиня (juvenilis) – фрагмент от череп; овца – дясна петна кост, прешлен и трета фаланга; птица.

Яма 17 от гнездото на дървения стълб.

Прасе на около месец – долна челюст.

Прасе на 2-3 седмици – ляв и десен голям пищял и бедрена кост; овца – метаподии.

Яма 17 от насипа.

Прасе сукалче на около месец – ляв голям пищял; прасе сукалче под месец – ляв голям пищял; теле – раменна и лява лъчева кости и прешлен.

Съотношението на видовете е различно от масово срещаните кухненски останки от крепостта. Прави впечатление голямото количество на прасета сукалчета, които се използват при жертвоприношения.

Животинските останки открити в **обект 14, ЛОТ – 4 на АМ „Тракия"** са от средновековна яма 1 (виж отчета на Б. Петрунова и Ив. Кънев). В ямата е положено куче. То лежи на дясната си страна. Костите на скелета са оцветени кафяво с по-светли и по-тъмни нюанси. Оцветяването е типично за случаите, когато меките тъкани са изгнили върху костите, т. е. погребано е цялото животно. Касае е се за възрастен индивид във възрастовата група адултус. Левите и десните предни крайници не са един върху друг, а са леко свити. Десния преден крак е по-силно свит. Около главата и върху гръдната и абдоминалната област има камъни, някои от които са плоски. На нивото на скелета встрани от гръбначния стълб има съд и парчета от керамика. Тези находки са заградени отвън с няколко камъка, които оформят гроба на кучето. По всичко изглежда се касае за ритуално погребение на куче.

На Обр. 1 се вижда че, черепът на кучето е силно начупен и значителна част от фрагментите липсват. По тази причина черепът не може да бъде реконструиран. В лошо състояние са някои от костите на крайниците, ребрата и прешлените. Направени са детайлни измервания на запазените кости и са слепени всички фрагменти подлежащи на възстановка, реконструиране и последващо измерване. Въз основа на тях с помощта на индекси установихме ръста на животното. Височината при холката на кучето е 57 см. От комплексните изследвания вижда, че се касае за куче принадлежащо към Canis f. intermedius според една от морфологичните класификации.

Над кучето на височина 0,8 – 1 м, са намерени части от кости от глава на говедо. В наличност са фрагменти от висцерокраниума и неврокраниума, зъби и долна челюст. Заедно с тях са намерени части от керамика и въглени. Следи от огън по костите няма. Намерени са също части от второ куче – кости от главата включително горни и долни челюсти и втори шиен прешлен. Като цяло костите от това куче са с по-светъл цвят.

Направените измервания на костните останки от второто куче, показват, че те принадлежат също на възрастен индивид adultus. Това куче е било малко по-дребно от първото.

Изследвани са кости от **производствен център за металопластика при с. Новосел, Шуменско**. Материалите са основно от изкоп 14 и изкоп 19. Идентифицирани са кости от говеда – 250 броя, овце – 8, кози – 4, свине – 8 кости. Освен това има останки от куче – 3 кости, кокошки – 2 кости, риби – 3 и костенурка 4 фрагмента. Направени са възможните измервания на костите. От направената експертиза се вижда, че обитателите и работещите в производствения център са се хранили с месо от домашни животни и птици и с риба.

В изкоп 22 Е от 2006 г. на дълбочина 0,5 м от съвременния терен е разкрито кръгло съоръжение от ломени камъни. То е от V век пр. Хр., в което има останки от дете.

Продължават проучванията на **манастира „Св. Йоан Рилски" на Трапезица (сектор югозападен)**. В границите на манастира най-ранните следи се свързват с живота на траките през ранната желязна епоха. Тракийският пласт е върху скалното ниво и има дълбочина 0,10 до 0,30 – 0,40 м (Алексиев 2008). Там има култово огнище оградено от средно големи камъни, животински кости и керамични фрагменти. Идентифицирани са 95 кости от говеда принадлежащи на три индивида от следните възрастови групи juvenilis, subadultus и adultus. Петнадесет кости са от овце – по една във възрастови групи infans, juvenilis и adultus. Пет кости са от свине –едно новородени и две juvenilis. Има по една кост от куче и кон. Дивите животни са елен, дива свиня и фаланга от хищник. Костите от елен са 18 и принадлежат на две възрастни животни. От глиган има четири кости. Изследвани са материали от помещенията. Има черупка от морска мида. Проучванията продължават.

Тази година продължиха проучванията на **двуобрядния некропол в Балчик**. Жертвени животни има при трупополаганията и при трупоизгарянията. При кремациите обикновено се оставяни фаланги и дребни кости, но този сезон са по-малко. На целите скелети са направени детайлни измервания. Разкопките продължават.

Литература:

Алексиев 2008: Й. Алексиев. Разкопки на манастира „Св. Йоан Рилски" на Трапезица (сектор югозападен). – В: Археологически окрития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 675 – 681.

№ 80. ПРОУЧВАНИЯ В М. ДЕЛИ ДУШКА СЕЗОН 2007 Г.

Кремена Стоева, Пламен Славов
(научна консултация Тодор Балабанов)

Разкопките в м. Дели Душка се водят за втора поредна година, като втори етап на проучванията в раннохристиянския епископски център в аула на хан Омуртаг край село хан Крум. Интересът ни към тази местност бе провокиран от силното сходство в плана на църква № 4 в аула и базиликата в м. Дели Душка, датирана от разкопвачите В. Иванова, Ст. Ваклинов и Ив. Жандова в V в. (Иванова 1948, 65-70). По-късно Кр. Миятев я отнася към IX-X в. (Миятев 1965, 90). За да уточним стратиграфията и датировката на обекта, през 2007 г. в различни сектори на църквата и извън нея положихме сондажи с различни размери. Откритите фрагменти късноантична керамика на подовото ниво в базиликата потвърждава датировката на първите проучватели. В подкрепа на датирането в късната античност бе и монета от V в., намерената в гроб № 7, на приблизително 25 м югоизточно от църквата.

Тъй като в сондажите около базиликата през 2007 г. не се попадна на ясно изразен археологически пласт, през 2008 г. заложихме няколко изкопа по северния склон на хълма Дели Душка, в седловината до съседната височина Ода бахче и в нейното подножие, на приблизително 350 м югоизточно от църквата. Наша основна цел през този сезон бе и проучването на открити в предходната година структури югоизточно от базиликата и установяването на границите на некропола, който се е развивал източно от нея.

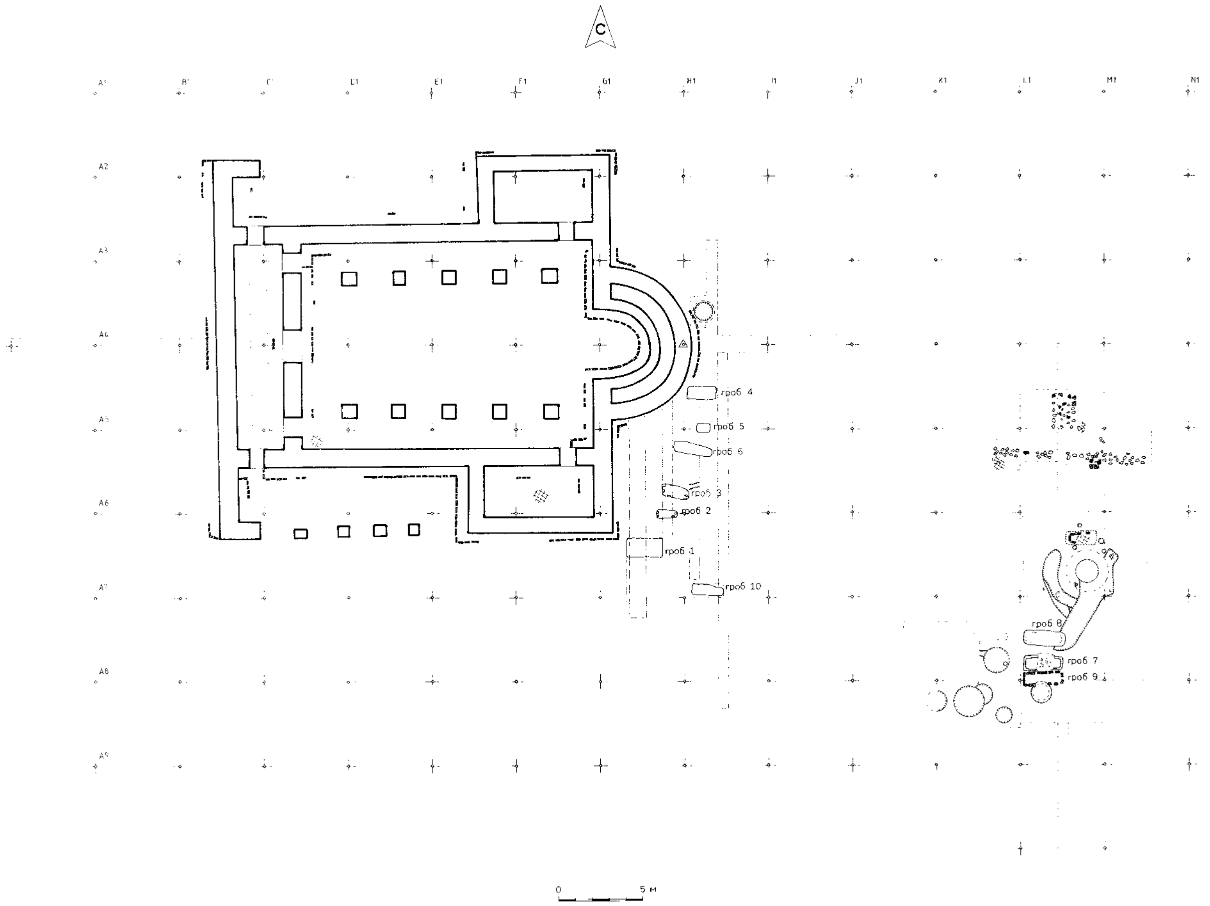

Обр. 1. План на базиликата в м. Дели Душка и проучените сектори

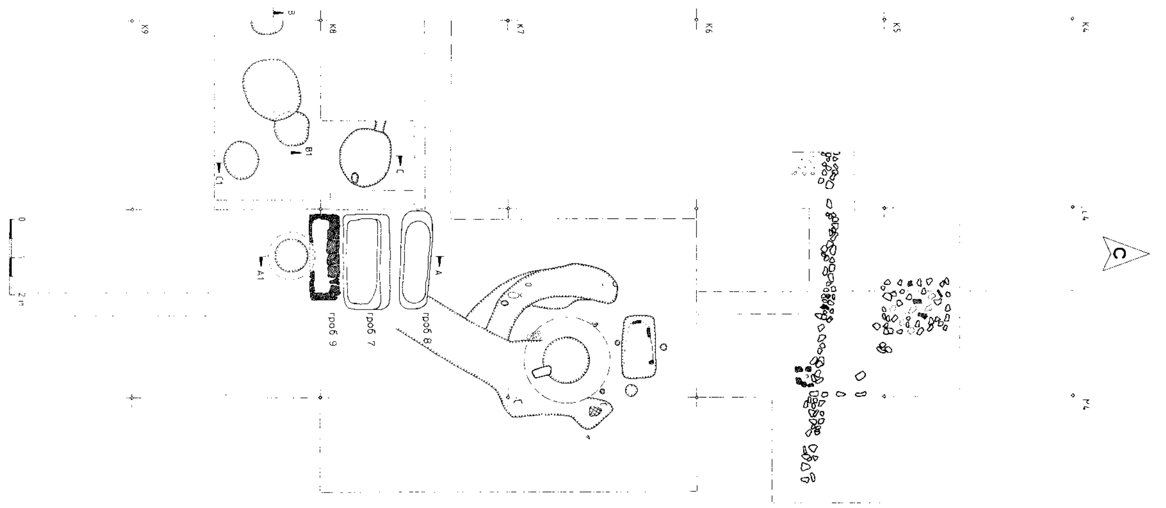

Обр. 2. Сектор югоизточно от базиликата: късноантични гробове, култови ями, траншеи и огнище от КЖЕ

В квадратите на 20 до 30 м югоизточно от църквата, бе установено, че разкритата през 2007 г. траншея е имала разклонения, които обхващат от запад и изток камбановидна яма, за чиито параметри и пълнеж вече сме дали информация в предишния сезон. Непосредствено на изток от тези структури се откри леко вкопано в здравата пръст открито огнище. Проучванията на този етап показват, че трите съоръжения трябва да се разглеждат като едно цяло и най-вероятно имат култово предназначение. Находките в тях – фрагменти глинена обмазка, груби тракийски съдове на ръка с шнуровиден орнамент и отделни късове сиво-черна излъскана керамика на грънчарско колело, насочват за датиране в късножелязната епоха. В непосредствена близост на югозапад, попаднахме на четири плитки ями със сфероидна и конична форма. В пълнежа им се откриха черна пръст с отделни въглени, късове глинена обмазка от огнища, фрагменти груба тракийска керамика на ръка и единични фрагменти от съдове, работени на колело.

В друга яма, непосредствено източно от апсидата на църквата, се откриха скелет на младо животно (вероятно прасе) и две стомни, положени на дъното при източния ръб на периферията. Макар и формувани от фино пречистена глина, съдовете са зле изпечени, което вероятно се дължи на специалното им предназначение – като дарове. Тъй като масовото производство на стомни със сфероиден корпус се отнася след втората половина на II в., то и тези съдове трябва да се отнесат след тази дата.

Към времето на късната античност се отнасят два гроба, разположени непосредствено северно и южно от датирания с монета към V в. гроб 7. В пълнежа на гроб № 8 и в гроб № 9, като материал за изграждането на „зидана" камера, се откриха множество фрагменти фина хоросанена мазилка, някои със следи от стенопис. Бучки хоросан на дълб. до 0,50 м се наблюдават навсякъде в близкия терен, но такива не бяха открити в насипа на гроб № 7. Тъй като късовете хоросан са най-силно концентрирани в терена до гробовете, а проучването на близките сектори не показа наличието на друга сграда, освен базиликата, сме склонни да приемем, че фрагментите от стенописи произхождат от засводено и украсено с фрески покритие на гроб № 7, което на по-късен етап е било разрушено. Разположението на трите гроба в една редица предполага близкия хронологически интервал на тяхното вкопаване.

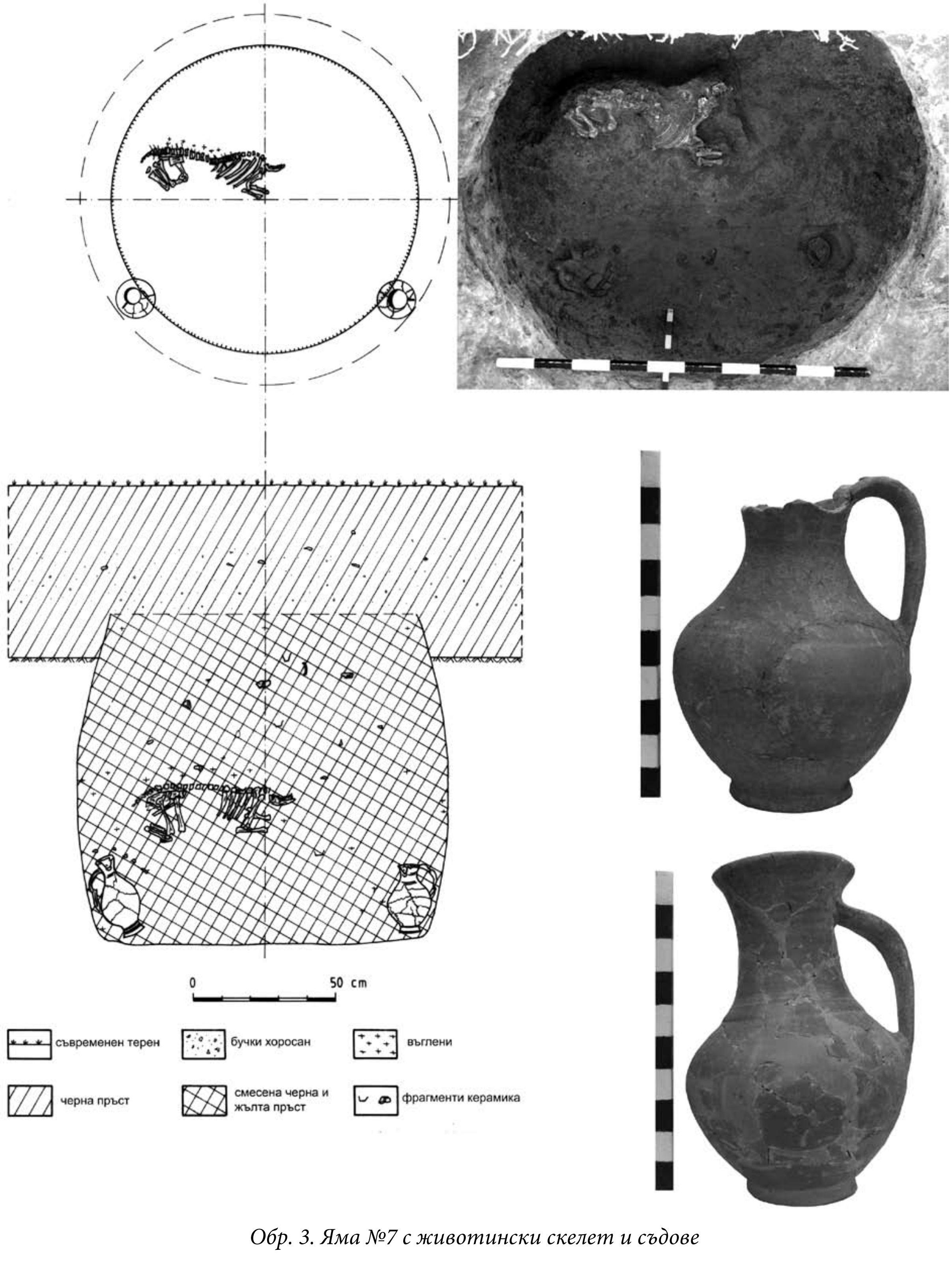
0
50 cm
съвременен терен
бучки хоросан
въглени
черна пръст
смесена черна и жълта пръст
фрагменти керамика

Обр. 3. Яма №7 с животински скелет и съдове

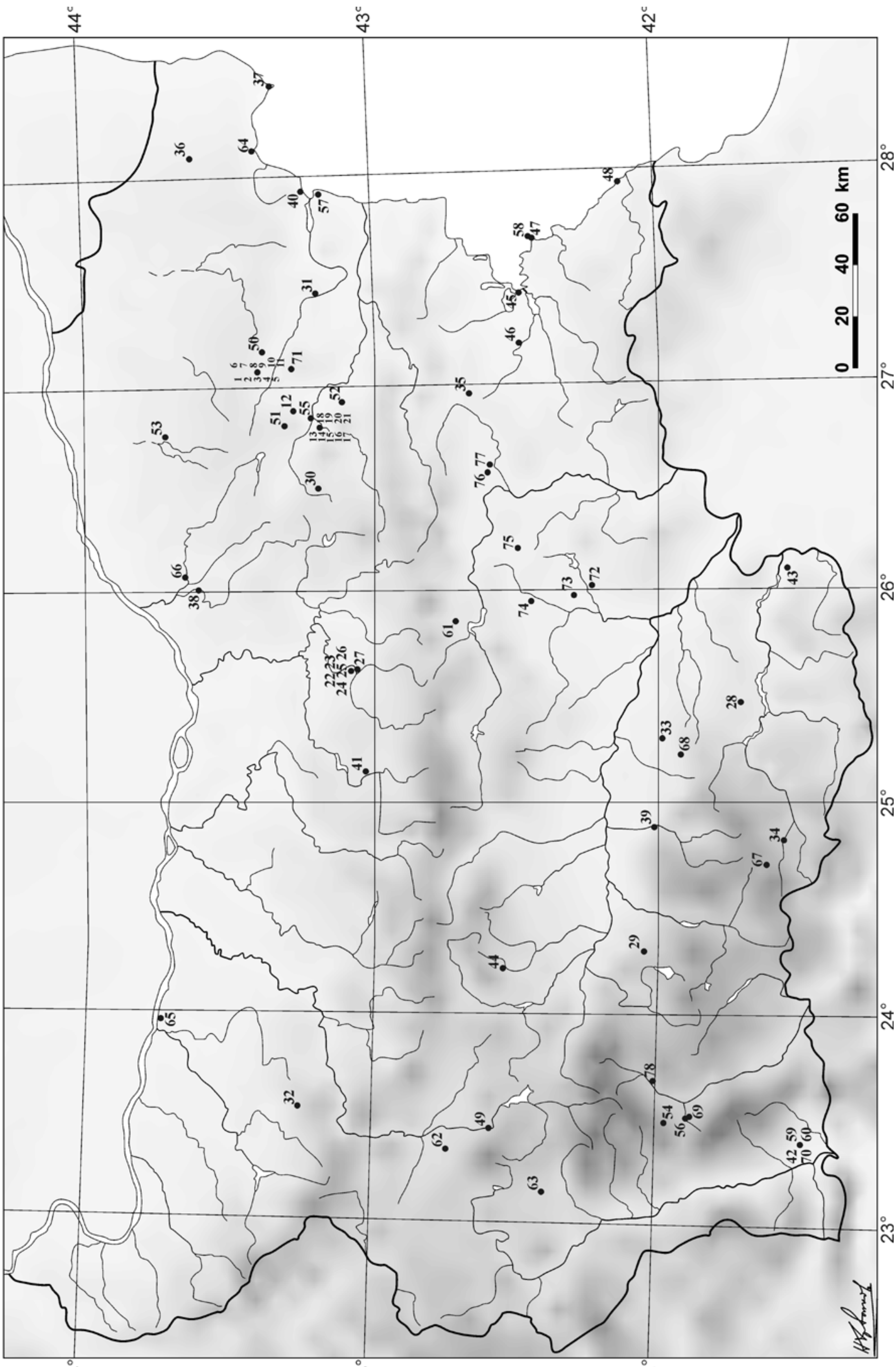
44°
43°
42°
23°
24°
25°
26°
27°
28°
0
20
40
60 km
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11
12
13 14 15 16 17 18 19 20 21
22 23 24 25 26 27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78

Карта 4. Раздел Средновековна археология (номерацията на обектите на картата съответства на съдържанието на раздела)